

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İLETİŞİM BİLİMLERİ BİLİM DALI

**KEMALİST İDEOLOJİNİN OLUŞUMUNDA KİTLE
İLETİŞİM ARAÇLARININ ROLÜ: MATBUAT VE
İSTİHBARAT MÜDİRİYET-İ UMUMİYESİ 1920-1931**

Doktora Tezi

ZELİHA HEPKON

İstanbul, 2008

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İLETİŞİM BİLİMLERİ BİLİM DALI

**KEMALİST İDEOLOJİNİN OLUŞUMUNDA KİTLE
İLETİŞİM ARAÇLARININ ROLÜ: MATBUAT VE
İSTİHBARAT MÜDİRİYET-İ UMUMİYESİ 1920-1931**

Doktora Tezi

ZELİHA HEPKON

DANIŞMAN: PROF. DR. NURÇAY TÜRKOĞLU

İstanbul, 2008

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLETİŞİM BİLİMLERİ Anabilim Dalı İLETİŞİM BİLİMLERİ Bilim Dalı Doktora öğrencisi ZELİHA HEPKON' un KEMALİST İDEOLOJİNİN OLUŞUMUNDA KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ROLÜ: MATBUAT VE İSTİHBARAT MÜDİRİYET-İ UMUMİYESİ 1920-1931 adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 22.05.2008 tarih ve 2008-8/43 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 17.06.2008

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. NURÇAY TÜRKÖĞLU
2) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. MEHMET CEM PEKMAN
3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ. DR. LEVENT SOYSAL
4) Jüri Üyesi : PROF. DR. JALE SARMAŞIK
5) Jüri Üyesi : PROF. DR. ESRA BİRYILDIZ

.....
.....
.....
.....
.....

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Zeliha Hepkon
Anabilim Dalı	: İletişim Bilimleri
Programı	: İletişim Bilimleri
Danışmanı	: Prof.Dr. Nurçay Türkoğlu
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora-Haziran 2008
Anahtar Kelimeler	: Matbuat ve İstihbarat Müdiriyet-i Umumiyesi, Basın, Burjuva Devrimi, Kitle İletişimi.

ÖZET

KEMALİST İDEOLOJİNİN OLUŞUMUNDA KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ROLÜ: MATBUAT VE İSTİHBARAT MÜDİRİYET-İ UMUMİYESİ 1920-1931

Bu çalışmanın konusu olan Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti Umumiyesi, tebânın oluşturduğu monarşiden yurttaşların oluşturduğu ulus devlete geçiş sürecinin gerekli unsurlarından birisi olarak ele alınmaktadır. Milli Mücadele dönemi, çözülmekte olan çokuluslu bir kapitalizm-öncesi imparatorluğun yıkıldığı, ulus devletin kurulduğu bir devrim sürecidir. Cumhuriyet Devrimi, 1908 Devrimi ile başlayan süreci tamamlamıştır. Cumhuriyet Devrimi toplumsal dönüşüm konusunda öncülü olan 1908 Devrimi'ne göre daha radikal bir tutum almıştır. Bu radikal tutumun göstergelerinden birisi de Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti Umumiyesi'nin kuruluşu ve söz konusu kuruluşa yüklenen işlevlerdir. Ulus devlet kuruculuğunu amaçlayan dönemin birleştirici ideolojisi bu kurum aracılığıyla oluşturulmaya ve yayılmaya çalışılmıştır. Kurulduğu 1920 yılından itibaren tartışmaların odağında olan kurum, sansür uygulamaları, Anadolu basınına yapılan yardım, Hakimiyet-i Milliye'nin çıkarılışı, Anadolu Ajansı'nın kuruluşu, İrşad (aydınlatma) Heyetleri ile sözlü propaganda, halk dersleri aracılığıyla kadroların eğitimi, matbaasıyla telif yayınların yapılması gibi işlevleriyle bütünsel bir yaklaşıma sahiptir. Bu sistemin dışında kalacak kesimler Fransız Devrimi'nde olduğu gibi öznel bir iradeyle tüm olumsuzluklardan sorumlu tutulabileceklerdir. Basın tarihi alanında Türkiye'de yapılan araştırmalara baktığımızda, II. Meşrutiyet Dönemi'nin Tanzimat, II. Abdülhamit dönemleriyle beraber Osmanlı İmparatorluğu'nda yenileşme hareketleri çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmada 1908 Devrimi ve Cumhuriyet Devrimi yaşanan burjuva devriminin iki evresi olarak ele alınmakta ve bu bağlamda farklı bir dönemleştirme yapılmaktadır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Zeliha Hepkon
Field : Communication Sciences
Programme : Communication Sciences
Supervisor : Prof. Nurçay Türkoğlu
Degree Awarded and Date : PhD- June 2008
Keywords : Matbuat ve İstihbarat Müdiriyet-i
Umumiyesi, Press, Bourgeois Revolution,
Mass Media.

ABSTRACT**THE ROLE OF MASS MEDIA IN FORMATION OF KEMALIST IDEOLOGY:
MATBUAT VE İSTİHBARAT MÜDİRİYET-İ UMUMİYESİ
1920-1931**

The subject of this study, 'Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti Umumiyesi', is taken as a necessary element of transition process from monarchy which is formed by vassals to nation state which is formed by citizens. National Struggle period is a revolution period which is set by abolishing multinational empire and constructing a nation state. Republican Revolution fulfilled the process which started with 1908 Revolution. Republican Revolution has more radical approach about social transformation than 1908 Revolution. The foundation of 'Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti Umumiyesi' and its functions are an example of this radical approach. This organization was trying to compose and diffuse this period's unifying ideology which aimed nation state building. Since its foundation in 1920, this organization has a multifunctional approach by censorship practises, aid to Anatolian press, release of 'Hakimiyet-i Milliye', foundation of Anatolian Agency, oral propaganda by İrşad (enlightenment) Committee's, education of cadres by Public Classes, publication by its printing house. It was in the center of discussions. The groups which will remain out of this system would be responsible for all social problems like French Revolution. When we look over to media history studies, The Second Constitutional Period is categorized with Tanzimat and II. Abdülhamit periods. In this study 1908 Revolution and Republican Revolution are taken as two stages of bourgeois revolution and in this context a different periodization is preferred.

ÖNSÖZ

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin 1920-1931 dönemindeki tarihsel gelişimi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ulus devletinin kuruluş sürecinde kitle iletişiminin oynadığı rolü ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Yaşanan kültürel dönüşümün taşıyıcılarından olan kurumun kuruluşu, bu çalışmada ele alınan ilk dönemdeki faaliyetleri ve kurum bağlamında gerçekleşen tartışmalar kitle iletişim alanının günümüzdeki yapısının anlaşılması açısından da önemli ipuçları vermektedir.

Bu tez çalışmasının başlangıcından sonuna dek gösterdiği anlayış ve destek için danışmanım Prof. Dr. Nurçay Türkoğlu'na, önerileriyle çalışmama katkıda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Jale Sarmaşık'a, Prof. Dr. Esra Biryıldız 'a, Doç. Dr. Cem Pekman'a ve Yrd. Doç. Dr. Levent Soysal'a, tüm anlayışı ve sevgisi için Prof. Dr. Cüneyt Binatlı'ya ve desteği için Berra Kılıç'a teşekkür ederim. Çalışmanın tümünü okuyarak eleştiri ve yorumlarıyla çalışmanın tamamlanmasına önemli katkıları olan eşim Haluk Hepkon'a, tüm eğitim yaşamım boyunca beni her zaman destekleyen, yazabilmem için gereken çalışma ortamını hazırlayan, beni ben yapan annem, babam ve ağabeyime sonsuz teşekkürler. Yüksek lisans çalışmamı beraber yürüttüğüm Yrd. Doç Dr. Ahmet Kuyaş'ın konunun seçiminden başlayan yardımları için ne kadar teşekkür etsem az. Tüm çalışma boyunca sevgisi, yaşam enerjisi ve dostluğuyla bu süreci huzurla yaşamamı sağlayan arkadaşım, kardeşim Oya Şakı Aydın'a, varlığıyla tüm bu süreci mutlu bir insan olarak geçirmemi sağlayan, hayatın bana verdiği en büyük hediye olan oğlum Ali Necat'a binlerce teşekkürler.

İstanbul, 2008

Zeliha Hepkon

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZET	IV
ÖNSÖZ	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR LİSTESİ	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLETİN ORGANİKLEŞMESİ VE GAZETENİN TOPLUMSAL YAŞAMA GİRİŞİ: OSMANLI DEVLETİNDE MATBUAT İDARESİ

I) TÜRKİYE’DE İLK MATBAALAR VE TÜRKÇE KİTAP YAYINCILIĞININ BAŞLANGICI: 1729-1839 DÖNEMİ.....	21
A)TÜRKÇE HARFLERLE YAYINCILIK.....	26
B)BASININ GELİŞİMİ.....	35
II) İTAAT EDEN TEBAADAN VATANDAŞA: 1840-1876 DÖNEMİ MATBUAT REJİMİ.....	39
III. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ VE MATBUAT İDARESİ: “GÜVENİLİR BİR NÜFUS YARATMA SÜRECİNDE BASIN”.....	50
IV.HUKUKİ DÜZENLEMELER.....	53

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN DEVLETİN KURULUŞ SÜRECİ VE MATBUAT İDARESİ: 1908 DEVRİMİ, CUMHURİYET DEVRİMİ VE BASIN

I) II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ: 1908-1918.....	63
A) “KELİMELERİN DEMOKRATİKLEŞMESİ”: 1908 DEVRİMİ VE BASIN.....	67
B) HUKUKİ DÜZENLEMELER.....	70
II) CUMHURİYET DEVRİMİ VE BASIN: 1919-1931.....	74
A) MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE BASIN.....	76
B) MATBUAT İDARESİNİN DEĞİŞEN İŞLEVİ: İRADE-İ MİLLİYE, HAKİMİYET-İ MİLLİYE, ANADOLU AJANSI, İRŞAD ENCÜMENİ VE MATBUAT VE İSTİHBARAT MÜDİRİYET-İ UMUMİYESİ’NİN KURULMASI	96
C) CUMHURİYET DÖNEMİ VE BASIN 1923-1931.....	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVRİMİN RADİKALLEŞMESİ VE MATBUAT İDARESİ: MATBUAT VE İSTİHBARAT MÜDİRİYET-İ UMUMİYESİ 1920-1931

I)MATBUAT VE İSTİHBARAT MÜDİRİYET-İ UMUMİYESİ’NİN ÖRGÜTSEL YAPISI.....	143
II) MATBUAT VE İSTİHBARAT MÜDİRİYETİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLER.....	151
A)FAALİYETLERE YÖNELİK ELEŞTİRİLER.....	151
B)HARCAMALARA YÖNELİK ELEŞTİRİLER.....	160
C)ÖRGÜTSEL YAPISINA YÖNELİK ELEŞTİRİLER.....	166

III)HARF DEVRİMİ VE MATBUAT İDARESİ.....	170
IV)1931 BASIN KANUNU VE MATBUAT İDARESİ.....	173
SONUÇ.....	180
KAYNAKÇA.....	190

KISALTMALAR LİSTESİ

AA	Anadolu Ajansı
Bkz.	Bakınız
CHF	<i>Cumhuriyet Halk Fırkası</i>
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
Hzl.	Hazırlayan
s.	Sayfa(lar)
SCF	<i>Serbest Cumhuriyet Fırkası</i>
TBMM	<i>Türkiye Büyük Millet Meclisi</i>
TBMM ZC	<i>Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi</i>
TpCF	<i>Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası</i>
Vol.	Volume

GİRİŞ

1960'lı yıllardan itibaren kitle iletişimi¹ alanında, tıpkı sosyal bilimlerin diğer alanlarında olduğu gibi, iki ana teorik çerçevenin hakim olduğu görülmektedir. Bunlar Modernleşme Kuramı² ve Bağımlılık Kuramı'dır³. Modernleşme kuramının etkilerini özellikle kitle iletişimini “millet kurma” (national building) sürecine odaklanarak ele

¹ Ünsal Oskay, **19. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri**, İstanbul: Der Yayınları, 2000, s.26. Oskay, kitle iletişiminin toplumdaki egemenlik ilişkilerini yansıtmak ve haklılaştırmak anlamında hakim kültürel biçimleri yaygınlaştırmasının sadece bir manipülasyon süreci olarak değerlendirilemeyeceğini söyler. Oskay'a göre kitle iletişiminin bu işlevi yerine getirebilmesi için kitlenin de sürece katılması, bu katılma ile toplumsal yaşama daha iyi uyumlanabileceğini görmesi gerekir. Bunu sağlayan ise bireyin bilincinin bir bölümünü bireysel bilince, diğer bölümünü de kolektifleştirilmiş bilince dönmek zorunda bırakabilen toplumsal yaşamın tümlüğü olmaktadır. İrfan Erdoğan, **Kapitalizm, Kalkınma, Postmodernizm ve İletişim**, Ankara: Erk Yayınları, 2000, s.139. Erdoğan'a göre toplumsal iletişim, kitle iletişiminin kapsamının ötesindedir. Toplumsal üretim ilişkileri kitle iletişiminde değil, kitle iletişiminin de dahil olduğu, örgütlü üretim faaliyetleri ağ ve şebekeleri içinde olur. Bu çalışmada ele alınan dönem bağlamında kitle iletişim araçlarından basın üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Radyonun 1960'lardan sonra etkin bir araç olarak kullanılmasıyla ilgili olarak bkz. Korkmaz Alemdar, **Türkiye'de Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri**, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler akademisi Yayınları, 1981, s.114. Meltem Ahıska, **Radyonun Sihirli Kapısı**, İstanbul: Metis Yayınları, 2005. Uygur Kocabaşoğlu, **Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1980.

² Burada Modernleşme Kuramı ile ilgili olarak kuramın kesintisiz “ilerleme” yaklaşımıyla her ülkenin aynı çizgiyi izleyerek az gelişmişlikten gelişmişliğe geçeceği yönündeki iddiasının eleştirisine girilmeyecektir. Modernleşme kuramı çerçevesinde iletişim alanında yapılan çalışmaların ayrıntılı bir eleştirisi için; İrfan Erdoğan ve Korkmaz Alemdar, **Öteki Kuram**, Ankara: Erk Yayınları, 2005, s.383-402. Erdoğan, s.64-128. Modernleşme kuramı çerçevesinde az gelişmiş ülkelerde yapılan incelemeler için, Nurçay Türkoğlu, **İletişim Bilimlerinden Kültürel Çalışmalara Toplumsal İletişim**, İstanbul: Babil Yayınları, 2004, s.115-129. Kuram çerçevesinde Türkiye tarihi bağlamındaki çalışmalar için; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Metin Kıratlı (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991. Walter F. Weiker, **The Modernization of Turkey:from Atatürk to the Present Day**, New York: Holmes&Meier Publishers, 1981. Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Mehmet Harmancı (çev.), İstanbul: E Yayınları, 2004. Frederick W. Frey, **The Turkish Political Elite**, Cambridge: M.I.T. Press,1965. Metin Heper, **Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1977. Kemal H. Karpat **Osmanlı Modernleşmesi**, Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

³ Bağımlılık Kuramı çerçevesinde iletişim alanında yapılan çalışmaların ayrıntılı aktarımı için Alemdar ve Erdoğan s.383-402. Erdoğan, s.5-14. Erdoğan yeni sömürgeciliğin modernleşme adı altında kendi siyasal, ekonomik ve kültürel altyapılarını hazırladığını söyler. Erdoğan'a göre egemen modernleşme, bilimi, kapitalist düzenin meşrulaştırılmış örgütleniş biçimini, teknolojik yapısını, iletişim kanallarını ve tecrübesini kullanmayı; onlara dayanmayı zorunlu kılmaktadır. Bağımlılık Kuramı çerçevesinde Türkiye tarihi bağlamında yapılan çalışmalar için; Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, Perry Anderson, **Gramsci Hegemonya Doğu/Batı Sorunu ve Strateji**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988. Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994. Erik Jan Zürcher, **Savaş Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)**, Ergun Aydınoglu (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

alan çalışmalarda gözlemek mümkündür. 1990'larda artan milliyetçilik konulu çalışmalarda, ulus ve "etni" bağlantısı, modernleşme ve "uluslaşma süreci" arasındaki ilişki, kitle iletişiminin gelişimi bağlamında ele alınmaya başlanmıştır. Bu çalışmalarda modernleşmenin en somut sonucu olan ulus devletlerin kuruluşu ve ulusal kimliğin oluşumu süreçlerinin kitle iletişiminin gelişimiyle ilişkisi tartışılmaktadır. Milliyetçilikle ilgili çalışmalarda ilginin "siyasi tarih"ten iletişim ve milli kimliğin oluşum sürecine yöneldiği görülmektedir.⁴ 1990'larda yaşanan diğer bir gelişmeye "post" yaklaşımların iletişim alanında hakim olmaya başlamasıdır.⁵ Tüm bu yaklaşımlar iletişim tarihi çalışmalarını da etkisi altına almıştır.

Modernleşme Kuramı çerçevesinde yapılan çalışmalarda kitle iletişim araçları, toplumsal ilişkiler ve ekonomik kalkınma bağlamında bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Buna göre kitle iletişimi toplumsal ve kültürel değişimin taşıyıcısı olarak görülmüş, belirli araç ve kurumlarla "geleneksel" ya da "azgelişmiş" toplumların modernleşeceği savunulmuştur. "Kalkınma iletişimi" olarak nitelenen yaklaşımlara göre "gelişme" kitle iletişim araçlarına sahip olunması ve bu araçların yardımıyla kültürel değişimin sağlanmasıyla olacaktır⁶. Buna göre Türkiye, toplumda ciddi bir sarsıntıya yaşamadan, geleneksellikten modernliğe geçebilen "başarılı" bir örnektir. "Modernleştirici seçkinler" olarak tanımlanan karizmatik liderlik ve bürokrasi, geleneksel bir toplumu dönüştürmede çok önemli bir rol oynamıştır⁷.

⁴ Ahıska, s.317-318. Paddy Scannel Britanya örneğinde, devletin radyo yayıncılığını kamusal ve milli bir hizmet olarak tanımlamış olduğunu söyler. Yayıncılığın hedefi birleşik bir milli yer ve zaman yaratmaktır. Philip Schlesinger de benzer bir şekilde milletin birleşmesi açısından "iletişim"in önemini tartışmaktadır. Michele Hilmes'in ABD örneğinde tartıştığı ise "kitle iletişiminin" bir yandan milli bir bütünlük yaratması, ama bir yandan da ırk ve toplumsal cinsiyet temelindeki ayrımcılığı güçlendirmesidir. Anthony Giddens şöyle bir tartışma yapar: İletişimin yaygınlaşması, tüm bir topluluk, bilgi sahibi olabilen vatandaşlar sıfatıyla "kavramsal" olarak işin içine dahil edilmeden gerçekleşemez. Jürgen Habermas ise rasyonelliğin oluşum koşullarını bozulmamış bir "iletişim" de arar. Ahıska tüm bu örneklerde "iletişim"in daha doğrusu gerçek bir iletişim fantazisinin, toplumsal hegemonyanın en önemli etkenlerinden biri olduğunun altını çizer.

⁵ Alemdar ve Erdoğan, s.415-464.

⁶ Alemdar ve Erdoğan, s.383-385. Alemdar ve Erdoğan, Lerner, Rogers, Pye, Schramm, Pool, McClelland ve Inkeles'in çalışmalarını örnek olarak vermektedirler. Bu bağlamda yapılan incelemeler için Türkoğlu, s.115-129.

⁷ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.10-21. Kansu, Türkiye'de yaşanan dönüşümün burjuva devrimi süreciyle bağlantısına vurgu yaparak oldukça önemli bir açılım getirmektedir. 1908 Devrimi'nin ardından gelen Cumhuriyet Devrimi konusunda yapılanların siyasal ve toplumsal yapıyı etkilemede önemsiz olduğunu söyleyerek sürecin sürekliliğini gözden kaçırmaktadır.

Bağımlılık kuramı ise ekonomik yapıyı temel alan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım kitle iletişimini, medya emperyalizmi ve kültür emperyalizmi kavramları çerçevesinde ele almıştır. Bu yaklaşıma göre teknolojik araçların, örgüt yapılarının, değerlerin ve ideolojilerin transferi siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda ulusal ve uluslararası sermayenin çıkarlarına uygun yapılar yaratacaktır. Modernleşme kuramının getirdiği toplumsal değişme modelinden farklı olarak, değişimin ancak toplumdaki egemenlik ilişkilerinin ve eşitsiz ekonomik yapının değişmesiyle mümkün olacağı söylenmektedir⁸. Modernleşme kuramının evrensellik ve yansızlık iddiasını reddeden söz konusu yaklaşıma göre bu süreç, sömürgecilikten yeni sömürgeciliğe geçiştir. Ekonomik ve siyasal yapı transferinin gerçekleştirilmesi için ihtiyaç duyulan ideolojik transfer gidilen ülkedeki sosyal bilinci ve kültürü biçimlendirirken kendi egemenlik ilişkilerini de yeniden üretecektir⁹.

Milliyetçilik tartışmalarının yoğunlaştığı 1990'larda ulusal kimliğin oluşum sürecinin kitle iletişiminin gelişimiyle ilişkisi birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Milliyetçiliği modernleşme ile ilişkisi bağlamında ele alan yaklaşımlar, "millet"i modern bir kategori olarak görmektedirler¹⁰. Karl Deutsch, Ernest Gellner ve Benedict Anderson gibi konu üzerine yaptıkları çalışmalarla tanınan araştırmacılar çok farklı yaklaşımlara sahip olmakla beraber milleti modern görme anlamında ortak bir noktada buluşmaktadırlar. Bu konudaki ilk çalışmayı yapan Karl Deutsch, milliyetçiliği kitle iletişiminin yaygınlaşması sonucu ortaya çıkan beklentilerin ifadesi olarak değerlendirmektedir. Ernest Gellner milliyetçiliği sanayi toplumunun ihtiyaç duyduğu kültürel homojenliği sağlamaya yönelik ideoloji olarak ele alırken, Benedict Anderson ise "millet kurgusu"nun ancak kapitalist yayıncılığın yaygınlaşmasıyla mümkün

⁸ Alemdar ve Erdoğan , s.384.

⁹ Alemdar ve Erdoğan, s.393-402. Body-Barett'in medya emperyalizmi tezi, Herbert I. Schiller'in kültür emperyalizmi ve global ekonomi, A. Mattelart'ın çokuluslu şirketler ve emperyalizm çalışmalarını bu bağlamda ele almaktadırlar.

¹⁰İnci Özkan Kerestecioğlu, "Milliyetçilik ve modernleşme ilişkisi üzerine", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:23-24, Ekim 2000-Mart 2001. Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları**, Ankara: Doğubatı Yayınları, 2008, s.105. Buna karşılık Anthony D. Smith'in çalışmalarında olduğu gibi, milletin etni ile bağımlı öne çıkararak, milleti evrensel bir kategori olarak ele alan yaklaşımlar vardır. Bu yaklaşıma göre etni ile millet arasındaki ayrım sadece bir nüanstır.

olabileceğine dikkati çekmektedir.¹¹ Karl Deutsch'un 1953 yılında yayımlanan çalışması *Nationalism and Social Communication* isimli çalışması millet kurmayı toplumsal-demografik süreçlere bağlamaktadır. Buna göre, kentleşme, toplumsal hareketlilikle okuma yazma oranlarının artışı ve gelişen iletişim teknolojisi milletlerin kurulmasını kolaylaştırmaktadır. Bu sürecin başarıya ulaşması toplumsal hareketlilik ve kültürel bütünleşmenin birbirini tamamlamasıyla mümkündür. Görüldüğü gibi, Deutsch'un çizdiği tabloda kitle iletişim araçları önemli bir yere sahiptir. Buna göre topluma yeni bakış açıları sunma, bireyleri ortak ideallere inandırma görevi kitle iletişim araçları tarafından yerine getirilecektir. Deutsch'un kullandığı "toplumsal seferberlik" kavramı insanların beraber çalışmayı öğrenmesini getirecek, toplumda iletişim ve iktisadi yapı açısından karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin kurulmasını sağlayacaktır¹².

Benedict Anderson da "ulus"u modern bir kategori olarak görmektedir. Ancak ulusu hayal edilmiş siyasal bir topluluk olarak tanımlaması onu diğerlerinden ayrı bir yere koymaktadır¹³. Anderson kapitalizmin ilerlemesi, matbaanın gelişmesi ve dilsel

¹¹Özkırımlı, s.15, Anthony D. Smith, "Nations and their pasts", www.lse.ac.uk/collections/gellner/Warwick.html 18.07.2006 Anthony D. Smith, **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, Derya Kömürçü (çev.), İstanbul: Everest Yayınları 2002. Smith, Ernest Gellner'in ulusu modern bir durumun ürünü olarak görmesini temel fark olarak belirtir. Smith için ulus kavramını devlet kavramından ayırmak çok önemlidir. Smith'e göre milletler ve milliyetçiliklerin etnik ve toprağa özgü yanları önemlidir Ernest Gellner, "Do nations have navels?", www.lse.ac.uk/collections/gellner/warwick2.html, Gellner, Anthony Smith'e verdiği yanıtta 17. yüzyılda dünyayı dönüştüren ekonomik ve bilimsel değişikliklerin, kültürün insan yaşamındaki rolünü tamamen dönüştürdüğünü belirtmektedir. Ernest Gellner, **Milliyetçiliğe Bakmak**, Simten Coşar, Saltuk Özertürk, Nalan Soyarı (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s. 66. Gellner'e göre, sanayi toplumuna geçiş eğitimle aktarılan kültürün bir azınlığın tekelinde olmadığı, eğitim sistemi ders kitaplarındaki bilginin standartlaşmış bir dilsel araçla aktarıldığı bir dünya yaratır. John Breuilly, "Reflections on Nationalism", *Phil.Soc. Sci.* No: 15, 1985, s.70 John Breuilly, Gellner'in artan sosyal hareketlilik, standart bir dilin gelişimi ve kitle eğitimi ile bölgesel devletin artan gücünün modernitenin görüngüleri olduğunu söylemesinin önemli bir tez olduğu ifade etmektedir. Ancak bu olguların endüstrileşme ile yakından ilişkili olarak ele alınmasını eleştirmektedir. Kapitalizm endüstriyel toplumlar gelişmeden de bu etkilere sahiptir. Breuilly, ikinci olarak bu gelişmelerin belli koşullar altında milliyetçilik için popüler bir temeli yarattığını fakat milliyetçiliğin bu gelişmeler olmadan elit düzeyde de üretilebileceğini söyler

¹² Deutsch'un yaklaşımını eleştiren Anthony Smith'e göre bu yaklaşım kitle iletişimini tek boyutlu algılamaktadır. Medya tek bir bakış açısı ve ideoloji sunmaz. Aynı bakış açısını farklı biçimlerde de yansıtabilir. Ayrıca kitle iletişim araçlarından yansıyan bilgi ve bakış açılarının bireyler tarafından nasıl algılanacağı da önceden bilinmez, kontrol edilemez. Farklı inançlara sahip insanlar, medyadan yansıyanları doğal olarak farklı biçimlerde algılayacaktır. Kısacası kitlesel iletişimin artması, beraberinde otomatik olarak modernleşmeyi getirmez.

¹³ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler**, İskender Savaşır (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s. 20-21.

çeşitlilik arasındaki, belki de rastlantısal ama altüst edici etkileşimi ele almaktadır. Anderson'un kalkış noktası, milliyetçilik kadar milliyetin de özel bir kültürel yapı türü olmasıdır. 18. yüzyıl sonuna doğru farklı tarihsel güçlerin kesiştiği noktada meydana gelen bir kendiliğinden damıtım sürecinin ürünü olan ulusun; ancak bir kez yaratıldıktan sonra “modüler” hale geldiğini düşünmektedir.¹⁴ Anderson'a göre kapitalist yayıncılıkla birlikte oluşan yayın dilleri, birleşik bir mübadele ve iletişim alanı yaratmıştır.¹⁵ 18. yüzyılda dünyayı kavrama biçiminde meydana gelen dönüşüm zamanının kavranmasında yaşanan radikal değişimle mümkün olmuş, geçmiş ile şimdi birbirlerinden radikal bir şekilde ayrılmış, zaman sonsuz bir neden sonuç zinciri olarak kavranmaya başlanmıştır. Anderson bu dönüşümün hayali bir cemaat olarak ulusun doğuşu için önemini ilk kez Avrupa'da 18. yüzyılda ortaya çıkan iki tahayyül biçiminin –roman ve gazetenin- yapılarını inceleyerek görebildiğimizi söyler. Bunlar ulusun ne tür bir hayali cemaat olduğunu “temsil” etmenin teknik araçlarının kaynağıdır.¹⁶ Böylelikle modern ulusların ayırt edici özelliği olan topluluk için anomileşmeye duyulan güven yaratılmış olmaktadır¹⁷.

1990'lar yükselen “post” yaklaşımlar hem anayol kitle iletişim kuramlarını hem de eleştirel kuramları etkilemiştir¹⁸. 1960'ların başında endüstri sonrası toplumun ve ideolojilerin sonunun geldiğini söyleyen Daniel Bell'e katılan McLuhan, iletişim devriminin siyasal devrimin çözemediği sorunları çözdüğünü söylemiştir.¹⁹ 1990'larda

¹⁴ Anderson, s.18-19.

¹⁵ Anderson, s.58-61.

¹⁶ Anderson, s.38-39.

¹⁷ Anderson, s.48-51. Anderson'un bu yaklaşımı özellikle postkolonyal yazın tarafından eleştirilmiştir. Homi Bhabba, Partha Chatterjee, Gayatri Spivak gibi Anderson'un çalışması modelin Batı-dışına ihraç edilmesinin ve milli imgelemin oluşmasının nesnel koşullarını incelerken, özellikle sömürgecilik karşıtı koşullarda milletin hayal edilmesinde, özneliğin biçimlenişine dikkati çekmektedir. Bhabba, “zaman ve yerler arasında/ortasında” konuşan “alt sese” değinerek özdeş taklidin imkansızlığını vurgulamaktadır. Benzer bir şekilde Ahıska da Anderson'un yaptığı açıklamanın tarihsel olduğunu ancak tarihselliğin basılı sözler yoluyla nasıl modelleştiğini incelerken modelleştirmelerden kaçınmadığını söylemektedir. Eleştiriler için Ahıska, s. 32-33. John Breuilly'nin Anderson'a yönelik eleştirisi ise analizde politik yapı ile kültürel temsil arasındaki karşılıklı etkileşimin kaybolduğu ve argümanın yoğunluğunun kültürel faktörler üzerinde toplandığı yönündedir. John Breuilly, “Reflections on Nationalism”, s.72. John Breuilly, “The National Idea in Modern German History”, **The State Of Germany**, John Breuilly (ed.), New York: Longman 1992, s. 2. John Breuilly, **Nationalism and The State**, Chicago: The University of Chicago Pres, 1994, s.1-2. s.65. Umut Özkırımlı, s.133.

¹⁸ Alemdar ve Erdoğan, s.419-423.

¹⁹ Erdoğan, **Kapitalizm, Kalkınma, Postmodernizm ve İletişim**, s.261-302. bu yaklaşımları ayrıntılı olarak ele almıştır.

yaygınlaşan “post” yaklaşımlar hem anayol yaklaşımlar hem de eleştirel yaklaşımlarca benimsenmektedir. Anayol yaklaşımlar Bell gibi ekonomik gelişmenin getirdiği yeni bir aşamanın kültürel ortamından söz ederken, eleştirel yaklaşımlar “modernleşme projesi”nin iflas ettiğini söylemektedirler.

Edward Said’in “Oryantalizm” çalışmasıyla başlayan ve yaygınlaşan postkolonyal bakış açısıysa “Batı” tarafından dayatılan modelleştirmeleri eleştirmektedir. Meltem Ahıska’nın radyo ile ilgili çalışması bu bakış açısının örneklerinden biri olarak ele alınabilir. Ahıska’ya göre, Türkiye’de iletişim, iktidarın merkezini, yani Ankara’yı temel alan ve oradan diğer yerlere yayılan statik bir model olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun nedeni ise iktidar tarafından halkın kendi dinamikleri olmayan, merkez tarafından şekillendirilebilir pasif bir nesne olarak görülmesidir.²⁰ Ahıska’ya göre, farklı dönemlerdeki iktidar rejimlerinin değişmeyen özelliği, hegemonyanın hiçbir dönemde hukuk, yazılı tarih ya da iletişim alanında kurulmamasıdır. Böylelikle iletişim yok edilmektedir.²¹ Ahıska’ya göre, iletişim Batılı toplumların kavramsallaştırmasında, toplumdaki muhtemel gerilim alanlarını içermeye ve yatıştırmaya hizmet eden, kendi içinde bir hiyerarşi kurarak farklılıkları ve dengesizlikleri bir arada tutmaya yarayan bir tasarım içinde düşünülmektedir. Kitleye konuşma isteği ve kitleye konuşulduğu varsayımı olarak kitle iletişiminin, farkları silerek, çoğu zaman da bir hiyerarşi içinde sıraya dizip “anlaşılır” kılarak kitleyi bütünleştirmekte ve içinden çıktığı bağlam olan milletin bütünlüklü ve yekpare bir varlık olduğunu ima etmektedir.²² Oysa, 18. yüzyıldan başlayarak Batılı güçlerin tehditleriyle sarsılan Osmanlı İmparatorluğu’nda, askeri saldırıların yanı sıra Batılı bilimlerin, yaşam biçimlerinin ve araçların İslami ve geleneksel yaşam biçimlerini geçersiz kılmaya çalıştığı bir süreç yaşanmıştır. Bu ise beraberinde Osmanlı

²⁰ Ahıska’nın yaklaşımı post-kolonyal eleştirinin bir örneği olarak ele alınabilir. Boğaç A. Ergene, “Maduniyet okulu, post-kolonyal eleştiri ve tarihte bilgi-özne sorunu: Osmanlı tarihçiliği için yeni dersler mi?”, *Toplum ve Bilim*, No:83 Kış 1999/2000, s.32. Post-kolonyal eleştiri şu şekilde tanımlanmaktadır: Tarihçi ile tarihin öznesi arasındaki ilişkinin ve tarihçinin “ortaya çıkardığı” varsayılan tarihsel bilginin sorunsallaştırılmasını içermektedir.

²¹ Ahıska, s.311-321, Nurçay Türkoğlu genel olarak “iletişim” kavramının kullanılmasını eleştirmektedir. Kitle iletişimi araçsal bir alandır. Hegemonya kitle iletişiminin sahibi olur. Ancak toplumsal iletişim, bütün kültürel pratikleri ve gelenekleriyle, görünürde hegemonya alanından uzak durmaya çalışsa da kendi direnç noktalarını korumaya çalışır. Hegemonya bu alana da sahip çıkmış olduğunu sanırken, beklemediği dirençlerle karşılaşır. (Bu hatırlatma için Nurçay Türkoğlu’na teşekkür ederim)

toplumunun, Batı ile kıyas temelinde, bir “eksiklik” yargısına mahkûm olmasını getirmiştir. Ahıska’ya göre bu sadece epistemolojik ve kültürel bir şiddet değil, aynı zamanda maddi bir sömürgeleşme sürecidir²³. Ahıska, buradan hareketle hem iktidar ağının kurulmasında hem de gerekçelendirilmesinde Batı ile önemli farklılıkların olduğu sonucuna varmakta; bu farkın toplumsal değişimler üzerine “düşünme yollarını” yani kullanılan yöntemleri ve terimleri de etkilediğini ileri sürmektedir.²⁴

İletişim tarihi alanında farklı teorik çerçevelerden hareket eden araştırmacıların üç ana temayı ele aldıkları görülmektedir: İfade özgürlüğü, medya-iktidar ilişkileri ve sanayileşme, uluslaşma ile teknolojinin gelişmesinin etkisi.²⁵ Bu alanda Türkiye’de yapılan araştırmalara baktığımızda, ilk çalışmaların daha çok betimleyici olduğunu görmekteyiz. Bugün yapılan araştırmalar açısından çok önemli olan bu çalışmalar, dönemleştirme yaparken Tanzimat, II. Abdülhamit ve Meşrutiyet dönemini Osmanlı İmparatorluğu’nda yenileşme hareketleri çerçevesinde ele almaktadırlar. Cumhuriyet dönemi ise Osmanlı geçmişinden bağımsız bir “kopuş” olarak değerlendirilmektedir.²⁶ Her ne kadar modernleşme gibi bir çerçeve kullanmasalar da, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı-Türk aydınları arasında etkili olan sosyal darvinist bakış açısı, söz konusu çalışmaların konuyu ele alış biçimini belirlemektedir. Bugün, 18. ve 19. yüzyılın sosyal darvinist yaklaşımı modernleşme kuramının öncüllerinden biri olarak ele alınmaktadır.²⁷ Bu ilk çalışmaların ardından yapılan çalışmalarda modernleşme

²² Ahıska, s.317-318.

²³ Ahıska, s. 311.

²⁴ Ahıska, s. 319-321.

²⁵ Jane Chapman, **Comparative Media History**, Cambridge: Polity Press, 2005, s.11 Chapman ilk iki konunun Fransız Devrimi’nin gazeteciliğe etkisiyle ortaya çıktığını, üçüncüsünün ise sanayi devriminin medyanın politik ve ekonomik gelişmesine etkisi olduğunu söyler.

²⁶ Ahmet Emin Yalman, **The Development of Modern Turkey as Measured by its Press**, New York: Columbia University Press, 1914. Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Matbuatı**, Ali Birinci(drl.), Ankara: Gezgın Kitapevi, 2002. Selim Nüzhet (Gerçek), **Türk Gazeteciliği**, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1931. Server R. İskit, **Türkiye’de Matbuat Rejimleri**, İstanbul: Matbuat Umum Müdürlüğü Yayınları, 1939. Server R. İskit, **Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, İstanbul: İstanbul Devlet Basımevi, 1939. Server R. İskit, **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Ankara: Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943. Niyazi Ahmet Banoğlu, **Basın tarihimizin Kara ve Ak Günleri**, İstanbul:1960. Cevdet Kudret, **Abdülhamit Devrinde Sansür**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1977.

²⁷ Bunun klasik savunucuları A. Comte, F. Tonnies, E. Durkheim II. Meşrutiyet döneminden itibaren Osmanlı-Türk aydını üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. Bu etki için Zafer Toprak, “Üçüncü Cumhuriyet Fransası, “Aydınlanma” ve Osmanlı’da Tarihyazıcılığı”, **Aydınlanma Sempozyumu**, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2007, s.79-88. Erdoğan, s.64.

kuramının hakim bir çerçeve olduğu görülmektedir.²⁸ Korkmaz Alemdar'ın çalışmasıysa süreci bağımlılık kuramı çerçevesinde ele alan tek çalışmadır²⁹. Bunun dışında Şerif Mardin'in doğrudan iletişim tarihi alanında yapılmamış çalışması, alana önemli etkilerde bulunmuştur. Karl Deutsch'un yaklaşımını temel alan Mardin'e göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal iletişimdeki değişimler modernleşme sürecinde ve buna eşlik eden önce Osmanlı, sonra Türk milli bilinç hissini gelişmesinde mühim bir rol oynamıştır³⁰. Mardin'e göre 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut ve bir süreden beri hissedilmekte olan, önemli bir iletişim krizi, "sosyal iletişimde değişimler"e yol açacaktır. Mardin krizin ulemanın düşük standartları ve azalan sayısına dair o dönemde yapılan şikayetlerden anlaşılabilirdiğini³¹, dilde sadeleşme çabalarının ve Türk gazetecilik hareketinin bu iletişim krizine yanıt vermek amacıyla ortaya çıktığını söylemektedir.³² Krizin çözümüne yönelik atılan adımların Batı'nın

Erdoğan, 1950'lerin değişim teorilerinin klasik teorileri yirminci yüzyılın koşullarına uydurma çabası olduğunu, Comte, Durkheim, Weber, Tonnies ve benzerlerinin fikirlerinin sentezinden ana akım, modernleşme ve yeniliklerin yayılışı yaklaşımları çıktığını söylemektedir.

²⁸ İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını Mayıs 1919-Temmuz 1921**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981. Ömer Sami Coşar, **Milli Mücadele Basını**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1964. Alpay Kabacalı, **Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın**, İstanbul: Literatür, 2000. Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003. Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2006. Orhan Koloğlu, **Türk Basını**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993. Orhan Koloğlu, **1908 Basın Patlaması**, İstanbul: Bas-Haş Yayınları, 2005. Yücel Özkaya, **Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın 1919-1921**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, 1989. M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, İstanbul: Der Yayınları, 1993. Hasan Refik Ertuğ, **Basın ve Yayın Tarihi**, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1955. Fatmagül Demirel, **II. Abdülhamid Döneminde Sansür**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007. Mustafa Yılmaz-Yasemin Doğaner, **Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2007. Ali Gevgili, **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1990. Ayşegül Okan, "The Ottoman Postal and Telegraph Services in the Last Quarter of the Nineteenth Century", (Yayınlanmamış Master Tezi, Boğaziçi Üniversitesi SBE, 2003).

²⁹ Korkmaz Alemdar, **Türkiye'de Çağdaş haberleşmenin Kökenleri**, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1981. Korkmaz Alemdar, **İletişim ve Tarih**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2001, s.261-279. Alemdar'a göre, matbaanın kurulması, gazetelerin ortaya çıkışı, demiryolu ve telgrafın kullanılmaya başlanması iç evrimlenme nedeniyle olmadığı için etkin bir sistem kurulamamıştır. Alemdar'a göre haberleşmenin düzenli bir yapıya sahip olabilmesinin koşulları ekonomik ve siyasal bağımsızlıktır., Alemdar ve Erdoğan (2005), s.188-192. Alemdar ve Erdoğan, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'daki gelişmelerin dışında kalması iletişim teknolojilerinin üretici değil kullanıcı olmasını getirdiğini söyler. Cumhuriyet yönetiminin iletişim alanındaki yeni politikalarının ise başarısızlıkla sonuçlandığını düşünmektedirler.

³⁰ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, 141-142.

³¹ Mardin, s.145-148 Eğitimin gerilemesinden bahseden en azından üç şikayet türü olduğunu söyler. Bunlar; ulema'nın yazma becerilerinden yoksun olması ve umerâdan farklı olmaması, ulema tarafından sağlanmakta olan eğitim sisteminin yetersizliği ve ulemanın ve merkezî hükümet çalışanları tarafından eşitçe paylaşılan idarî ve siyasî işlerin bilgisinin 18. Yüzyıla gelinceye kadar, merkezî hükümet çalışanlarının tekeline geçmesidir.

³² Mardin, s.144-145. Mardin'e göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda iletişim krizinin çözülmesi için yapılan girişimler şunlardır: Birinci olarak, devlet bürolarındaki iletişim boşluklarının doldurulmasına bir çare

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etkisi olarak yorumlanmasının fikirler tarihindeki “yerli” gelişmeleri tamamıyla açıklamadığını söyleyen Mardin'e göre dış baskılardan bağımsız işleyen bu “yerli” değişme mekanizmaları Türk entelektüel modernleşme sürecini elinde tutmaktadır.³³ Modernleşmenin toplumların aynı zamanda gittikçe farklılaştıkları ve merkezileştikleri bir süreç olduğunu söyleyen Mardin, Batı Avrupa'da feodalizmin çöküşüyle başlayan sürecin, burjuvazinin gelişmesi, sanayileşmenin ve siyasi hakların nüfusun daha büyük kesimlerine yayılması gibi unsurları da kapsadığını; bu gelişme esnasında, toplumun bazı fonksiyonlarının merkezde toplandığını, öte yandan yeni grupların doğduğunu ve toplumun fonksiyonlarının birbirinden ayrıldığını vurgular. Bu ayrılmanın doğurduğu kopukluklar vatandaşlık kavramı, milli kültür gibi unsurlarla birbirine bağlanacak bir toplumsal seferberlik yaratacaktır.³⁴

Şükrü Hanioğlu, Modernleşme Kuramı çerçevesinde yaptığı değerlendirmesinde Türk toplumunda her türlü kurumsal ilişkinin baskıcılık-komploculuk ekseninde olduğunu söylemektedir. Hanioğlu'na göre siyasete bir toplumsal katılım ve taleplerin karşılanması aracı olarak değil, bir “toplum mühendisliği” olarak yaklaşılmaktadır.³⁵ Bu yaklaşımın doğal sonucuysa basın bir siyasi toplumsallaşma aracı olarak görülmesi, bu toplumsal mühendisliğin bir parçası olarak ele alınması ve bu alanda yaşanan mücadelelerin yok sayılması olmaktadır. Hanioğlu otoriter ya da vatandaşlarını katı bir resmi ideoloji çerçevesinde toplumsallaştırmaya çalışan rejimlerin bir uygulaması olarak tarif ettiği siyasi toplumsallaştırmanın, her aşamada olduğu gibi, iletişim alanında da etkisini sürdürdüğünü söylemektedir.³⁶ Bu anlamda 1831 yılından itibaren *Takvim-i Vekayi*, mahalli seviyede ise *Ruscuk/Ruse* benzeri gazetelerle haber iletmenin ötesinde

bulmak için 18. yüzyılda görülen sözlük ve gramer hareketleri ve buna eşlik eden, İslâm klasiklerinden yapılan çevirilerin artması, ikinci olarak II. Mahmud'un son yıllarında alınan hem doğrudan hem de dolaylı Batılı etkilerini ortaya çıkaran önlemler, üçüncü olarak da konuşma Türkçesine oldukça yakın olan standart bir yazı Türkçesini kurmakta başarılı olan Türk gazetecilik hareketinin ortaya çıkması..

³³ Mardin, s.143. Mardin'e göre modernleşmeye engel olan dini etkenler değil dinin arkasına gizlenen Osmanlı sosyal yapısındaki savaççı grupların değerleri, toplumun merkezi olarak mahalle, yeniden üleştirici ahlak ve siyasi sınıfın servet üzerindeki kısmi tekeli gibi tutuculuğun kaynağı olan yapısal etkenlerdir.

³⁴ Mardin, 25-26.

³⁵ M. Şükrü Hanioğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006, s.133-136. Hanioğlu bu bağlamda reform/ıslahat/tanzimat siyasete toplumsal mühendislik olarak yaklaşıldığını göstermektedir

teb'anın dünyaya bakışını, devletin faaliyetlerini algılayışını şekillendirmeye çalışan resmi Osmanlı basınının, özel sermayeyle kurulan gazetelerin ortaya çıkışından sonra da bu işlevini sürdürdüğünü belirtmektedir. Hanioglu'na göre Türkçe gazeteler devletin resmi ideolojisinin değiştiği bir dönemde ortaya çıkmakta ve bu yeni yaklaşımı halka benimsetme, kitleleri bunun etrafında toplumsallaştırma vazifesini her şeyin ötesinde gören entelektüellerce yayınlanmaktadırlar. Hanioglu bu durumun Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir süreklilik taşıdığını düşünmektedir.³⁷

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi toplumsal yapı araştırmaları, iletişim sürecini anlamak için başvurulması zorunlu kaynaklardır.³⁸ İletişim tarihi alanında yapılan çalışmalar ele alındığında, farklı yaklaşımlara rağmen, alanın sadece "devlet" tarafından belirlendiği yönünde bir ortak görüş olduğu görülmektedir. Bunun nedeniyse, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte yaşanan büyük altüst oluşun, burjuva devrimi sürecinin iletişim alanında meydana getirdiği dönüşümün değerlendirmeye alınmamasıdır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin tarihi aynı zamanda modern ulus devletin kuruluş tarihidir. Süreç değerlendirilirken, Batı Avrupa toplumlarının burjuva toplumlarına geçiş süreci model olarak alınmaktadır. Oysa bu modelin Osmanlı İmparatorluğu'na aynen uygulanması yanlışlara neden olmaktadır. Kaldı ki bu modelin geçerli olduğu yekpare bir Batı'dan ve burjuva topluma tek bir geçiş modelinden bahsetmek de mümkün değildir. Gözlemlenen, esas olarak Batı Avrupa'da ya da daha da daraltılırsa İngiltere ve Fransa'da yaşanan siyasal, iktisadi ve kültürel süreçtir³⁹. Ayrıca, siyasal dönüşüm ve kapitalizmin gelişimi açısından da Batı Avrupa'da bir türdeşlik yoktur.⁴⁰ Tanzimat'la başlayan reform çabaları, 1908 Devrimi ve Cumhuriyet

³⁶Hanioglu, s108-109. Bu anlamıyla beşikten mezara kadar devam eden siyasi toplumsallaştırma kitlelere genellikle ilkökul düzeyinde değerler aktarımı ve onları bu değerler etrafında birleştirme vazifesini icra etmektedir.

³⁷ Hanioglu, 109-110.

³⁸ Alemdar ve Erdoğan, s.189.

³⁹ Fatma Müge Göcek, **Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü**, Ankara: 1999, 13-14.

⁴⁰ Örneğin bir İtalyan tarihçisi şu yorumu yapmaktadır: "Böylece İtalyan devleti güçlü bir bürokratik ve sansürcü damga yemiş olarak doğdu. Vatandaşlarının büyük çoğunluğunun gözünde devlet, vergi toplayıcısında ve askeri hizmette cisimleşiyordu. Bu yüzden de hızla sevilmeyen bir devlet haline geldi"; Giuliano Procacci, **History of the Italian People** Harmondsworth, 1970, s. 325'den aktaran Sungur Savran, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Türkiye'de burjuva devrimi sorunu", *11 Tez*, No:1,1985, s.178. Anthony Giddens, **Sosyoloji Eleştirel Bir Giriş**, Ülgen Yıldız (çev.), Ankara: Phoenix Yayınları, 2001, s.130. Giddens, modernleşme kuramına ilişkin tartışmanın başlangıçta sanayileşmiş toplumlar ve dünyanın geri kalanı arasındaki ilişkileri belirli bir bakış açısıyla ele aldığı söylemektedir. İlhan Tekeli,

Devrimi ile bir burjuva devrimi sürecine girmiş, sonuç modern ulus devletinin kuruluşu olmuştur. Bu ise yalnızca ekonomik ve siyasal alanda değil kültürel alanda da bir dönüşümü getirmiştir. Bu sürecin değerlendirilmesinde temel olarak “süreklilik” ve kopuş” paradigmaları olarak adlandırabileceğimiz iki tutum öne çıkmaktadır. Birinci yaklaşım bu geçişin siyasal kültür, toplumsal ve idari yapılar düzeyinde büyük farklılıklar yaratmadığını ileri sürerken, ikinci yaklaşım bu geçişi öncüllerinden bağımsız köklü bir tarihsel kopuş olarak ele almaktadır.

Tanzimat’la beraber girilen reform süreci, hem iç dinamiklerden hem de 19. yüzyıl emperyalizminin tehdidinden kaynaklanmaktadır. Bu aşamada Osmanlı bürokrasisinin kafasında açık bir “modernleşme projesi” yoktur. Reformlar zaman içinde çeşitli olaylara göre ortaya çıkmıştır. Tanzimat’la başlayan reform süreci, iletişim ve ulaştırma alanında Avrupa’daki teknolojik gelişmelerden yoğun bir biçimde faydalanılmasını getirmiştir. II. Abdülhamid dönemi, reform politikalarının uygulanması anlamında Tanzimat’ın devamı olmaktadır. Modernleşme politikaları, Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemlerinde “hayatta kalmanın” araçları olarak ortaya çıkmıştır.⁴¹ Osmanlı İmparatorluğu’nda iletişim ve ulaştırmanın, II. Mahmud döneminde başlayan, Tanzimat ve II. Abdülhamit döneminde devam eden gelişmesi yalnızca toplumu kontrol amaçlı değildir. Vatandaşların talepleri, kamu işlerinin çoğalması, ticari faaliyetlerin artması, yabancı baskılarla mücadele, emperyalizme karşı mücadele ve Babıali’nin yaşam çabaları süreci belirlemiştir⁴². Söz konusu gelişmelerse, Yeni Osmanlılar’ın basın alanındaki mücadelesiyle siyasal fikirlerini açıklamak için kullanacakları bir mecranın açılmasına yol açmıştır⁴³.

Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Modernleşme ve Batıcılık**, Cilt III, 4. Baskı, Uygur Kocabaşoğlu (hızl), İstanbul: İletişim, 2007, s.19. Tekeli, modernite projesinin Avrupa’nın Kuzey Atlantik kıyılarında ortaya çıktığını ama önemli olanın bunun yerinin değil niteliği olduğunu söylemektedir. Tekeli’ye göre projenin içeriği onu kaçınılmaz olarak dünyayı değiştirmeye yöneltecektir. Tekeli’ye göre, İngiltere ve Hollanda’da sembolik de olsa monarşinin varlığı, Almanya, İtalya ve Japonya’nın klasik çizgiyi izlemeden burjuva devrimini halk devrimi olmaksızın gerçekleştirmesi şematik yaklaşımlara uymayan örneklerdir.

⁴¹ Okan, s.9.

⁴² Okan, s.10.

⁴³ Cemil Koçak, “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Cilt:1 Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.79. Oskay, s.72. Dönemle ilgili değerlendirmelerde sıklıkla gördüğümüz “sansür” ve gazetelerin parasal olarak desteklenmesi bize özgü uygulamalar değildir. Oskay’a göre, Fransa’da modern devletin gelişimi ekonomik, siyasal ve

1908 Devrimi'nin Fransız Devrimi'nden kaynaklanan "hürriyet, müsavet, uhuvvet" ilkeleri burjuva devriminin programıdır.⁴⁴ I. ve II. Meşrutiyet'te biçimsel olarak aynı Kanun-u Esasi yürürlükte ancak 1909 değişikliğinden sonra, Kanun-u Esasi daha demokratik ve parlamenter biçime bürünmüş, dolayısıyla I. ve II. Meşrutiyet arasında önemli nitelik farkları olmuştur⁴⁵. II. Meşrutiyet siyaset yapan insan sayısını önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak oranda artırmıştır⁴⁶. 1908 Devrimi'nin hazırladığı koşullarda, 1919-1923 yılları arasında eski devletin ilgası ile sonuçlanan politik bir devrim yaşanmıştır. Kitlesiz yaşanan bu devrim,⁴⁷ II. Meşrutiyet'te tartışılan "içtimai inkılab"ın (sosyal devrim) 1920'lerden 1930'lara kadarki siyasal, ekonomik ve kültürel yaşamı belirlediği bir süreci başlatmıştır. Bu çalkantılı süreç içinde, gerek devletin yapısında, gerekse toplumsal ilişkilerde, burjuva sosyo ekonomik formasyonunun ve kapitalizmin hızla gelişmesinin yolunu açacak önemli değişiklikler gerçekleşmiştir.

Kapitalizmin gelişmesinin önündeki engellerin yıkılması ve bir burjuva toplum ile devletin temellerinin atılması olarak özetlenebilecek olan burjuva devrimi yeni meşrutiyet ilişkilerini getirmektedir. Bu noktada modern devlet ve burjuva devrimi arasındaki nasıl bir ilişki olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Burjuva devrimlerini tanımlayan üç ana öğeden bahsetmek mümkündür. Bunlar; kapitalizm-öncesi mutlakiyetçi, despotik devlet aygıtını parçalayarak burjuva demokrasinin temellerini atmak; tarımda kapitalizm öncesi ilişkileri kırarak bir yandan kırdaki burjuva mülkiyetini yerleştirmek, bir yandan da köylüleri özgürleştirmek, modern proleteryanın temellerini oluşturmak; belirli bir coğrafi alanda yaşayan toplulukları ulusal bir devlet çerçevesinde birleştirmek ve/veya ulusal bağımsızlığı kazanmak olarak özetlenebilir. Bu süreç

kültürel alanda yeni işlevleri getirmiştir. Sansür uygulamaları ve önemli yazarların devlet tarafından desteklenmesi Fransa'da da sürecin bir parçası olmuştur.

⁴⁴ Sungur Savran, **Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri**, İstanbul: Kardelen Yayınları, s.28.

⁴⁵ Füsun Üstel, "II. Meşrutiyet'te Vatandaşın İcadı, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt:1 Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.167.

⁴⁶ Üstel, s.167.

⁴⁷ Savran, **Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri**, s. 49-50.

toplumda köklü ve yaygın bir altüst oluş yaratacak ve kapitalist gelişmenin ve burjuva sosyo-ekonomik formasyonun önü açılmış olacaktır.⁴⁸

Burjuva devrimlerinin gelişim sürecine bakıldığında iki evre göze çarpmaktadır. Birinci evre 1640 İngiliz Devrimi, 1776 ABD Devrimi ve 1789 Fransız Devrimi gibi kitleleri seferber eden devrimlerdir. İkinci evreyse burjuva devrimlerini geç yaşayan Almanya, Avusturya, İtalya'daki kitlesiz devrimlerdir. İlk evre kitleleri seferber edebildiği için demokratik bir boyut taşımaktadır. İkinci evre ise devletten topluma yaşanan bir süreç olmuştur⁴⁹. Michael Löwy, Gramsci'nin "pasif devrim" kavramıyla burjuva devrimi sürecini ele almaktadır. Löwy'e göre bu süreci yaşayan ülkeler, uzun iç mücadeleler, dünya savaşları ve politik devrimlerle gelişmiş bir endüstriyel temel üzerine istikrarlı burjuva devletleri kuramamışlardır. Löwy Türkiye'de yukardan bir yarı devrim yaşandığını ve bunun 1908 Devrimi ile başladığını söylemektedir. Modern, laik, anayasal bir devlet kurulmuş ancak demokrasi sorunu gündemde kalmıştır. Löwy, geç yaşanan burjuva devriminin liderliğinin kitlelerin katılımının getireceği sonuçlardan korktuğunu, bunun da yukardan yaşanan bir süreci getirdiğini söylemektedir⁵⁰. Sürecin ideolojisi ise burjuva liberalizmi değil jakobenizm olmuştur. Halk demokrasisi, Rousseau ve Robespierre'in romantik ahlakçılığının özel bir birleşimi olan jakobenizm, "geç kalmış" kapitalist gelişmenin olduğu ülkelerde küçük burjuvazinin radikalleşme eğilimini getirmiştir⁵¹.

Burjuva devriminin getirdiği siyasallaşma süreci iletişim alanında dönüşüme neden olmuştur. Chapman'a göre, Fransız Devrimi gazetelerin modern toplumda bir güç olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1789-1792 arasında yaşanan gelişmeler gazete okumanın politik bir faaliyet haline gelmesini sağlamıştır. 19. yüzyıl boyunca, siyasal

⁴⁸ Michael Löwy, **The Politics of Combined and Uneven Development**, London: Verso, 1981, s.161. Tekeli, s.22.

⁴⁹ Savran, **Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri**, 35-37. Eric Hobsbawm, **Devrim Çağı 1789-1848**, Ankara: Dost Yayınları, 2003, s.73. Daniel Guerin, **Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1793-95**, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1986, s.16-17.

⁵⁰ Löwy, s.205-206. Erdoğan, s.21-22. Erdoğan, II. Meşrutiyet döneminden itibaren Osmanlı-Türk aydın düşüncesinin oluşumu açısından önem taşıyan Gustave Le Bon'un çalışan insanları "çılgın kalabalık" olarak nitelendiğini, millî gelenekleri kapitalist kozmopolitanlığa karşı savunduğunu söylemektedir. Le Bon, Gabriel Tarde gibi Fransız muhafazakar düşüncesinin temsilcileri II. Meşrutiyet döneminden başlayarak Osmanlı-Türk aydını üzerinde etkili olmuştur.

katılmanın artması daha fazla bilgi edinme ihtiyacını gerektirmiştir.⁵² Chapman'a göre 1789 Fransız Devrimi'nde basın, devrimin "çocuğu" değil "babası" olmuştur. Basının dördüncü kuvvet olarak ele alınması da yine bu sürecin sonucudur. Devrim öncesi Fransa'da basın kültürel niteliktedir. Gazete çıkarma imtiyazı sadece kralın destekçilerine verildiği, ülke içinde çok yoğun bir sansür olduğu için yer altında ve ülke dışında bir basın oluşmuştur. Ülke dışında da kral dış basını manipüle etmeye çalışmakta, ülke içine girmesine engel olmaktadır. Tüm bu kontrole rağmen basın, 1789'dan önce monarşinin meşruiyetini kaybetmesine yardım etmiştir. 1789'un ardından bir basın patlaması yaşanmış; yalnızca 1789 yılında 184 yeni gazete çıkmıştır. Bu sayı, 1790'da 335, 1789-1799 arasında da toplam 2000'i bulmuştur. Bu durum birçok yeni gazeteciye siyasal hayata giriş imkânı sağlamıştır. Böylelikle gazetecilik yeni politik eliti üreten kanallardan biri olmuştur. Basın, yapılan yeni yasaların kitleler nezdinde meşrulaştırılmasını sağlamıştır.⁵³ Fransız Devrimi'nde basın yalnızca liderlerden halka bilgi aktaran bir araç değil sürecin önemli bir parçasıdır.⁵⁴ 1780'ler yayıncılığın teknolojik değişme değil politik değişme nedeniyle dönüşümünü getirmiştir. 1789 Fransız Devrimi'nin getirdiği basın patlamasının kaynağı ekonomik değil, siyasaldır.⁵⁵ 1789-1792 döneminde sınırsız bir basın özgürlüğü yaşanmıştır. Bu kısa süre boyunca editörler yönetim kurullarının, ortakların ya da reklam verenlerin baskısını hissetmeden çalışmışlardır. Bu dönemde aktif bir sokak kültürü mevcuttur; gazeteler meydanlara asılmakta, kafelerde, sokaklarda kalabalıklara yüksek sesle okunmaktadır.⁵⁶ Fransız Devrimi yalnızca siyasal iktidarı değiştirmemiştir. Yeni kelimelerle, yeni sokak isimleriyle gündelik yaşamda da köklü bir değişiklik yapmış, gerçekliğin yeniden kurulmasını sağlamıştır.⁵⁷

Fransız Devrimi gerçekleştiği dönem üzerinde çok büyük etkide bulunmuştur. 1908 Devrimi ve Cumhuriyet Devrimi, diğer birçokları gibi ilhamını Fransız

⁵¹ Löwy, s.209.

⁵² Chapman, s.12.

⁵³ Chapman, 15-16.

⁵⁴ Jeremy D. Popkin, "The Press and the French Revolution after two hundred years", *French Historical Studies*, Vol.16, No.3, Spring, 1990, s.664-683.

⁵⁵ Philip Dawson, Review, *Journal of Interdisciplinary History*, Vol.9, No.3, Winter, 1979, s.545-547.

⁵⁶ Chapman, s.17.

⁵⁷ Robert Dantron, **What was Revolutionary about the French Revolution**, Waco, Texas: Markham Press Fund, 1996, s.5-19.

Devrimi'nden almıştır. Jön Türklerin Fransa'da geçirdikleri sürgün dönemi Fransız düşüncesinden etkilenmelerini getirmiştir. 1908 Devrimi'nin ardından, Osmanlı basını tam bir şenlik havasına girmiştir.⁵⁸ Yeni çıkan gazete ve dergi sayısında yaşanan patlamadan Osmanlı'da “basılı kelimenin demokratikleştirilmesi”nin Fransız Devrimi'ndekine benzediği sonucunu çıkartmak mümkündür.⁵⁹ 24 Temmuz 1908 ile 31 Mart (13 Nisan) 1909 arasındaki sekiz buçuk aylık dönem içerisinde yayınlanan gazete ve dergi sayısı 350'ye yaklaşacaktır. Ayrıca kitaplar ve risaleler bastırılmış, vatandaşlar Osmanlı tarihinde hiç rastlanmadık bir biçimde siyasete katılmış, görüşlerini açıklamış, “kurtuluş yolları” önermiştir. Bütün düşünce akımları kendi yayın organlarını çıkartmıştır. Matbaalar sabahlara kadar çalışmış; sansür sona ermiştir. Bu dönemde çıkan yayınlardan pek çoğu uzun süre yaşayamamış; kimisi birkaç sayı, kimisiyse ancak birkaç ay ayakta kalabilmiştir. Bunların büyük bir çoğunluğu piyasaya iş yapan matbaaların sınırlı koşullarında dizilip basılmış; oluşan sıkıntı nedeniyle çok geçmeden yeni matbaalar kurulmuştur. İstanbul'dan taşraya Türkçe, Ermenice, Rumca matbaalar taşınmıştır. 1908 sonlarında Anadolu'nun her kentinde, Türk girişimcilere ait özel Türk basımevleri kurulmuş durumdadır ve Milli Mücadele sırasında yayımlanan gazeteler bu matbaalarda basılacaktır.⁶⁰

Milli Mücadele dönemi Anadolu'nun her yerinde gazetelerin çıktığı, basının Meclis tartışmalarını doğrudan etkilediği, bir taraf olarak ortaya çıktığı bir süreçtir. Milli Mücadele ve Cumhuriyet Devrimi'ni gerçekleştiren kadrolar 1908'in tecrübelerinden süzülüp gelmektedirler. Bu nedenle 1908'de “doğaçlama” olarak yaşanan süreç, 1920'lerde daha planlı uygulamaları getirmiştir. Daha Büyük Millet Meclisi açılmadan çıkarılan gazeteler, Anadolu Ajansı'nın kurulması, Meclis'in ilk toplantısında “İrşad (Aydınlatma) Encümeni”nin oluşturulması ve tüm bu çalışmalarını koordine edecek olan Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin kurulması bunun göstergesidir.

⁵⁸ Palmira Brummett, **İkinci Meşrutiyet Basımında İmge ve Emperyalizm 1908-1911**, İstanbul: İletişim, 2003, s.16.

⁵⁹ Carla Hesse, “Economic Upheavals in Publishing”, **Revolution in Print: The Press in France 1775-1880**, Robert Darnton ve Daniel Roche (ed.), Berkeley: University of California Press, 1989, s.97 aktaran Brummett, s.17.

Bu çalışma Türkiye’de basın yayın alanının kurumlaşma sürecini burjuva devrimi bağlamında ele almaktadır⁶¹. 1908 Devrimi “İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık” akımlarını ortaya çıkarmıştı. Cumhuriyet Devrimi diğer birçok konuda olduğu gibi basın alanında da öncülüne göre daha radikal bir tutum almıştır. Yoğun iç tartışmaların yaşandığı 1920’ler bir üst anlatının adım adım oluşmasına tanıklık etmiştir. 1930’larda tek parti iktidarının kurumsallaşmasıyla sonuçlanan süreç oldukça sert mücadelelere sahne olmuştur. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi kurulduğu günden itibaren tartışmaların odağındadır. 1908 ile başlayan burjuva devrimi süreci Cumhuriyet Devrimi ile devam etmiş bu süreç yeni bir meşruiyet zemini ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Geç yaşanan burjuva devrimlerinin kitlelerin katılımı konusunda taşıdığı endişe bu süreçte belirleyici olmuştur. Modernleşme Kuramı, Bağımlılık Kuramı ve post-kolonyal yaklaşımlar çerçevesinde yapılan çalışmalarda sürecin yukardan aşağı yaşandığı ve kitlelerin “pasif bir nesne” olarak ele alındığı yönünde bir yaklaşım bulunmaktadır. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi’nin kuruluş sürecine ve işlevlerine baktığımızda kitlelerin göstereceği tepkiden duyulan endişenin son derece belirleyici olduğu görülmektedir. Devrim süreci kitle iletişimi alanının kurumsallaşmasını belirlemiştir. Basın tarihi alanında Türkiye’de yapılan araştırmalara baktığımızda, II. Meşrutiyet Dönemi’nin Tanzimat, II. Abdülhamit dönemleriyle beraber Osmanlı İmparatorluğu’nda yenileşme hareketleri çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmada 1908 Devrimi ve Cumhuriyet Devrimi yaşanan burjuva devriminin iki evresi olarak ele alınmakta ve bu bağlamda farklı bir dönemleştirme yapılmaktadır. Toplumu ideolojik düzeyde birleştirecek “üst anlatı”nın, onu taşıyacak olan kadroların ve araçların oluşumunda kurum önemli rol oynamıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, kitap yayıncılığının başladığı 1727 yılından 1908 Devrimi’ne kadar olan dönemde matbuat idaresinin gelişimi ele alınacaktır. Dış dinamiklerin başlattığı modernleşme süreci bir “proje” olarak değil, iç mücadelelerin ve

⁶⁰ Kabacalı, s.134.

⁶¹ A. D. Jeltjakov, **Türkiye’nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın**, İstanbul: Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1979. Türkiye’de iletişim tarihi alanında yapılan çalışmalarda böyle bir yaklaşım izlenmemiştir. Bu bağlamda Jeltjakov’un Jön Türk Devrimi’ni bir kopuş olarak ele alan yaklaşımı önemlidir.

uluslararası ortamın etkisi bağlamında incelenecektir. İkinci bölümse 1908 Devrimi ve Cumhuriyet Devrimi bağlamında matbuat idaresinin gelişimi üzerinde duracaktır. Yeni bir üst anlatı olarak “Kemalizmin” oluşumuyla sonuçlanacak bu süreçte yaşanan mücadelelerin basın alanındaki yansımalarına başvurulacaktır. Üçüncü bölümdeyse, bu çalışmada Cumhuriyet Devrimi’nin radikalleşmesinin göstergelerinden biri olarak ele alınan, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi’nin tarihsel gelişimi sunulacaktır.

I. BÖLÜM

DEVLETİN ORGANİKLEŞMESİ VE GAZETENİN TOPLUMSAL YAŞAMA GİRİŞİ: OSMANLI DEVLETİNDE MATBUAT İDARESİ

18. yüzyıl başından 20. yüzyıl başına dek geçen süreç Osmanlı sisteminin ilkelerinin aşınmasına tanıklık etmiştir.⁶² 19. yüzyıl, Avrupa kapitalizminin pazarı olan bölgelerde piyasa ilişkilerini geliştirdiği ve geleneksel ekonomik düzenlerin çözülmesi sürecini başlattığı bir dönemdir. Bu dönemde imzalanan 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması Osmanlı ekonomisini dışa açık hale getirmiştir. 1850'lerden itibaren başlayan Avrupa'dan sermaye ihracı yüzünden 1870'lerin sonunda Osmanlı İmparatorluğu borç ödenemeyecek duruma gelecektir. 1881'de Duyun-i umumiye'nin kurulması ise dış denetim açısından yeni bir dönemdir. Yaşanan ekonomik dönüşüm yeni ihtiyaçlara yol açacaktır. Osmanlı toplumunun modernite ile ilişkisi bu ekonomik dönüşüm süreci ile bağlantılı olarak kurulur.⁶³ Mevcut sistem içerisinde yapılacak düzenlemelerle krizin aşılabacağı düşünülür. Tanzimat'la başlayan bu reform süreci II. Abdülhamit döneminde daha da sistematik hale gelir. Bu süreç başlangıçtaki niyetlerden bağımsız bir toplumsal dönüşüme zemin hazırlayacaktır.

Bu dönüşümün gerektirdiği rasyonalizasyon süreciyse yeni kurumları, devlet örgütündeki değişiklikleri, kültürel alanda yeni arayışları, kendisine ve dışındaki

⁶² Edhem Eldem, "18. Yüzyıl ve Değişim", *Cogito*, sayı.19, Yaz 1999, s.189-199. Eldem 18. yüzyıla ilişkin kurguların dönemin içinden çok dışından anlam kazandığını, iç dinamikler açısından 18. yüzyılın bir kopma noktası, dengelerin ciddi bir şekilde sarsıldığı ve sistemin gerçek anlamda sorgulanarak değişim hazırlıklarının olduğu bir dönem olmadığını söyler. 18. yüzyılda Osmanlı'nın aksine Batı'nın çok ciddi değişimler geçirdiği, bu eşitsiz gelişimin içinde, kendi içinde değişmese bile, Osmanlı İmparatorluğu'nun etkilenmemesinin mümkün olmadığını, genişleyen bir dünyada üzerindeki konumu ve ağırlığının ister istemez değişmekte olduğunu söyler. Eldem'e göre; Osmanlı-Müslüman aydın bürokrati bu süreçte "bir şeylerin değiştiğini" sezinleyebilmiş, fakat bunları sarih bir şekilde algılayamadığı veya kavrayamadığı için, bunlara mevcut sistemin içinden cevap vermeye çalışmıştır.

⁶³ Modernite'nin ise esas olarak sosyo-ekonomik bir süreç diye düşünülen ama onun çeşitli düzeylerde gerektirdiği rasyonalizasyonun yanı sıra ulus-devletin oluşumunu da içeren bir kavram olarak, belirli bir zaman-mekan deneyimini, "ben"e ve başkalarına ilişkin belirli algılayışları, "yeni"yle ilgili bir ruh halini, bir sürekli değişim duygusunu ifade etmek için kullanıldığı söylenmektedir. Gülnur Savran, "Postmodernizm: Yepyeni bir evre mi, bir eğilimin mutlaklaştırılması mı?", *DeFTER*, Sayı:38, Kış 1999, s. 169. Nurçay Türkoğlu, **İletişim Bilimlerinden Kültürel Çalışmalara, Toplumsal İletişim Tanımlar, Kavramlar, Tartışmalar**, İstanbul: Babil Yayınları, 2004, s.113-114. "Modernizasyon, toplumsal ve

dünyaya ilişkin yeni algılayışları ile bir “ethos” değişimini getirir. Türkiye’de Türkçe kitap yayıncılığının başlangıcı, gazetenin toplumsal yaşama girişi, dilde sadeleşme hareketleri, laik eğitim sisteminin kurulması ihtiyacı da bu sürecin gerektirdiği kurumsal dönüşümün parçalarındandır. Bu süreç, Foucault’un “modern devletin yönetim zihniyeti” olarak kavramsallaştırdığı kitlelere yönelik bir “makro strateji”yi de gerektirir. Bu strateji, hem devletin kitleler üzerinde iktidarını korumasını hem de bireylerin bunun gerekliliğine ikna edilmesini sağlayan unsurları içermektedir. Devletin “vatandaş”larına dair bilgi edinme kaygısı ve bunun getirdiği sosyal kontrol mekanizmaları Osmanlı Devleti’nin toplumla ilişkilerini belirler⁶⁴. Modernleşme süreci bir mutabakat arayışını getirir, basının gelişimiye bunun önemli bir aracı olur.

Yaşanan toplumsal dönüşüm meşruiyet ilişkilerinin de yeniden tarifini beraberinde getirir. 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devletinin siyasi düzlemde en temel sorunu bir devlet olarak yaşadığı meşruiyet bunalımıdır. Hem dışındaki dünya hem de kendi insanları açısından yaşadığı bu soruna karşysa bir dizi yeni uygulamaya girişilir. Artık eskiden olduğu gibi yalın kat itaat yetmemektedir.⁶⁵ Hobsbawm’un sözleriyle: “Habsburg ve Romanov’lar gibi legitimist (meşrutiyetçi) hanedanların insanların salt teba olarak itaatini değil vatandaş olarak sadakatlerini kazanmaları” gerekmektedir.⁶⁶

Tanzimat’ın ilanı ile Osmanlı padişahı kendi iktidarına “oto limitasyon” getirir. Müslüman ve gayrı-Müslim tebanın kanun önünde eşitliği, hepsinde ayırım gözetmeden can, mal, ırz güvencesi, şeriat düzeninden radikal bir kopmadır.⁶⁷ II. Abdülhamid

kültürel değişme ile birlikte ele alınan bir kavram olarak, üzerinde yapılan tartışmaların yoğunluğuna karşın, toplumun/toplumların statik bir yapı içinde olmadıkları gerçeğini vurgulamaktadır.”

⁶⁴ Orhan tekeliöğlü, **Foucault Sosyolojisi**, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları, 2003, 167-168. Cengiz Kırılı, “19. yüzyıl Ortasında Osmanlı’da Sosyal Kontrol”, *Toplum ve Bilim*, No:83, Kış 1999/2000, s.73-74.

⁶⁵ Ahmet Kuyaş, “Osmanlı-Türk Modernleşmesi ve Ordunun Siyasetteki Yeri”, *Cogito*, Sayı:19, Yaz 1999, s. 263. Kuyaş, 18 yüzyılda devşirme olgusunun giderek kaybolmasıyla beraber devlet yönetiminde üst kademe bulunanların giderek artan bir çoğunlukta kalemkiye sınıfı mensupları, yani çekirdekten yetiştirme bürokratlar arasından çıktığını, yenileşme yönündeki gidişi, ulemâ sınıfının da azımsanmayacak bölümüyle bu sınıfın sırtladığını söyler.

⁶⁶ Selim Deringil, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Geleneğin İcadı’, ‘Muhayyel Cemaat’ ve Panislamizm”, *Toplum ve Bilim*, Sayı:54 Yaz-Güz 1991, s.49.

⁶⁷ Deringil, s.51. Halil İnalçık, “Türkiye’de Cumhuriyet Fikrinin Gelişme safhaları”, *Türk Kültürü*, Sayı:25 Yıl:3, Vol.3, Kasım 1964, s.11-12. “Memleketimize modern devlet anlayışını ve idare prensiplerini ilk defa hakkile sokan devrimci büyük vatansever Koca Reşit Paşa’dır. O, 1839’da Fransız ihtilalinden sonra Avrupa devletlerinin yavaş yavaş benimsedikleri insan haklarından en önemli saydığı hayat, mal ve şerefin muhafazası esaslarını Osmanlı devletinde kanunların değişmez prensipleri olarak

döneminde uygulanan panislamizm de yaşanan dönüşümün getirdiği meşruiyet bunalımına yanıt vermek amacıyla uygulanan bir politikadır. Halifelik 18. Yüzyılda Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan (1774) önce Osmanlı İmparatorluğu dışındaki vurgusunu henüz edinmemiştir. II. Abdülhamid dönemine (1876-1908) gelindiğinde devletin “meşruiyet zemini”ni yeni bir temele oturtmak gerekmiştir. 1877-78 Osmanlı Rus savaşından sonra gayrı-Müslim tebasının çoğunluğunu yitiren Osmanlı İmparatorluğu'nda Hilafet kurumunun Osmanlı dışındaki müslümanlara seslenir bir hale gelmesine aktif bir politika olarak çalışılmış, Osmanlı hilafeti geleneği yeniden icad edilmiştir. Birinci Meşrutiyet anayasasının 3. Maddesinde Osmanlı sultanının tüm müslümanların halifesi olduğu açıkça ifade edilmektedir. Basın da Osmanlı Hilafetinin olumlu imajının dünyaya yayılmasında etkili araçlardan biri olur.⁶⁸ Abdülhamid devrinde uygulandığı şekliyle panislamizm, Osmanlı Hilafeti'ne dış dünyada nüfuz temin edici her türlü politikadan oluşan uygulamaların tümüdür. Dünyadaki diğer “pan” hareketlerinden farklı olarak saldırgan değil savunmaya yönelik bir politika olarak ortaya çıkmaktadır.⁶⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nda yayıncılık faaliyetlerinin başlaması ve gazetenin toplumsal yaşama girişi devletin organikleşmeye çalıştığı bir dönemde başlar. Bu anlamda Hanioglu'nun süreci devletin ideolojisinin değiştiği dönemlerde belirli bir entelektüel kesimin bunu halka benimsetmek olarak ele alması doğru gelebilir. Ancak süreç bir kere başladıktan sonra önemli bir mücadele yaşanmaya başlar, başlangıçtaki niyetin dışında gelişmeler meydana gelir. Ders kitaplarına özel bilimsel ve teknik bilgi veren kitaplarla, edebiyata duyulan ilginin artması, subay ve askeri okul öğrencileri, özel meslek okulları öğretmen ve öğrencilerinden, doktor, memur, avukat, çevirmen veya yazarlardan, Avrupa'ya okumaya giden Türk gençlerinden oluşan yeni okur

ilan etti. Devletin esas fonksiyonu ona göre halkın refah ve emniyetini sağlamaktır. O, halkı idareye iştirak ettirmek için, 1840'da teşkil edilen vilayet meclislerine halk arasından seçilmiş üyelerin katılmasını sağladı. İkinci defa iktidara geldiği zaman daha cesaretli bir adım attı: Yapılacak ıslahatı görüşmek üzere 1845'de İstanbul'da eyaletlerin ileri gelenlerinden mürekkep bir meclis topladı. Her eyaletten iki murahhas gönderildi. Bu meclisten fazla bir şey çıkmadı. İkinci bir deneme de yapılmadı. Fakat tarihimizde ilk defa halkı temsil eden bir meclis hükümet merkezinde devlet işlerini görüşmek üzere toplanmakta idi. Reşit Paşa'nın açtığı çığır genişledi ve derinleşti. Kırım Harbi esnasında Batı ile Türkiye arasında münasebetler çok sıkılaştı. 1856 Islahat Fermanı, kanun önünde eşitlik prensibi üzerinde 1839'dakinden daha kesin bir adım teşkil ediyordu.”

⁶⁸ Deringil, s.51-52.

tabakasının çok ucuz fiyata satılacak kitaba olan ihtiyacını arttırır.⁷⁰ 1820'lerden itibaren basılan kitap sayısında artış olur ancak kitap yayıncılığı ticari bir faaliyet olamamaktadır. Bunun için gazeteciliğin ortaya çıktığı 1860'lı yılların başını beklemek gerekecektir.⁷¹ Yaşanan toplumsal altüst oluş basın alanında da yankısını bulacak, gazete kapatmaları, sansür, dönemin karakterini belirleyen unsurlar olacaktır.

I. TÜRKİYE'DE İLK MATBAALAR VE TÜRKÇE KİTAP YAYINCILIĞININ BAŞLANGICI: 1729-1839

Osmanlı topraklarının basılmış kitapla ilk tanışması 15. yüzyıl sonunda önemli bir kitap yayıncılığı merkezi olan Venedikli matbaacıların Balkanlar için yayınladıkları kitaplar aracılığıyla olur.⁷² Türkiye'de ilk basımevi Yahudiler tarafından kurulur.⁷³ 1510

⁶⁹ Deringil, s.52.

⁷⁰ Jeltjakov, s.35.

⁷¹ Özgür TÜresay, "Ebüzziya Tevfik'in Matbaa-i Ebüzziya'sı", *Toplumsal Tarih*, Sayı:128, Ağustos 2004, s.37. 1820'lerde toplumsal ve iktisadi yapının kitabın ticarileşmesine olanak vermediğini söyler. Okuma yazma oranı hayli düşüktür; matbaada basılan kitaplar estetik açıdan hattatların ve kopyacıların elinden çıkan yazmalarla rekabet edecek durumda değildir; Avrupa'da kitap pazarı için sürekli ve hatırı sayılır bir talebi teşkil eden halk kütüphaneleri Osmanlı kitap pazarında böyle bir rolü üstlenmekten uzaktır. Ercümen Kuran, "Basmacılığın Osmanlı Toplumuna Tesirleri", **Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı**, Ankara: 10-11 Aralık 1979, s.17. Kuran, Batı tarzındaki eğitim kurumlarının matbaalar için yeni bir faaliyet sahası açtığını belirtmekte ancak "Osmanlı İmparatorluğu'nda aydın bir halk efkârı doğmasında en büyük tesiri Türk basını yapacaktı" demektedir.

⁷² Jeltjakov, s.19. Adil Şen, **İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-hikem fi Nizâmi'l-Ümen**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1995. Mustafa Nuri paşa'nın Netâyicu'l-Vukûat'ından yola çıkarak III. Murad zamanında Türkçe ve Arapça kitapların satımını serbest kılan fermanın Hicri 996 tarihli olup 1594'te Roma'da basılan Kitab-ı tahrir-i Usul-ül-Öklides'in baştarafına konulduğunu söyler. Osman Ersoy, **Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler**, Ankara: Güven Basımevi, 1959, s. 22-23, Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Matbaacılığı**, s.20-21. Gerçek, Avrupa'da matbaa kurulduktan sonra ilk Arapça eserin İtalya'nın Fano kasabasında 1514'de basıldığını söyler. Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazeteciliği Tarihi**, Güven Matbaası, Ankara:1971, s. 25. Şapolyo İtalyanların İbni Sina'nın iki değerli eserini bastıklarını yazar.

⁷³ Türkiye'de ilk basımevinin Yahudiler tarafından kurulduğuna yönelik bir fikir birliği vardır. Ancak kurucuların 1492'de İspanya'dan göçen Yahudiler mi yoksa matbaanın Avrupa'da yayıldığı dönemde Türkiye'de bulunan Yahudiler mi olduğu konusunda bir ayrım vardır. Aynı farklılık basılan ilk kitap konusunda da vardır. Türkiye'de ilk matbaanın 1492'de İspanya'dan Türkiye'ye göçen Yahudilerce kurulduğu bilgisi için; Ali Gevgili, "Türkiye Basını", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt I, İstanbul: İletişim, s. 203. Ali Gevgili, **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, s.37. Jeltjakov, s. 19. Şapolyo, s.25. Şapolyo İspanya'dan göç eden Yahudilerin açtığı matbaanın tarihini 1490 olarak vermekte basılan ilk eserin de Jazef Bengari'ye ait *İbrani Tarihi* olduğunu belirtmektedir. Gerçek, s.28. Fatmagül Demirel, s. 23. Ersoy, s. 18-19. Adil Şen, s.50. Hüseyin Gazi Topdemir, **İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 21. Ersoy Gerçek'e dayanarak basılan ilk eserin 1494 tarihinde basılan Tevrat ve Tevrat tefsiri olduğunu söyler, s. 18. Franz Babinger'e göre, 1503 yılında basılan Arba'a Turim (Dört Emir) İbranice basılmış ilk kitaptır. Kitabı yayına hazırlayan Nedret Kuran'a göre ise Babinger bu tarih konusunda

ile 1520 yılları arasında İstanbul'da Yahudiler tarafından kurulan sekiz adet basımevini 1512'de Selanik'te 1519'da Halep'te, 1554'te Edirne'de, 1605'te Şam'da kurulan basımevleri izler.⁷⁴ 16. yüzyılda, İmparatorlukta Ermenileri arasında da kitap basımı gelişmeye başlar. İlk Ermeni matbaası, 1565 yılında İstanbul'da kurulur. İstanbul'daki ilk Rum matbaası ise 1627 yılında kurulur. Türkler, gayri müslimlerin basımevi açmalarından ancak uzun yıllar sonra 18. yüzyıla gelindiğinde kitap basmaya başlayacaklardır.⁷⁵ Gayri müslimlerin dillerinde kitaplar basılırken Arapça ya da Türkçe eser basılması yasaktır.⁷⁶ Osmanlı topraklarında matbaanın toplumsal yapı üzerinde dönüştürücü rol oynamaya başlaması 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren başlar.⁷⁷

İmparatorlukta yaşayan Türkler azınlıkların matbaaları ve yurtdışından gelen kitaplar nedeniyle matbaacılıktan haberdardırlar. Türklerin İmparatorluğun diğer milletlerine göre daha geç bir tarihte kitap yayıncılığına başlamalarının nedenlerine

yanılmaktadır. Matbaanın ilk yayını *Arba'a Turim*, İspanya'da yaşayan Musevilerin 1492 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmalarından hemen sonra kurulan matbaada 1493'te basıldığını belirtmektedir. Franz Babinger, **18. Yüzyılda İstanbul'da Kitabiyat, Müteferrika ve Osmanlı Matbaası**, Nedret Kuran-Burçoğlu (çev. Ve hzl.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004, s. 8. Toderini ise, Yahudi matbaalarının tarihini on yıl geriye 1483'e götüren Romanyalı Ionescu'ya dayanarak ilk basımevini haham Gerson tarafından kurulduğunu söyler. Toderini'ye göre, 1488'den itibaren İstanbul'da ilk defa basılan kitap *Çocuk Dersleri* yahut *İbrani Sözlüğü* adı altında yayınlanmış ve Wolf tarafından da İbrani Kütüphanesine geçirilmiştir. Giambattista Toderini, **İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı**, Rikkat Kunt (çev.), İstanbul: 1990, s.19. M. A. Ubcini, **Osmanlı'da Modernleşme Sancısı**, İstanbul: Timaş Yayınları, 1998, s. 178. Ubcini, 1488'de İstanbul'da basılan ilk kitabın *Leçons des Enfants* adlı bir sözlük olduğunu söylemektedir. Alpay Kabacalı ilk Yahudi matbaasının İspanya'dan gelmediğini, matbaanın Avrupa'da yayıldığı dönemde Türkiye'deki Yahudiler'in matbaa kurduğunu söylemektedir. Alpay Kabacalı **Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın**, s. 9.

⁷⁴ Jeltjakov, s.19, Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2006, s.13. Şapolyo, s.25. Şapolyo, Selanik'teki matbaanın tarihi 1510 olarak vermekte ayrıca 1646'da da İzmir'de matbaa kurulduğunu yazmaktadır., Ahmed Emin (Yalman), **The Development of Modern Turkey as Measured by Its Press**, 1914, s. 20.

⁷⁵ Jeltjakov, s.20. Jeltjakov, İlk Ermeni matbaasının basım işini Venedik'te öğrenen Abgar Tokatetsi tarafından 1565'te İstanbul'da kurulduğunu söyler. Matbaa 1567'de faaliyete geçer. Kabacalı, s.10. Kabacalı, matbaanın kuruluş tarihi olarak 1567'yi verir. Rum matbaasının kuruluşu ile ilgili olarak Kabacalı, s.12. Şen, s.50. Topdemir, s.21. Ersoy, s.20-21. Ersoy, İstanbul'daki Ermeni patrikhanesi matbaasının Cizvit papazlarının propagandalarına karşı dini bir merkez olarak çalıştığını belirtir. Ermeni matbaaları politik faaliyete girişikleri için bunların çoğu zamanla devlet tarafından kapatılmıştır. Geriye kalanların çoğu da 1782 yangınında ortadan kalkmıştır. Rumlar'ın 19. Yüzyıldaki matbaa faaliyetleri isyan propagandası haline gelince bunlar da Osmanlı makamları tarafından kapatılmıştır. Şapolyo Ermeni matbaası için 1567 tarihini vermektedir.

⁷⁶ Ersoy, s.19. Ersoy, Mustafa Nuri Paşa'nın *Netayicül Vukuat*'ında "İstanbul'da 996 yılında bir ecnebinin Türkçe bir eser bastığını söyler" ibaresini de ele alır. Babinger'in eserinin tanıtımını yapan Mordtmann'ın Mustafa Nuri Paşa'nın yanıldığını, söz konusu eserin *Kitab-ı Öklides* olması gerektiğini söyler. Gerçek, s.23. Gerçek de aynı fikirdedir.

⁷⁷ Türesay, s.36.

ilişkin farklı yaklaşımlar vardır. Bunlardan birisi kitap yayıncılığını burjuva gelişmesinin zorunlu koşullarından biri olarak tanımlayan Marksist değerlendirmedir. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu'nda başta kitap yayıncılığı, daha sonra da basın ve gazetecilik, feodal sınıf ve onu temsil eden mutlaki-teokratik rejim ile ülkenin kapitalist gelişme ihtiyaçlarını ifade eden yeni toplumsal güçler arasında şiddetli bir savaş alanına dönüşmüştür.⁷⁸ Bu bağlamda, yayıncılık konusunda Türkler'in Avrupa'dan ve İmparatorluğun Müslüman olmayan uyruklarından geri kalmalarının nedenleri; feodal-despotik bir düzenin hüküm sürmesi, ülkenin genel kültürel geri kalmışlığı ve halkın büyük çoğunluğunun cehaleti olarak sıralanmaktadır. Bu yaklaşıma göre gelenek ve göreneklerin gücüne ek olarak mutlaki-teokratik rejimin kültürel yaşamını kontrol altında tutan ulema sınıfı nüfuzunu azaltacağı için; elyazma eserleri çoğaltan hattatlar da işsiz kalacakları için Türkçe ve Arapça kitap yayıncılığına karşı çıkmaktadır.⁷⁹

Jeltjakov'un da matbaanın kurulmasının karşısındaki toplumsal gücün bileşenlerinden biri olarak kabul ettiği hattatların etkisi de önemli bir sebep olarak görülmektedir.⁸⁰ Hattatların tepkisi Osmanlı devlet sistemine ait lonca sınırlamaları ve toplumun iktisadi düzenine ait kaygılar bağlamında da ele alınmaktadır.⁸¹ Bu düzlemdeki yaklaşımlar dönemin estetik anlayışını, yazma eserlerin matbularla karşılaştırıldığında sahip olduğu güzelliği de sebep lerden biri olarak belirtmektedir.⁸² Türkçe yayıncılığın gecikmesini dini nedenlere bağlayanlar da vardır.⁸³ Orhan Koloğlu

⁷⁸ Hattatlar ve ulemanın tepkisi için bkz. Jeltjakov, s.21. Ubicini, s.179. Ubicini, bu tasarımın ilk söylentileriyle beraber İstanbul'da büyük bir alarm havası estiğini söyler. "Ulema, dini muhafaza görünüşü altında fakat gerçekte siyasi imtiyazlarını koruyabilmek için bu yeni teşebbüsü insan düşüncesinin bir çeşit kutsal kaideleri çiğnemesi şeklinde takdim etmeye çalışır...Bilginlerin güya meşru bu itirazlarına bir de elyazmalarını kopya etmekle uğraşan kişilerin feryatları ekleniyordu" der.

⁷⁹ Jeltjakov, s.21. Yalman, **The Development of Modern Turkey as Measured by Its Press**, s.22. Yalman, kitap yayıncılığına karşı çıkan kesimleri şöyle sıralar: elyazmacılığıyla uğraşan katipler, bunu günah kabul eden din adamları ve ulema.

⁸⁰ Gevgili, **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi ve Basın**, s. 38. İnuğur, s.150. Babinger, s.9. Hasan Refik Ertuğ, "Arap Harfleriyle İlk Basımlar", **Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı**, Ankara: 10-11 Aralık 1979, s.10 Ertuğ, "Hattat esnafı ve bilgisiz ham softaların direnişi başlıca sebeptir" der.

⁸¹ Şen, 53. Topdemir, s.28. Topdemir, Mütferrika Matbaası'nın 13 yıl içinde bastığı kitapların 17 olmasından yola çıkarak bunun hattatlık mesleğine bir engel oluşturmayacağını söyler.

⁸² Şen, s. 53.

⁸³ Topdemir, s.28-29. Topdemir, dini kitap basılmamasının kitap talebini düşürdüğüne dikkat çeker. Topdemir'e göre bu matbaanın kurulmasına değil gelişmesine engeldir. Fetvada açıkça ifade edilmeyen "dini kitap basılmaması" ibaresinin yalnızca Hatt-ı Hümayûn'da yer almasının da dinsel kaygılarla matbaanın kabul edilmediği varsayımını geçersiz kıldığını söyler.

Osmanlı Devleti'nin İslami ilkelere dayanan anlayışı ve örfi geleneklere dayalı yasalarının devlet mekanizmasının egemenliğini pekiştirdiğini ve toplum tabanına yönelik bilinçlendirmeye gerek duyulmadığını söylemektedir. Sorun Doğu toplumlarının ekonomik ve yönetsel yapılarıdır.⁸⁴

Matbaanın kuruluş sürecini modernleşmenin ilk önemli safhası olarak ele alan Şerif Mardin⁸⁵ hem ulema hem de kalem erbabı arasında kitlelerin anlayışları dışında kalan konulara burunlarını sokabilecekleri gibi bir korku olduğunu,⁸⁶ ilk Türk matbaası kurulduğu zaman karşılaştığı muhalefetin nahiv (sentaks), tarih ve askerî manevra gibi laik bilimler üzerine kitaplar basılacağı gerçeğinden daha çok, kitap dolaşımındaki artışa ulemanın itirazları yüzünden olduğunu söylemektedir⁸⁷. Mardin'e göre ulema "dışardakileri" yazının entelektüel dünyasına girmesini istememektedir. Matbaanın kurulmasını modernleşme bağlamında ele alan Mardin'e göre "Osmanlı İmparatorluğu'nda, en başından beri, reformist politikalar, resmî iletişim akışını daha serbest kılma yolundaki girişimlerle birleşmiştir"⁸⁸. Mardin, Sultan II. Mahmud'un yapacağı reformları desteklemek için yayımlattığı *Uss-u Zafer*'in dili sadeleştirmek için yapılan şahsî gayretlerle devlet politikası arasında bağlantı kurduğunu, yeniçerileri yıkmak için birleştirici faaliyetlerle uğraşmaya mecbur kalan Sultan'ın reformlarını savunacak yayınlara ihtiyaç duyduğunu söylemektedir.⁸⁹

⁸⁴ Koloğlu, s.12-13. Koloğlu, buradan yola çıkarak matbaaya karşı bir dini önyargı olduğunu söylemenin yanlış olduğunu söyler. Şen, s.53-54. Şen de matbaanın geç girişini dini bir sorun değil bir devlet sorunu olarak görmektedir.

⁸⁵ Mardin, s.154.

⁸⁶ Mardin, s.151-152. Mardin "Hem Divan Edebiyatı hem de Kitabet-i Resmîye'nin bu en önemli unsuru ezoteric (bâtîni/gizli) gelenektir. Gerçi edebî fantezilerin katkısız bir modası da kendi kendine belli bir edebî esoterizm üretebilirdi, fakat dili süslemek tutkusuyla sadece dolaylı olarak ilişkide olan diğer pek çok unsur da, bu belli bir zümreye ait oluştaki o kalın kabuğun yaratılmasına yardımcı oldu. Bu unsurlardan biri yazma faaliyetinin kutsallıkla kuşatılmış doğası biçimindeki İslâmî düşünce ise, diğeri de öğrenmeye karşı olan yarı-sihirli (semihermetic) tutumdur; başka bir ifadeyle Osmanlı öncesi döneme kadar giden, hattatlar arasındaki bir gelenektir" der.

⁸⁷ Mardin, s.152. Mardin, Gerçek ve İskit'e gönderme yaparak, Ziya Paşa'nın **Şiir ve İnşa**'da resmî yazışmalarda kullanılan Türkçe'nin güçlüğüne "avam"ın dönemin kanunlarıyla ilgilenir hale gelmelerini önlemek arzusunun bağlar.

⁸⁸ Mardin, 153. Mardin, "Türk dilindeki sadeleştirmenin hareket kazanmasından epey sonra, 1880'lerde bile, Vakanüvis Lutfi Efendi, Türk eğitim kurumlarının tarihi üzerine çalışmasında, 1870'de bir Osmanlı üniversitesi kurulması için yapılan yarım kalmış teşebbüse kendisinin en büyük itirazının derslerin ayırım gözetilmeksizin herkese açık olması olduğunu belirtiyordu. O zaman bu ezoterizm karşısında Kitabet-i Resmîye'nin kabuğunu kırmak için yapılan her teşebbüs kendiliğinden radikal-modernist bir adımdı" der.

Türkçe kitap yayıncılığının gecikmesine ilişkin bu yaklaşımdan farklı olarak matbaanın bir ihtiyacın sonucu ortaya çıktığını ve bu gereksinimin asıl nedeninin sosyal boyutlu olduğunu söyleyen bir yaklaşım da vardır⁹⁰. Kemal Beydilli buradan yola çıkarak kitap ihtiyacı yazma olarak karşılanan, ancak okuru sınırlı ve talebi olmayan bir toplum söz konusu olduğunda matbaanın çok geç olarak kabul edildiği görüşünün geçerli olmadığını düşünmektedir.⁹¹ Hattatlık mesleğinin yaygınlığı, dinsel tutuculuk ve teknik nedenleri ikincil sebepler olarak gören bir değerlendirme toplumun hazır olmamasını asıl neden olarak görmektedir. Bu görüşe göre Osmanlı devleti kendisini 15. yüzyıldan itibaren düşünsel ve kültürel açıdan yenileyememiştir.⁹² Okuyucu kitlesinin sınırlı olduğu için ve Avrupa’da basımevinin yaygınlaşmasında baş rolü oynayan haber yayıncılığı alanına girilemediği için basımevi ürünlerinin yaygınlaşması için bir yüz yıl daha beklenmiştir.⁹³ Bir diğer görüş hattatların etkisini belirtirken buna ek olarak Osmanlı Devleti’nin uzun süren siyasi, askeri ve düşünsel üstünlüğünün zaman içerisinde Batı’yı hakir görme anlayışına neden olduğunu ileri sürer. Buna göre söz konusu zemin üzerinde yükselen bir içe kapanma anlayışı Batı’dan hiçbir şey almamayı beraberinde getirmiştir⁹⁴.

18. yüzyıl başında Osmanlı Devleti’nde Türkçe basım uygulanmasına başlanabilmesi iki önemli etkenin sonucudur. Bunlardan birincisi yaşanan ekonomik dönüşümün rasyonalizasyonunu sağlayacak kurumların oluşturulmasıdır. İkincisi ise

⁸⁹ Mardin, 156.

⁹⁰ Topdemir, s.32-39. Topdemir’e göre, matbaa daha önceleri sosyal açıdan bir gereksinim değildir. Okumaya, bilgiye duyulan ilgi, dolayısıyla kitaba olan talep matbaaya olan gereksinimi belirleyen asıl etmenlerdir. Bu arada Lale Devri’ni Osmanlı için bir tür Rönesans olarak gören Topdemir, matbaanın da Batı’da Rönesans döneminde icat edildiğini söyleyerek koşutluk kurmaktadır. Topdemir Batı’da Rönesans ve Reform hareketlerinin –daha sonra Aydınlanma- yarattığı yeni düşünsel, kültürel ve sanatsal anlatım ve yaratıcılığın dominat konuma geçtiği bir ortamın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Topdemir 274 yıl geç gelen matbaanın Müteferrika’nın girişimi olduğunu, matbaaya halkın destek vermediğini, çünkü bilgiye gereksinim duymadığını düşünmektedir. Topdemir’e göre, Osmanlı Devleti’nde modernleşme (Rönesans ve Reform) düşüncesinin ana hedefleri arasında kültürel modernleşme yer almamakta ya da en son sırada yer almaktadır. Bunun doğal sonucu ise bir modernleşme aracı olan matbaanın ihtiyaç olarak görülmemesidir. Ersoy, s.48. Ersoy da ihtiyaç vurgusu yapar. Toplum matbaaya ihtiyaç duymuş ve yeniliği almaya hazır hale gelmiştir, Müteferrika da bu ihtiyaca yanıt vermiştir der.

⁹¹ Kemal Beydilli, “Müteferrika ve Osmanlı Matbaası 18. Yüzyılda İstanbul’da Kitabiyat”, *Toplumsal Tarih*, Sayı:128, Ağustos 2004, s.51.

⁹² Topdemir, s.27-29.

⁹³ Koloğlu, **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, s.15.

⁹⁴ Adil Şen, s.52.

sürecin ülke dışındaki bazı hareketler tarafından hızlandırılmasıdır. Avrupa ülkelerinde Arap harfleriyle önce Arapça, daha sonra Türkçe basım yapılması, basılan kitapların ülkeye sokulması, Osmanlı ülkesinde azınlıkların basımevleri kurmaları önüne geçilemeyecek bir süreci de başlatmış olmaktadır⁹⁵.

A. TÜRKÇE HARFLERLE YAYINCILIK

Türkiye’de Türkçe harflerle kitap basan basımevinin kuruluşu III. Ahmed’in padişahlığı sırasında gerçekleşebilmiştir. ⁹⁶ İbrahim Müteferrika ve Basımevi konusunda onu destekleyen Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin oğlu Sait Efendi 1726’da Türkçe kitap yayımlamak amacıyla bir matbaa açılmasına izin verilmesi için “Vesîletu’t-Tıbbâ’a” (kitap basımı usulü hakkında) isimli dilekçeyi Sadrazam İbrahim Paşa’ya sunarlar. Bu dilekçeden önce İbrahim Müteferrika “Vesîletu’t-Tıbbâ’a” ile aynı içerikte bir risale yazarak devlet adamları ve dönemin ulemasına sunmuştur.⁹⁷ Risale ve dilekçede şu destekleyici tezleri ileri sürülmüştür; devlet için gerekli ve önemli kitapların basılması kültür ve eğitimin yayılmasına yardım edecektir; kitap basımı çok eskiden yazılmış değerli eserlerin Müslümanlar arasında yayılmasını sağlayacaktır; baskı kitaplarda yazma eserlerde çok görülen yanlışlara rastlanmayacak, bu kitaplar çok daha uzun ömürlü olacaktır; matbaacılık gelir getiren bir iştir, baskı kitaplar, yazma eserlerden çok daha ucuz olduğu için çok daha fazla satılacaktır; baskı kitaplarda başlık bölümler yer alacak ve istenen kısım kolaylıkla bulunabilecektir; ucuz kitaplar ülkenin uzak eyaletlerinde de satılabilecek ve dolayısıyla cehalet azalacaktır, kitap yayıncılığı, kütüphane ve bilgin sayısının artmasını sağlayacaktır; kitaplar Müslümanlığa “cihad”

⁹⁵ İnuğur, s.149. İnuğur, 16. yüzyılda Avrupa’da özellikle de Mediciler’in Doğu Matbaası’nda basılmış olan eserlerin Türkiye’ye girmesinin engellenmediğini yazar. Babinger, s.4. Babinger de benzer bir yorumda bulunur. Koloğlu, **Osmanlı’dan 21. yüzyıla Basın Tarihi**, s. 13-14.

⁹⁶ İnuğur, s.153. Gerçek, s.40. Jeltjakov, s.37. Jeltjakov, bunu 1820’li yılların ortalarından itibaren hükümetin durumunun istikrar kazanmasına ve Müslüman din adamlarının baskısının hissedilir biçimde zayıflamasına bağlar. Topdemir, s.22. Topdemir, Padişah III. Ahmed ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın “Lale Devri” adıyla geçen yönetim döneminde, bilinçli olarak Batı’ya yönelme isteğinin ortaya çıktığını, Batı karşısında kültürel, askeri, ve siyasi bakımlardan aciz kalındığının kabulünün yarattığı ortamda matbaanın geldiğini söyler. Ersoy, s.24. Ersoy, Pasarofça barışından sonra Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın 18 yıl süren sadrazamlığı döneminde “o zaman kadar süregelen zihniyette değişiklikler yapıldığını” söyler. Ubcini, s.178. Ahmet Refik (Altınay), **İlk Türk Matbaası**, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1929, s.6-7. Ahmet Refik, 1929’da çocuklar için yazdığı bu kitapta, Avrupa’da herkesin okuya okuya adam olduğunu Türklerin ise Sadrazam İbrahim Paşa uyanık fikirli bir vezir olduğu için matbaanın gerekliliğini anladığını söylemektedir.

kadar yarar sağlayacaktır; Avrupalılar, Arapça, Türkçe ve Farsça kitap yayımlayarak kendilerine zaten yarar sağlamaktadır, oysa bu kitaplar yanlış doludur; Müslüman dünyanın kitap ihtiyacı büyüktür ve kitap yayıncılığı, Osmanlı devletinin ününe ün katacaktır.⁹⁸ Bu konuda Şeyhülislam Yenişehir’li Abdullah Efendi’den fetva alınmış, bu fetvaya dayanarak 1727 Temmuz başında matbaanın açılışına ruhsat veren padişah III. Ahmed’e ait ferman çıkmıştır. Buna ek olarak İstanbul’un seçkin ilmiye ricalinden de matbaanın önem ve faydalarını anlatan takrizler alınmıştır⁹⁹.

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin oğlu olan Sait Efendi 1720’de babasının Fransa Kralı XV. Lois nezdinde elçi tayin edilmesi üzerine babasıyla birlikte Paris’e gitmiştir. Bu karşılaşma onun Fransa’nın siyasal düzeni ve toplumsal yaşamını, bilimsel, teknik ve kültürel kurumlarını ve kitap yayıncılığı tekniğiyle ilgilenmesini sağlamıştır¹⁰⁰. Said Efendi İstanbul’a döndükten sonra Divan-ı Hümayun’da “mektupçu” görevine tayin edilir, daha sonra sadaret kethudalığı, İsveç elçiliği ve sadrazamlık dahil daima Osmanlı yönetici sınıfı içinde yer alır.¹⁰¹ İbrahim Müteferrika’nın yaşamı ve düşüncelerine ilişkin ise farklı yorumlara rastlanmaktadır.¹⁰²

⁹⁷ Şen, s.55.

⁹⁸ Jeltjakov, s.25. Babinger, s.11-13. Ersoy, s.31-33.

⁹⁹ Şen, s.57-59. Ersoy, s.33. Edvard Carleson, **İbrahim Müteferrika Basımevi ve Bastığı İlk Eserler**, Mustafa Akbulut (hzl.), Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği, 1979, s.9.

¹⁰⁰ İnuğur, s.154, Taner Timur, “Said Mehmed Efendi”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 128, Ağustos 2004, s. 54. Şen, s. 23. Şen’e göre “Matbaanın kuruluşunda büyük yardımı olmasına rağmen daha çok devlet işleri ile meşgul olduğundan, matbaanın açılmasından sonra bütün yük İbrahim Müteferrika’nın üzerinde kalmıştır”.

¹⁰¹ Timur, s.55.

¹⁰² Berkes, s.50-52. İbrahim Müteferrika ile ilgili genel olarak kabul eden görüş Berkes’çe özetlenmiştir: İbrahim Müteferrika’nın Macaristan’da (Bugünkü Romanya’da Cluj adını taşıyan) Kolozsvar şehrinde, muhtemel olarak 1674’te doğmuş, Kalvinist olduğu iddia edilen Hristiyan, fakir bir Macar ailesindedir. Asıl adı, ailesi bilinmemektedir. Şehrin Kalvinist kolejinde rahip olmak üzere okurken 1692 ya da 1693’te Thököly İmre’nin, o zaman bu şehri elde eden Habsburglara karşı ayaklanması sırasında Osmanlı askerlerinin eline esir düşmüş, İstanbul’a getirilerek köle olarak satılmıştır. Kendisini kurtarmak için Macarlardan kimse “fidye-yi necat” vermediğinden, efendisi de çok zalim bir adam olduğundan kölelik hayatına dayanamayarak zor altında Müslüman olmuş, İbrahim adını almıştır. Türkçe’yi, İslam bilimlerini çabuk öğrenerek yükselmiştir. Hattâ 1705-1711 ya da 1711-1714 yılları arasında Müslümanlık’ı savunmak için *Risâle-i İslâmiye* adında bir kitap da yazmış. Nihayet müteferrikalığa ve haccân rütbesine kadar yükselmiştir. Bu yaklaşım için A. Süheyl Ünver, “İbrahim Müteferrika’nın Bilimsel Yönü ile Yayınlarındaki Özellikler”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı**, Ankara: 10-11 Aralık 1979, s.2. İnuğur, s.153. Gerçek, s.141. Aladar V. Simonoffy, **İbrahim Müteferrika Türkiye’de Matbaacılığın Banisi**, Faruk Yener (çev.), Ankara: Başbakanlık Basım ve Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, 1945, s.4. Simonoffy, César de Saussure’e dayanarak bu açıklamayı yapmaktadır. Ersoy, s. 27. Enver Behnan Şapolyo, s.35-38. Şapolyo, Sait Efendi’yi Türk matbaacılığının kurucusu olarak ele alırken İ. Müteferrika’yı bir yardımcı olarak ele alır. Şapolyo da

İbrahim Müteferrika'nın Transilvanya'da Kolozsvar'da 1674'te doğduğu bilinmektedir.¹⁰³ İbrahim Müteferrika'nın yaşamına ilişkin genel kabul gören yaklaşım kendisinin Calvinist olduğunu, Türklere karşı Avusturya ordusunda savaştığına, esir düştüğünü, köle olduğunu ve kölelik yüzünden Müslümanlık'a geçtiğini söylemektedir. Niyazi Berkes, İbrahim Müteferrika'nın birçok yazar tarafından İslamiyet'in savunusu olarak ele alınan *Risâle-i İslâmiye* adlı eserinin ne İslâmlık'ın savunması, ne de İslâm bilimleri üzerine yazılmış bir eser olmadığını Katoliklik'e, Papalık'a ve Teslis inancına hücum eden bir polemik olduğunu söyler. Bu da İbrahim Müteferrika'nın söylendiği gibi Calvinist olmadığını göstermektedir. Berkes buradan yola çıkarak İbrahim Müteferrika'nın o dönemde Macaristan'da, daha doğrusu Osmanlıların "Erdel" dediği Transilvanya'da mücadele halinde olan Katoliklik, Calvinistlik ve Unitarius inançlarından sonuncusuna bağlı olduğunu söylemektedir. Unitarius inancını ötekilerden ayıran, teslis inancını (Tanrılık'ta Baba, oğul ve Kutsal Ruh denen üç niteliğin birden bulunuşu inancını) reddetmesi ve bu yüzden öteki ikisi tarafından Hristiyanlık'a aykırı Müslümanlık'a yakın sayılmasıdır.¹⁰⁴ Berkes böyle bir İlahiyat mezununun Habsburg ordusuna Osmanlılara karşı savaşmak için katıldığına inanmanın güç olduğunu Katolik Habsburgların yönetimi altında yaşamaktansa Osmanlılığa geçerek Müslüman olduğunu söylemektedir. İbrahim Müteferrika'nın iddia edildiği gibi Calvinist olmayıp Unitarius (tektanrı) inancı geleneğine bağlı bir kişi oluşu, yalnız önemsiz bir inanç farkı sorunu değildir. Bu fark onun matbaacılık, coğrafya bilgisi ve bilimcilik alanında yaptıklarının kökenlerini de ortaya koymaktadır.¹⁰⁵ İbrahim Müteferrika'nın yaşamına ilişkin başka tartışma konuları da mevcuttur. Bildiği dillere ilişkin olarak Franz Babinger'in Fransızca, İtalyanca ve Almanca bildiği ancak Latince bilmediği yönünde yaklaşımı vardır. Buna karşılık Beydilli Müteferrika matbaasında basılan *Grammaire Turque* adlı eserin yazarı Jean-Paptiste Holdermann'ın 5 Ağustos

Müteferrika'nın Calvinist olduğunu, esir alındığını ve Müslümanlığı övmek üzere *Risale-i İslamiye*'yi yazdığını söyler.

¹⁰³ Kabacalı, s.15. Jeltjakov, s.23. İnuğur, s.153. Gerçek, s.40.

¹⁰⁴ Berkes, s.50-51. Berkes, İbrahim Müteferrika'nın kimliği ile ilgili tahriflerin iki katolik Macar'ın bu konuyla ilgili çalışmaları olduğunu söyler. Bunların ilki onun çağdaşı De Saussure Czézarnak, ikincisi Czézarnak'ın belirsiz olarak yazdığı kimi noktaları bir gerçek biçimine sokan Katolik rahip İmre Karacson'dur. Berkes'e göre basılı Osmanlı kaynaklarında İbrahim Müteferrika üzerine özgün kaynaklı hiçbir bilgi yoktur; arşivlerdeki belgelerin de hiçbiri incelenmemiştir. Şen, 27-31. Şen de Berkes'ten yola çıkarak aynı yorumu yapar. Beydilli, s.45. Kabacalı, s.15-16. Halil Necatioğlu, **Matbaacı İbrahim-i Müteferrika ve Risale-i İslâmiye**, Ankara: Elif Matbaacılık, 1982, s. 9-10.

1730 tarihli mektubuna dayanarak Müteferrika'nın Türkçe, Arapça ve Farsça dışında Latince ve Macarca bildiğini söyler. Edvard Carleson da Doğu dillerinden başka Latince de bildiğini yazmaktadır.¹⁰⁶ Bunun yanı sıra çeşitli kaynaklarda Müteferrika'nın yaptığı siyasi faaliyetlerden de bahsedilir. Bu konuda da birçok farklı ifade bulunmaktadır.¹⁰⁷

II. Ahmed'in matbaanın kurulmasına izin veren 5 Temmuz 1727 tarihli fermanı Kur'an, Kur'an tefsirleri, Hz. Muhammed ile ilgili hadisler fıkıh (şeriat bilgisi) gibi dini içeriği olan kitaplar dışında Arapça ve Türkçe kitap basımına izin vermiştir. Böylelikle padişah, din adamlarını ve hattatları karşısına almayan bir çözüm bulmuş olmaktadır. Din kitabı basılmasının yasaklanması, ilmiye sınıfının matbaaya karşı çıkmasını önler. Ancak hattatlar protesto girişiminde bulunurlar.¹⁰⁸ İlk basımevi İbrahim Müteferrika ve Sait Efendi ortaklığında miri fonlardan ödenecek senelik tahsisat ile açılmıştır. Matbaada basılan kitaplar devletin malıdır ve padişah fermanıyla belirtilen fiyatlara göre satılmaktadırlar.¹⁰⁹ Din kitaplarının basılmamasının sonuçları farklı şekillerde yorumlanmıştır. Birinci görüş; bunun sonuçlarının olumlu olduğunu söyler. Kitap yayıncıları böylece bilimsel nitelikteki eserler basmaya yönelmişlerdir¹¹⁰. İkinci görüşe göre bu karar kitap yayıncılığının yaygınlaşmasını engellemiştir. Halkın ilgisi din

¹⁰⁵ Berkes, s.52.

¹⁰⁶ Beydilli, s.45. Carleson, s.9.

¹⁰⁷ Erhan Afyoncu, "İbrahim Müteferrika", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXI, s.324-327.

Beydilli, s.46-47. Beydilli, " 1715'te sefaretle Viyana'ya gönderildiği ve Prens Eugen'le görüştüğü hep tekrarlanan yanlışlardır. Müteferrika İbrahim Ağa adını taşıyan bu elçinin İbrahim Müteferrika olmadığı açıktır. Aynı şekilde Eylül 1743'te Usumi Ahmed Han'ın Kaytak Hanı olarak atanmasıyla ilgili olarak küçük bir heyet ve hediyelerle Dağıstan'a yollanan Dergâh-ı âlî müteferrikalarından İbrahim Ağa'nın yine matbaa kurucusu İbrahim Müteferrika olduğu olduğuna dair kayıtlar da ihtiyatla karşılanmalıdır. İbrahim'in müteferrikalık hizmetine alınmasının Nisan 1716 tarihinde olduğu, ondan önce kapıkulu süvariliği yaptığı, Macar prensi Rakoçi'nin Osmanlı Devleti'ne ilticası üzerine (1717) maiyetine tercüman olarak verilmesi, top arabacıları katipliği (1743), Divan-ı Hümayun tarihçiliği (1744-45) görevlerinde bulunduğu ortaya çıkarılmıştır" der.

¹⁰⁸ Kabacalı, s.19.

¹⁰⁹ Jeltjakov, s.26. Ubicini'ye dayanarak matbaanın miri fonlardan (devlet hazinesinden) ödenecek bir senelik tahsisat ile yürütüleceğini yazar.

¹¹⁰ Jeltjakov, s.26. Toderini, s.26. Toderini'nin kitabı yayına hazırlayan Şevket Rado'nun açıklayıcı notunda İlk Türk matbaasında dini eserler basılmasının yasaklanmasının Müteferrika'yı ilmi eserler basmaya sevkettiğini yazar.

konularına yönelik olduğu için matbaanın geniş halk kitlelerince kabul görmesi sağlanamamış, basılmış kitap okuma alışkanlığı yok edilmiştir¹¹¹.

Matbaanın kuruluşunda kullanılan malzeme, alet, edevat ve harflerin nereden geldiği konusunda farklı görüşler vardır. Firmin Didot, Mystakidis ve Henry Omont'a göre matbaaya ait malzeme Hollanda'dan gelmiştir.¹¹² Karacson ve ondan alıntı yapan Ahmet Rasim ve A. Bedevi Kuran'a göre hurufat dökümcüleri, matbaacı ve mürettepler, makinalar Viyana'dan getirtilmiştir. Necip Asım harfleri dökenin Araboğlu adında bir Ermeni olduğunu, Edward Carleson ise matbaa ustaları ve harf dökümcülerinin Almanya'dan getirildiğini söylemektedir. Giambatista Toderini, Selim Nüzhet Gerçek ve Osman Ersoy harflerin İstanbul'da döküldüğünü yazmaktadır. Adil Şen de aynı görüşü paylaşmakta ve Müteferrika'nın matbaanın açılışından önce verdiği arz-ı halde o zaman kadarki çalışmaları özetlediğini ve burada yabancı uzmanlardan bahsetmemesini buna kanıt olarak görmektedir. Şen'e göre matbaaya ait malzemeler İstanbul'da yapılmış ve bu süreçte azınlık matbaacılarından faydalanılmıştır.¹¹³ İbrahim Müteferrika'nın Sultan Selim semtindeki konağında açılan ve ilk sekiz kitapla on yedinci kitaptaki kayda göre Darü't-tıbaatü'l Mâmure ya da –dokuz ile on altıncı kitaplarda yer alan kayda göre – Darü't-tıbaatü'l-Âmire adı verilen İbrahim Müteferrika basımevi 1727'de kurulmasının ardından geçen 66 yıllık ömründe 18 yıl çalışmış, 48 yıl boş kalmıştır.¹¹⁴ Basımevinin kuruluşundan 28 yıl sonra, 1756'da

¹¹¹ Topdemir, s.57. Topdemir, İbrahim Müteferrika'nın ölümünden sonra yüzlerce kitabın satılmadan elinde kalmasından yola çıkarak halkın okuma yazma oranının çok düşük olduğunu, ilgi çekici kitaplar basılmadığından halkın okuma yazma alışkanlığı kazanamadığını söyler.

¹¹² Kabacalı, 19.

¹¹³ Toderini, s.24. Toderini, Mehmet Efendi'nin seyahatnamesinde gerekli malzemeyi dışardan getirdiğine ilişkin bir ifade olmadığını, Paris elçisiyken elçiliğin tercümanlığında bulunan Lomaca'nın da hurufatın İstanbul'da döküldüğünü söylediğini yazmaktadır. Ersoy, s.34-35. Bu farklı görüşleri sıraladıktan sonra harflerin İstanbul'da döküldüğünü ve materyalin de İstanbul'da yapıldığını söyler. Şen, s.61-62. Şen, Jale Baysal'ın "matbaa azınlık basımevlerinin tamamıyla dışında kuruldu ve gelişti" sözünün de Müteferrika'nın arz-ı haliyle çeliştiğini söyler. Simonffy, s.6. Simonffy'de matbaa makinesi ve kalıpların yurtdışından getirildiğini söyler. Edward Carleson, **İbrahim Müteferrika Basımevi ve Bastığı İlk Eserler**, Mustafa Akbulut (hızl), Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği, 1979, s.12-13. Carleson, son ayaklanma ile Alman yardımcılarının kaçtığını, matbaanın bütün işlerini beş oğluyla birlikte Müteferrika'nın yürüttüğünü, yabancı işçilere ihtiyaç kalmadığını belirtir. Ersoy, s.26. Ersoy, 5 Temmuz 1727'de alınan fermanın çıkması için verilen istidada, matbaa işlerinden anlayan Yona Usta'dan bahsedildiğini, Yona ustanın İstanbul'da yaşayan önemli matbaacılarından olduğunu düşündüğünü söyler.

¹¹⁴ Kabacalı, 19. İnuğur, s.163. Gevgili, s.203. Jeltjakov, s.25. Ubicini, s.30-31. Bu kesintiyi II. Mustafa'nın saltanatı ve I. Abdülhamid'in hükümdarlık yıllarının başlarında görülen savaş felaketleri ve harici meşguliyetlere bağlamaktadır. Jeltjakov ise bunun XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin toplumsal

İmparatorluk matbaaları ancak 25 ciltlik 18 eser 16 bin nüsha olarak basılır. Bu eserlerin çoğu tarih, coğrafya, matematik, astronomi, tıp gibi alanlardadır. Hükümet tarafından fiyatları belirlenen bu kitaplar 10 ila 30 kuruş (30-90 Fr) arasında satılmaktadırlar¹¹⁵. Basılan kitap sayısı ancak 1820'lerden itibaren artmaya başlar¹¹⁶.

1731'de patlak veren Patrona Halil Ayaklanması III. Ahmed'in tahttan indirilmesi ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın öldürülmesiyle sonuçlanır ancak matbaa bu sırada zarar görmez¹¹⁷. Bu kitap yayıncılığının henüz reform sürecinin önemli aktörlerinden biri olarak görülmediğinin de bir göstergesidir. İbrahim Müteferrika'nın 1745'te ölmesinin ardından matbaa fermanı kalfası İbrahim Efendi ve Ahmed Efendi'ye verilir. Ancak 1755'te *Vankulu Lûgati*'nin birinci cildinin ikinci, 1756'da aynı kitabın ikinci cildinin ikinci baskısı yapılır. Bundan sonra matbaa 1756-1783 döneminde çalıştırılmaz. Araç gereci kullanılmaz hale gelen matbaa Fransız elçiliğince alınmak istenir ancak kabul edilmez. I. Abdülhamid'in isteği üzerine matbaanın araç gereci Kadı İbrahim Efendi'nin mirasçılarından alınır ve beylikçi Raşid Mehmed Efendi ile vakanüvis Vasıf Efendi'ye 1784'te ferman verilir. Bu fermanla, önceki dönemde matbaanın giderlerinin hazineden, çalışanların ücretlerinin “taraf-ı mirîden” karşılandığı, ancak bundan böyle adı geçen yayıncılara ne hazineden ne de vakıflardan herhangi bir ödenek verilmeyeceği ifade edilmektedir¹¹⁸. İbrahim Müteferrika'nın çalıştırılmayan matbaasını satın alamayan Fransa Elçiliği, Fransa'dan yeni baskı makineleri ve matbaa araç gereçleri getirir ve kendi basımevini kurar. Bu

ve kültürel düzeyinin basılmış eserlerin yayılması bakımından ne denli yetersiz olduğunu kanıtladığını gösterdiğini söyler.

¹¹⁵ Ubicini, s.181. Yalman, s.25. Osman Ersoy, “İlk Türk Basımevi'nde Basılan Kitapların Fiyatları”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı**, Ankara: 10-11 Aralık 1979, s.76-77. Müteferrika matbaasında basılan kitaplarla dönemin ücretlerini karşılaştırdığı çalışmada kitap fiyatlarının çok yüksek olduğunu söyler. Ersoy, Müteferrika'nın Rakoczi'nin çevirmenliğini yaptığı dönemde en ucuz yani 1 kuruş olan kitabı almak için en az 2,5 gün Vankulu lûgatini almak için 87,5 gün çalışmak zorunda olduğunu belirtmektedir. Kitap ve kağıt fiyatlarının yüksek oluşu, teknik adamlardan yoksun oluşu, çağdaşlaşma sürecine giren toplumun henüz matbaanın gücünün bilincine varamamasını neden olarak koyar. Şerafettin Turan'ın Osman Ersoy'un bildirisine katkısı, **Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı**, 10-11 Aralık 1979, Ankara,s.77. Turan, kitapların yazma ve Avrupa'dan gelenlere göre daha ucuz olduğunu belirtir.

¹¹⁶ Türesay, s.37. Alpay Kabacalı, **Türk Kitap Tarihi I Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar**, İstanbul: 1989.

¹¹⁷ Kabacalı, **Türkiye'de Matbaa Basım ve Yayın**,s.23. İskit, **Türkiye'de Matbuat Rejimleri**, s.5.

¹¹⁸ Kabacalı, **Türkiye'de Matbaa Basım ve Yayın**, s.23-24.

matbaada Türkçe kitaplar da basılır. Bu kitaplar, I. Mahmud tarafından 1734'te Üsküdar'da açılan "Humbarahane ve Mühendishane" okulunun öğrencileri için çevirilmiş ders kitaplarıdır.¹¹⁹

Mühendishane matbaası Deniz ve Kara Mühendishanesi'nin kurulmasının ardından önce aynı binada kurulmuştur. Basımevi, Mühendishane binası içindeki yerinin yetersiz olması nedeniyle önce Kapalıfırın semtine nakledilir ama yetersizlik nedeniyle aynı yıl içinde Üsküdar'a taşınır. Basımevinin masrafları devletçe karşılanmaktadır. Kurulduğu 1802 yılından 1820'li yılların sonuna kadar Türkiye kitap yayıncılığının merkezi olur. Burada askerlik konusunda çeviri ve derleme eserlerin, matematik (özellikle geometri) ve jeodezi ile coğrafya ders kitaplarının, Arapça ve Farsça gramer ve sözlüklerin, logaritma cetvelleri ve atlasların yayımlanması sürdürülür¹²⁰.

1808'de II. Mahmud'un tahta çıkarılmasının ardından patlak veren ayaklanma sırasında Yeniçeriler, yalnız Selimiye kışlasını değil bütün semte saldırır; Üsküdar matbaası da büyük yıkıma uğrar. Böylece, Patrona İsyanı'nda zarar görmeyen matbaa Yeniçeri isyanında, "Nizamı Cedid" faaliyetlerinin bir parçası olarak algılandığı için önemli bir hasara uğrar.¹²¹ Matbaa 1824'te Üsküdar'dan Beyazıt'a, İbrahim Paşa Camii bitişiğindeki Kaptan Paşa Hamamı'na taşınır. 1831'de *Takvim-i Vakayi* gazetesini yayınlamak üzere, caminin öbür yanındaki konak satın alınarak Takvimhane-i âmire kurulur. İki matbaa aynı yönetim altında birleştirilir.¹²²

Yeniçerilerin ortadan kaldırılıp "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" adı verilen düzenli orduya geçişte oluşturulan "Bâb-ı Seraskerî" (başkomutanlık karargahı)'de ordunun eğitimi için kitap basmak üzere bir litografya basımhanesi kurulmuştur. Bâb-ı Seraskerî Matbaası, kurucuları olan Jacques Caillol ve Henri Caillol'un ayrılmasından sonra da çalışmasını sürdürür. Çok geçmeden tipografiye de geçen ve bastığı kitaplara "Matba-i Bâb-ı Hazret-i Seraskeriye", "Bâb-ı Seraskerî'de kain matbaa-i mamure" gibi

¹¹⁹ Kabacalı, *Türkiye'de Matbaa Basım ve Yayın*, s.27.

¹²⁰ Kabacalı, *Türkiye'de Matbaa Basım ve Yayın*, s.31-32. Jeltjakov, s.35-36.

¹²¹ Kabacalı, *Türkiye'de Matbaa Basım ve Yayın*, s.33.

kayıtlar koyan basımevi, sonraları Matbaa-i Askerî, Daire-i Askeriye Matbaası vb. adlarıyla uzun yıllar askeri yayınları basar.¹²³ 1822’de Kahire’de kurulan Bulak matbaası ile Mısır’da kitap yayıncılığının başlaması, Osmanlı İmparatorluğu’nun kültürel yaşamında önemli bir olay olur. Bulak basımevi çok sayıda Türkçe kitap basar.¹²⁴ Bulak basımevi 1842’ye kadar 243 eser verir¹²⁵

Matbaanın 1727’deki kuruluşundan 1820’lere gelene kadar basılan kitap sayısının sınırlı kalması da önemli bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Topdemir’e göre matbaa bilginin geniş halk kitlelerine ulaşmasını sağlayamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda kağıtçılığın gelişiminde yaşanan sorunlar,¹²⁶ basılan kitapların seçiminde Türk kültür yaşamını zenginleştirecek eserlere öncelik verilmemesi¹²⁷, kitapların fiyatlarının ucuzlayamamasıysa basılan kitap sayısının sınırlı olmasının nedenleridir¹²⁸. Şerafettin Turan da basılan kitapların yanlış seçildiğini düşünmektedir. Bilimsel kitapların satışının daha sınırlı olması doğaldır.¹²⁹

İbrahim Müteferrika matbaasında ilk kitap dizgisine 1727 tarihinde başlanır ve ilk baskı 1729’da bitirilir. Bu ilk kitap *Vankulu Lüğatı* olarak bilinen Arapça-Türkçe sözlüktür.¹³⁰ Bunun ardından Katip Çelebi’nin “deniz savaşları hakkında büyüklere armağan” diye çevrilecek eseri *Tuhfetü’l Kibar fi Esfari’l-Bihar*, Polonyalı bir Cizvit

¹²² Kabacalı, **Türkiye’de Matbaa Basın ve Yayın**, s.37

¹²³ Kabacalı, **Türkiye’de Matbaa Basın ve Yayın**, s.45

¹²⁴ Jeltjakov, s.37.

¹²⁵ Ubcini, s.186.

¹²⁶ Topdemir, s.53. Topdemir bu sorunları şöyle özetler: Osmanlı Devleti önceleri Doğu’dan kağıt alımı yapar. 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı kaynaklı kağıt alımı başlar ve gittikçe yaygınlaşır. Bazı kaynaklarda 15. yüzyılın başında Amasya’da bir kağıt fabrikası bulunduğu bahsedilmektedir. Aynı şekilde İstanbul’da Haliç kıyısındaki Kağıthane semtinin adının da burada bulunan kağıt fabrikasından geldiği belirtilmektedir. Belgelenmeyen bu açıklamalarının yanında, 1774’te Yalova’da bir kağıt fabrikası açıldığı ancak, Avrupa kağıtlarla rekabet edememesi ve fabrikanın gereksinim duyduğu suyun yeterince sağlanamaması nedeniyle kapandığı bilinmektedir. III. Selim döneminde Kağıthane’de açılan, 1804-1832 yılları arasında Beykoz’da faaliyet gösteren ve 1846’da üretime başlayan İzmit kağıt fabrikaları hep rekabet ve yeterli kağıt üretememeleri nedeniyle kısa süre içinde kapanmışlardır. Müteferrika dönemi, boyunca kağıt önemli bir sorun olarak varlığını hissettirmiştir.

¹²⁷ Topdemir, s.53-54. Topdemir, basılan kitapların çoğunluğunun siyasi tarih alanına ait olduğunu, bilim alanında yayınlanmış *Füyûzat-ı Miknatisiye* içerdiği bilgiler bakımından güncelliğini yitirdiğini, *Cihânnüma* dışında diğer kitapların hiçbirinin bilim, felsefe, edebiyat veya sanat gibi bir üst entelektüel alana ait olmadığını, siyasi tarih alanında ise devlet tarihçilerinin eserlerinin basıldığını İbrahim Müteferrika’nın kitapların seçiminde büyük ölçüde özgürce davranmadığı söyler.

¹²⁸ Topdemir, s.54-55.

¹²⁹ Turan, s. 77.

misyoner tarafından yazılan ve esas itibarıyla Afganlıların kökenlerini ve İran'da yaptıklarını anlatan *Tarih-i Seyyah*, Emir Mehmed bin Emir Hasan El Mes'udi'nin Batı Hint adaları ve Amerika'nın tarihini anlatan *Tarih-i Hind-i Garbi*, İbn Arabşâh'ın Timur'un yaşamını ve yaptıklarını tam anlamıyla olumsuz bir kişilik çizerek anlatan *Tarih-i Timur-i Gûrgân*'ı, Süheylî Efendi'nin dünyanın yaratılışından 1515 yılına kadar Mısır tarihini anlattığı *Tarih-i Mısır-i Kadîm ve Mısır-i Cedîd*, Hüseyin Murtezâ Efendi'nin Babil halifeleri, Bağdat'ın kuruluşu ve Kanûnî Sultan Süleyman tarafından zaptedilişi, Osman'dan başlayarak III. Ahmed'e kadar padişahların sıralanışı ve Osmanlı Sultanlarının yaptıklarını ayrıntılı olarak anlatan *Gülşen-i Hulefâ*'sı, Johann Babtist Holderman'ın yazdığı Fransızlara Türkçeyi kolay öğretmek amacını taşıyan *Grammaire Turque*, İ. Müteferrika'nın yazdığı Avrupa'da uygulanan yeni askeri eğitim ve düzeni ile savaş teknik ve yöntemleri hakkında bilgi vermek, gerileme nedenlerini belirlemek amacıyla Batı uluslarının tarihlerini, askeri teşkilatlarını, savaş yöntemlerini ve devlet biçimlerini inceleyen gördüğü çarpıklıkları ve ıslahat çarelerini tartışan *Usulü'l Hikem fî Nizami'l-Ümen*, İ. Müteferrika'nın Latince'den çevirdiği pusulanın faydalarını ve nasıl kullanılacağını açıklayan *Füyuzat-ı Miknatisiye*, Bir coğrafya ve tarih kitabı olan Katip Çelebi'nin *Cihannüma*'sı, Katip Çelebi tarafından yazılan ve bir tür padişahlar tarihi niteliğindeki *Takvim el-Tevârih*, Nâimâ tarafından yazılan devletlerin doğuşu, yükselişi ve düşüşü üzerine felsefî düşünceleri ele alan 1000 yılından 1659 yılına kadar Osmanlılardaki olayları anlatan *Kitab Tarih-i Nâimâ*, Nâimâ'nın bıraktığı yerden başlayıp 1721'e kadar devam eden *Tarih-i Raşid*, Çelebizade Asım Efendi'nin 1721-1728 arası dönemi ele aldığı *Tarih-i Asım*, Bosnalı Ömer Efendi tarafından yazılan ve Bosna eyaletlerindeki askeri hareketleri anlatan *Ahvâl-i Gazavât der Diyâr-ı Bosn* ve Şuûri hasan Efendi'nin yazdığı Acemce-Türkçe sözlük *Kitabı Lisan el-Acem el Müsemma bi-Ferheng-i Şuûri*'dir.¹³¹

Kitap yayıncılığı Osmanlı-aydın bürokratının yaşanan ekonomik-toplumsal krize sistem içinden verdiği bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı toplumunda

¹³⁰ Jeltjakov, s.26.

¹³¹ Kabacalı, s.21-22. Ersoy, **Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler**, 38-45. Topdemir, s.44. Topdemir *Usûl el-Hikem fî Nizâm el-Ümen*'i ilk kez ayrıntılı olarak kaleme alınmış bir tür Avrupalılaştırma hareketinin manifestosu olarak ele almaktadır.

gazeteciliğin ortaya çıkışıysa süreci kitlelere açacak, matbaacılığın gelişimini ve kitap kültürünün oluşmasını sağlayacak gelişmeleri de beraberinde getirecektir.¹³²

B. BASININ GELİŞİMİ

Osmanlı devleti sınırları içinde Türkçe yayın yapan basının gelişimi ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayabilmiştir. Bundan önceki dönemde Ahmet Emin Yalman'ın "Türk sosyal hayatına özgü" dediği başka araçlar benzer işlevi görmüşlerdir: cami, dervişler, kahveler, Pazar yerleri, kervansaraylar.¹³³ Gayrimüslimlerle iletişim ise onların liderleri aracılığıyla yürütülmektedir.¹³⁴ Matbaanın 1729 yılında kurulmasıyla önceleri sadece kitap basımıyla uğraşmış ilk gazetelerin yayınlanması için bir süre daha beklenmiştir.

İlk gazeteler yabancı dilde ve genellikle Fransızca olarak yayımlanmıştır¹³⁵. Türkiye'de ilk gazeteyi, Fransız Devrimi'ni izleyen yıllarda Fransızlar çıkarırlar. İstanbul'da Fransız elçiliği basımevinde basılan ve 1795 yılında Fransızca olarak yayımlanan bu gazetenin adı *Bulletin des Nouvelles* (haberler bülteni)dir. Fransız

¹³² Türesay, s.37. Ercümen Kuran, "Basmacılığın Osmanlı Toplumuna Tesirleri", **Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı**, Ankara: 10-11 Aralık 1979, s.17. Kuran Batı tarzındaki eğitim kurumlarının matbaalar için yeni bir faaliyet sahası açtığını belirtmekte ancak "Osmanlı İmparatorluğu'nda aydın bir halk efkârı doğmasında en büyük tesiri Türk basını yapacaktır" demektedir. Orhan Koloğlu, **Osmanlıdan...**, s. Koloğlu, okuma alışkanlığının gazetelerle birlikte gelişmesinin Türkiye'de bir kitap kültürü oluşmamasının nedeni olarak görmektedir.

¹³³ Yalman, s.17. İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s.3-4. İskit, *Takvim-i Vakayi*'nin resmi bir devlet organı olduğunu ve diğer memleketlerde olduğu gibi inkişaf etmiş bir milli fikir hareketinin politik icap ve ifadesi olmadığını söyler. İskit şöyle aktarır: "O tarihte, memleketin kültürel seviyesi henüz şahısların gazete çıkarması için müsait değildir, hatta hususi matbaalar bile yoktur. Matbaaların yer yer açılarak çoğalması için daha yirmi sene beklemek ve bunların bastığı kitaplardan halkın istifade eyleyerek olgunca ve bir gazeteye ihtiyaç hisseder hale gelmesi için de bir hayli intizar etmek lazımdır".

¹³⁴ Yalman, s.17.

¹³⁵ İnuğur, s.165. Gevgili, s.203. Koloğlu, **Osmanlıdan...**, s.31 Koloğlu, açık ve serbest kamuoyu fikrine yabancı İslami gelenek buna izin vermiyordu der. Korkmaz Alemdar, **İletişim ve Tarih**, s.41. Alemdar şöyle demektedir: "Gazete, Batı'da kapitalist gelişmenin yarattığı bir iletişim aracıdır. Osmanlı imparatorluğu'na gelmesi de 1795'ten itibaren Batılılar eliyle olmuştur. 19. Yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu Batı sömürgeciliğinin yoğun faaliyetlerine konu olurken, yabancıların ya da azınlıkların yabancı dillerde çıkardıkları gazetelerin sayısı da giderek artmıştır. Bu gazeteler, sözcülüğünü yaptıkları çıkarlar adına Osmanlı yönetimine yol göstermeye çalışmışlardır".

Devrimi'nin tanıtılması amaçlanmaktadır.¹³⁶ Gazeteyi çıkaran Fransız elçisi Verninac geri çağrılınca *Bulletin des Nouvelles*'in yayını sona erer. Ekim 1796'da *Gazete Française Constantinople* adında aylık ve dört sayfalık yeni bir gazete yayımlanmaya başlanır. Bu gazetenin bütün haberleri genellikle Fransa ve dış dünya ile ilgilidir.¹³⁷ Fransızca üçüncü gazete *Spectateur Oriental* Alexandre Blacque adında bir Fransız tarafından 24 Mart 1821'de İzmir'de yayımlanır. Blacque, gazetesinde dönemin Fransız politikasına karşı yayın yapar. Fransız Konsolosluğu mevcut kapitülasyonlardan yararlanarak gazeteyi kapatırma çabalarına girişir ve 27 Mart 1824 günü gazete kapatılır. Fransa'nın Doğu siyasetini eleştiren yazılardan dolayı Fransız konsolosu matbaa makinalarına da el koyar.¹³⁸ İnuğur bunu basın tarihimizde ilk gazete kapatma ve ilk gazete baskını olayı olarak ele alır.¹³⁹ *Le Smyrneén* (İzmirli) 1824 yılında İzmir'de Fransızlar tarafından Fransızca aylık bir gazete olarak ancak 11 sayı çıkar. Osmanlı hükümetinin aleyhinde yayınlar yaptığından 11 eylül 1824'de kapatılmıştır.¹⁴⁰ Alexandre Blacque İzmir'deki gazeteleri kapandıktan sonra II. Mahmud'un resmi

¹³⁶ İnuğur, s.166. Gerard Groc, "Türkiye'de Fransızca Basın", **Türkiye'de Yabancı Dilde Basın**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985, s.56. Topuz, s.34. Selim Nüzhet, **Türk Gazeteciliği**, s.10. Ubicini, s.188. Ubicini, Fransız Elçiliğince çıkarılan bu gazeteden bahsetmekle beraber Alexandre Blacque'nin çıkardığı *Le Spectateur de l'orient* (Doğu'nun Seyircisi) Türkiye'de yayınlanan ilk süreli ve siyasi gazete olarak ele almıştır.

¹³⁷ İnuğur, s.167. Selim Nüzhet, **Türk Gazeteciliği**, s.15. Gerçek, **Türk Matbuatı**, s.101-103. Gerçek, İstanbul'da çıkan *La Gazete de Constantinople*'u hariç tutarsak yurdumuzda gazeteciliğin İzmir'de başlamış olduğunu kabul etmemiz lazım gelir" der. İzmir'de çıkan ilk gazetenin 1824'te çıkan *Smyrneén* olduğunu *Smyrneén*'in sahibinin gazeteyi devretmesinin ardından gazetenin *Le spectateur Oriental* adını alarak yayına devam ettiğini söyler. "Gazete ilk sayısından itibaren İzmir'de ticaret aleminin büyük mümessillerinin de fikirlerine tercüman olarak, Türk tezini müdafaya başlamıştır. Gazetenin yayını İngiliz ve Fransız konsoloslarınca tepkiyle karşılanmış ve bu aşamada gazetenin mülkiyeti Alexandre Blacque'a geçmiştir". Gevgili, s.204-205. Gevgili'ye göre, özel kişilerce çıkartılan ilk gazete de Alexander Blacque tarafından, Fransızca olarak çıkan İzmir'deki *Spectateur Oriental*'dir.

¹³⁸ Selim Nüzhet Gerçek (1931) gazetenin çıkış tarihini 1824 olarak verir. Ayrıca gazetenin bir Fransız doktor olan Komp Dandre tarafından çıkarıldığını, gazetenin sahip değiştirerek Blak Bey'e geçtiğini ve 1829'a kadar yayını sürdürdüğünü yazar. S.16-25 Groc da gazetenin çıkış tarihinin 1824 olduğunu yazmaktadır, s.57. Gazetenin çıkış tarihini 1821 ve çıkaranın Black Bey olarak verenler için Topuz, s.36, İnuğur, s.168, Gevgili, s.204-205 Osmanlı egemenliğindeki Ege adalarına yayılmaya çalışan Yunan bağımsızlık hareketini destekledikleri için büyük yabancı devletleri eleştiren bu gazete, kapitülasyonlardan yararlanan büyük devletlerin sert tepkileriyle karşılaşmış ve önemli çekişmeler yaratmıştır. Koloğlu, s.22. Koloğlu, gazetenin çıkış tarihini 1821 olarak verir ve çıkaranın da Charles Tricon olduğunu söyler.

¹³⁹ İnuğur, s. 168.

¹⁴⁰ İnuğur, s.169. Gerçek, **Türk Gazeteciliği**, s.16. Gerçek'e göre *Smyrneén*'de 1824 yılında çıkarmaya başlamıştır.

nitelikte bir gazete çıkarması için İstanbul'a çağrılır¹⁴¹ 1831'de *Le Moniteur Otoman* adıyla çıkardığı gazete Fransızca olarak yayınlanan yarı resmi bir gazetedir.¹⁴²

İlk gazetelerin İzmir'de yayınlanmasının sebebi 1815'te Napolyon savaşlarının ardından Akdeniz ticaretinin gelişimi ve İzmir'in önem kazanması, Marsilya, İtalyan ve İngiliz limanlarıyla yakın ilişkide bir tüccar grubunun oluşması ve bunların karşılıklı haber ihtiyacına bağlanmaktadır. Söz konusu durumun ortaya çıkardığı ticari nitelikli bu gazeteler dönemin ortamı nedeniyle giderek siyasal bir niteliğe bürünürler.¹⁴³ Bu başlangıca rağmen basın değişme ihtiyacının vurgulanmasında, kamuoyu fikrinin oluşumunda dilde sadeleşme çabalarında önemli roller oynar¹⁴⁴.

Osmanlı İmparatorluğu'nda gazeteciliğinin doğuşu geleneksel aydın kesiminin dışında daha geniş bir çevreyi bilgilendirmeyi getirmiştir. *Takvim-i Vekayi*'nin ardından 1840'larda Churchill isimli bir İngiliz'in sahibi olduğu ilk özel Osmanlı gazetesi olan *Ceride-i Havadis*'in yayınlanması bir gazeteci kuşağının yetişmesinde de katkıda bulunur. Başlangıçta çok başarılı olamayan *Ceride-i Havadis*'in satışları Kırım savaşı boyunca Churchill'in cepheden yolladığı savaş yazıları ile artışa geçer. Victor Hugo'nun *Sefiller*'i gibi çevirilerin yayınlanması türü yenilikler de okuyucuyu çeker.¹⁴⁵

İlk Türkçe-Arapça gazete *Vekayi-i Mısriye* 1828'de Mısır valisi Mehmed Ali Paşa tarafından çıkarılır.¹⁴⁶ İstanbul'da Türkçe yayınlanan ilk gazete *Takvim-i Vakayi* (Olayların Takvimi) 11 Kasım 1831'de¹⁴⁷ hükümetin parasıyla çıkar.¹⁴⁸ Gazetenin çıkış

¹⁴¹ İnuğur, s.169.

¹⁴² İnuğur, s. 169. Gerçek, s.106. Gazetenin ayrı ayrı kağıtlarda olmak üzere hem Türkçe hem Fransızca çıktığı Gerçek tarafından da belirtilmektedir. Ubcini, s.189. Şapolyo, s.99. Şapolyo, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da çıkardığı gazete ile Avrupa umumi efkârına bildiriler yayınlamasının II. Mahmud'u harekete geçirdiğini bu amaçla Fransızca bir gazete çıkarılmasına karar verildiğini yazar.

¹⁴³ Koloğlu, s.21-23.

¹⁴⁴ Koloğlu, s.26. koloğlu, basının dördüncü kuvvet niteliğinin dışında bireyi devlete karşı destekleyecek ve istemlerini yansıtacak bir mekanizma olmadığını davranışlarını daima Avrupa basınına göre ayarladığını söylemektedir. Bu anlamda Avrupa basınının zıddı konumundadır demektedir. Topuz, s.13.

¹⁴⁵ Mardin, 166

¹⁴⁶ Kabacalı, s.47. Selim Nüzhet (Gerçek), **Türk Gazeteciliği**, s.10. Gerçek, *Vekayi-i Mısriye*'yi 1828'de yarısı Türkçe yarısı Arapça olarak yayına başlamış olmasına rağmen o dönemde Mısır'da bağımsızlık hareketi yaşandığı için memleketimizde çıkan ilk gazete olarak kabul edemeyiz der. Groc, s.62. Groc da *Vekayi-i Mısriye*'nin Takvim-i Vakayi'ye esin kaynağı olduğunu yazar.

¹⁴⁷ İnuğur, s.175. Gerçek, 110. Gevgili, s.204. *Takvim-i Vakayi* bu niteliğiyle giderek bir resmi gazeteye dönüşür. Yayınını Osmanlı Devleti'nin sona erdiği 4 Kasım 1922'ye kadar sürdürmüştür. Topuz, s.13.

nedenleri ilk sayıda yer alan ve Esad Efendi tarafından yazılan “mukaddime” (önsöz)de şöyle özetlenir:

Eskiden vak’anüvis denen resmi tarih yazarları, kendi çağlarının önemli olaylarını kaleme alsalar da bunlar ancak 20-30 yıl sonra bastırılıp dağıtıldı. Halk gerçekleri zamanında öğrenemediği için de olaylar yanlış yorumlanır ve bunun devlete zararları olurdu. Gazete, bütün bunları önleyerek iç ve dış olayları zamanında duyurmak için çıkmaktadır.¹⁴⁹

Takvim-i Vakayi 1832 yılından itibaren Arapça, Rumca ve Ermenice olarak basılmaya başlanır ve Türk olmayan okurları ilgilendirecek yazılara da yer verir. Türkiye’de 1832 yılında kurulan posta hizmetleri de gazeteye duyulan ilginin artmasına yardımcı olmuştur.¹⁵⁰ *Takvim-i Vakayi* önceleri haftalık olarak çıkartılır. Gazetenin boyu 40X27 cm’dir. İlk sayı 5000 adet basılır. Bütün devlet örgütüne, subaylara, taşra eşrafına ve elçiliklere gönderilir. Haftalık olarak yayınlanmak üzere çıkartılan *Takvim-i Vakayi* hiçbir zaman haftalık olmamış, yılda ancak 15-20 ve en çok 31 sayı çıkartılabilmıştır.¹⁵¹

II. Mahmut döneminde Türkçe gazete çıkarılmasının nedenleri konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Devletin propagandasını yapan ve düşüncelerini yansıtan yabancı gazetelerin Blacque Bey örneğindeki gibi engellenmesi veya gazetelerin zaman içinde politikalarını değiştirmelerinden kaynaklanan sorunlar Osmanlı Devleti’ni yeni arayışlara ve çözümlere itilmesinin nedenlerinden birisi olarak görünmektedir. Bulunan çözüm devletin resmi görüşünü yansıtacak ve isteklerini halka duyuracak bir gazetenin

Topuz da Koloğlu’na dayanarak ilk Türkçe gazetenin 1831’de yayınlanan *Takvim-i Vakayi* olmadığını ilk gazetenin *Takvim-i Vakayi*’den üç yıl önce 1828’de Mısır’da yayınlanan *Vekayi-i Mısriye* olduğunu söyler. Mısır’da Türkçe-Arapça çıkan gazete 20 Kasım 1828 tarihinde çıkmıştır. Yalman, s. 27.

¹⁴⁸ Ubicini, s. 190.

¹⁴⁹ Topuz, s.15-16. Jeltjakov, s.45. İnuğur, s.175. Gerçek, s. 117.

¹⁵⁰ Jeltjakov, s.46. İnuğur, s.175. Diğer dillerdeki baskı için Gerçek, **Türk Gazeteciliği**, s.32-33. Gerçek, 1931’de yayınladığı kitabında Tanzimat’la beraber *Takvim-i Vakayi*’nin Arapça, Rumca, Ermenice çıkarma fikrinin yeniden canlandığını, daha önce böyle bir fikir olduğunu ancak uygulamaya geçilmediğini söyler. Gerçek, **Türk Matbuatı**, s.111-115. Gerçek, Krikoris Kalemkaryan’ın *Ermeni Gazeteciliği Tarihi* adlı çalışmasından yola çıkarak 1832’de Ermenice *Takvim-i Vakayi*’nin yayına başladığını ancak bunun sürdürülemezlik Tanzimat sonrasında yeniden çıkarılmaya başlandığını söyler. Rumca olarak ise Manuil Gedeon’un *Apomnimonevmata Hronografu* adlı çalışmasından yola çıkarak *Otomanikos Minitör* adıyla çıkarılan gazetenin 1835’te yayınlanmaya başladığını söyler. Arapça *Takvim-i Vakayi*’nin ise çıkış tarihinin tesbit edilemediğini yazar. Yalman, s.31.

¹⁵¹ Topuz, s.16-17. İskit, **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s.6. Gerçek, **Türk Gazeteciliği** s.32-33.

kurulması olmuştur.¹⁵² Diğer bir görüş ise *Takvim-i Vakayi*'nin çıkarılmasının devlet yönetiminde yenilik ve düzeltimlere gidilmesi yolunda büyük çaba harcayan, 1826'da Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırarak bu konuda en önemli adımı atan II. Mahmud'un bu çerçevedeki etkinliklerinden birisi olduğunu söyler.¹⁵³ Selim Nüzhet Gerçek ise Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın bağımsızlık hareketinin etkisini vurgulamaktadır¹⁵⁴. Server R. İskit ise gazetenin çıkışını "ilk Avrupalılık özentilerinin bir icabı ve Avrupalılığa doğru gidişin bir eseri olan bu gazetenin biraz da propaganda için çıkarıldığı mukaddemesinden anlaşılmaktadır" şeklinde yorumlar.¹⁵⁵ Yalman, II. Mahmud'un yürüttüğü reformlar için toplumun desteğine ihtiyaç duyduğunu, bu yöndeki ilk ciddi adımın ise bir gazete kurmak olduğunu söyler.¹⁵⁶ İnuğur bunu II. Mahmud döneminin uluslararası ortamının ve idare alanında yapılan önemli reform hareketlerinin bir sonucu olarak görmektedir. Bu reform hareketinin devletten topluma doğru olmasıyla dönemi ele alan çalışmalarda bir sorun olarak ele alınmıştır¹⁵⁷. Bu çalışmaların tümünde devletten topluma bir reform hareketinin ürünü olan gazeteciliğin Batı'daki gelişme biçimiyle farklılığı üzerinde durulmuştur.

II. İTAAT EDEN TEBADAN VATANDAŞA:1840-1876 DÖNEMİ

Tanzimat dönemi başlattığı reform hareketinin yanı sıra Yeni Osmanlılar adı altında bir siyasal muhalefet hareketinin ortaya çıkışı açısından da önemlidir. Yeni Osmanlılar'ın gelenekle kendilerince modern olanı biraraya getirme çabaları, siyasal anlayışlarına da yansımıştır. Bu anlayış eski ve yeninin seçmeci bir tavır içinde birleştirilmesini getirmiştir. Yeni Osmanlılar'ın geleneksel Osmanlı/Türk yönetici elit adayları olmaları siyasi bir tavır olarak muhalif bir tutum benimsemelerinde de çelişik

¹⁵² Demirel, s.28. Yalman, s. 16. Yalman, modern Türkiye'deki diğer şeyler gibi basın da bir devlet kurumu olarak başladığını ve bunun 1860'larda bağımsız reformcu kuşağın çıkmasına kadar böyle devam ettiğini yazar.

¹⁵³ Kabacalı, s.48.

¹⁵⁴ Gerçek **Türk Gazeteciliği**, s.9.

¹⁵⁵ İskit (1938), s. 7. Topuz, s.15. Topuz da Padişah'ın dış basından ve İzmir'de çıkan gazetelerden etkilendiğini söylemektedir.

¹⁵⁶ Yalman, s. 27.

¹⁵⁷ İnuğur, s.173-175.

bir durum yaratır¹⁵⁸. Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Agâh Efendi, Reşat, Mehmet ve Nuri Bey gibi dönemin önemli yazar ve gazetecilerini de içinde barındıran Yeni Osmanlılar'ın ağırlık verdiği siyasi metot Saltanat makamını ikna etmeye çalışmaktır. Bununla sonuç alınamaması durumunda ise izlenen yol geleneksel iktidar değiştirme metodlarının kullanılması olacaktır. V. Murad ile II. Abdülhamit'in diğer seçenekler olarak ortaya çıkması Yeni Osmanlılar'ın bütün siyasi teori ve felsefelerinin iktidar mücadelesini genişletmemek üzerine kurulu olduğunu göstermektedir¹⁵⁹.

Yeni Osmanlılar'ın çelişkileri barındıran düşünce yapısı gazetecilik alanındaki faaliyetlerinde de görülür. Geleneksel iktidar mücadelesi yöntemlerini kullanmak isteyen Yeni Osmanlılar, basını bu mücadelede önemli bir araç olarak görürler¹⁶⁰. Basın alanında verilen bu siyasi mücadeleye iktidarın getirdiği engellemeler Mustafa Fazıl Paşa'nın destekleyici tutumuyla birleşince yurt dışında bir muhalif basın oluşur¹⁶¹. Yurtdışından gönderilen bu yayınların ülkede dağıtımını kolaylaştırırsa yabancı hükümetlere ait posta şirketlerinin varlığıdır.¹⁶²

Bu dönemin bir başka özelliği de gazetecilik mesleğiyle geçimini sağlayan basın mensuplarının ortaya çıkmasıdır. 1864'ten sonra memuriyetle gazeteciliğin bir arada yürütülme dönemi kısmen sona ermektedir.¹⁶³ Basının gazetecilere geçim sağlayacak ölçüde gelir getiren bir meslek olmaması, gazetecilerin genellikle devlet memurluğu da yapmasını getirmiştir.¹⁶⁴ Oysa özel gazete ve dergilerin ortaya çıkışı bir okuyucu

¹⁵⁸ Koçak, “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, s.74.

¹⁵⁹ Koçak, “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, s.79-80. Sürgün/İngiltere'deki Ziya Paşa “Rüyâ” adlı yazısında, bir yandan hayallerini yazıya dökerken , diğer yandan da, bu hayallere ulaşmak için sihirli siyasi formülünü de ortaya koyuyordu. Buna göre, en iyi yöntem, Abdülaziz'i sarayın bir köşesinde tek başına yakalayabilmektir. Bu şansa ulaşıldığında Ziya Paşa o zamana kadar etrafındaki hiç kimsenin dile getirmediği ya da özellikle telaffuz etmediği her şeyi, yani bütün “gerçekler”i anlatacaktı. Yanlış ve çıkara dayalı bilgilendirmenin sonucunda, Abdülaziz'in kafasında canlanmış bütün önyargıları yıkmanın yolu, buradan geçiyordu. Bir kez Sultan, ülkenin içinde bulunduğu “gerçekler”den haberdar edildiğinde, bunun doğal sonucu, içinde bulunulan durumdan çıkış için yeni bir siyasi formilasyon aramaktı ki, bunu, zaten uzun zamandan beri Yeni Osmanlılar, Avrupa’da buldukları sürede, yapmışlardı. O halde, bir anayasa ilanına ihtiyaç vardı ve bunun zannedildiği gibi bir sakıncası yoktu. Aksine, ülkenin ve devletin birarada kalabilmesine neden olabilecek yegâne “mucize formül” buydu.

¹⁶⁰ İnuğur, s. 215.

¹⁶¹ Gevgili, s. 218. Kuran, s.18.

¹⁶² Yalman, s. 37.

¹⁶³ İnuğur, s. 204.

¹⁶⁴ Topuz, s.21.

kitlesini de ortaya çıkartmıştır. Tefrikalar aracılığıyla okuyucu roman türü ile tanışmıştır. Bu dönemde Batı dillerinden çevrilen edebiyat ürünleri gazetelerle okuyucu ile buluşur. Yeni açılan modern okulların yarattığı talep ve bu okullardan mezun olanların oluşturduğu okuyucu kitlesi kitabın ticarileşmesi, yayımcılık ve matbaacılığın az çok kârlı bir iş seçeneği olması için gereken toplumsal, kültürel ve iktisadi zemini hazırlar.¹⁶⁵ Mardin'e göre bu dönemde çıkan Şinasi'nin *Tasvir-i Efkar*'ının okunabilmesindeki kolaylık sadece aydınların seçilmiş kesimleriyle sınırlanmış olan iletişim sürecinin "millet"e açılmasını sağlamıştır. Bunu farklı bir dünyaya geçiş olarak niteleyen Mardin bu süreçte gazetecilerin siyasete girmesinin okuyucu sayısını arttırdığını düşünmektedir.¹⁶⁶

Tanzimat dönemi basını (1839-1876) Türk basınının doğuş dönemi olarak nitelenmektedir. Bu dönemde çok kısa bir zaman sürecinde irili ufaklı birçok gazete yayın hayatına girmiştir¹⁶⁷. Türk basın tarihinin yeni aşamasını başlatan önemli olay, özel gazete ve dergilerin çıkması olur.¹⁶⁸ Basın alanında görülen bu gelişime Yeni Osmanlılar'ın geleneksel olandan ayrılmalarını ve yeniyi temsil etmelerini simgelemektedir. Orhan Koçak bu dönemde basının bir siyasal propaganda aracı olmasını çok önemli bulmaktadır.

Basın, ama aynı zamanda kamuoyuna hitap edebilecek her türlü edebî ve edebî olmayan tarz, onlar açısından, siyasal fikriyatlarını deklare edebilecekleri bir alan ve önemli bir fırsattı. Bu fırsattan yararlanabilmek için ortaya koydukları mücadelenin sınırı önemlidir. Bu şekilde, Osmanlı/Türk toplumunun hiç olmazsa okuyazar ve etkilenmeye değer çok küçük bir azınlığını hedef almış olmaları dahi, kamuoyuna yönelik siyasal propaganda faaliyeti açısından üzerinde önemle durmayı gerektirir. Ayrıca, bu faaliyet alanı, Osmanlı/Türk toplumunda başka pek çok alanda bir öncü kol olmayı gerekli kılıyordu. Tanzimat edebiyatı olarak anılacak ilk Osmanlı/Türk romanlarının ortaya çıkışı, şiirin içerik değiştirmeye çalışması, nesirin, üstelik devlet katı lisanının ötesine geçerek anlaşılır bir Türkçe ile yazılması gibi derin bir anlayış farkı,

¹⁶⁵ Türesay, s.38.

¹⁶⁶ Mardin, 169.

¹⁶⁷ İnuğur, s. 175.

¹⁶⁸ Jeltjakov, s.52. Jeltjakov'a göre, bunların yayımlanmaya başlanması bile, Türk aydınları arasında ciddi niceliksel ve niteliksel değişikliklerin meydana geldiğini, kendi görüşlerini yansıtmak için basını etkin bir araç olarak kullanmayı düşünen yeni toplumsal güçlerin ülkede oluşmaya başladığını gösteriyor. Kapitalizm öncesi düzenlerde, ne basın ne de yayımcılık, bir toplumsal zorunluluk olmadıklarına göre, 1860 yıllarında ilk özel Türk gazetelerinin basılması, Türk toplumunda egemen feodal sınıfa karşı olan yeni bir toplumsal gücün şekillendiğini göstermektedir.

tiyatro, hepsi bu çabanın bir yan ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Mücadelenin siyasî tayin ediciliği, bütün bu alanların da daha baştan edebî ve estetik bir değer olarak değil, fakat, tam aksine, siyasî bir eylem platformu olarak görülmesine ve algılanmasına da neden olmuştur.¹⁶⁹

1840'da çıkmaya başlayan *Ceride-i Havadis* Türkçe olarak yayımlanan ikinci gazetedir. İstanbul'da ticaretle uğraşan, William Churchill adlı bir İngiliz yurttaşı *Ceride-i Havadis* (havadis gazetesini) adıyla çıkarır. Gazetenin ilk üç sayısı bedava dağıtılır, sonra da gazetenin ancak 150 kadar okuyucusu olur.¹⁷⁰ Kırım Savaşı (1854-56) sırasında çeşitli İngiliz gazetelerine muhabirlik yapmak için savaç bölgesine giden Churchill kendi gazetesinde de bastığı haberlerle satışını önemli ölçüde arttırır. Önemli haberler, gazetenin yayın tarihi beklenmeden, *Ruzname-i Ceride-i Havadis* ya da *Ruzname* adı altındaki "ilave"lerle yayınlanır.¹⁷¹ Özel gazete ve dergilerin çıkarılması için herhangi bir talep olmadığı için ne ruhsat verecek, ne de denetleyecek bir kurum bulunmamaktadır.¹⁷² Bu dönemde çıkan *Ceride-i Havadis*, *Le Journal de Constantinople*, *Le courrier*, *Le Télégraphe* ve İzmir'in *I'Impartial*'ı gibi gazetelerden her biri senelik 30.000 kuruş (6.900 fr) kadar bir yardım alırlar¹⁷³ M. A. Ubcini basının dış ve iç olmak üzere iki önemli işlevinden bahseder. Birincisi geniş topraklar üzerinde yayılmış farklı milletlerin aralarında kaynaşma meydana getirmek diğeri ise Avrupa'nın Türkiye'yi daha iyi tanımasını sağlayarak sempatisini çekmeye çalışma faaliyetidir.¹⁷⁴ Kırım Savaşı ve savaşla ilgili haberlere yönelik ilgi basının konumu açısından bir dönüm noktasıdır. Okuyucu sayısındaki artış kendi kaynaklarıyla çıkan bağımsız gazeteler için bir zemin hazırlamaktadır.¹⁷⁵

¹⁶⁹ Koçak, "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", s.79.

¹⁷⁰ Gerçek, **Türk Gazeteciliği**, s.35. Gerçek'e göre bu gazetenin "1839'da Gülhane hattının ilanı üzerine teessüs eden hürriyetin bir eseri olarak telakki edilmemesi" gerekmektedir. Gazetenin çıkış şekli "garplı zihniyeti için yazılmış bir şark masalı" olarak değerlendirilmelidir. Gevgili, s.204. Gevgili, *Ceride-i Havadis*'in devletten aldığı 2500 kuruş aylıkla yayımlandığını ve okuyucu bulamadığını yazar. Ancak Kırım Savaşı sırasında on bin satılabildiği. Bir bölümü devlet görevleri yapan ilk gazete yazarlarının da yetişimine katkıda bulunmuştur. Ercümen Kuran Bernard Lewis'e gönderme yaparak *Ceride-i Havadis*'in "Türk okuyucuyu haberlere ve özel yazılara alıştırmak, bir gazeteciler, matbaacılar, dağıtıcılar ve gazete ticareti için gerekli başka yan kollar kuşağı yetiştirmek suretiyle önemli bir öncü rolü oynadı" demektedir.

¹⁷¹ Kabacalı, s.62.

¹⁷² İskit, s.6.

¹⁷³ Ubcini, s. 190. Gerçek, s.37. Gerçek, *Ceride-i Havadis*'in 2500 kuruşluk tahsisat aldığını yazar. Topuz, s.17.

¹⁷⁴ Ubcini, s.192.

¹⁷⁵ Yalman, s. 34.

Tercüman-ı Ahval'in çıktığı 1860 yılını izleyen yıllarda bir yandan yeni gazetelerin sayısında hızlı bir artış olur öte yandan bir dizi genç yazar basın alanında sivrilmeye başlar.¹⁷⁶ Halil İncelik *Tercüman-ı Ahval*'in çıkışıyla bağımsız Türk basınının doğmuş olduğunu söyler.¹⁷⁷ Jeltjakov'a göre *Tercüman-ı Ahval* gelişen burjuva-liberal muhalefetin yayın organıdır. Selim Nüzhet Gerçek Şinasi'nin yazdığı gazetenin ilk sayısında yer alan mukaddeme'sinden yola çıkarak, "bir gazeteden beklenen gayeye yaklaşılmakta olduğu meydana çıkıyor" der.¹⁷⁸

Devlet görevlisi olarak Fransa'da bulunduktan sonra yurda dönen Şinasi ile Agah Efendi, uzunca bir uğraştan sonra özel bir günlük gazete çıkarmak için devletten izin almışlardır. İzin isteme dilekçesinde Agah Efendi, "yabancıların bile gazete yayımlayabildikleri bir ülkenin, kendi yurttaşlarına gazete çıkarma hakkını neden tanımadığını" sorar. *Tercüman-ı Ahval* 21 Ekim 1860'ta yayınlanan ilk sayısında, kendilerinden yasalara uyması istenen halkın da görüş açıklama hakkının var olması gerektiğini dile getirmiştir.¹⁷⁹ Bu yeni girişimi gerçekleştiren Agâh Efendi *Tercüman-ı Ahval* gazetesini çıkarmak için de başvuracak yeri bulamamış ve başvurusunu önce Maarif-i Umumiye Nezaretine vermiş ve nezaretteki Meclis-i Maarif'ten geçirdikten sonra, Meclis-i Hassı Vükela'dan karar çıkarmış ve dönemin padişahı Abdülmecid'in iradesini de alarak gazetesini çıkarabilmiştir.¹⁸⁰ Gazete dolaylı olarak hükümetin

¹⁷⁶ Gevgili, s.205. Yalman, s.34. Yalman bu girişimi bir idealist ve bir kapitalistin gazete basmak için bir araya gelmesine örnek olarak gösterir. Kuran, s.18. Kuran'a göre, *Tercüman-ı Ahval*'in çıkışı gerçek Türk basının başlangıcıdır.

¹⁷⁷ İncelik, s.12. İncelik'a göre "Basın, özellikle 1867'den sonra Yeni Osmanlıların yurt içinde ve dışında çıkardıkları gazeteler, saltanata karşı halk hakimiyeti ve insan hakları kavramlarının aydınlar arasında yayılmasında, meşrutiyet için bir genel oyun hazırlanmasında kesin bir rol oynamıştır". S.12, Topuz, s.18-19. Hıfzı Topuz bu görüşü eleştirmektedir. Topuz'a göre *Takvim-i Vakayi* ve *Ceride-i Havadis*'de birçok gazeteci çalışmış, gelenekler de yaratılmıştır. Bu gazetecileri yok saymak yanlıştır. Server İskit de *Tercüman-ı Ahval*'i fikir gazeteciliğinin başlangıcı olarak ele alır. Server İskit, **Hususî İlk Gazetemiz Tercüman-ı Ahval ve Agâh Efendi**, Ankara: Ulus Basımevi, 1937, s.19.

¹⁷⁸ Gerçek, s.39. Gerçek, gazetenin mukaddeme yani giriş yazısında halk diliyle yayın yapılacağı yönündeki ifadeyi bu bağlamda vurgulamaktadır.

¹⁷⁹ Gevgili, s.204. Koloğlu, s. 43-44. İlhan Yerlikaya, "*Tercümân-ı Ahval* Gazetesi ve Hükümet Destekli Habercilik Anlayışı", *Toplumsal Tarih*, sayı 21, cilt 4, Eylül 1995, s.57. Yerlikaya, bu tarihi 22 Ekim 1860 olarak verir (6 Rumî 1277).

¹⁸⁰ İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s. 7-8. İskit, buradan yola çıkarak 1864 Nizamnamesi çıkıncaya kadar Türkçe gazeteler için yayın izninin bu yolla alındığını söylemektedir. 1845'te kurulan Maarif Meclisi ve 1857'de kurulan Maarifi Umumiye Nezareti'nin yalnız kitap

desteğini görmüştür. Agâh Efendi'nin atanmış olduğu Posta nezareti görevi nedeniyle 5000 kuruş aylığa bağlanması, hükümetin gazetede yayınlattığı resmi ilanlar dolaylı bir maddi destek olarak görülmektedir.¹⁸¹

Bu ikiliden Agâh Efendi Tıbbiye'de okumuş, Fransızca öğrenmiş, okulu yarım bırakmış, Babıâli tercüme kalemine girmiş, Paris Elçiliğine atanan Rifat Paşa'nın katibi olarak Paris'e gitmiştir.¹⁸² Şinasi de Paris'te eğitim görmüştür. 1854'te ülkeye dönünce Maarif Meclisi'ne üye olur, Karantina müdür yardımcılığı, ordu baştercümanlığı ve Hersek muvakkat meclis reisliği yapar. Tercüman-ı Ahvâl yayımlandığı sırada Agâh Efendi Posta Nazırı olur ve ilk posta pullarını çıkarır. 1864'te Vapurlar ve Ereğli kömür madenleri azırlığı, 1865'te de Divan-ı Muhasebat üyeliğine getirilir. Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyesi olan Agâh Efendi 1867'de Paris'e kaçan Ziya Paşa'nın arkadaşı olduğu için işinden olur. Paris'e kaçar, Fuad ve Ali Paşa'ların ölmesi üzerine 1871'de yurda döner. Önce İzmit mutasarrıfı sonra Şura-yı devlet üyesi olur. 1877'de önce Bursa'ya sonra Ankara'ya sürülür. 1884'de affedilip bâlâ rütbesiyle Rodos mutasarrıflığına gönderilir aynı yıl Namık Kemal'le yerlerini değiştirip Midilli'ye getirilir. 1885'te Atina elçisiyken vefat eder.¹⁸³

Tercüman-ı Ahval önceleri haftada iki gün çıkar. 22 Ocak 1861'den sonra haftada üç, daha sonraları da haftada dört-beş gün yayınlanır. Gazete ilk olarak 1861 Mayıs'ında iki hafta süreyle kapatılır, neden kapatıldığı açıklanmaz. Ancak beş buçuk yıl yaşayabilen *Tercüman-ı Ahval* 792 sayı yayınlanır.¹⁸⁴ *Tercümân-ı Ahvâl* gazetesi sayfalarında dönemin ünlü yazarlarının yazılarına da yer vermiştir. Yazar ve şair Ziya Bey, tarihçi ve dil uzmanı Ahmet Vefik Paşa, Mustafa Refik Bey, Hasan Suphi Efendi gazetenin yazarları arasındadır.¹⁸⁵ Gazeteyi çıkaranlardan Agah Efendi'nin bütün ömründe basına ayırdığı süre yaklaşık 11 yıldır. Bu dönemde Agâh Efendi devletteki

incelemesiyle kalmayıp, matbaalara ve diğer kültür işlerine baktığını, 1864 Nizamnamesi ile gazete yayınlanma işinin de bu Nezarete verildiğini yazar.

¹⁸¹ Yerlikaya, s.59. Şapolyo, s.115. Bu gazete Agâh Efendi'nin koyduğu sermaye ile haftada bir kere yayınlanmaktadır.

¹⁸² İnuğur, s.190. Şapolyo, s.116. Şapolyo, Agâh Efendi için sosyal bir devrimin yapıcılarındandır der.

¹⁸³ İnuğur, s.200. Yerlikaya, s.57. Topuz, s.20-21. Topuz, Agâh Efendi'nin bütün yaşamı boyunca gazetecilik yapmamış olmasını vurgular.

¹⁸⁴ Topuz, s. 20. Şapolyo, s.115. Şapolyo, haftada bir kere çıktığını belirtmektedir.

¹⁸⁵ Yerlikaya, s.57.

işinden ayrılmamış, gazetecilikle devlet memurluğunu bir arada yürütmüştür. Gazete yayın hayatı boyunca Yeni Osmanlılar'ın yayın organı olur, onların siyasi fikirlerini savunur; bu anlamda yalnızca bir haber değil bir politika gazetesi olarak ele alınmıştır.¹⁸⁶ Gazetenin ilk 25 sayısında büyük katkısı olan Şinasi'nin çekilmesinden sonra *Tercüman-ı Ahval*'in önemi giderek azalır.¹⁸⁷

Tasvir-i Efkar, Şinasi tarafından çıkartılmıştır. 27 Haziran 1862'de çıkan ilk sayıda yer alan giriş yazısında gazetenin havadis vermek, halka kendi yararlarını düşünmeyi ve kendi sorunları üzerinde durmayı öğretmek amacıyla kurulduğu belirtilmektedir.¹⁸⁸ Gazeteyi çıkaran Şinasi'nin gazetenin kamuoyu fikrinin oluşmasına yardımcı olması gereğine vurgu yapan ilk yazar olduğu söylenmektedir. *Tasvir-i Efkar* 1862-1864 yıllarında ilerici fikirlerin merkezi olur.¹⁸⁹ *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkar*'ın çıkışı gerçek anlamda Türk gazeteciliğinin başlangıcı olarak ele alınmaktadır.¹⁹⁰

Şinasi 1865'te siyasi nedenlerle tutuklanacağı inancıyla gazetenin yönetimini Namık Kemal'e bırakarak Paris'e gider. Gazetenin yönetici ve başyazarı olan Namık Kemal'in de Avrupa'ya gitmesiyle gazeteyi Rezaizade Mahmud Ekrem devralır. Gazete 1868-69'da 830. sayısında kapanır.¹⁹¹ Şinasi'nin döküm ve dizgi konusunda getirdiği yenilikler matbaacılık alanında gelişmelere neden olur. Bu döneme kadar Arap harflerinin birçok yerde birleşik, kimi yerlerde ayrı yazılması nedeniyle 500 civarında dizgi parçası kullanılmaktaydı. Şinasi kimi harfleri ayrı yazma yöntemini uygulayarak parça sayısını 112'ye indirmiş; harflerin şekillerini belirleyip kalıplarını hazırlatıp döktürmüştür¹⁹².

¹⁸⁶ Yerlikaya, s.59.

¹⁸⁷ Jeltjakov, s.52-53. Yerlikaya, s.57.

¹⁸⁸ Topuz, s. 22. Koloğlu, s. 46.

¹⁸⁹ İnuğur, s.194. Jeltjakov, s.54-56. Turgut Er, **Türkiye'de Basın Yayın ve Tanıtma**, Ankara: Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003, s. 20.

¹⁹⁰ İnuğur, s.192.

¹⁹¹ Kabacalı, s.67.

¹⁹² Kabacalı, s.68.

1849'da yayınlanmaya başlayan *Vakayi-i Tıbbiye* Türkiye'de çıkan ilk Türkçe dergidir. 1851'de kapanan derginin başvurusunda dergide ülke içindeki tıp olaylarının açıklanmasına, yurt dışındaki gelişmelerle ilgili çevirilere yer verileceği; halk sağlığı, ilaçlar ve tıbbi gereçler üzerine yayın yapılacağı belirtilmiştir¹⁹³. Taşbasma yöntemiyle 2-4 sayfa olarak basılan ve 600 kadar aboneye gönderilen *Vakayi-i Tıbbiye* resim basan ilk Türkçe süreli yayındır. Dergi 1851'de kapanır.¹⁹⁴ Temmuz 1862'de Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye (Osmanlı Bilim derneği), *Mecmua-i Fünun* adlı aylık dergiyi çıkarır. *Mecmua-i Fünun* jeoloji, fizik, biyoloji, coğrafya alanlarında yazıların yanı sıra maliye, ekonomi, felsefe konularında yazılar ve dış olayların özetlerine yer verir. Dergi 33 sayı düzenli çıkar. İstanbul'daki kolera salgını ve cemiyetin parasal sıkıntıya düşmesi üzerine yayınına ara verir. 1866'da 14 sayı daha çıkar ve kapanır.¹⁹⁵

1866'da çıkan *Muhbir* gazetesi Filip Efendi tarafından çıkarılır ancak gazeteyi yöneten Ali Suavi'dir. Selim Nüzhet Gerçek'e göre *Muhbir* inkılap fikirlerini yayan ilk gazetedir.¹⁹⁶ Yine 1866 yılında çıkan diğer bir gazete olan *Ayine-i Vatan* resimli bir gazete olarak yayına başlar; daha sonra *Vatan* adıyla yayınına devam eder. Gerçek, gazetenin satılmadığı için kapandığını söylemektedir.¹⁹⁷ 1868'de çıkan *Terakki* gazetesinin özelliği ise haftada bir defa çıkardığı kadınlara mahsus gazete ve mizah eklerinin olmasıdır. Gazete çeşitli defalar kapatılır.¹⁹⁸

Dönemin önemli gazetelerinden 1869'da çıkan *Basiret* Gazetesi, Ali Bey tarafından devletten yardım alarak çıkar. 1870'de Fransız-Alman savaşında *Basiret* gazetesi Prusya'yı destekler. Osmanlı ve Babıali Fransız yanlısı bir tutum içindedir. Savaşla ilgili haberleri okurlarına ileten *Basiret*'in satışı artmış, 1871'de onbine kadar yükselmiştir. Bismark Basiretçi Ali Bey'i Berlin'e davet etmiş. Kendisine parasal yardımda bulunmuş ve bir de baskı makinesi hediye edilmiştir. "Bu bakımdan *Basiret*

¹⁹³ Kabacalı, s.69.

¹⁹⁴ Kabacalı, s.69.

¹⁹⁵ Kabacalı, s.69-70.

¹⁹⁶ Gerçek, **Türk Gazeteciliği**, s.42. Topuz, s.24-25. *Muhbir*'in Girit'le ilgili kampanyasını, okuyucu mektubu başlığıyla yayımlanan yazılarla hükümete sorular yönelttiğini çeşitli defalar kapatıldığını ve Ali Suavi Avrupa'ya kaçınca 27 Mayıs 1867'de kapandığını yazar.

¹⁹⁷ Gerçek, **Türk Gazeteciliği**, s.43.

¹⁹⁸ Gerçek, **Türk Gazeteciliği**, s.48-49.

gazetesi, basın tarihimizde, bir savaş sırasında izlediği politika nedeniyle, yabancı bir devletten para ve araç yardımı gören ilk gazete sayılmaktadır".¹⁹⁹

İbret gazetesi, 1870'de çıkmaya başlar. *İbret*, önceleri beş bin adet satılmış, 19. sayısında günlük tirajı on iki bine yükselmiştir.²⁰⁰ Gazetenin kurucusu ve sahibi Aleksan Sarrafyan Efendi'dir. 1870 yılının ağır havası içinde *İbret* bir ay kapatılır. 1872'de *İbret* yeniden günlük gazete olur ve 13 Haziran 1872'de yeni kadrosuyla çıkmaya başlar. Başyazıları Namık Kemal yazmaktadır. Ebuzziya Tevfik ve Paris'ten dönen Reşat ve Nuri Bey'ler de gazeteye girerler. Ancak 9 Temmuz 1872'de *İbret* 4 ay süreyle kapatılır. Gazete Namık Kemal'in Ocak ve Şubat 1873'te çıkan birkaç yazısından dolayı yeniden bir ay kapatılacaktır. O sıralarda Namık Kemal *Vatan yahut Silistre*'yi yazmıştır. *İbret*'te bu oyunla ilgili bir yazı yayınlanır. Bunun üzerine 5 Nisan 1873'de tamamen kapanır.²⁰¹ *İbret*'in kapanışını izleyen günlerde Namık Kemal Gelibolu'ya mutasarrıf, Nuri Bey Ankara'ya mektupçu, Reşat Bey Bilecik'e kaymakam, Ebuzziya Tevfik de İzmir Mahkemesi'ne başkâtip olarak tayin edilmişlerdir.²⁰²

1867-1870 yılları arasında, Avrupa'nın değişik şehirlerinde *Muhbir*, *Hürriyet*, *Ulûm*, *İttihad* gibi gazeteler yayınlanarak "sürgünde bir Türkçe basın" ortaya çıkar²⁰³. İnuğur yurt dışındaki bu basın çalışmalarını iki dönemde incelemektedir. Birinci dönem Abdülaziz'in hükümdarlık yılları (1867-1876) dönemi kapsayan ve Tanzimat dönemi basınının karakterini taşıyan dönemdir. İlk dönemin en önemli gazeteleri *Muhbir*, *Ulûm*, *Hürriyet* ve *İnkılap*'tır. İkinci dönem ise 1878-1908 yıllarını kapsayan istibdat dönemidir. En önemli yayın organlarıysa *Meşveret*, *Mizan*, *Osmanlı*, *Şurayı Ümmet* gazeteleridir.²⁰⁴ Hıfzı Topuz Türkiye'de basın üzerindeki baskıların artmasını iç faktör, Paris'te yaşayan Mustafa Fazıl Paşa'nın Yeni Osmanlılar'dan bazılarını yurtdışına çağırmasını dış faktör olarak belirtmektedir.²⁰⁵

¹⁹⁹ İnuğur s. 212-213. Topuz, s.26-27. Topuz, s.26-27.

²⁰⁰ İnuğur, s.230.

²⁰¹ Topuz, s. 27-28.

²⁰² İnuğur, s. 231. Topuz, 27-28.

²⁰³ Demirel, s.35. İnuğur, s.206.

²⁰⁴ İnuğur, s.216-217. Topuz, s.40.

²⁰⁵ Topuz, s.40. Cavit Orhan Tütengil, **Yeni Osmanlılar'dan Bu yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği (1867-1967)**, İstanbul: Belge Yayınları,1985, s.22-23.

Ali Suavi'nin yönetiminde ilk sayısı 31 Aralık 1867'de Londra'da çıkan ve yayını 3 Kasım 1868'e kadar sürdürülen *Muhbir* özellikle geniş halk yığınlarına dönük canlı ve kolay bir anlatım dili kullanmıştır.²⁰⁶ Londra'dan İstanbul'a postalanan *Muhbir* gazetesi derhal kapışılmakta, İstanbul'da kopyalanarak taşraya gönderilmektedir.²⁰⁷ Meşrutiyet'le eve dönen Ali Suavi Tercüme Kurulu'na üye seçilir ve hükümdarı öven yazıları nedeniyle Galatasaray Sultanisi'ne müdür olur. Kısa süre sonra azledilir ve muhalefete geçer. Daha sonra da II. Abdülhamid'i devirme girişimi sırasında öldürülecektir²⁰⁸.

Hürriyet gazetesi imparatorluk halklarının siyasal eşitlik sorununu "Osmanlılık" temelinde ele almaktadır.²⁰⁹ Londra'da Namık Kemal tarafından çıkarılan *Hürriyet* 29 Haziran 1868'de yayına başlar. Hıfzı Topuz *Hürriyet*'te Namık Kemal'in "Meşveret usul hakkında mektuplar" başlıklı ünlü yazı dizisinde Türkiyede demokratik sivil topluma yönelme özleminin oldukça seçkin bir üslupla savunulduğunu söyler. Ancak ortaya çıkan çeşitli uzlaşmazlıklar sonucunda 6 Eylül 1869'da çıkan 63. sayıdan sonra Namık Kemal yönetimi bırakmış, 22 Haziran 1870'de basılan son sayısına kadar *Hürriyet*'i bir süre de Ziya Bey yönetmiştir.²¹⁰

Bu dönemin siyasi haberleri Avrupa dillerinde çıkan haberlerin kısa bir özetidir.²¹¹ Sansürse sadece hükümet görüşlerine ters düşen ya da yasalara aykırı makalelerin yayınlattılmasıyla yetinmemektedir. Gazetelerin belirli bir sorun konusunda

²⁰⁶ Gevgili, s.205-206.

²⁰⁷ Jeltjakov, s.72. Topuz, s.24. Topuz, *Muhbir*'in yurt dışındaki Türk gazeteciliğinin de başlangıcını simgelediğini söyler. Asım Us, **Gördüklerim, Duyduklarım; Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler**, İstanbul: Vakıf Matbaası, 1964, s.178. Us, anılarında "ilk tahsil müddetince ben Gördes'te bir Millet Meclisi'nin ne toplandığına, ne dağıldığına dair hiçbir şey duymadım. Bundan anlıyorum ki, 93 Meclisi bir halk hareketi ile toplanmadığı için memleketin umumi hayatında hiçbir tesir bırakmamıştı. Fakat 93 Meclisinin toplanması için çalışan "Genç Osmanlılar"ın memlekette uyandırdıkları fikir hareketi Anadolu içlerine neşriyat yolu ile yayılmıştı. Mithat Paşaların, Namık Kemal'lerin, Ziya Paşaların isimlerini saray idaresinin kötülüklerinden ve zulümlerinden şikayet eden birer kahraman olarak sık sık duyardım" der.

²⁰⁸ İnuğur, s.207-210.

²⁰⁹ Jeltjakov, s. 78. İnuğur, s. 229.

²¹⁰ Topuz, s.41-42.

²¹¹ Jeltjakov, s. 85. Gerçek, **Türk Gazeteciliği**, s.56.

izleyecekleri doğrultu da belirlenmektedir.²¹² Bu dönemde hükümetler bazı büyük illerde gazetelerin çıkmasına da yardımcı olur. Bunlar valinin ya da mektupçu denen vali yardımcısının yönetimindedir. Bu gazeteler, İstanbul'daki hükümetin kararlarını taşraya duyurmaktadır. Devlet bu amaçla gazetelere basımevleri de sağlamaktadır²¹³.

1860-1876 arası dönem basın yayın alanında hukuki düzenlemelerin yapıldığı, yapılan engellemelerle etkili gazetecilerin çeşitli görevlerle İstanbul'dan uzaklaştırıldığı, siyasi yayımlara uygulanan damga vergisine rağmen gazetelerin sayı ve kalite olarak arttığı bir dönem olmuştur.²¹⁴ Selim Nüzhet Gerçek bu dönemde siyasi gazeteciliğin gelişmemesini bu alanda çalışan gazetecilerin azlığına bağlar.²¹⁵ Bu dönemin önemli gazeteci ve yayıncısı Ebüzziya Tevfik'in 1872'de açtığı *Tasvîr-i Efkâr* Matbaahanesi'nde basılan Reşid Paşa'nın bazı *Âsâr-ı Siyâsiyesi*, Namık Kemal'in *Salahaddin Eyyubî*'si ile kendi yazdığı *Ecel- i Kaza* isimli piyesin satışları bu dönemin farklılığını ortaya koymaktadır. Reşid Paşa'nın eseri bir hafta sonra ikinci baskısını yapmış, *Ecel-i Kaza* altı gün sonra tükenmiş, *Salahaddin Eyyubî*'de birkaç gün içinde yok satmaya başlamıştır. Ebüzziya Tevfik *İbret* gazetesinden ve yayınladığı kitaplardan çok iyi kazandığını yazmaktadır. 1882'de açtığı modern matbaası ise yayınladığı eserin baskı kalitesi sayesinde Leipzig'deki Alman Matbaacılar Birliği'nin kataloglarında yer alan; Latin Kiril, Arap, Yunan, Yahudi ve Ermeni harfleriyle baskı yapabilen, imparatorluğun 1883'te çıkarttığı ilk kimlik kartlarını basan, okullar için mükafat cedveli, fotoğraf arkalığı, fatura, etiket, zarf gibi matbaa işleri yapan tam bir ticarethane olmuştur.²¹⁶ Gevgili bu dönem basının Osmanlı düzeninde köklü yeniden düzenlemeler önerdiğini, bozuk yönetime eleştiri oklarını yönelttiğini ve giderek özgürlükler istediğini yazar. Gevgili'ye göre bu durum toplum yapısındaki nitel dönüşümün dışı

²¹² Jeltjakov, s.113.

²¹³ Topuz, s. 31.

²¹⁴ Yalman, s.40.

²¹⁵ Gerçek, **Türk Gazeteciliği**, s.57. Gerçek, gazetecilerin toplumda tanınmadıklarını söyler. Ahmet Mithat Efendi bir gün mahallesinin bakkalına, aldığı şeyi eve göndermesini söyler. Bakkal kimin evi diye sorar. Mithat Efendi Tercüman-ı Hakikat Gazetesi Muharriri Matbaa-i Amire müdürü olduğunu söyler, fakat kendini tanıtamaz. Diğer sıfatlarını sayar döker gene meramını anlatamaz. Çaresiz kalarak evi tarife başlar. Hangi sokakatan gidileceğini, hangi tarafa sapılacağını tarif eder. Bakkal derhal: "A! Anladım, bizim sakallı Arabın evi" demez mi? Sakallı Arap, Mithat Efendi'nin bu uşağı mahallesinde kendisinden meşhur olursa, muharrir Mithat Efendi'nin muharrirlikteki şöhretini siz takdir ve daha evvelki zamanlarda bunun nasıl olabileceğini tahayyül ediniz.

²¹⁶ Türesay, s.38-40.

yansımasından başka bir şey değildir.²¹⁷ 18 yüzyıldan itibaren başlayan reform hareketi sorunsuz bir biçimde ilerlememiştir. Bu dönemde çıkan Türk gazeteciliğiye siyasal mücadelelerin tam ortasında yer alır. Kitap yayıncılığının ve basının gelişiminin kendisinden sonraki dönemlere etkisi büyük olacaktır. Bu dönemde yaşanan mücadeleler varolan toplumsal güçler arasında bir denge kurmaya çalışan 1876 Anayasası'nın ortaya çıkmasına neden olacaktır. Yeni Osmanlılar hareketi içindeki farklı eğilimler, Yeni Osmanlılar'ın projeleri ile iktidarın uzlaştırılması ve Batılı güçlerin tatmin edilmesi Anayasa'nın içeriğini belirlemektedir²¹⁸.

III. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ MATBUAT İDARESİ: “GÜVENİLİR BİR NÜFUS”²¹⁹ YARATMA SÜRECİNDE BASIN

Osmanlı tarihinde II. Abdülhamid dönemi Türk basınının en karanlık çağı olarak ele alınır.²²⁰ Basın Abdülhamid'e karşı cephe almış kurumlar içinde en önemlisi olur. Basın yoluyla muhalefet, basının bir siyasal araç haline gelmesini getirir. “Abdülhamid sansürü, yasaklamaları, rejimi” deyimleri, hafiyе, jurnal ve benzeri deyimlerle bu dönemle ilgili incelemelerin tümünde verili bir bilgi olarak ele alınır²²¹. Basınla ilgili son kararın padişahтан çıkacağı bilinmesi,²²² ülkenin çeşitli yerlerindeki görevli kadroların sık sık değişmesinden doğan çelişkili uygulamaların bile, Yıldız'ın doğrudan rolü bulunmasa da, bu merkezin ağırlığının bilinmesi sebebiyle, dönemin basın rejiminin Abdülhamid ile özdeşleştirilmesini beraberinde getirmiştir²²³.

II. Abdülhamid dönemi ile ilgili yeni çalışmalar bu uygulamaların Osmanlı modernleşmesinin bir ürünü olduğunu göstermektedir. Döneme damgasını vuran sansür

²¹⁷ Gevgili, s.41-43.

²¹⁸ Koçak, “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, s.82.

²¹⁹ Selim Deringil, Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet, İstanbul:İletişim, 2007, s.99. Deringil II. Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezin ana hedefinin “doğru” ideoloji ile aşılannmış “güvenilir bir asli nüfus yaratmak” olduğunu söylemektedir.

²²⁰ İnuğur, s.259. Topuz, s.53.

²²¹ Orhan Koloğlu, “Abdülhamid Basın Rejimi Deyimi Üzerine”, **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1994,s.35.

²²² Koloğlu, s.42.

²²³ Koloğlu, s.43.

uygulamaları, modernitenin getirdiği siyaset ve yönetici-kitle ilişkisi anlayışının sonucudur²²⁴. Bu dönemin diğer bir özelliği basının halk kitleleri ve hükümet çevrelerinde etkisinin artmasıdır.²²⁵ Bu dönemde 1857'den beri varolan Basımevleri Tüzüğü, 1864 yılında ve Alî kararnameye ek olarak Eylül 1877 tarihinde yayınlanan sıkıyönetim kararnamesiyle gerekli görüldüğü zamanlarda gazeteleri kapatma yetkisi de alınır²²⁶ Bu dönemde üzerinde durulması gereken önemli konular şunlardır: Basın sansürü, basına konan yasaklar, kitapların yakılması, gazetelerin kapatılması, gazetecilere çıkarlar sağlanması, jurnalciliğin teşviki, yabancı basının satın alınması, yabancı ülkelerle haberleşmenin engellenmesi.²²⁷

İstibdat döneminde dergilerin daha çok önem kazandığı anlaşılmaktadır. Gazetelere göre daha az tehlikeli bulunan dergiler, siyasi anlamda fikirlerin olgunlaşmasına hizmet etmektedir. En önemli dergi 1891 yılında kurulan ve ilk sayısı 27 Mart 1891'de yayımlanan Servet-i Fünun dergisidir.²²⁸ Yeni Osmanlılardan çok daha uzun süreli, daha yoğun, daha aktif ve karışık bir faaliyet gösteren Jön Türkler, 1889-1908 yılları arasında çıkardıkları gazete ve dergilerle fikir ve siyaset hayatına yeni bir yön vermiştir. 1889 Mayıs'ında İttihat ve Terakki Örgütü kurulduktan sonra yabancı ülkelerdeki gazetelerin sayısı artmış ve onüç yabancı ülkede çoğu Türkçe, bazıları Fransızca, Arapça, Almanca, İngilizce ve İbranice gazeteler yayımlanmıştır. Bu ülkeler İngiltere, Fransa, Avusturya, Bulgaristan, İtalya, Yunanistan, Romanya, İsviçre, Brezilya, Belçika, Amerika, Kıbrıs ve Mısır'dır. Bütün bu gazetelerin arasında en önemlileri *Meşveret*, *Mizan*, *Osmanlı* ve *Şurayı Ümmet* gazeteleridir.²²⁹

²²⁴ Şükrü Hanioglu, "Sunuş". Demirel, s.11-19. Orhan Koloğlu, **1908 Basın Patlaması**, s.10. Koloğlu, 1908 basın patlamasını anlattığı çalışmasında Abdülhamit döneminde izlenen modern eğitim politikasının çok dinamik bir kuşağın yetişmesini sağladığını söyler.

²²⁵ İnuğur, s. 254. Kuran, s.18. Kuran, şiddetlenen sansüre rağmen *Tercüman-ı Hakikat*, *İkdam* ve *Sabah* gazetelerinin çıkmaya devam ettiğini, mutlakiyet devrinde memleketin her tarafında açılan rüştiye ve idadilerden mezun aydınların çoğalmasıyla *İkdam*'ın tirajının 15.000, *Sabah*'ın 12.000'e çıktığını İstanbul dışında çıkan gazetelerin sayısının da arttığını söylemektedir.

²²⁶ İnuğur, s.259.

²²⁷ İnuğur, s.260.

²²⁸ İnuğur, s. 287.

²²⁹ İnuğur, s. 291.

1878 yılının son günlerinde Matbuat Dairesi'nce hazırlanıp Başkitabete ulaştırılan bir rapor dönemin basının içinde bulunduğu ortamla ilgili önemli ipuçları vermektedir. Matbuat Dairesi yetkisizliğinden şikâyetçidir. Yetki alanı, İstanbul'daki birkaç gazeteye ilân varakalarını ulaştırmaktan ve zararlı yayın yapan “Osmanlı gazetelerini” kapatmaktan ileri gidememektedir. Bunların affı ve yeniden yayını bile yetkilerinin dışındadır.²³⁰ Lehde yazı yazdırmak için yapılan para dağıtımında da bir başıboşluk vardır. Her makam sadece kendini öven yazılar yazdırmak için içerde ve dışarıda ödeme yapmakta ama bunu alanlar devleti eleştirmekten hiç geri kalmamaktadırlar. Rapor, bütün iç ve dış yayınları izleyip ödül ve ceza sistemini tek başına yürütecek bir Müdür-i Umûmîlik kurulmasını önermektedir²³¹. Abdülhamid dönemi Matbuat İdaresi'nde çeşitli düzenlemelere gidilip hariciye ve dahiliye nezaretlerinde ayrı şubeler kurulduğu, bazen birleştirildikleri görülür.²³² Bu değişiklikler büyük oranda dönemin siyasal gelişmeleriyle bağlantılı olarak yapılmıştır. II. Abdülhamid kendisinden önceki hiçbir padişahın döneminde rastlanmadık şekilde dışarıda ve içerde kişisel övgüsünü yaptırmaya girişmiştir²³³. “Panislamizm”in ve hilâfet üzerinden yeni bir meşruiyet zemini oluşturma politikalarının uygulanmasında basın önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Bunun getirdiği sosyal kontrol mekanizması ise modern devletin “yönetebilmek için bilmek” olarak özetlenebilecek yönetim zihniyetinin bir uzantısıdır.²³⁴

Bu dönemin sonucu yurt dışındaki ikinci önemli Türk gazeteciliği döneminin başlaması olur.²³⁵ Bu gazeteler kapitülasyonlar nedeniyle II. Abdülhamid döneminde yabancı devletlerin kurdukları postalar aracılığıyla ülke içinde dağıtılır. Asım Us yabancı postaların varlığının Yeni Osmanlılar'ın ve daha sonra Jön Türklerin örgütlenmesine olanak sağladığını vurgular. Us'a göre 10-23 Temmuz 1908 Devrimi basın tarafından hazırlanmıştır²³⁶. Bu aşırı bir yorum olsa da dönemin basının siyasal

²³⁰ Koloğlu, s.44.

²³¹ Koloğlu, s.45.

²³² Koloğlu, s.45.

²³³ Koloğlu, s.46.

²³⁴ Cengiz Kırılı, “19. yüzyıl ortasında Osmanlı'da sosyal kontrol”, *Toplum ve Bilim*, Kış 83 1999/2000, s.73-74.

²³⁵ Gevgili, s.207.

²³⁶ Us, s.196-197.

mücadele sürecinde hem muhalif fikirleri yaymak hem muhalefeti örgütlemek bağlamında oynadığı rolü vurgulaması açısından önemlidir.

IV. HUKUKİ DÜZENLEMELER

Tanzimat'tan sonra özel matbaaları teşvik eden "irade", *Takvim-i Vakayi*'nin 189. sayısında yayınlanır. Tanzimat döneminde basın-yayınla ilgili ilk hukuki düzenleme Matbaalar Nizamnamesi ile başlamıştır²³⁷. 1857 Matbaalar Nizamnamesi (Basım Tüzüğü) doğrudan doğruya basınla ilgili değildir. Basım'ı kapsar ve bu alandaki ilk hukuki düzenlemedir.²³⁸ Ancak zamanla basın alanına yöneltilmiş, özellikle istibdat döneminde basın aleyhine işler duruma getirilmiştir. 1857'de Tabihane-i Âmire'nin geliri azaldığından, ruhsatsız ve gizli çalışan basımevleri bulunduğu anlaşılmış, basımevlerinin ancak irade ile açılabilceği bir defa daha ilan edilmiş ve buna dair bir de tüzük çıkarılmıştır. Bu tüzük sadece kitap ve broşürlerin basılmadan önce sansür edilmesi hükmünü koymaktadır. Basımevi sahibi, yeri, makine ve malzemesinin çeşitleri, ne iş yapacağı, çalıştıracağı personel, bunların kimlikleri, ikametgâhları bir bildiri ile kayıt altına alınıyordu.²³⁹ Bu nizamname bir bakıma ilk sansür düzenlemesidir.²⁴⁰ Nizamnameye göre İstanbul'da matbaa açmak isteyenlerin durumları Meclis-i Maarif ve zabtiye tarafından tahkik edilecek ve karar Sadaret tarafından verilecektir. Bu matbaaların basacakları kitaplar ve risalelerin zararlı olup olmadığı Meclis-i Maarif tarafından incelenecek ve Sadaret'ten izin alındıktan sonra basılıp yayımlanacaktır. İzinsiz basıldığı tespit edilen zararlı kitaplar ve risaleler zabtiye aracılığıyla toplatılacak, bunları basan matbaalar kapatılacak ve gerekli cezalar verilecektir. Uygulanacak cezalar ise 2858 tarihli Ceza Kanunu'nun 137 ve 138. Maddelerinde belirtilmektedir.²⁴¹ 1857 tarihli nizamname Türkiye'de telif hakları açısından getirdiği yaklaşım bakımından da önemlidir.²⁴² Matbaa Nizamnamesi'nin bir

²³⁷ İnuğur, s. 200. Demirel, s.30. Topuz, s.44. Topuz, ilk yasaklamaların ceza kanunuyla başladığını söylemektedir.

²³⁸ Demirel, s.30., İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s.8.

²³⁹ İnuğur, s. 200.

²⁴⁰ İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s.10-11. İskit, nizamname matbuatla ilgili olmadığından matbuat sansür nizamnamesi diyemeyiz der. Demirel, s.30-31.

²⁴¹ Demirel, s.30-31. İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s.9-10.

²⁴² İskit, **Türkiye'de Neşriyat Hareketleir Tarihine Bir Bakış**, s.12-13.

an önce uygulanmasıyla ilgili Sadaret'in yazısında gerek İstanbul'da gerekse taşrada her önüne gelenin dilediği gibi kitap, gazete basıp yayınlamayacağı ve matbaaların kontrol altına alınması için nizamnamenin uygulanmasına ihtimam ve dikkat gösterilmesi gerektiği belirtilmektedir.²⁴³ Ancak Türkiye'nin Batı ülkeleriyle giderek gelişen ticari ilişkileri, Avrupalı tüccar ve seyyahların Türkiye'ye gelmesi, Osmanlı uyruklarının dış ülkelere yaptıkları ziyaretler, Türkiye'ye her türlü yayımın kolayca ve kontrolsüz şekilde sokulmasını sağlamaktadır.²⁴⁴

1858 tarihli Ceza Kanunu'nda yer alan üç maddede de basınla ilgili yasaklamalar görülmektedir. Fransız Ceza Kanunu'ndan çeviri yoluyla alınan bu kanunun 138, 139 ve 213. maddeleri ilk yasaklamaları belirlemektedir. Bu kanun çıkarıldığı zaman da Türkiye'de *Takvim-i Vekayi* ve *Ceride-i Havadis* olmak üzere sadece iki gazete yayımlanmaktadır. Bir de *Vekayi-i Tıbbiye* adında bir dergi mevcuttur.²⁴⁵ Bu maddelere göre ruhsatsız olarak matbaa açıp, burada kitap ve çeşitli evraklar basılması durumunda matbaa kapatılacak, para cezası olarak da elli mecrediye altını alınacaktır.²⁴⁶ Ruhsatlı matbaalardaki uygulamalar içinse "Saltanatı seniye ve erbabi hükümet ve tebaai saltanatı seniyeden olan bir millet aleyhinde gazete veya kitap ve evrakı muzırre tab ve neşrine mütecâsir olan kimselerin iptida bastırılmış olduğu şeylerin zaptıyla, derecei cürmüne göre matbaası muvakkaten veya bütün bütün kapattırıldıktan sonra on mecrediye altınından elli mecrediye altınına kadar cezayı nakdi ahz olunur" denmektedir. 139. maddede ise "Adabı umumiyeye muhalif olarak nazmen ve neşren hezel ve hiciv'e dair şeyleri veyahut edebsizce resim ve tasviri basan ve bastıran ve neşreden kimseden bir mecrediye altınından beş mecrediye altınına kadar cezai nakdi alınır ve yirmi dört saatten bir haftaya kadar hapis olunur" denilmektedir. 213. maddede ise "Basma kağıt talik ve neşriyle yani afiş ve yayım yoluyla başkalarına asılsız isnatta bulunma fiili yasaklanmıştır" diyerek bir başka kısıtlama getirilmiştir²⁴⁷.

²⁴³ Demirel, s.30.

²⁴⁴ Jeltjakov, s. 62.

²⁴⁵ İnuğur, s. 200. Topuz, s.44.

²⁴⁶ Demirel, s.31.

²⁴⁷ İnuğur, s.201.

İskit 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi'nin yerli ve yabancı gazetelerin çoğalmasında ve özel bir düzene ihtiyaç duyulması nedeniyle oluşturulduğunu söyler.²⁴⁸ Bu nizamname yalnız Matbuat Müdürlüğünün görevlerini belirlemekle kalmamakta aynı zamanda müdürlüğün neden kurulduğunu ve hükümetin konuyla ilgili yaklaşımını ortaya koyması anlamında da önem taşımaktadır.²⁴⁹ Yine İskit'e göre mutlakiyet idaresinde bir hükümetin özellikle Türkçe basını istediği gibi cezalandırabileceğini ancak Tanzimat devrini bir kanun devri olarak göstermek isteğiyle Ceza Kanunu dışında bir Matbuat Nizamnamesi çıkardığını yazar.²⁵⁰ 1864 Matbuat Nizamnamesi'ne ilişkin iki yaklaşım bulunmaktadır: Sina Akşin özel Türkçe basının gelişmesi ve hükümeti eleştirmeye başlaması üzerine çıkartıldığını düşünürken, Orhan Koloğlu nizamnamenin Türkçe basın tarafından olumlu karşılandığını söylemektedir.²⁵¹ Akşin'e göre 1864 Matbuat Nizamnamesi hükümetin keyfi nitelikteki uygulamalarından yasallığa bir geçişin sağlandığı şeklinde aldatıcı bir izlenim yaratmaktadır. Hükümet birçok durumda geçici ve sürekli gazete kapatma yetkisini elinde tutmağa devam etmektedir. Ayrıca para ya da hapis cezalarını mahkemeler verecektir, ama daha önce ancak genel Ceza Kanunnamesine göre cezalandırılacak olan gazeteler, şimdi ona ek olarak, daha önce olmayan, yeni kurulan ayrıntılı bir suçlar dizgesi ile karşı karşıyadırlar.²⁵² 1864 yılında *Takvim-i Vekayi*, *Ceride-i Havadis*, *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkâr* gazeteleri çıkmakta, azınlık gazeteleri ve Fransızca çıkanlarda bunlara eklenince on kadar gazete yayınlanmaktadır. Süreli yayın sayısının sınırlı olduğu bu dönemde yapılan bu düzenlemenin nedenlerinden birisi de aynı dönemde Avrupa'da yaşanan gelişmelerdir. Basının bir muhalefet aracı olarak oynayabileceği rolden endişe duyan Osmanlı yöneticileri, basın alanında önlem olarak hukuki bir düzen getirmek istemişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'na giren ilk batılı fikirler genellikle Fransız kökenli olduğundan

²⁴⁸ İskit, **Türkiye'de Neşriyat Hareketleir Tarihine Bir Bakış**, s.19. İskit, *Takvim-i Vekayi*'nin yayınlanmasından otuz sene sonra halkın gazeteye alışması ve kültür düzeyinin yükselmesi sonucunda devletle matbuat arasındaki ilişkileri düzenleyecek bir kanuna ihtiyaç duyulduğunu yazar.

²⁴⁹ İskit, **Türkiye'de Neşriyat Hareketleir Tarihine Bir Bakış**, s.15. Sina Akşin, **Yakın Tarihimizi Sorgulamak**, Ankara: Arkadaş Yayınları, 2006, s.48. 1864 Nizamnamesi'nin tarihi ile ilgili farklılıklar vardır. Akşin'e göre 31 aralık 1864 tarihli olan Nizamname çıkış tarihi Ertuğ'da 1 Ocak 1865 olarak verilmekte ancak 1864 Nizamnamesi diye anılmaktadır. İskit gün ve ay vermeden 1864 yılını belirtmektedir.

²⁵⁰ İskit(1943), s.15

²⁵¹ Akşin, s.48. Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim, 1985, s. 79-80.

²⁵² Akşin, **Yakın Tarihimizi Sorgulamak**, s.53.

ceza kanununda olduğu gibi basın rejimi konusunda da Fransa örnek olarak alınmıştır.²⁵³ 1909'a kadar yürürlükte kalan bu kanun 35 maddeden oluşmaktadır.

Birinci maddeye göre, gazete çıkarabilmek için önceden hükümetten izin alınması gerekmektedir. Vatandaşlar Maarif Nezareti'nden, yabancılar Hariciye Nezareti'nden izin alacaklardır. Verilen izin her zaman geri alınabilecektir. Ruhsatlar Matbuat Müdürlüğü tarafından verilecektir. Gazete çıkarabilmek için en az otuz yaşında olmak gerekmektedir. Her basın organının bir sorumlu müdürü olacaktır. Kanunun 5. maddesinde, gazetenin başkalarına (devir ve ferağ) edilmesi halinde yeniden izin alınması hüküm altına alınmaktadır. 8. maddesinde ise, hükümet tarafından gazetelere gönderilecek yazıların ücretsiz basılacağı belirtilmektedir. Aynı maddede Fransa'daki cevap hakkına da aynen yer verilmiştir. Bu hükme göre, "Bir gazetede bir şahsın adı belirtilerek veya ima yoluyla bir fıkra yayınlanmışsa o şahıs tarafından cevap gönderildiği takdirde gazeteci bu cevabı ilk veya ikinci sayısında ücretsiz olarak yayınlayacaktır. 9. madde ile yabancı ülkelerde basılan ve Osmanlı hükümeti aleyhinde yayın yapan gazetelerin ülkeye girmesi yasaklanmıştır. Bu maddelerde özetlenen tedbirlerin hemen tümü Fransa'da Üçüncü Napolyon'un basına karşı aldığı tedbirlerdir. Oysa Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde söz konusu dönemde alınan bu tedbirleri gerektirecek ölçüde bir basın yayın hareketi yoktur.²⁵⁴ Tüzükte ayrıca, basın aracılığıyla bazı suçların işlenmesi halinde gazetelerin idari yönden kapatılabileceği de öngörülmüş bulunmaktadır.²⁵⁵

Tüzüğün 10-35. maddelerini kapsayan ikinci bölümünde suçlar ve cezalar yer almaktadır.

10. madde: Ruhsatsız gazete çıkarmak; 10 adet yüzlük altın para cezası ve gazetenin kapatılması

11. madde: Gazetenin imzalı sayısını ilgili devlet dairesine göndermemek; 10 adet yüzlük altın para cezası

²⁵³ İnuğur, s. 201. Topuz, s.44. İskit, **Türkiye'de Neşriyat Hareketleir Tarihine Bir Bakış**, s.19.

²⁵⁴ İnuğur, s.202.

²⁵⁵ İnuğur, s.202-203. İskit, **Türkiye'de Neşriyat Hareketleir Tarihine Bir Bakış**, s.21. İskit, bu sistemle gazetenin tatil veya tamamen ilgasının mahkeme kararı ile değil sadece idari kararlarla yapıldığını ve gazetenin idari müdahaleye karşı hiçbir garantiye sahip olmadığını söyler.

12. madde: Hükümetten gelen resmi yazıları yayınlamamak; 25-200 altın para cezası
13. madde: Devletin iç güvenliği bozacak suçlardan birinin icrası için bazı kişilerin kışkırtılması; suç işleyen kişilere verilecek ceza kadar gazeteciye ceza verilir.
14. madde: Genel adaba ve milli ahlaka aykırı yazılar, 25-100 altın para cezası
15. madde: Hükümdar ve hükümdar ailesini tahkir ve hükümlanlık haklarına taarruz sayılabilecek yazılar, 6 aydan 3 yıla kadar hapis veya 25-100 altın para cezası
16. madde: Bakanlara dokunacak sözler yazılması; bir aydan bir yıla kadar hapis veya 5-50 altın para cezası
17. madde: Dost hükümdarlara dokunacak deyimler kullanılması; 3 aydan 3 yıla kadar hapis veya 15-100 altın para cezası
18. madde: Meclisleri, mahkemeleri ve devletçe kurulacak kurulları kötüleyecek yazılar; 15 günden 1 yıla kadar hapis veya 50-200 altın para cezası
20. madde: Devlet memurları aleyhinde yazı yazmak; 10 günden 10 aya kadar hapis veya 1-40 altın para cezası
21. madde: Yabancı büyük elçileri, orta elçileri, maslahat gúzarları kötülemek; 8 günden 8 aya kadar hapis veya 1-30 altın para cezası
22. madde: Halkı kötülemek, 50 kuruştan 5 altına kadar para cezası veya 5 günden 5 aya kadar hapis
24. madde: İki yıl içinde üç kere mahkum olan gazete kesinlikle veya geçici olarak kapatılabilir²⁵⁶.

Tüzükte ayrıca basın davalarına bakacak mahkemeler de belirtilir. Buna göre, 15, 16, 17, 19, 20, 21 ve 24. maddelerdeki basın suçlarıyla ilgili davalar beş yargıçtan kurulu Meclisi Ahkâmı Adliye’de, diğer maddelerle ilgili suçların davaları ise Zaptiye Mahkemeleri’nde görülecektir.

²⁵⁶ İnuğur, s. 203-204. İskit, **Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, s.20. Demirel, s.33.

1862 yılında kurulan Matbuat Müdürlüğü de basın denetimi ve düzenlenmesi konusunda ortaya çıkan ilk kurumdur. Maarif-i Umumiye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan müdürlüğün görevleri Matbaa-ı Amire'nin düzenli çalışmasını sağlamak, *Takvim-i Vekayi* müsveddelerini incelemektir. 1864'te çıkan Matbuat Nizamnamesi ile beraber basılan gazetelerin her defasında bir nüshasının gazete sahibi ya da müdürü tarafından imzalanarak, Matbuat Müdürlüğü'ne gönderilmesi ve gazetelerin diğer nüshalarının da bu imza ile birlikte yayınlanacağı belirtilmektedir. 1869'da Dahiliye Nezareti'ne bağlanan müdürlük 1870'den itibaren Hariciye Nezareti'ne, 1 Mart 1877'den itibaren tekrar Dahiliye Nezareti'ne bağlanır.²⁵⁷ İlk Matbuat Müdürü de Sakızlı Ohannes Paşa olur.²⁵⁸ Matbuat Müdürlüğü bağlı bulunduğu nezaretlerin yanı sıra Zaptiye Nezareti ve Mabeyn'le de doğrudan ilişkilidir. Bunun yanı sıra "Matbuat-ı Ecnebiye" ya da "Matbuat-ı Hariciye" olarak adlandırılan bir müdürlük daha olduğu belirtilmektedir.²⁵⁹

Basın alanında yapılan hukuki düzenlemeler, matbuat müdürlüğünün kurulması gibi önlemlere rağmen, 1862'den beri yayınlanmakta olan *Tasvir-i Efkar'a* 1866'dan itibaren de *Muhbir*, *Ayine-i Vatan*, *Utarit* gazeteleri de eklenince hükümet yeni önlemler

²⁵⁷ Demirel, s.43-44. Demirel, müdürlüğün kuruluş sebeplerini basının etkili bir muhalefet aracı olarak kullanılmaya başlamasına bağlar. O ana kadar muhalefet kişisel boyutta kalmış, ayaklanmalar da yönetim şeklini değiştirmekten ziyade hak arama şeklinde gelişmiştir. Ama artık ciddi, sistemli ve çok daha geniş kitlelere hitap edebilecek bir muhalefet aracı bulunmuştur. Turgut Er, s.27, Er, Matbuat Müdürlüğü'nün kurulması, *Takvim-i Vekayi*'nin ve gazeteyi basacak olan Tabhane-i Amirenin (matbaanın) daha düzenli ve verimli çalışması için oluşturulan komisyonun hazırladığı raporda teklif edilmiştir" diye yazar. İskit, **Türkiye'de Neşriyat Hareketleir Tarihine Bir Bakış**, s.71-74. İskit, Matbuat Müdürlüğü'ne ilişkin ilk kaydın 1864 tarihli Matbaalar Nizamnamesinde olduğunu söyler ve teşekkül tarihi olarak en yakın ihtimalin 1864 olduğunu söyler. İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s.14. İskit 1943 yılında yayınladığı bu çalışmasında Matbuat Müdürlüğü'nün kuruluş tarihini Sakızlı Ohannes Paşa'nın tercüme-i halinden yola çıkarak 1862 olarak verir. Matbuatı Ecnebiye ya da Matbuatı Hariciye adıyla anılan müdürlüğe ise Devlet Salnamelerinde 1302 (1884) tarihli nüshalardan itibaren rastlanmaktadır. Hariciye Salnamelerinde bu müdürlüğün görevi şu şekilde belirtilmiştir: "Hariciye Nezareti celilesine tabi olup tahtı idaresinde bir muavinle altı nefer hulefedan mürekkep bir cemiyeti daimei kalemiyedir. Vezaifi esasiyesi Avrupa matbuatında Devleti Âliye aleyhinde neşrolunan makalata cevap vermek ve icraatı âliyei devlet ve terakkii mamuriyeti memleketten mileli ecnebiyeyi haberdar eylemektir."

²⁵⁸ İnuğur, s.204. Turgut Er,s.28, Er, Server İskit'e dayanarak Dahiliye Nezareti'ne bağlanma tarihini 1868, Hariciye Nezareti'ne bağlanma tarihi olarak 1877 ve Dahiliye'ye tekrar bağlanma tarihi olarak da 1878'i vermektedir.

²⁵⁹ Er, s. 29.

alır.²⁶⁰ Beşinci defa sadrazamlığa getirilen Âli Paşa tarafından 27 Mart 1867’de bir kararname çıkarılır. Kararname-i Âli adıyla anılan bu kararname Matbuat Nizamnamesi’nin hükümleri dışında kalan durumlarda da, hükümete gazete kapatma yetkisi tanımaktadır. Âli Kararname geçici olarak çıkarıldığı halde diğer tüzükler gibi 1909 yılına kadar yürürlükte kalır ve buna dayanılarak birçok gazete kapatılır.²⁶¹ Âli Kararname’den 1876’da tahta geçecek olan II. Abdülhamid de yararlanacaktır. Ayrıca 11 Mayıs 1876’da, yeni bir kararnameyle gazetelerin baskıdan önce denetimi söz konusu olmuştur.²⁶²

Abdülhamit döneminde matbuat idaresi 1877’de Dahiliye Nezareti’ne bağlanır. Sadaretin Matbuat Müdürlüğü’nün Dahiliye nezareti’ne bağlanması hakkında Padişah’a sunduğu yazı aslında yönetimin basına bakışını yansıtmaktadır. Yazıda İstanbul’da değişik dillerde çıkan gazetelerin halkın zihnini karıştıracak yayınlar yaptığı, bunları engellemek ve halkın yararına yönelik yayınlar yapılmasını sağlamak gerektiği vurgulanmaktadır.²⁶³ 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi uygulamadadır.²⁶⁴ II. Abdülhamid dönemi öncesinde de sansür uygulanmakta, gazeteler kapatılmaktadır. Fatmagül Demirel’e göre bu dönemde uygulanan sansürün kurumsallaşması ve sansürün rejimin siyasetleri çerçevesinde büyük bir başarıyla uygulanması nedeniyle toplumsal hafızamızda önemli bir iz bırakmıştır. Abdülhamid Basın Rejimi ve Abdülhamid Sansürü bir kalıp olarak ele alınmıştır. Bu dönem uygulamaları için kurulan mekanizmayla kısa bir sürede iç basının kontrolü ele geçirilmiş ve güdüm altında yayın yapan, neyi yazamayacağı kadar neyi yazacağı da belirlenen bir yapı yaratılmıştır. Sansür, hafiyeye teşkilatı ve jurnalcılık faaliyetlerinin bir etkisi de bir oto kontrol mekanizması yaratması olmuştur. II. Abdülhamid döneminde sansür kurumları

²⁶⁰ İnuğur, s.204. İskit, **Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, s.25 İskit Âli Kararname’nin çıkışını şöyle açıklar: “Görülüyor ki gazeteler, hükümetin şimdiye kadar alışmadığı bir şekilde ileri gitmekte idiler. Zamanın hükümeti bunu hazmedemezdi. Meşhur kararname bu hazımsızlıkların eseri oldu.”

²⁶¹ İnuğur, s. 205. Topuz, s.45- 46.

²⁶² Topuz, s. 47.

²⁶³ Demirel, s.44.

²⁶⁴ İskit, s.63.

ve istihdam edilen çok sayıda memuru ile kurumsallaşmıştır²⁶⁵. II. Abdülhamid'in sansür memuriyeti ile ilgili iradesinde bu kurumun tüm modern toplumlarda var olduğu dile getirilerek meşrulaştırıldığı görülmektedir:

Sansür memuriyeti, Avrupa'nın her tarafında hatta amerika'da bile carî ve yalnız nam-ı muhtelifte olup, mesela Amerika hükümeti muhaberât-ı telgrafiye ve gazetelerin hükümetçe emir verilmeksizin neşrini men eylediği gibi en ziyade serbesti olan yerlerde dahi matbuat bir kanuna tabi bulunmuştur²⁶⁶.

Mithat Paşa'nın sadrazamlığı sırasında yeni bir Basın Kanunu tasarısı hazırlamak üzere bir komisyon kurulur. Hazırlanan tasarı 1877 Nisan'ında Meb'usan Meclisi'ne getirilir. II. Abdülhamid'in kabul etmediği tasarı, yürürlüğe girmez. Bu dönemde 1857 tarihli Matbaalar Nizamnamesi yürürlükten kaldırılarak, 1888 tarihli Matbaalar Nizamnamesi hazırlanır. Daha sonra 1888 Matbaalar Nizamnamesi de yürürlükten kaldırılır ve 1894 tarihli Matbaalar ve Kitapçılar hakkında yeni bir nizamname çıkartılır.²⁶⁷

1877'de Meb'usan Meclisi'ne getirilen bu tasarı matbaalara ait hükümleri de içermekte, dört ana bölümden ve 51 maddeden oluşmaktadır. Asım Us anılarında mecliste basın rejimiyle ilgili tartışmaların Abdülhamid'in ilk günlerinde hürriyet fikrinin ne kadar sınırlı bir anlamı olduğunu gösterdiğini yazmaktadır.²⁶⁸ Tasarının önemli özellikleri şunlardır²⁶⁹

- Gazete çıkarmak için hükümetten izin istenecek, izin verilip verilmeyeceği onbeş gün içinde ilgiliye bildirilecektir.
- Yayınlanan her sayıdan ikişer nüsha, başkentte matbuat dairesine, taşrada ise valiliklere verilecek ve yöneticilerden bir belge alınacaktır. Belge almayanlara her sayı için iki Osmanlı altını ceza verilecektir.
- Milletvekilleri yazı işleri müdürü olamayacaktır.

²⁶⁵ Demirel, s.153-154. Demirel, rejimin yaşamını otuz yılı aşkın süre sürdürebilmesinin temel nedenlerinden birisi olarak sansür uygulamasını görmektedir. Us, s.215. Us da dönem sansürünün vardığı boyutlara dikkat çeker.

²⁶⁶ Demirel, s.49.

²⁶⁷ Demirel, s.38-39.

²⁶⁸ Us, s.215.

²⁶⁹ İnuğur, s. 257. Topuz, s.51.

- Hükümete ve ilgililere cevap ve düzeltme hakkı tanınmıştır. Gazeteler düzeltme yazılarını ilk veya ikinci sayıda yayınlamak zorundadırlar.
- Bir gazetede herhangi bir duruşma ile ilgili bir haber yayınlanırsa, gazete, mahkemenin ilerde vereceği kararı da yayınlamakla yükümlüdür.
- Meb'usan Meclisi'ndeki tartışmaların yanlış anlam ve yorumlara yol açacak biçimde yayınlanması yasaktır.
- Devletin güvenliğini sarsacak bir suçun işlenmesini kışkırtacak yazı yayınlayan gazeteler süresiz olarak kapatılır.
- Hazreti Padişah'a dokunacak yazı yayınlayan gazeteler kapatılır. Sorumlulara 1-3 yıla kadar hapis cezası verilir
- Anayasa ile kurulmuş düzene karşı yazı yayınlamanın cezası bir aydan bir yıla kadar haptir.²⁷⁰

Uzun tartışmalara yol açan tasarı 2 Mayıs 1877'de kabul edilerek padişahın onayına sunulmuş; Abdülhamid'in onaylamadığı kanun yürürlüğe konulamamıştır.²⁷¹ Rusya ile başlayan savaş 1877'de çıkarılan sıkıyönetim nizamnamesini getirmiş ve gerekli görüldüğünde gazetelerin hükümetçe kapatılabilmesi yetkisi tanınmıştır. II. Abdülhamit'in 1878 ilkbaharında parlamentoyu kapatmasının ardından Sansür Heyeti kurulmuştur²⁷². Önceleri yalnız siyasal gazeteler sansürden geçirilirken, 1882'de her çeşit gazete ve dergi de sansürün kapsamına girmiştir.

Bu dönemde üç türlü sansür vardır: Türkçe ve azımlıkların dilleriyle yayınlanan gazetelerin sansürü, dışarıdan gelen ve Türkiye'de yabancı dillerde basılan gazetelerin sansürü, yerli ve yabancı kitap sansürü. Gazete yazı işleri müdürleri gazeteye girecek bütün yazıların provalarını kurula sunuyorlar; kurul da gerekli gördükleri yazı, paragraf, cümle veya kelimeleri çıkardıktan sonra provayı gazeteye geri gönderiyordu. Yabancı dilde basılan gazetelerin sansürüyse 1883'de kurulan Hariciye Nezareti'ne bağlı "Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü" tarafından yapılmıştır. Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü önce Hariciye Nezareti bünyesinde kurulmuş ancak aynı yıl içinde Dahiliye Nezareti'ne

²⁷⁰ İnuğur, s. 257-258.

²⁷¹ İnuğur, s.258. Topuz, s.53.

²⁷² Gevgili, s.207. Topuz, s.48.

bağlanmıştır. Dahiliye Nezareti'ne bağlanma gerekçesi İstanbul'da yabancı dilde yayın yapan gazetelerin sayısının artması ve bu gazetelerin devlet aleyhinde yayınlarda bulunmasıdır. Müdürlük 1898 tarihinde tekrar Hariciye Nezareti'ne bağlanır. Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü'nün görevi, yabancı basını takip ederek, Osmanlı devleti aleyhine yapılan yayınlardan hükümeti haberdar etmek ve gerekli tedbirleri almaktır.²⁷³ Yerli ve yabancı kitaplar ise 1846-47 yıllarında kurulan "Meclis-i Maarif" tarafından basılmadan önce incelenir. Bu kurum aynı zamanda gazete çıkarmak isteyenlere "ruhsat" vermektedir. 1880'de Maarif Nezareti'ne bağlı olarak kurulan "Encümen-i Teftiş ve Muayene" kurulu da siyasal olmayan sürekli yayınların ve kitapların sansürü ve kontrolüyle ilgilenmektedir. Kurulun 74 kişilik bir kadrosu vardır. 1897'de yine Milli Eğitim'e bağlı olarak bir "Tetkik-i Müellefat" (Yazılmış kitapların incelenmesi) ve bir de "Kütüb-ü Diniye ve Şeriye Tetkik Heyeti"nin (Din Kitapları İnceleme Kurulu) kurulduğunu görmekteyiz²⁷⁴.

²⁷³ Demirel, s.48.

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN DEVLETİN KURULUŞ SÜRECİ VE MATBUAT İDARESİ: 1908 DEVRİMİ, CUMHURİYET DEVRİMİ VE BASIN

I. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ 1908-1918

1908 Devrimi²⁷⁵ Müslüman-Türk burjuvazisinin egemen olacağı iktisadi yaşamı, girişimci bireyleri, toplumsal yaşama katılan kadını, yeni ailesi ve en önemlisi yaratmak istediği “yeni insan”ı ile “Batılı” bir hayat istemektedir. Ancak hareket açısından bu yenileşmenin sınırları vardır. Hilmi Ziya Ülken’in belirttiği gibi yüzyıllar süren karşı karşıya duruş nedeniyle Batılı yaşam biçiminin kabulü birçok gerilimi de içinde barındırmaktadır²⁷⁶. Bu gerilim hep bir “karışım”, “bize özgü olan” ihtiyacını beraberinde getirmektedir.

Dönemin siyasal ve toplumsal ortamı basın açısından da belirleyici olmuştur. 1908 Devrimi’nin ardından Fransız Devrimi sonrası gerçekleşen basın patlamasına benzer bir süreç yaşanmıştır. Palmira Burmmett’e göre Osmanlı basını, daha önceki

²⁷⁴ Topuz, s.54-55.

²⁷⁵ Aykut Kansu, 1908 Devrimi, İstanbul: İletişim, 2001, s.358. Kansu, 1908 Devrimi’ni hem modernleşme kuramı çerçevesinde hem de bağımlılık çerçevesinde ele alanların devrim niteliğini göz ardı ettiklerini düşünmektedir. Kansu’ya göre; “1908 Devrimi bir anlamda ‘geç kalmış’ liberal bir devrimdi. Onsekizinci Yüzyıl sonunda Fransa’da başlayan ve dalga dalga önce Avrupa’nın diğer ülkelerine, sonra da Dünya’ya yayılan özgürlükçü düşüncenin sonucu olarak ortaya çıkmış bir dönüşümün halkalarından biriydi. 1905’te Rusya’daki devrimin ardından 1906 yılında İran’da gerçekleşen ve mutlakiyetçi, otokratik rejimlere karşı çıkışı simgeleyen devrim çabalarından da konjonktürel olarak hayli etkilenmiş olmasına rağmen 1908 Devrimi’nin esas ilham kaynağı 1789 Fransız Devrimi’ydi.”

²⁷⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 1998, s. 19-20. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim* İstanbul: 1970, s.53. Yalman anılarında Cemal Paşa’nın 31 Mart isyanının bastırılmasından sonra Üsküdar mutasarrıfı olduğunda Üsküdar’da entariyi yasaklamasına ilişkin, “gecelik entarisini arkasına geçirerek üstünde uzun hırkası ile mahalle kahvesine çıkanlar artık yeni bir devrin geldiğini hissediyorlardı. İhtimal ki Cemal Paşa’nın bütün siyasi hayatında uyandırdığı düşmanlık bu entari yasağının doğurduğu hüznün ve iğbirarın yerinde hiç kalır” demektedir. Kuyuş, s.20. Kuyuş’a göre; “Tanzimat’tan bu yana süregelen modernleşme çabalarının Batı’dan çok şey aldığı yadsınamaz bir gerçektir. Ne var ki bu süreç kesinlikle bir batılılaşma süreci değildir. Her evresinde iyi-kötü, doğru-yanlış bir terkipçilik çabası görülmüştür. Hilmi Ziya Ülken, “Türklerin Müslümanlığa girerken gösterdikleri kesin kararı, batılılaşmayı kabul ederken göstermemiş olmaları şaşılacak bir şey değildir diyor”. Kanımca da bundan daha doğal bir şey olamaz. Ülken’in değindiği “asırlarca süren gerginlik”, Namık Kemal’de de Ziya Gökalp’de de sürmüştür. Temelinde emperyalizm olgusunu gördüğümüz bu tepkisellikle, sonuç olarak boy göstermeye başlayan yabancı düşmanlığının değişik türevleri reform çabalarını baltalayan veya reformcuları daha baştan bir dizi ödüne zorlayan bir unsur biçiminde, Tanzimatçıların kamburunu daha da ağırlaştırmışlardır”

Fransız ve İran Devrimleri'nden esinlenerek II. Meşrutiyet devrimini sahiplenmiş, kendine göre değiştirmiş, yeniden üretmiş ve icat etmiştir²⁷⁷. 1908 Devrimi 19. yüzyılın ikinci yarısında hız kazanan ancak sansür nedeniyle sınırlanan basın önünü açmıştır.²⁷⁸ Jön Türk hareketi içindeki ayrışmalar yeni bir üst anlatı arayışı bağlamında yürütülen tartışmaların oldukça sert yaşanmasını getirmiştir. “Biz niçin böyle olduk” sorusuyla “Nasıl kurtulabiliriz” i beraber soran bu kuşak, yaşadığı aidiyet sorununa, çeşitli düşünce akımlarından etkilenecek şekilde yanıt aramıştır. Romantizm, sosyal darvinizm, ulusçuluk ve ulusçuluk bağlamında halkçılık bu dönem aydını üzerinde etkili olmuştur. Burada önemli olan, “Niçin özellikle bu etki altında kaldıklarını, bu etkilenmenin niçin tarihlerinin ya da yaşamlarının bu döneminde olduğunu bilmektir”²⁷⁹. Bu etkilenmenin nedenini ise “etkilenen topluluk”un iktisadi, toplumsal ve ruhsal yapısında aramak gerekir²⁸⁰. Osmanlı-Türk orta sınıfının görüşlerine ses vermek istemeyen ve “milli” bir sermaye birikimini gerekli gören bu kesimler yaşanan ekonomik dönüşüme uygun bireylerden oluşan bir toplum hayali kurmaktadır. Lucien Goldman, 17. yüzyıl Fransası ve 18. yüzyıl sonları Almanyası'nda dünya görüşünün gelişimini açıklarken toplumsal sınıflar bağlamında benzer bir gerilime örnek vermiştir:

Söz konusu sınıflar Fransa'da “*noblesse de robe*” ve Almanya'da burjuvazidir. Alman burjuvazisi tüm güçleriyle demokratik ve özgür bir toplumu “akıl ve özgürlük”ün egemen olduğu bir toplumu arzuluyordu, ama bu toplumu gerçekleştirmek için çok güçsüzdü. Bu yüzden insanla ilgili görüşü “ülkü”yle “gerçekleştirme” ve “kuram”la “uygulama” arasındaki oransızlıkla belirgindi. Bunun gibi, Fransa'da “*noblesse de robe*” 17. yüzyılda, burjuva kökenli oluşuyla, gerçek bir toplumsal işlevi yerine getirme bilinciyle, çoktandır saray soyluluğu haline gelmiş olan eski kılıç soyluluğunun başına buyrukluğunu ve genellikle Versailles'da sürdürülen işsizlik ve başıboşluk yaşamını arzusuyla karışık bir aşağılamayla değerlendirmek zorundaydı. “*Noblesse de robe*”un bir değişiklik, bir yenilik istemesi gerekiyordu ama ne olursa olsun toplumsal emellerinden ötürü monarşiye ve eski yönetime o kadar

²⁷⁷ Palmira Brummett, **İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911**, İstanbul: İletişim, 2003, s.137.

²⁷⁸ Brummett, s.62-72. Brummett, II. Meşrutiyet ve Osmanlı yayın sektöründe yarattığı patlamanın matbaa teknolojisinde de devrimci gelişmelere yol açtığını söyler. İstanbul'daki belli başlı yayıncılardan Ahmet İhsan 1912'de yeni matbaasını açtığında, makineler elektrikle çalışmaktadır.

²⁷⁹ Lucien Goldman, **İnsan Bilimleri ve Felsefe**, Afşar Timuçin ve Füsun Aynuksa, İstanbul: Kavram Yayınları, 1977, s. 96.

²⁸⁰ Goldman, 97.

bağlıydı ki köktenci bir değişikliği amaçlayan açık bir toplumsal tutum alamazdı²⁸¹.

Osmanlı-Türk aydını bu dönemde geçmişin mirası olan “imparatorluk” hayali ile Batılı anlamda “modern” bir devlet hayalini beraber görmektedir. Bu dönemin Osmanlı-Türk aydınları arasında, “romantizm” olarak değerlendirilebilecek yaklaşımların kaynağı budur²⁸². Ortaya çıkış döneminde liberalizm ile muhafazakârlık arasında bir konumda olan romantikler, bir yandan organik bir toplum modeline daha yakın dururken ve liberalizmi eleştirirken diğer yandan bireysel özgürlüklere ve bireyin kendini gerçekleştirme serüvenine sonuna kadar bağlı kalmışlardır.²⁸³ II. Meşrutiyet döneminde “teşebbüs-i şahsi” ve bireyin üstünde bir “kolektif bilinç” vurguları bu yaklaşımın ürünüdür. Bireyler ve kollektivite arasında yaşanacak bu gerilim ise, romantiklere göre, devlet ile çözülebilecektir.²⁸⁴

Bu dönem aydınlarını etkileyen diğer etkin akım sosyal darvinizmdir. Toplumların biyolojik organizmalara benzetilmesi ve toplumsal olayların da biyolojik kanunlarla açıklanması sosyal darvinizmin esasıdır. Spencer’in çalışmalarında sistematize edilen sosyal darvinizm özellikle biyoloji ve fizikten türetilen kolektif bir organizmacılık ile *laissez-faire* politik ekonomisine dayalı radikal bir bireyciliğin sentezini yapmaya çalışmaktadır.²⁸⁵ Pozitivizm ve sosyal darvinizm iki kanaldan bu genç aydın kesimi etkisi altına almıştır. Bu kanalların birincisi Tanzimat döneminde başlayan yüksek eğitim kurumlarının gelişmesi sürecinde Mülkiye, Harbiye, Tıbbiye ve Mühendishane eğitimi, ikincisi ise Abdülhamit yönetiminden kaçıp Avrupa’ya giden Jön Türkler ve eğitim için bu ülkelere gönderilen gençlerdir.

Avrupa’da yaşanan devrimlerin yıkıcılığından duyulan korku ve yeni bir toplumsal söylem ihtiyacıysa, halkçı eğilimlere zemin hazırlamaktadır. Kapitalist sistemin temel yapısını değiştirmekten çok onun beğenilmeyen sonuçlarını düzeltmek

²⁸¹ Lucien Goldman, **Diyalektik Araştırmalar**, Afşar Timuçin ve Mehmet Sert, (çev.), İstanbul: Kavram Yayınları, 1976, s. 51.

²⁸² Utku Uraz Aydın, **Romantizmin Popülerleşmesi ve Tolkien**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (İstanbul, 2003), s. 85. Aydın romantizmi, “bir kaybetme deneyimine bağlı olarak gelişen insani özlemler” olarak tanımlamaktadır.

²⁸³ Dellaloğlu, 45.

²⁸⁴ Dellaloğlu, 46.

²⁸⁵ Alan Swingewood, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Ankara: 1979, s.74.

isteyen halkçılık, Osmanlı İmparatorluğu'nda kaybeden "Müslüman-Türk sermayesi"ne dayanmaktadır. İlhan Tekeli ve Gencay Şaylan'a göre Türkiye'de halkçılık ideolojisinin gelişimi Durkheim'in "toplumsal dayanışma" kuramı üzerinden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı-sömürge düzeni ekonomide yabancılar ve onunla bütünleşen azınlıkların kontrolünü getirmiştir. Bu durum karşısında mağdurların genellikle Türkler olmuştur. Bu anlamda esas sınıfsal çelişki ile ulusal gruplar arasındaki çelişki birbirleriyle çakışmaktadır. Bu da milli ekonomi, milli tüccar, milli burjuva yaratmanın tüm toplumun özlemi olduğu yolundaki görüşün altyapısını oluşturmuştur²⁸⁶.

Bu bileşenlerden oluşan dünya görüşü bir "içtimai inkılap" programını beraberinde getirmiştir. Siyasal iktidarla uyumlu bir dizi dönüşümü içerecek olan "içtimai inkılap", bir toplumsal dönüşüm isteğidir. Cumhuriyet'le birlikte gerçekleştirilecek olan "sosyal devrim" ihtiyacı, basın aracılığıyla geniş kesimlerin tartışmasına açılmıştır. H. Ziya Ülken'in "içtimai pozitivizm" olarak ele aldığı bu yaklaşım toplumu birarada tutacak yeni değerlerin belirlenmesiyle sonuçlanacaktır. Bu değerler ise Batı'daki örneklerden yola çıkacak ancak "içtimai vicdan"a uyumlu olacaktır²⁸⁷. Ziya Gökalp'in 1911'de *Genç Kalemler* dergisinde Demirtaş imzalı "*Yeni Hayat ve yeni değerler*" yazısı, II. Meşrutiyet aydınının istediği "içtimai inkılab"ın çerçevesini çizmektedir.²⁸⁸

Biz siyasî inkılabı yaptıktan sonra ikinci bir vazifenin önünde kaldık: İçtimaî inkılâbı hazırlamak! Siyasî inkılâp, meşrutiyet mekanizmasının hükümete tatbiki demek olduğu için istihsali pek kolaydı. Fakat içtimaî inkılap, mihanikî bir fiille değil, uzvî bir tekâmülle hasıl olabileceği için gayet güçtür. Siyasî inkılâbın icrası için hürriyet, müsavat, uhuvet gibi meşrutiyetin ruhunu temsil eden kuvvet-fikirlerin intişarı kâfiydi. Hâlbuki içtimaî inkılap kuvvet-hislerin inkışaf ve teâlisine bağlıdır. Fikirlerin kabul ve reddi zihnin iradesi dahilindedir. Hisler, asırlarca süren içtimaî itiyatların izleri olduğundan kolayca istihale edilemez. O halde içtimaî inkılap bundan sonra bütün kuvvetimizle çalışacağız en güç ve en uzun bir mücahededir.²⁸⁹

²⁸⁶ İlhan Tekeli ve Gencay Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", *Toplum ve Bilim*, s.6-7, 1978, s.62.

²⁸⁷ Hilmi Ziya Ülken, **Ziya Gökalp**, Ankara:1939, s. 12.

²⁸⁸ Demirtaş, "Yeni hayat, yeni kıymetler", *Genç Kalemler*, cilt: II, sayı: 8, 1911, s.138-141.

²⁸⁹ Demirtaş, s.138.

1908 Devrimi'ni hazırlayan sosyo ekonomik şartlara, devrimin getirdiği siyasallaşma da eklenince toplumsal alanda pek çok değişiklik yaşanmıştır. Bu değişikliklerin kabulü kolay olmamış; burjuva toplumsal formasyonunun önünü açma yönündeki çabalar dirençle karşılaşmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın, dini çevreler karşısında alınan uzlaşmacı tavrın, II. Meşrutiyet'in en önemli sorunlarından olduğunu söylerken bu zorluklara dikkati çekmektedir²⁹⁰. Geleneksel yapının direnişi 31 Mart Olayı'nda olduğu gibi ayaklanmaya kadar varacaktır.²⁹¹

A. “KELİMELERİN DEMOKRATİKLEŞMESİ”²⁹²: 1908 DEVRİMİ VE BASIN

II. Meşrutiyet dönemi aydınları açısından gazetecilik yalnızca bir meslek değil, aynı zamanda bir siyasal mücadele aracıdır. Carl E. Schorske, 19. yüzyıl Viyanası'nda entelektüellerin toplumsal rollerinin yeniden tanımlanmasını “var olmayan bir sosyal düzene göre pozisyon almanın” mümkün olmamasına bağlıyordu. Bu yeni durumda entelektüel, geleneksel değerleri gerçekliğe taşıma işlevi yerine, “sosyal düzenin ümitsizleştirdiği insanoğluna doğruyu gösterme” misyonu yüklenmektedir²⁹³.

1908 Devrimi Türkiye basınında canlı bir yayın ortamı yaratmıştır. 24 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından İstanbul'da, gazeteciler, ortak bir karara vararak, sansür uygulamasına kendi elleriyle son vermişlerdir. Gazetelerin baskı sayıları kısa sürede onbinlerin üstüne çıkmış, ilk üç yılda yayınlanan yeni gazete ve dergi sayısı beş yüzü aşmıştır.²⁹⁴ Yayıncılık alanında yaşanan bu gelişme devrimin etkisiyle okur

²⁹⁰ Yalçın, “Meşrutiyet hatıraları”, *Fikir Hareketleri*, sayı: 116, 1936, s.180-181. Yalçın'a göre; “bu her hareket ve tedbiri şeriata muvafık göstermek endişesi, memlekette din aleyhtarı görünmek korkusu, efkarı umumiye ve daha doğrusu hocalar sınıfını korumak ve gözetmek politikası meşrutiyet inkılabının ayaklarında bir zincir teşkil etti”.

²⁹¹ Toprak, “ ‘İrtica’ dan ‘İnkılap’ a”, *Toplumsal Tarih*, sayı:124, Nisan 2004, s.80-85. Zafer Toprak 31 Mart olayını II. Meşrutiyet'in gündeme getirdiği değişikliklere muhalefet ve özellikle Batı'ya yönelişe karşı bir ayaklanma biçiminde değerlendirmektedir.

²⁹² Brummett, s.17.

²⁹³ Carl E. Schorske, “The transformation of the garden: ideal and society in Austrian literature”, *The American Historical Review*, cilt: LXXII, sayı: 4, 1967, s.1283.

²⁹⁴ İnuğur, s.307. İnuğur, bu dönemi anarşi olarak niteler. İskit, **Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, s.75-76. İskit de bu dönemi bir anarşi dönemi olarak niteler. 24 Temmuz 1908 sabahı gazetelerde Kanunu Esasî'nin tekrar mer’i olacağını tebliğ edilmesinin ardından gazete yazarlarının toplanarak yazı provalarının sansüre gönderilmemesine karar verdiğini, önüne gelenin gazete çıkardığını, bu durumun siyasi şantajlara da olanak verdiğini yazar. Gerçek, **Türk Gazeteciliği**, s.82.

tarafına da yansımıştır. Erkek ve kadın, elit ve sıradan, okuryazar ve okuma yazması olmayan tüm okurlar uzun zamandır kendilerinden saklanan haberi artık talep etmektedirler²⁹⁵. Selim Nüzhet Gerçek dönemi şöyle nitelemektedir:

Bizde ancak o zaman gazetenin dünyada en hakim bir kuvvet olduğu tamamen anlaşılmıştır. Aynı gazetenin “en yüksek saraylardan en alçak kulübelere kadar girmesi, en zeki adamdan en cahililine kadar hitap etmesi, herkesin onu soruşturması, onun sözlerinden hükümler çıkarması, onu sevmesi, beğenmesi veyahut ondan korkması, nefret etmesi ne müthiş bir silah olduğunu meydana çıkarmıştır.”²⁹⁶

1908 Devrimi’ni gerçekleştiren Jön Türk hareketi içinde zamanla farklılıklar belirdiğinde, basın bu farklılıkların da ifade edildiği bir kürsü olmuştur. İttihat ve Terakki’ye muhalefet edenlerin farklı partilerde örgütlenerek ortaya çıkması sonucunda, basında da İttihatçılar ve karşıtları biçiminde bir bölünme yaşanmıştır. İktidar karşısında bir güç olarak beliren gruplar, yayın organları aracılığıyla sosyal hayatı etkilemekte, kamuoyunu yöneltici, kitleleri hareket ettirici bir rol oynamaktadırlar²⁹⁷. Basın hem İttihat ve Terakki hem de muhalifleri tarafından önemli bir güç olarak algılanmıştır. Kâmil Paşa, Şubat 1909’da yaşanan hükümet krizinde Meclis-i Mebusan tarafından istifaya zorlandığında, konuyla ilgili olarak basına açıklama yapacağını söyleyerek Meclis’i tehdit etmiştir.²⁹⁸ Yine 31 Mart Olayı’nın meydana gelmesinde Derviş Vahdeti’nin İttihatı Muhammedi Cemiyeti adına çıkardığı *Volkan* gazetesinin önemli etkisi olmuştur. Kısa bir süre içinde çıkan gazetelerin tirajları elli binleri bulmuş, gümrükler ithal matbaa makinalarıyla dolmuştur.²⁹⁹ Bütün bunlar basının gücünü göstermesi açısından çok anlamlı örneklerdir.

Gerçek, “Meşrutiyet senesi matbuat tarihimize altın harflerle yazılacak bir senedir” der. Topuz, s.87. Topuz, gazeteci cinayetlerinden yola çıkarak dönemi bir “terör” dönemi olarak niteler. Dönemin canlı ortamına da yer verir. Her eğilimden gazete yayımlandığını tirajların 2.000’den 50.000’e yükseldiğini yazar.

²⁹⁵ Brummett, s.94.

²⁹⁶ Gerçek, **Türk Gazeteciliği**, s.82.

²⁹⁷ İnuğur, s.312. Çakır, s.125. Çakır, İttihatçıların anti-demokratik hareketlerinin yarattığı hayal kırıklığının farklı fikir hareketlerini ortaya çıkardığını söyler. Oysa varolan siyasal iktidarı devirmek dışında belirgin bir programı olmayan bu hareketin ayrışmaya gitmesi beklenecek bir gelişmedir.

²⁹⁸ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004, s.55.

²⁹⁹ İskit, **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s.147-148.

Basına bir düzen verme ihtiyacının ortaya çıkması üzerine 1909 Temmuzunda yeni Matbuat Kanunu kabul edilmiştir. Trablusgarp Savaşı'nın sonucu ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın güçlenmesi, İttihat ve Terakki'nin 1912'de basın alanında yeni düzenlemeler yapmasını getirir. 1913 Babiâli Baskını'yla iktidara el koyan İttihat ve Terakki söz konusu düzenlemeleri sıkı bir biçimde denetleyecektir. 1914 yılında, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla başlayan siyasal sansür mütareke ve işgal yıllarında da sürecektir³⁰⁰.

II. Meşrutiyet döneminde siyasal nitelikte gazeteci cinayetleri yaşanmıştır. İttihatçıları sürekli eleştiren *Serbesti* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi, 5 Nisan 1909'da Galata Köprüsü üstünde; Ahrar Partisi'nin yayın organı *Osmanlı* gazetesindeki yazılarından sonra *Sada-yı Millet*'in başyazarlığını yapan Ahmet Samim ise 9 Haziran 1909'da Bahçekapı'da vurularak öldürülmüştür. Bunları İttihatçıların bir "ulusal banka" kurma tasarılarına karşı çıkan *Mizan* ve *Serbesti* yazarı Zeki Bey'in 10 Temmuz 1911'de Bakırköy'de öldürülmesi izleyecektir.³⁰¹

2 Ağustos 1908'de yayınlanmaya başlayan *Tanin* Hüseyin Cahit Yalçın'ın başyazarlığında İttihat ve Terakki'nin yayın organı olmuştur.³⁰² Talha ve Velit Ebüzziya'nın 1913'te yayınladığı *Tasvir-i Efkar*'da Yunus Nadi ve Mehmed Zekeriya Bey(Sertel) yazmaktadır. Abdullah Zühtü ve Mehmet Sadık *Yeni Gazete*'yi çıkarmaktadırlar. Ahmet Emin (Yalman) ilk başyazılarını imzasız olarak burada yayınladı. İkinci Meşrutiyet dönemi dergicilik açısından da oldukça verimli bir dönem olmuştur. Döneme damgasını vuracak fikir akımları dergiler, kitaplar, risalelerle birlikte olgunlaşmıştır. Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Aka Gündüz gibi yazarların çevresine toplandığı *Genç Kalemler* ve *Yeni Felsefe Mecmuası*, Ziya Gökalp'in *Yeni Mecmuası*, Dr. Abdullah Cevdet'in *İctihad*'ı, Türk Ocakları'nın yayın organı olan *Türk Yurdu*, Ahmet İhsan Toksöz'ün *Servet-i Fünun*'u dönemin başlıca düşünce ve sanat akımlarının

³⁰⁰ Topuz, s.84-85. Gevgili, s.210. İnuğur, s.306. Gerçek, **Türk Gazeteciliği**, s.82-83. Gerçek, gazetecilerin bunun da çaresini bulduklarını *Tanin* kapanınca *Cenin*, *Cenin* kapanınca *Renin*, *Renin* kapanınca *Sinin*'in çıktığını, gazetecilerin ihtiyatlı davranarak birçok gazete imtiyazı aldıklarını yazar.

³⁰¹ Gevgili, s.210.

³⁰² *Tanin* gazetesi İttihat ve Terakki'nin yayını olmasına rağmen çeşitli defalar kapatıldı. *Cenin*, *Renin*, *Senin* ve *Hak* adlarıyla yeniden yayınlanır. İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s.174. Çakır, s.110.

sözcüleri olurlar. Aynı dönemde İslamcı çevreler *Sırat-ı Müstakim* ya da *Sebil-ür Reşat* gibi yayınlar çıkarırlar. İşçi sınıfını savunan, sosyalizmden söz eden yayınlarda 1908 sonrasında, daha sınırlı bir çerçevede de olsa, toplum önüne çıkmıştır. Selanik'te Osmanlı İşçi Sendikaları Federasyonu'nun 1909'da yayınladığı *Amele* gazetesi, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın bir yayın organı olarak 1910-12 arasında aralıklarla çıkarılan *İştirak* gazetesi, bu nitelikteki bazı yayınlardır.³⁰³

1910'lu yıllarda gazetecilik yapan bu kuşak, milli mücadele ve sonrasındaki Cumhuriyet döneminde de önemli roller oynayacaktır. 1908 Devrimi'nin getirdiği bu çok sesli ortam uzun sürmez. 31 Mart Olayı sırasında Sultanahmet'te gösteri yapan topluluğun *Şurayi Ümmet* ve *Tanin* gazetelerini tahrip ve yağma etmesi yeni dönemin habercisi gibidir.³⁰⁴ Bunun üzerine 1909'da Anayasanın 113. maddesi gereği ülkede askeri yönetim kurulmuş ve basına sansür konulmuştur. Bu durum yayınlanmakta olan gazetelerin sayısının hızlı azalmasına neden olacaktır. 1909'da 353 olan gazete sayısı 1910'da 130'a, 1911'de 124'e ve 1912'de ise 45'e düşmüştür.³⁰⁵

B. HUKUKİ DÜZENLEMELER

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından yaşanan basın patlaması, doğal olarak, alanın yeniden düzenlenmesi ihtiyacını beraberinde getirmiştir³⁰⁶. Fransa'nın 1881 tarihli Matbuat Kanunu'ndan çevirilen 1909 Basın Kanunu³⁰⁷ 8 Nisan 1909 tarihinde Meb'usan Meclisi'ne getirilir. Tasarı gazeteciler arasında büyük tepkilere yol açmıştır. Bu konuda yoğunlaşan tepkileri ve endişeleri dile getirmek amacıyla Sultanahmet meydanında bir miting bile düzenlenecektir. Meclis'te müzakeresi sırasında uzun tartışmalara yol açan bu kanun tasarısı, 14 Temmuz 1909'da Meclis'de kabul edilir, Âyan Meclisi'nden de hızla geçerek 18 Temmuz 1909'da kanunlaşır.³⁰⁸ Kanun çeşitli

³⁰³ Gevgili, s.211.

³⁰⁴ İnuğur, s. 313.

³⁰⁵ İnuğur, s.314.

³⁰⁶ Koç, s.3. Koç, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından yaşanan gazete patlamasının yarattığı anarşiye bir çözüm olarak basın yasasının hazırlandığını söylemektedir.

³⁰⁷ Lütfi Fikri, *Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü "Daima Muhalefet"*, Yücel Demirer (hızl), İstanbul: Arma Yayınları, 1991, s.155. İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, s.85.

³⁰⁸ Koç, s.4. Koç, 16 temmuz 1909'da kanunlaştığını söylemektedir.

tarikhlerde yapılan değişikliklerle 1931 yılına kadar 22 yıl yürürlükte kalacaktır.³⁰⁹ İnuğur'a göre kanun oldukça liberal eğilimli bir görüşle hazırlandığı halde, sonradan yapılan değişikliklerle basın özgürlüğünü birçok yönlerden sınırlamıştır. Bu kanunla gazetelerden sansür ve hükümetin yayınlar dolayısıyla iptarda bulunma yetkisi kaldırılmıştır. Gazete çıkarmak için bildirim vermek yeterli olmuş, yalnız devletin güvenliğini sarsacak ve halkı isyana sürükleyecek nitelikteki yayınlar dolayısıyla hükümete bir gazeteyi geçici süre için kapatma yetkisi tanınmıştır. 1909 Basın Kanunu'nun başlıca hükümlerini şöyle özetlemek mümkündür:

- Gazete çıkarmak için hükümete bir bildiri verilmesi yeterli olup, ruhsat alma zorunluluğu yoktur. Gazete çıkarmak isteyenler İstanbul'da Dahiliye Nezareti'ne, taşrada vilayete dilekçe verecektir.
- Meclislerin ve mahkemelerin gizli oturumlarındaki konuşmaların yayınlanması yasaklanmıştır.
- Kanun ve yönetmeliklerin hükümetçe resmen açıklanmadan önce gazetelerde yayınlanamayacağı hükme bağlanmıştır.
- Osmanlı ülkesinde tanınmış dinlerden, mezheplerden veya unsurlardan herhangi birine yazıyla hakaret suçtur.
- Vatandaşları suç işlemeye kışkırtan yazıların yayınlanması yasaklanmıştır
- Basın yoluyla şantaj yapmak veya başka türlü çıkar sağlamak suçtur.
- Asılsız sahte bilgilerle başkalarının suçlanamayacağı belirlenmiştir.
- Ahlak kurallarına uymayan yazı yayınlanması ve resim basılması yasaklanmıştır.
- Yayınlardan zarar görenlere cevap hakkı tanınmıştır.
- Basın yoluyla halkı suç işlemeye kışkırtmalarda dava sonucunu beklemeden hükümetin güvenliğini korumak amacıyla gazeteyi kapatabileceği hükmü getirilmiştir.
- Padişaha yazıyla hakaret edenlere üç aydan üç yıla kadar hapis cezası verileceği hükme bağlanmıştır.

³⁰⁹ Koç, s.4. Koç'a göre, bir taraftan matbuata özgürlük vermek kaygısı, diğer taraftan zararlı yayın yapan gazetelerin engellenmek istenmesi, bu kanunu yapan ve kabul edenleri iki zıt tesir altında bırakmıştır. Bu kanun doğal bir zamanın meyvesi olmadığından ancak düzen sağlamak amacıyla uygulamaya konulmuştur. Fakat uygulandığı dönemde, olağanüstü şartların ortaya çıkması nedeniyle uzun ömürlü olmuştur.

Bunlardan başka Hanedanın, Âyan ve Meb'usan Meclisi üyelerinin ve resmi kişilerin korunması için kanuna ayrıca maddeler konulmuştur. Yirmi beş yaşını doldurmuş her vatandaşa gazetenin sorumlu müdürü olmak hakkı tanınmıştır³¹⁰.

1912 yılında yapılan bir değişiklikle sorumlu müdürün yüksek öğrenim görmüş olması veya yedi yıllık idadi diplomasına sahip olması zorunluluğu kabul edilmiştir. Basın suçları için eski özel mahkemeler kaldırılmış ve bu suçların da genel mahkemelerde görüleceği hükme bağlanmıştır. Yeni Basın Kanunu'yla hükümdarın da eleştirilebileceği kabul edilmiş, ancak bu eleştirinin hakaret halini alması halinde cezai müeyyide öngörülmüştür. Gazete çıkartabilmek için kefalet akçasına da lüzum görülmemiş ve böyle bir hükme kanunda yer verilmemiştir. Bu Basın Kanunu'nun bazı maddelerinde daha sonraki yıllarda çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Bunların başlıcalarını kısaca belirtmekte yarar vardır.

1. 3 Mart 1912 tarihli geçici kanunla siyasal gazete imtiyazı almak için İstanbul'da 500, taşrada 200 lira depozito yatırılması ve askerlerin yazı yazmalarının yasaklanması hükme bağlanmıştır.
2. 16 Şubat 1913 tarihli geçici kanunla edep ve ahlak kurallarına aykırı yazı ve resimlerin yasaklanıp toplatılması kabul edilmiştir.
3. 9 Mart 1913 tarihli geçici kanunla meb'usların ve ayan meclisi üyelerinin gazete sorumlu müdürü olmaları yasaklanmış ve gazete satıcılarının polisten belge almaları zorunluluğu kabul edilmiştir.
4. 9 Kasım 1913 tarihli geçici kanunla devletin iç ve dış güvenliğini bozabilecek biçimde yayın yapan gazetelerin bakanlar kurulu kararıyla kapatılabilmesi öngörülmüştür.
5. 25 Ağustos 1914 tarihli geçici kanunla askeri sansür memurlarının izni olmadan ordu hareketleriyle ilgili haberlerin yazılmaması hükme bağlanmıştır.
6. 5 Ağustos 1920 tarihli kararnameyle iç güvenlik ve dış ilişkilerle ilgili belge yayınlanmaması kabul edilmiştir.

³¹⁰ İskit, **Türkiye'de Matbuat Rejimleri**, s.60-65.

7. 5 Şubat 1919 tarihli kararname ile sıkıyönetim bölgelerinde sansür kurulunun izni olmadan gazete yayınlanmaması öngörülmüştür.
8. 19 Ekim 1921 tarihli kararname ile Kur'an ayetlerinin ve hadislerin hiçbirinin basılmaması kararlaştırılmıştır³¹¹.

Yeni kabul edilmiş olan Matbaalar Kanunu'yla basımevleri de eski ağır yüklerden kurtulmuşlardır. Bu kanunla her Osmanlı vatandaşına basımevi açmak hakkı tanınmış, basımevi açabilmek için İstanbul'da İçişleri Bakanlığı'na, taşrada valiliklere bir bildiri verilmesi yeterli görülmüştür. Basılacak şeyleri önceden göndermek zorunluluğu kaldırılmış, böylelikle 1857 yılından beri sürüp giden basımevleri sansürü de sona ermiştir. Sadece Kur'an ve hadis kitabı basacakların müftülükten izin almaları şartı konmuştur. Kitap ve risale basmak suretiyle suç işlenmesi halinde 1909 Basın Kanunu'nun basın suçlarıyla ilgili hükümlerinin bunlar hakkında da uygulanacağı kanunda belirtilmiştir. Basın Kanunu yürürlüğe girmekle beraber ülkede askeri yönetimin kurduğu sansür 1912'ye kadar devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması, İttihat ve Terakki hükümetince sansür uygulanmasına neden olmuştur³¹². 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmış, Mütareke Dönemi'nde İstanbul'da hem hükümet hem de işgal kuvvetlerinin sansürü başlamıştır.³¹³ 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla bir "ikili iktidar" süreci yaşanmıştır. Müdafaa-i Hukuk örgütlenmeleriyle başlayan Milli Mücadele süreci, 1908'de başlayan burjuva devrim sürecinin devamı olacaktır.

³¹¹ İnuğur, 317-320

³¹² İskit, **Türkiye'de Neşriyat...**, s.9. İskit, 1914 Sansür Talimatnamesi'nin 61 maddeden oluştuğunu söyler. Talimatname, Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ortam içerisinde basını tamamen kontrol altına almayı amaçlamaktadır. Birinci maddeye göre seferberliğin ilanı ile birlikte haberleşmeler ve basın, Harbiye Nezareti'nin emriyle incelenmeye ve sansür edilmeye başlar. Bunun için İstanbul'da ve gerekli görülen diğer yerlerde sansür merkezleri belirlenir ve kurulur.

³¹³ Yılmaz ve Doğaner, s.4-5. Yılmaz ve Doğaner dönemi şöyle özetler: "Matbuat Kanunu'nda yapılan değişikliklerle basın üzerinde geniş yetkilere sahip olan hükümet, savaş yıllarında basına sıkı denetim getirmiş, 1909 Matbuat Kanunu 1913 ve 1914 yıllarında yapılan değişikliklerle devletin iç ve dış güvenliğini bozabilecek nitelikte yayın yapan gazetelerin kapatılması yanında, ülkenin Birinci Dünya Savaşına girmesiyle Sansür Talimatnamesi yürürlüğe konulmuş ve basın tamamen hükümet tarafından kontrol altına alınmıştır."

II. CUMHURİYET DEVRİMİ VE BASIN 1919-1931

1919-1923 dönemi 1908 Devrimi'nin hazırladığı koşullarda, eski devletin yıkılmasıyla sonuçlanan bir devrim sürecidir. Bu süreç içerisinde ulusal egemenlik ilkesine dayanan yeni bir devlet kurulması amaçlanmaktadır.³¹⁴ Cumhuriyet'in ilanından 1930'lara kadar geçen süredeyse siyaset, hukuk, eğitim, ideoloji/kültür ve iletişim alanında burjuva toplumsal formasyonun önünü açacak bir dizi düzenleme yapılacaktır. Tanzimat Dönemi'nde Namık Kemal'in *Hürriyet* gazetesinde yer alan "hâkimiyet-i ahâli", "kânun-i esasî" ve "meclis-i şurâ-yi ümmet" kavramları şeriata dayanmaktadır³¹⁵. Oysa, Milli Mücadele döneminde kullanılan "Halk İradesi", "Hakimiyet-i Milliye" gibi kavramlar bir anlam dönüşümü geçirmiştir³¹⁶. Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş süreci, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun çıkarılması, Hıyanet-i Vatanîye Kanunu, Saltanat'ın ilgası önemli tartışmalar yaratmıştır. Bu tartışmalar dönemin basını aracılığıyla yürütülmektedir. Milli Mücadele süreci aynı zamanda bir "ikili iktidar" sürecidir. Bu "ikili iktidar" iletişim alanında da görülmektedir. Devrim süreci, İstanbul Hükümeti'ne bağlı bir Matbuat İdaresi olmasına rağmen, TBMM Hükümeti'nin Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'ni kurmasını gerektirmiştir.

Cumhuriyet'in ilanın ardından II. Meşrutiyet'in "içtimai inkılab"ı uygulamaya geçebilmiştir. Cumhuriyetin sosyal devrimi, kısa sürede dönüşümleri mümkün kılan eğitim, hukuk gibi alanlarda yapılan devrimleri ve harf devrimi gibi kültürel normları değiştirecek devrimleri içerecektir³¹⁷. II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan halkçılık ve ulusçuluk, yeni rejimin hakim ideolojileri olarak tekrar ortaya çıkacaktır. Cumhuriyetçi halkçılık anlayışı milliyetçilikle de örtüşmektedir. Çok uluslu bir

³¹⁴ Tarık Zafer Tunaya, "Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş", **Muammer Raşit Seviğ'e Armağan**, İstanbul: Akgün Matbaası, 1956, s.373. Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Millet meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi karakteri", *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: XXIII, sayı:3-4, Şubat 1958, s.227.

³¹⁵ İnalçık, s.12.

³¹⁶ Rıdvan Akın, **TBMM Devleti 1920-1923**, İstanbul: İletişim, 2001, s.26. Akın, bu değişimi "egemenlik" ile "yönetme meşruiyeti" arasında Fransız Devrimi sonrası kurulan ilişki bağlamında ele alır. Asım Karaömerlioğlu, **Orada Bir Köy Var Uzakta Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem**, İstanbul: İletişim, 2006, s.39. Karaömerlioğlu'na göre Milli Mücadele döneminde halkçılık sıkça başvurulan bir kavramdır. Buradaki halkçılığın işlevi, toplumun değişik kesimlerinin ortak mücadele etrafında seferber edilmesidir. Samet Ağaoğlu, **Kuva-yi Milliye Ruhü**, İstanbul: Kaynak Yayınları, s. Birinci Meclis'teki fikir akımlarının hepsine hâkim olan büyük akım halkçılık akımıydı der.

³¹⁷ Toprak, "Cumhuriyet'in Kilit Taşı Harf Devrimi", *Toplumsal Tarih*, sayı:118, Ekim 2003 s.68-69.

imparatorluktan Türk olarak tanımlanan bir kimliğe geçerken oluşturulan halk kavramı, toplumsal ve ekonomik düzlemde ortak amaçlar etrafında birleşmiş, bölünmez, birbirine benzer ve birbirini tamamlayan, standartlaşmış bir toplumsal bütünlüğe işaret etmektedir³¹⁸. Böyle bir halk tanımı ise ortaya çıkabilecek tüm muhalif grupların halkın ve “genel çıkarın” düşmanı konumunda gösterilebilmesini sağlayacaktır. Fransız Devrimi sonrasında da halk ve millet bu şekilde özdeşleştirilmiş ve bu özdeşleştirme “devrim düşmanlarına” karşı uygulanan Jakoben terörün esasını oluşturmuştur.³¹⁹. Cumhuriyet Devrimi, toplumsal dönüşüm konusunda da, öncülü olan 1908 Devrimi’nden daha radikal bir tutum alır. Halkçılık basın alanında çıkacak muhalefete karşı da önemli bir söylem olarak kullanılacaktır.

Cumhuriyet’in ilanının ardından Milli Mücadele’yi yürüten kadro içindeki ayrılıkların ortaya çıkması bir tasfiye sürecini getirmiştir. Öncelikle mecliste birinci-ikinci grup ayrımı ve Cumhuriyet Halk Fırkası’nın kurulması, sonra CHF içindeki ayrılıklar, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın (TPCF) kurulması, Şeyh Sait İsyanı ve İstiklal Mahkemeleri süreci, İzmir Suikasti’nin ardından İttihatçı önderlerin tasfiyesi, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın (SCF) kuruluşu ve kapanışı bu sürecin başlıca aşamalarını oluşturur. Bu süreç basının gelişimi açısından da belirleyici olmuştur. Cumhuriyet’in ilk on yıllık dönemi, basın alanında türdeş olmayan bir yapıdan yeni rejimin ideolojik yönelimine göre biçimlenecek bir yapıya geçilmesine tanıklık edecektir³²⁰.

³¹⁸ Karaömerlioğlu, s.44. Karaömerlioğlu’na göre halkçılık, 1908 Devrimi’nin ardından ortaya çıkan ve II. Meşrutiyet dönemi boyunca anlamını bulan bir akımdır. Bütünleştirici ve homojenleştirici bir milliyetçi söylemin yapı taşlarından birisidir.

³¹⁹ Karaömerlioğlu, s.45-46.

³²⁰ Gevgili, “Türk Basını”, s.213. Bu süreç farklı yorumlanmıştır Gevgili, kurulan yeni siyasal sistemin iktidarını elinde tutan küçük burjuvazinin durumunu güçlendirip sağlamlaştırma çabasıyla iç iktidar savaşı yaşandığını söylemektedir. Erik Jan Zürcher, **Savaş, Devrim, Uluslaşma**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.8. Zürcher’e göre, Türk basının Ekim 1923 ile Mart 1925 arasında etkin ve eleştireldir. Uygur Kocabaşoğlu, “Tek Parti Döneminin ‘Matbuat’ı Üzerine Gözlemler”, **Mete Tunçay’a Armağan**, Tanıl Bora, Murat Koraltürk ve Mehmet Ö. Alkan (der.), İstanbul: İletişim, 2007, s.574. Kocabaşoğlu ise süreci basının hem mağdur hem de gadir olduğu, siyasi iktidarın istemediklerini yazmamakla kalmayıp, istediklerini yazan “totaliter” bir basının oluşum ve gelişimi olarak değerlendirmektedir.

A. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE BASIN

Milli Mücadele dönemi öncelikle işgale karşı merkezi bir hareket oluşturma çabasıyla başlamıştır. Amasya Toplantısı'nın ardından yapılan Erzurum Kongresi mücadelenin ulusal olmasının ve “milli iradenin” hakim kılınmasının gerekliliğini karara bağlamıştır. Sivas'ta Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin benimseyeceği müdafa-i hukuk ilkeleri kararlaştırılmış ve örgüt yapısı belirlenmiştir³²¹. Yapılan kongreler, bölgesel ve ideolojik farklılıkların giderilmesini ve ulusal bir ordu kurulmasını amaçlamaktadır.³²² Bu dönemde siyasal alanda yaşanan gelişmelere paralel olarak kültürel alanda da bir dönüşüm yaşanmakta; saltanat ve hilafet yerine ulus-devlet ve ulusçuluk ilkelerini temel alan bir meşruiyet zeminini yaratmanın araçları oluşturulmaktadır³²³. Söz konusu süreç içerisinde birçok kavram yeni anlamlar kazanmış ve bu kavramlar basın aracılığıyla popüler hale getirilmeye çalışılmıştır. Öte yandan Milli Mücadeleye katılanlar arasındaki farkların daha iyi kavranması için de bu kavramlar etrafında yürütülen tartışmaları göz önünde tutmak gerekmektedir.³²⁴

Bu dönemdeki tartışmalar Meclis'in niteliği, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Mustafa Kemal'in önderliği üzerinden olmuştur. İlk olarak Ankara'da ulusal bir meclis toplanması kararı tartışılmıştır. Bu karara itiraz edenler İstanbul'da zaten bir parlamentonun var olduğunu söylemektedirler. Meclis-i Mebusan'ın kapatılması bu tartışmayı bitirmiştir. Ama buna rağmen Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulduğunda bir kesim, bu kararı İstanbul'daki fiili durum nedeniyle alınmış geçici bir önlem olarak görmüştür.³²⁵ Nitekim Tunaya Meclis'in bu dönemdeki amacının “Hilafet ve Saltanatı, vatan ve milleti, milli hakimiyet prensibinin gerektirdiği esaslar dahilinde kurtarmak”

³²¹ Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, İstanbul: YKY, 2002 s.223-225, Paul Dumont, *Mustafa Kemal Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005, s. 48.

³²² Berkes, s.480.

³²³ Ahmad, s.163.

³²⁴ Berkes, s.480. Tunaya, “Osmanlı İmparatorluğu'ndan...”, s.382. Samet Ağaoğlu, s.34-35. Niyazi Berkes, genel kabul gören **Misak-ı Milli** (ulusal pakt) bildirisinin bile farklı anlaşıldığını belirtir. Misak-ı Milli Wilson doktrinine cevap niteliğindedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılışının kabul edilip başka türde bir devletin kurulacağı anlamını taşır. Ancak bu bildirinin uzun dönemdeki sonuçları Milli Mücadeleye katılan herkesin kavradığı birşey değildir.

olarak özetler. Tunaya'ya göre bu, meclisteki farklı görüşlerin birarada bulunmasını sağlamak için bulunmuş bir çözümdür³²⁶. Anadolu'da başlayan bu hareket geniş halk kesimlerinin desteğini kazanma sorunuyla karşı karşıyadır. 10 Nisan'da Şeyhülislam Dürrizade Abdullah "toplulu veya tek başına, Sultan'ın tebaasını hile ve yalanla istismar eden, askere alan ve emirsiz vergi toplayan kişileri öldürme yetkisi veren" bir fetva yayınlıyacak; söz konusu fetva Müttelik uçaklarınca el ilanları şeklinde dağıtılacaktır.³²⁷ Bu nedenle Mustafa Kemal dini çevrelerin desteğini almaya özen göstermiştir.³²⁸ Meclis'in ilk gününde biri millete, diğeri İslâm alemine hitap edecek iki beyanname ile Padişaha hitaben bir arıza yayınlanmış; "Saltanat ve Hilâfet'in kurtarılması" Saltanat'ın kaldırılacağı 1922 yılına kadar kullanılan bir söylem olmuştur³²⁹.

Meclisin görev ve yetkilerinin belirlenmesi ihtiyacıyla oluşturulan Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu da tartışmalara yol açmıştır. Bu kanunla kabul edilen kuvvetler birliği ilkesi, seçimle iş başına gelen meclise tüm yetkileri vermek, meclisten daha üstün bir hukuki ve siyasi kuvvet olmaması anlamına gelmektedir. Pratikte bu karar saltanatın reddi anlamına gelmektedir³³⁰.

Milli Mücadele dönemi Mustafa Kemal'in etrafında oluşan önderliğin de kuruluş sürecidir. Süreçle ilgili farklı değerlendirmeler vardır. İlk bakışta Mustafa Kemal'in önderliği ile ilgili sürecin sorunsuz yaşandığı izlenimini edinmek mümkündür. Nitekim

³²⁵ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.480-481. Berkes, Meclis'in adındaki "Büyük" sözcüğünün, bu kurumun bütün meclislerin üstünde bir gücü temsil ettiğini gösterdiğini söyler. Bu konuda da bir anlam farklılığı olduğu Meclis'in niteliği sorunu tartışılınca açığa çıkacaktır.

³²⁶ Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin...", s.239.

³²⁷ Dumont, s.70.

³²⁸ Büyük Millet Meclisi'nin açılışında yaşananlar bu özeni göstermektedir. Açılış cuma gününe alınmış, tüm mebuslar Hacı Bayram Camii'nde toplanarak dua okumuş, sonra da sancak-ı şerif ve mukaddes emanetlerle meclise yürünmüştür. Yine burada kurban kesilip, mevlid okunduktan sonra Mustafa Kemal ve bütün mebusların dua ederken fotoğrafı çekilmiştir. Tören boyunca Sultan'ın adı saygıyla anılmış; mücadelenin hükümete ve onu yöneten yabancı güçlere karşı olduğu söylenmiştir. Bu konuda bkz. Dumont, s. 73. Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisi**, İstanbul: Sel Yayınları, 1955, s.27-28. Yunus Nadi bunu şöyle aktarır: "Meclis 22 Nisan Perşembe günü açılacak iken bu tarih 23 Nisan Cumaya götürüldü. Sebebi şudur: Hasımlarımız bizi mağlup edebilmek için müracaat ettikleri muhtelif silahlar içinde ezcumle dine ve şeriata dahi isnat ediyorlar ve bizi şer'an asi ilan etmek hususunda çok ileri gidiyorlardı. Meclisin küşadı Perşembeden Cumaya geçirilerek evvela Hacı Bayram camiinde Cuma namazının edası ve oradan da o büyük cemaatla Meclise gidilerek ruhani bir hava içinde küşat merasiminin icrasına karar verilmişti".

³²⁹ Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisi**, s.48.

dönemin birçok önemli ismi anılarında bu bakış açısını kuvvetlendirecek olgulara yer vermişlerdir. Örneğin, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul işgaliyle ilgili öngörüsü ve bunu 12 Mart 1920 tarihinde İstanbul'da mücadeleyi destekleyen kesimlere telgrafla bildirmesi, Yunus Nadi'nin anılarında da "O'nun olur dediği şey behemehal olur" diye ifade edilmektedir³³¹. Kılıç Ali Meclisi Mebusan'ın dağıtılması üzerine "O'nun hadiseleri uzaktan ne derece keskin bir görüşle keşfetmek kuvvet ve kudretinde bir adam olduğu bir kere daha tebarüz etmiş oluyordu" diye yazar.³³² Asım Us, Mustafa Kemal'in daha Anadolu hareketine başladığı günden itibaren yalnız büyük asker değil, aynı zamanda büyük devlet adamı olduğunu fiilen isbat ettiğini söyler. Us'a göre Mustafa Kemal meclisi devlet adamları yetiştirmeye mahsus bir mektep haline getirmiş, bütün cumhuriyetçi ve inkılapçı arkadaşlarını kendi eliyle yetiştirmiştir.³³³ Yine Celal Bayar'ın anıları bu konudaki genel yaklaşımı göstermesi açısından önemlidir:

Zaman zaman, sizinle birçok meselelerde müzakere ve münakaşalarda bulunduk. Bu müzakere ve münakaşaların bir çoğunda sizin fikirlerinizi kabul etmedik. Kendi kanatlerimizde sebat gösterdik. Hatta bazı kararlar sizin reyinize aykırı olarak ekseriyet bile aldı. Bizde şu fikir hakimdi: O Ankara meb'usu Mustafa Kemal ise, biz de filan yerin meb'usu falanız! Arada ne fark var? Fakat gördük ki, bizim ekseriyetle aldığımız kararların neticeleri, ekaliyette kalan Mustafa Kemal Paşa'nın fikirlerini ve reyini teyit etmiştir. Bu hal böyle devam etmeye başladı. Biz uyandık ve anladık ki, bu adam harikülade bir adamdır, dâhîdir; görüşlerinde tam isabet vardır. Ve Ankara Meb'usu Mustafa Kemal Paşa, bizden üstündür. Bunu kendi benliğimizde duyduk ve o suretle mesaimize devam ettik!³³⁴

³³⁰ Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin...", s.233-234. Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.486.

³³¹ Yunus Nadi, **Ankara'nın ilk Günleri**, İstanbul: Sel Yayınları, 1955, s. 10. Mustafa Kemal'in liderliği ile ilgili. Yunus Nadi, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1978, s.88. Yunus Nadi şöyle aktarmaktadır. "İşlerin iç yüzüne daha ziyade nüfuz ettikçe hayretim artıyordu. İlk günlerin bende bıraktığı intiba, büyük bir çöl ortasında çok küçük bir vaha hissi idi. (Hey'eti temsiliye namına Mustafa Kemal) imzasile bütün memlekete yayılan, ferde hitap eden, cemaate hitap eden, millete söyleyen, herkese cevap veren tebligatın menşei hemen hemen yalnız Mustafa Kemal Paşa'dan ibaretti. Ortada hey'eti temsiliye diye müteşekkil icabında içtina eder ve karar verir bir hey'et yoktu. Esasen öyle bir cemiyet varmış ama şimdi azası dağınmıktı. Ankara'da bulunan bir iki kişi de hatta içtimaa bile lüzum görmüyorlar, her şey ziraat mektebinde Mustafa Kemal Paşa tarafından takdir ve tedvir olunup gidiyordu. Denilebilirdi ki Hey'eti temsiliye bizzat Mustafa Kemal Paşa idi".

³³² Kılıç Ali, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, İstanbul: Sel Yayınları, 1955, s.

³³³ Us, s.114.

³³⁴ Celal Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul: Sel Yayınları, 1955, s. 80.

Berkes'e göre Mustafa Kemal'in sağladığı ve karşısına çıkan kişilerin engellemelerine karşın bir daha bırakmadığı önderlik Meclis'teki tüm eğilimleri birleştirmiştir³³⁵. Berkes'in birleştirme olarak ele aldığı süreç bazı yazarlarca "tasfiye" olarakda ele alınmaktadır. Buna göre, Birinci Meclis'te kuvvetler birliği çerçevesinde tüm yetkilerin Meclis'e ve Meclis Başkanı olarak Mustafa Kemal'e verilmesi tartışma yaratmıştır. Bu hassas dönemde meclis içinde yaşanan en önemli bölünme Mustafa Kemal'in önderliği hakkında olmuştur. Lütfi Fikri Bey anılarında dönemin muhalefetinin bir fikir birliği içinde olmadığını söylemekte; kendisinin İkinci Grup ve İttihat ve Terakki'den kalanlarla müttefik olmasının "kuvvetler birliği"nin bir diktatörlüğe yol açacağı yönündeki görüşten kaynaklandığını belirtmektedir³³⁶. Birinci Büyük Millet Meclisi'nde 10 Mayıs 1921'de birinci grubun kuruluşu ve grup dışında kalanların 1922 Temmuzunda İkinci Grubu kurması, iktidar ve muhalefet grupları arasındaki mücadelelere yeni bir boyut kazandırmıştır.³³⁷ İkinci Grubun kurulmasıyla 15 Nisan

³³⁵ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.478-479. Dumont, s.37.

³³⁶ Lütfi Fikri, s.139-151.

³³⁷ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.507. Niyazi Berkes de Birinci ve İkinci Gruplar arasındaki sorunun demokrasi sorunu değil çağdaş bir ulus-devlet kurmak isteyenlerle hilafet yanlıları arasındaki fark olduğunu söyler. Berkes'e göre Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendi kendini feshi ve yeni meclis için yapılan seçimler Meclis içinde hilafetin devam edilmesini isteyen akımın meclis içinde güçlenmesiyle ortaya çıkan bunalım döneminin sonucudur. İhsan Güneş, İkinci grubun tasfiye edildiğini söylemenin gerçeklerle bağdaşmadığını, milli mücadele döneminden başlayarak tek partililiğin amaçlandığını söylemenin doğru olmadığını yazar. İhsan Güneş **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s.8-9. Süleyman Sami Berkem, **Unutulmuş Günler**, İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1960, s.52-154. Dönemin gazetecilerinden Süleyman Sami Berkem de bu fikirdedir. 1923 seçimlerinin büyük bir tasfiye olduğunu savunan görüş için bkz. Ahmet Demirel, "Tek Parti Meclisleri Üzerine Bazı Sayısal Veriler", *Toplumsal Tarih*, sayı.118, Ekim 2003, s. 84-87. Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup**, s.14-15. Demirel Birinci grubun kurulmasının ardından "kasıtlı olarak grup dışında bırakılanlarla, gruba katılmak istemeyen mebuslar, bazı uygulamalar karşısında, uzun süre bu iktidar grubuna karşı örgütsüz olarak mücadele etmiş ve nihayet 1922 Temmuzunda İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla örgütlenmiştir" der. Demirel'e göre, çoğu aynı kökenden gelen Birinci Grup ve İkinci Grup üyelerinin aralarında büyük uçurumlar yoktur. Büyük çoğunluğu İttihat ve Tekakki kökenli olan iki grup da homojen değildir. Demirel, 1922 Temmuzunda İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla örgütlenen muhalafeti, oluşum halindeki iki siyasal partinin meclis içindeki mücadelesi olarak değerlendirmektedir. Demirel resmi bakış açısı olarak nitelediği yaklaşımın birinci Grubu çökmüş Osmanlı kurumları ve kültürünü ortadan kaldırıp, yerine modern, laik, demokratik kurumlarla, rasyonel bir ideoloji ve mentalite getirme hedefiyle hareket eden ve sonunda bunu başaran laik, devrimci, demokrat radikallerin grubu olarak gördüğünü buna karşılık İkinci Grubun Osmanlı kurumlarını muhafaza etmek isteyen, şeriat yanlısı, dinci, muhafazakâr, gerici unsurlardan oluşan ve laik, modern devletin kurulmasına karşı bir grupmuş gibi gösterilmek istendiğini belirtiyor. Ahmet Demirel, Uyar'ın Eleştirilerine Yanıt", *Toplumsal Tarih*, cilt: 4, sayı: 20, s.59-60. Demirel, İkinci Grubun Meclis'teki bazı uygulamalara yönelik bir hareket olarak ortaya çıktığını, kişisel egemenlik anlayışının karşısına hukukun üstünlüğü anlayışını, yürütmenin üstünlüğü anlayışının karşısına da yasamanın üstünlüğü anlayışını getirdiği için bir demokrasi mücadelesi verdiğini söyler, Gevgili, **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi...**, s.12. Gevgili süreci, Birinci TBMM sırasında ittifak halkalarını genişletmek amacıyla kendilerine yardımcı olabilecek çeşitli dinsel, bölgesel ya da etnik gruplarla kurulan ittifagın

1923’de Birinci Meclis’in dağılmasına kadar iktidar ve muhalefet arasında yoğun siyasal tartışmalar yaşanmıştır. Lozan Görüşmeleri Heyeti’ne başkan olarak İsmet Paşa’nın seçilmesi ve Lozan’da Misak-ı Milli’den taviz verildiği yönündeki tartışmalar Birinci ve İkinci grup arasında sert tartışmalara yol açmıştır. İkinci Grup’un önderlerinden *Tan* Gazetesi’nin sahibi Ali Şükrü Bey’in öldürülmesi bir kriz yaratmıştır. Lozan Görüşmelerinin sonuçlarıyla ilgili tartışmaların ardından meclis seçimlerinin Nisan 1923’de yenilenmesine karar verilir³³⁸. Seçim sonucunda Halk Fırkası’nın kazanması da tartışmayı sonuçlandırmaz. Kutuplaşma meclis içinden çıkıp, Halk Fırkası içine, basın ve aydınlar ordu içine kadar genişler.³³⁹ Basın 1925’te Takrir-i Sükun Kanunu çıkarılana dek muhalefetin merkezi olacaktır.

Bütün bu süreç boyunca Mustafa Kemal’in basına çok önem verdiği, ulusal basının oluşturulması yönündeki çabaları konusunda bir fikir birliği gözlenmektedir³⁴⁰. Mustafa Kemal’in daha Erzurum Kongresi toplanmadan, 10 Temmuz 1919’da, İstanbul matbuat cemiyetine yolladığı telgrafla İstanbul gazetelerinin yardım istemesi, bunun göstergelerinden biri olarak ele alınmıştır³⁴¹. Nitekim yapılmış basın tarihi çalışmalarında da Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nın kazanılmasında Anadolu basınının

Anadolu’da yeniden düzenli bir ordu kurulması, Sakarya’da Yunan kuvvetlerinin yenilmesi ve Lozan barış görüşmeleri sırasında Türkiye’nin uluslar arası yeni konumunun belirlenmesi tartışmaları sırasında yavaş yavaş parçalanması olarak ele alır. Hakkı Uyar, “Tarihe Nasıl Bakmak? Türk Devrimi, İkinci Grup ve Hüseyin Avni Ulaş örneği”, *Toplumsal Tarih*, cilt: 3, sayı:18, s.60. Mete Tunçay esas amacın M. Kemal Paşa’nın kişisel egemenlik kurmasına karşı olmak olduğunu söyler. Zürcher de Kurtuluş Savaşı yıllarında farklı güç odaklarının ve muhalefetin aşama aşama tasfiye edildiğini söyler, Samet Ağaoğlu, s.16. Ağaoğlu, ayrımın başlamış olan hareketi yeni bir devlet kurmakla sonuçlandırmak isteyenler ve saltanat ve hilâfetin kurtarılması için hareket edenler arasında olduğunu bu çerçevede medrese ve okulun karşı karşıya geldiğini söyler. Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (1920-1923)**, İstanbul: İletişim, 2001, s.61-65. Akın’a göre, İkinci Grubu oluşturanların ortak paydaları Mustafa Kemal ve ekibine karşı olmaktadır. Bunun dışında grup demokratik bir yönetim biçimini benimseyen inançlı liberal entelektüellerden, tutucu saltanat taraftarlarına kadar geniş kesimleri biraraya getirmektedir. Akın’a göre İkinci Grup mensupları temel olarak siyasal merkezin değil taşranın temsilcileridir. Güz, s.123. Güz, İkinci Grubun tam demokratik bir Cumhuriyet teşekkül ettirilmesini istediğini söylemektedir. İkinci Grup Büyük Taarruz’un daha önce yapılması ve Lozan’daki heyetin başkanı İsmet Paşa’nın değiştirilmesi, Mustafa Kemal Paşa’nın ülkede kişisel egemenlik kurmasının engellenmesi noktalarında biraraya gelmiştir

³³⁸ Güz, s.123.

³³⁹ Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s.508. Berkes’e göre, toplumun geleceğine dönük bu yoğun iktidar çatışması, siyasal yaşamı pek çok yönden etkisi altına alarak, basını da oldukça derinden sarsmıştır. Tanör, s.100, Tanör; 1925’ten sonra Takrir-i Sükun Kanunu, İstiklal Mahkemeleriyle Mustafa Kemal’in otoritesini iyice sağlamlaştırdığını söyler. Nutuk’un söylendiği 1927’nin yeni iktidarın iç hesaplaşmasını büyük çapta tasfiye ettiği, ittihatçıları ve muhalefeti etkisizleştirdiği, ama aynı zamanda bunlarla ideolojik hesaplaşmasını da sürdürdüğü bir yıl olduğunu ifade eder.

³⁴⁰ Yücel Özkaya, **Milli Mücadele’de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, s.7. Yılmaz ve Doğaner, s.6. Gevgili, “Türkiye Basını”, s.213. Şapolyo, s.233.

büyük rol oynadığını belirtilmektedir.³⁴² Anadolu’da daha II. Abdülhamit döneminde çıkarılmaya başlayan vilayet gazeteleri ve II. Meşrutiyet döneminde yaşanan basın patlamasının sağladığı altyapı, Milli Mücadele döneminde kullanılmıştır. Devrim süreci, birçok gazetenin yayına başlamasını, haberin bir ihtiyaç olarak kendini dayatmasını getirmiştir. Milli Mücadele esnasında II. Meşrutiyet döneminin siyasal ve kültürel ortamında yetişen bir gazeteci kuşağının kendi gazetelerini çıkardığı görülmektedir.³⁴³ Milli Mücadele dönemi basını, yaşanan anlam farklılaşması ve yeni meşrutiyet ilişkileri yaratılması sürecinde önemli rol oynamıştır. Öte yandan basın milli mücadeleyi yürüten kadroların arasındaki fikir mücadelesinin de önemli bir aracı olmuştur.

Anadolu’da başlayan Milli Mücadele, iletişim alanında kendi araçlarını oluşturmuştur. II. Meşrutiyet döneminde “doğaçlama” yaşanan süreçten çıkarılan dersler, iletişim alanında yeni politikaların belirlenmesinde etkili roller oynamıştır. Posta ve telgraf sisteminin denetimi ve haberleşmenin sansürden geçirilmesi, İstanbul’dan ve yurtdışından gelecek gazete ve dergilerin sansürü, gazetelere destek olunması, yeni gazeteler çıkarılmasının sağlanması ile yeni oluşacak ideolojik ve politik hattın kamuoyuna aktarılması gibi uygulamalar iletişim alanının denetiminin önemini iyice kavrandığının göstergeleri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde üretilecek olan “İstanbul basını” kavramı, Cumhuriyet döneminde iktidarın uygulamalarına muhalefet edecek tüm kesimleri içine alacak şekilde genişleyecektir.

“İstanbul Basını”-Ankara Basını karşıtlığı “İstanbul Basını”nın Ulusal Bağımsızlık Savaşı’na karşı olmasıyla gerekçelendirilmektedir³⁴⁴.16 Mart 1920’de

³⁴¹ Özkaya, s.35.

³⁴² Özkaya, s. 7.

³⁴³ Gevgili, “Türkiye Basını”, s.211.

³⁴⁴ Kocabaşoğlu, “Tek Parti Döneminin...”, s.574. Kocabaşoğlu, “İstanbul basını, çoğunluğu itibariyle Milli Mücadele’ye, Meclis’e ve Mustafa Kemal’e karşı değildi. Aksine, Mondros silah bırakışması sonrası ilk şaşkınlık atlatıldıktan ve özellikle Ankara’da Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra *Alemdar*, *Peyam-ı Sabah*, *İstanbul*, *Aydede* gibi süreli yayınlar ve Ali Kemal, Refik Halid (Karay), Refi Cevad (Ulunay), Tarık Mümtaz (Göztepe) gibi gazeteci ya da yazarlar dışında İstanbul matbuatı, zamanla şiddetlenen saltanat ve müttefik sansürüne rağmen, Ankara’daki haklı mücadeleyi desteklemiştir. Buna karşılık Ankara’da, 1921 yılı ortalarından itibaren pek çok İstanbul gazetesinin Anadolu’ya girmesine izin vermiş, İstanbul’da yayınlanan gazetelere aynen Anadolu’da yayınlanan gazeteler gibi, kağıt temininde, malzeme tedarikinde kolaylıklar sağlamış, ithalat ve gümrük resminde muafiyet ya da indirimler yapmıştır” der. Özkaya, s.11. Güz, s.9. Güz, sansür ve işgal nedeniyle İstanbul basının işlevlerini yerine getirememesi nedeniyle Ankara Hükümeti tarafından Ankara basınının oluşturulduğunu söylemektedir, Berkem, s.76-81. Süreyya Sami Berkem anılarında *İleri* gazetesinde çalışırken İngiliz *New Chronicle*

İstanbul'un işgalinin ardından sansüre işgal kuvvetleri de katılmıştır.³⁴⁵ İşgale karşı başlayan Milli Mücadele, İstanbul'da basın içinde Anadolu'da başlayan hareketten yana olanlar ve karşı çıkanlar ayrımını getirmiştir. İstanbul'da basının önemli bir kısmı Milli Mücadeleyi desteklerken Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı yanlısı basın Anadolu aleyhinde yayınlar yapmıştır³⁴⁶. Anadolu'nun işgal altındaki bölgelerinde ve İstanbul'da basın İstanbul hükümetinin ve itilaf devletlerinin sansür ve baskısı nedeniyle bağımsız hareket edememektedir³⁴⁷. Anadolu'da başlayan harekete yer verilememesinin bir sebebi de İstanbul'da çıkan gazetelerin Anadolu'ya muhabir gönderememesidir.³⁴⁸ 2 Aralık 1918'de yayınlanan sansür kararına göre, İtilaf Kuvvetlerinin askeri hareketi üzerine, heyecan verici ve unsurların arasını bozacak yayınlar, “zat-ı Hazret-i Padişahi ve bilimum memurin-i Osmaniye ve ecnebiye aleyhinde münafi-i hürmet” yayınlar, “düvel-i muazzama'dan biri üzerine tahrik edici yazılar”, genel olarak kişisel tartışmalar, hükümet şeklinin değişikliğine dair yayınlarla devlet çıkarına aykırı yayınlar yasaklanmıştır. 5 Şubat 1919'da kabul edilen sansür kararnameyi sıkıyönetim bölgesindeki basına kısıtlamalar getirmiştir. Buna göre her çeşit evrak ve basının askeri ve müki sansür heyetinden geçmeden basımı ve yayını yasaklanmış, uymayanların yayınlarının toplatılacağı, geçici ve süresiz kapatılabileceği, basanların cezalandırılacağı belirtilmiştir. İstanbul'un işgalinin ardından 5 Ağustos 1920'de çıkartılan kararnameyle sansürün şiddeti daha da arttırılmıştır.³⁴⁹ Bu ortama rağmen Milli Mücadele'yi başından sonuna kadar destekleyen İstanbul gazeteleri de olmuştur³⁵⁰. İstanbul'da çıkan önemli gazeteler; *İleri*, *Tasvir-i Efkâr*, *İkdam*, *Vakit*,

gazetesinde çıkan ve Ermeni meselesine ilişkin Türk tarafını haklı bulan bir makaleyi çevirdiğini ancak yazının İngiliz sansürü nedeniyle yayınlanmadığını buna karşılık kendisinin Sansür Heyeti başkanı “Binbaşı Thomson cenaplarına Açık Mektup” başlığıyla yazdığı yazının İstanbul'da basılmadığı için Balıkesir'de çıkan *İzmir'e Doğru* gazetesinde yayınlandığını yine Mütareke sırasında çıkardığı gazetesi *Haber*'in bir buçuk ay yayın hayatına devam ettiğini ve Heyet-i Vükela kararıyla “bilâ müddet” kaydıyla birkaç kez tatil edildiğini yazar.

³⁴⁵ Kabacalı, s.151. Us, s.20.

³⁴⁶ Gevgili, “Türk Basını”, s.211. Gevgili, “Ali Kemal'in *Peyam-ı Sabah*'ı, Refii Cevat Ulunay'ın *Alemdar* ve İngiliz Muhipler Cemiyeti sözcüsü *İstanbul* gazetelerini gittikçe ön plana çıkarmışlardır. İtilafçı eğilimli Refik Halit Karay da ünlü güldürü gazetesi *Aydede*'yi 1920'de yayınladığında aynı gruba katılmıştır” der.

³⁴⁷ Özkaya, s.7, Sertel, **Hatırladıklarım**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001, s.73-74. Güz, s.9. Yılmaz ve Doğaner, s.5.

³⁴⁸ Özkaya, s. 23-24.

³⁴⁹ Güz, 10. Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.

³⁵⁰ Güz, s.13-14.

Akşam, Tercüman-ı Hakikat, Tanin gazeteleri Milli Mücadele’yi sansürün izin verdiği oranda desteklemiştir. Hürriyet ve İtilaf yanlısı *Peyam-ı Sabah, Alemdar, İstanbul* ve *Aydede* gazeteleriye Milli Mücadele aleyhinde yayın yapmıştır. 1920 Haziran’ındaki Doğu Zaferi; 1921 Ocak’ında I. İnönü, Mart’ında II. İnönü, 1921 Eylül’ünde Sakarya Zaferi’nin ardından İstanbul’da çıkan gazetelerin cepheler, milli kuvvetler, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal konusunda bilgi verdiği görülmektedir³⁵¹.

Konunun daha iyi anlaşılması için söz konusu dönemde “İstanbul Basını” diye anılan gazetelere ve siyasi tutumlarına kısaca bir göz atmak gerekmektedir.

İleri: Başyazarı Celal Nuri (İleri) olan gazete 1918’de çıkmaya başlamıştır. Sorumlu müdürü Halil Lütfi (Dördüncü) Bey’dir. Gazete Milli Mücadeleyi destekleyen tavrı nedeniyle iki defa kapatılmış, Celal Nuri Bey de Malta’ya sürülmüştür. Gazete Ankara Hükümeti’nden maddi destek görmüştür.³⁵²

Tasvir-i Efkâr: 1862’de Şinasi tarafından çıkarılan *Tasvir-i Efkâr* 1908’den itibaren Ebüzziya Tevfik tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. Ebüzziya Tevfik 1913’de ölünce gazete oğulları Velit ve Talha Beylerin yönetiminde çıkmıştır.³⁵³ 1919’da *Tasvir-i Efkâr* gazetesi muhabiri Ruşen Eşref Bey ve fotoğrafçısı Kenan Bey’in Sivas’a gönderilmesi ve gazetede gidilen yerlerin durumu hakkında çıkan bilgiler son derece önemlidir. Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Refet Beylerle görüşmelerin gazetede yayınlanması, İstanbul’da yaşayanlara farklı seslerin de olduğunu göstermiştir. 1919 Ekim ve Aralık’ında *Tasvir-i Efkâr* İzmir’in işgali konusunda üç aya yakın bir süre “İzmir Kuva-yı Milliyesi” başlığı altında, Kuva-yı Milliye’nin çalışmalarını ortaya koyan, bir kısmı sansüre uğrayan yazı dizisi yayınlamıştır.³⁵⁴ Gelişmeleri bildirmesinin yanı sıra *Tasvir-i Efkâr*, Mustafa Kemal Paşa’nın beyannamelerini de yayınlamıştır.³⁵⁵

³⁵¹ Özkaya, s. 12.

³⁵² Güz, 14. Şapolyo, s.223.

³⁵³ Şapolyo, s.223-224. Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, İstanbul: Bateş, 1998, s.382. Atay’a göre *Tasvir-i Efkâr*’ın sahibi Velid Ebüzziya devrin belli başlı akımlarından birini temsil etmektedir. Vatanperver, milliyetçi fakat koyu şeriatçı denecek kadar geri fikirlidir.

³⁵⁴ Özkaya, s. 20.

³⁵⁵ Özkaya, s.20. Özkaya, 20 Ekim 1919’da, Mustafa Kemal Paşa’nın “Mühim bir Beyannamesini” yayınlayan *Tasvir-i Efkâr*’ın ulusal mücadeleye karşı olduğu düşüncesinin yanlış olduğunu söyler.

İkdam: Ahmet Cevdet Bey tarafından kurulan *İkdam* Milli Mücadele döneminde Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) tarafından yönetilmiştir. Babanzade İsmail Hakkı, Ali Reşat, Ahmet Rasim, Ahmet Refik, Hüseyin Cahit, Hüseyin Rahmi'nin yazdığı *İkdam*'da *Peyam-ı Sabah* kuruluncaya kadar Ali Kemal de yazmıştır.³⁵⁶ İstanbul gazetelerinden *İkdam* da pek çok sayısında İzmir'in işgali konusunda geniş bilgiler vermiştir. İzmir'in işgalini protesto eden mitingleri yayınlamıştır.³⁵⁷ *İkdam*'ın başyazarı Yakup Kadri Bey (Karaosmanoğlu), Anadolu'daki hareketle ilgili yazılar yazmıştır.³⁵⁸ Yakup Kadri, 31 Ocak 1921 tarihli "İstanbul Matbuatı" başlıklı yazısında "İstanbul Basını"-Ankara Basını tartışmaları ile ilgili görüşlerini dile getirerek Anadolu Ajansı'ndaki "Zaten Mütareke'den beri vazifelerini pek fena bir surette yapan İstanbul gazeteleri, şimdi de nafîle yere Anadolu'nun fuzulî avukatlığını yapmaya kalkışmasınlar" yolundaki yorumunun haksız olduğunu savunmuştur.³⁵⁹ Yakup Kadri, İstanbul'da çıkan bir iki gazete dışındaki dergi ve gazetelerin Anadolu Ajansı'nın böyle bir paylaşımını hak etmemiş olduklarına değinerek, bunların Ulusal Direniş'in başından beri her türlü tehlikeli işlere ve her çeşit engellere karşın "İrade-i Milliye"yi temsile çalışmaktan başka bir şey yapmadıklarını belirtmiş; kendilerinin nasıl bir ateşle örs ortasında, ne kadar nemrudane bir zorlamayla birçok cinayetleri onaylar gibi göründüklerini ve sütunlarını bazı paşaların acaip, çirkin edebiyatına ayırdıkları anları unutmadıklarını ekleyerek, Anadolu'daki arkadaşlarının bunu anımsamasını istemektedir.³⁶⁰

Vakit: 1875'te Filip Efendi tarafından kurulan *Vakit* gazetesi 1917'den itibaren Mehmet Asım (Us) ve Hakkı Tarık (Us) Beyler tarafından çıkarılmıştır. Gazetede Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), Ali Ekrem (Uşaklıgil), Selim Ragıp (Emeç), Reşat Nuri, Hakkı Süha, Halil Lütfi (Dördüncü), Enis Tahsin (Til) çalışmıştır³⁶¹.

³⁵⁶ Güz, s.15-16.

³⁵⁷ Özkaya, s.22.

³⁵⁸ Özkaya, s. 22.

³⁵⁹ Özkaya, s. 22.

³⁶⁰ Öztoprak, s. 38.

³⁶¹ Güz, s.15. Şapolyo, s.222.

Akşam: 1918’de çıkmaya başlayan *Akşam* Necmettin Sadak, Kazım Şinasi (Dersan), Ali Naci (Karacan) tarafından çıkarılır. Gazetenin yayın kadrosunda bulunan Falih Rıfki Milli Mücadele aleyhtarı basına ilişkin sert yazılar yazar³⁶².

Tercüman-ı Hakikat: 1878’de Ahmet Mithat tarafından çıkarılmaya başlanan *Tercüman-ı Hakikat* Milli Mücadele döneminde Peyami Safa ve Ethem İzzet (Benice)’nin yazdığı bir gazetedir³⁶³.

Tanin: Falih Rıfki Atay, Hüseyin Cahit (Yalçın)’ın *Tanin* gazetesinin başında Ankara’ya karşı savaşa geçtiğini yazar. Atay’a göre Mustafa Kemal’in yaratmak istediği yeni Türkiye ve Hüseyin Cahit’in ilk gençliğinden beri rüyalarını gördüğü yeni zamanlar Türkiyesi arasında hiçbir fark yoktur. Ancak başlangıçtan beri ne Mustafa Kemal ona ne de o Hüseyin Cahit’e ısınmamıştır³⁶⁴.

1919 genel seçimlerinde Müdafaa-i Hukuk hareketinin başarısı Hürriyet ve İtilaf taraftarı basının muhalefetini getirmiş ve seçim üzerinde baskı olduğuna ilişkin yazılar yayınlanmıştır³⁶⁵. *Peyam-ı Sabah*, *Alemdar* gazeteleri, *İstanbul* ve *Aydede* adlı mizah gazetesi Milli Mücadele aleyhindeki gazetelerdir.

Peyam-ı Sabah: Mihran Efendi’nin *Sabah*’ı ile Ali Kemal tarafından çıkarılan *Peyam* gazetelerinin birleşmesiyle 1920’de yayın hayatına giren *Peyam-ı Sabah* milli mücadeleye karşıdır. Ali Kemal bu tavrı yüzünden 6 Kasım 1922’de İstanbul’dan Ankara’ya getirilirken, İzmit’te linç edilecektir³⁶⁶.

Alemdar: 1909’da Refii Cevat (Ulunay) tarafından çıkarılmaya başlayan gazete hem İttihatçılara hem de Milli Mücadele aleyhine yayın yapmıştır. Refik Halit (Karay), Hafız İsmail, Dr. Selahattin, Muammer Asaf ve Mustafa Sabri’nin yazdığı gazete 1922’de kapanır.³⁶⁷

³⁶² Güz, s.15.

³⁶³ Güz, s.16.

³⁶⁴ Atay, s. 382.

³⁶⁵ Tunaya, “Osmanlı İmparatorluğundan...”, s.375-376.

³⁶⁶ Güz, s.17-21. Güz, Ali Kemal’in mahkeme edilmeden linç ettirilmesinin ardından Milli Mücadele aleyhinde faaliyette bulunmuş olanlarının çoğunun yurtdışına kaçtığını söyler.

³⁶⁷ Güz, s.21-22.

İstanbul: Sait Molla tarafından çıkarılan gazete “İngiliz Muhipleri Cemiyeti”nin yayın organı gibidir. Sait Molla cemiyetin kurucu üyelerindendir.³⁶⁸

Aydede: 1920’de Refik Halit (Karay) tarafından çıkarılmaya başlanan mizah dergisi *Aydede* Milli Mücadele aleyhinde yayın yapmaktadır.³⁶⁹

Milli Mücadele ile girilen devrim süreci kendi yayın organlarını da yaratmıştır. Bu dönemde Anadolu’nun birçok yerinde gazeteler çıkar. Sansürden uzakta olması bu gazetelerin daha özgür bir yayın çizgisi izleyebilmelerini sağlamıştır. *İzmir’e Doğru*, *Doğru Söz* (Balıkesir), *Yeni Adana*, *Açıksöz* (Kastamonu), *Babalık*, *Öğüt* (Konya), *Küçük Mecmua* (Diyarbakır), *Albayrak* (Erzurum), *Emel* (Amasya), *Ahali* (Edirne), *İstikbal* (Trabzon), *Işık* (Giresun), *Ahali* (Samsun), *Anadolu* (Antalya), *Satvet-i Milliye* (Elazığ), *Amâl-ı Milliye* (Maraş), *Türkoğlu*, *Dertli* (Bolu), *Yeşil Yuva* (Artvin), *İrade-i Milliye* (Sivas), *Hâkimiyet-i Milliye* (Ankara) Milli Mücadele’yi destekleyen gazetelerdir³⁷⁰. Bu gazeteler meclis müzakerelerine, Anadolu Ajansı haberlerine ve Mustafa Kemal’in konuşmalarına yer vermektedirler.³⁷¹

Bu dönemde Milli Mücadele’yi destekleyen Anadolu Basını’nın en önemli temsilcilerini şöyle sıralamak mümkündür:

Babalık: *Babalık* gazetesi hükümetin resmi bildirimlerini, Anadolu Ajansı’nın haberlerini ve savaş haberlerini yayınlamış; Milli Mücadele’ye yapılan yardımları sürekli teşvik etmiştir³⁷². Gazete, Ankara’dan gönderilen kağıt ve mürekkeple çıkarılmıştır. Gazete büyük taarruzun her yeni gelişmesini sabah akşam çıkardığı bedava dağıtılan ilavelerle halka duyurmuştur.³⁷³ Gazetenin matbaası baskı makinesi, keski makinesi ve harfler açısından oldukça iyi durumda bir matbaadır. Elindeki Yunanca harflerle Garp Cephesi’nin emriyle Yunanca beyannameler de basmıştır.³⁷⁴ Gazetenin sahibi Yusuf Mazhar’dır. Yazı işleri müdürlüğü Süleyman Sami (Berkem) ve Server (İskit)

³⁶⁸ Güz, s.22.

³⁶⁹ Güz,s. 23.

³⁷⁰ Özkaya, s. 14.

³⁷¹ Özkaya, s.17. Gevgili s.213.

³⁷² Özkaya, s. 18.

³⁷³ Coşar, s.147.

³⁷⁴ Berkem, s.116.

tarafından yapılır. Gazetede Ekrem Reşat, Yakup Kadri, Reşat Nuri, Naci Fikret, Namdar Rahmi, Dafettin Nüşet, Feridun Nafiz, Enver Behnan yazmıştır.³⁷⁵ Gazetenin başyazarı Süleyman Sami (Berkem) Bey Konya'da Anadolu Ajansı muhabirliği yapmaktadır. Aynı zamanda Konya Türk Ocağı'nın da reisidir.³⁷⁶ Milli Mücadele'ye katılmak için geldiği Ankara'da, dönemin Matbuat Umum Müdürü Muhiddin (Birgen) Bey aracılığıyla, *Babalık* gazetesinde çalışmaya başlamıştır. Süreyya Sami Bey teklifi kabul etmesinin en önemli nedenini şöyle ifade etmiştir:

Konya'da pek yakın bir zamanda isyan çıkmıştır. Bu isyan neden çıktı? Sebepleri ne idi? Anlaşıyordu ki burada bir gerilik temayülü var. Taassup perdesi, gözleri bürümüş. Memleket düşman işgali altına girdiği halde Türkün ilk vazifesi, memleketi müdafaa etmek, düşmanı topraklarından çıkarıp atmak olacağı yerde düşmanla işbirliği edip memleketi satılığa çıkararak beyni sulanmış ve gözlerini hırs bürümüş olan bir "halife"nin peşine düşen zavallılar aydınlatılmaya muhtaçtırlar. Bunların, tehlikeli bir hastalığa düşmüş insanlardan farkları yoktu. Bedenî ve uzvî hastalıkları nasıl doktorlar tedavi ederlerse cehalet ve onun doğurduğu taassup hastalığına tutulanları da biz aydınların tedavi etmemiz lazım gelmez miydi? Bu vazife bizim üstümüze düşüyordu. Bu hastalık, insan asmakla değil, ondaki cehalet mikrobunu gidermekle, milletin gözünü açıp nura kavuşturmakla ancak tedavi edilebilirdi³⁷⁷.

Açıksöz: 15 Haziran 1919'de yayına başlayan *Açıksöz* Gazetesi Kastamonu ve çevresinde çıkar. Hüsnü (Açıksöz), Ahmet Hamdi ve Tahir (Karaoğuz) tarafından yayınlanmaya başlayan gazetenin yazarları arasında İsmail Habib, Fazıl Berki, İsmail Hakkı (Uzunçarşılı) bulunmaktadır.³⁷⁸ Yaşanan maddi olanaksızlıklara karşın *Açıksöz*, ulusal mücadeleyle ilgili haberleri ilçe ve köylere duyurmak için buralara parasız gönderilir³⁷⁹ *Açıksöz* gazetesi Kastamonu ve çevresiyle birlikte, İstanbul ile Anadolu arasında bir köprü görevi gören ve önemli bir liman kenti olan İnebolu, Zonguldak, Sinop, Bolu gibi illerin haberlerini de yayınlar ve buralarda da satılır. Hatta gizli

³⁷⁵ Güz, s.27.

³⁷⁶ Berkem, s. 98.

³⁷⁷ Berkem, s.110-111.

³⁷⁸ Güz, s.28. Şapolyo, s. 212.

³⁷⁹ Özkaya, s.19.

yollardan İstanbul'a bile sokulur³⁸⁰. Diğer gazeteler gibi maddi imkansızlıklardan yakınan gazete 1920 yılının Eylül ayı içinde Kastamonu'da haftanın bir günü silah talimine davet edilen halkın katılımını arttırmaya çalışan yayınlar yapar. Gazete abone bedellerini toplamakta zorlanır. Milli Mücadele'nin propagandası için köylerde parasız dağıtılır.³⁸¹ Mustafa Kemal'e destek olan *Açıksöz* "Tekalif-i Milliye" emirlerine uyulması için yazıları yayınlar ve bu emirleri ayrıntılı olarak halka duyurur. Yapılan mitingleri, İtilaf Devletlerine çekilen protesto telgraflarını, cephede elde edilen zafer ve başarıları yayınlarak kamuoyunun oluşmasına da yardımcı olmuştur.³⁸²

Doğrusöz: İzmir'in işgalinden bir hafta sonra Balıkesir'de haftada bir çıkarılan gazetenin imtiyaz sahibi Sındırgılızade A. Bakır'dır. İlk sayısı 22 Mayıs 1919'da çıkan gazetenin başyazarı "Marmara müdürü sabıkı Varnalızade İsmail Hakkı" dır.³⁸³

İzmir'e Doğru : *İzmir'e Doğru* gazetesi Vasıf ve Esad (Çınar) kardeşler ve Mustafa Necati Bey tarafından 16 Kasım 1919'da çıkarılmaya başlanır. Vasıf Bey aynı zamanda Balıkesir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti idare üyesidir. Gazete cemiyetten alınan 100 lira ile çıkar. Esat (Çınar) gazetenin yazı müdürlüğünü yürütür. Vilayet matbaasında basılan gazetenin ilk sayısı bin adet basılır. Bir kısmını bedava Kuvayi Milliye cephelerine geri kalanı da kasabalara, köylere gönderilir. Gazetenin başyazarını Mustafa Necati ve Hüseyin Vasıf (Çınar) yazar. Mustafa Necati Bey ilk B.M.M. üyesidir. Milli Eğitim Bakanı olarak harf devriminin hazırlanmasında büyük rol oynar. 1929'da vefat eder. Hüseyin Vasıf (Çınar) ikinci B.M.M.' ne seçilmiş, Kültür Bakanlığı yapmış, 1934'te Moskova'da büyükelçi iken vefat etmiştir. Kardeşi Esad (Çınar) Balıkesir'in işgali üzerine Ankara'ya çekilmiş ve orada Mustafa Kemal'in katibi olmuştur.³⁸⁴ Kuvayi Milliye karargâhının istihbarat dairesine bakan Esat (Çınar) İzmir'in işgaline karşı yapılan mitingün düzenlenmesinde de yer alır. Çıkan gazetenin üçte ikisi mitingde yapılan konuşmalar, mitingün heyecanını anlatan yazılar kaplar. Mitingden alınan resim Bandırma'ya vapura yollanır. Balıkesir'de klişe yaptıracak kimse olmaması nedeniyle

³⁸⁰ Özkaya, s.19.

³⁸¹ Coşar, s.91-105.

³⁸² Özkaya, s. 19.

³⁸³ Coşar, s.14.

³⁸⁴ Coşar, s. 23-26.

gizlice İstanbul'a gönderilir. 16 Kasım günü bin adet basılan gazeteden yüz gazete kalır. Dört numaralı *İzmir'e Doğru*, 3 bin adet basılır.³⁸⁵

Misak-ı Milli: Kayseri'de 1922 çıkarılmaya başlanan *Misak-ı Milli*'nin başlığı altında "Müdafai Hukuk Cemiyeti merkeziyesinin mürevvici efkârıdır" yazar. *Misak-ı Milli*'nin imtiyaz sahibi Necmettin (Feyzioğlu), mesul müdürü Osman Nafiz ve yazı işleri müdürü Nurullah Sami'dir. Gazetede Faruk Nafiz'in de şiirlerine rastlanır. Daha sonraları bu gazete yalnız *Misak* adıyla ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın sözcüsü olarak çıkmaya devam eder, 1925'te kapanır.³⁸⁶

Emel: *Emel* gazetesinin büyük kısmı köylere, ilçelere bedava yollanır. Gazeteyi Mehmet Sırrı Bey çıkarmaktadır. Gazete Ankara'dan Matbuat Müdüriyeti'nden kağıt almaktadır. Ancak bu yetersiz kalmaktadır.³⁸⁷

Albayrak: Mart 1913'te çıkmaya başlayan gazete İttihat Terakki Cemiyeti tarafından kurulmuştur. Kığı'dan Erzurum Belediye Meclisi'ne üye olarak gelen Süleyman Necati idareyi ellerine aldıktan sonra gazete canlanır.³⁸⁸ Selanik'teki *Genç Kalemler Dergisi* etrafındaki politikaya bağlıdır. *Albayrak*, Erzurum'un Ruslarca işgal edilmesi üzerine kapanır. Birinci Dünya Savaşı sonunda işgal kuvvetlerinin çekilmeleri üzerine tekrar çıkar. Bu ikinci devrede yayın hayatı 1921 yılının ilk aylarına kadar devam edecektir. Gazete, müdürü Mithat Bey'in (Süleyman Necati'nin kardeşi) Kazım Karabekir tarafından tevkifi üzerine kapanır.³⁸⁹ Dursun Ali Akbulut gazeteyi çıkaran Midhat Bey'in "halk hükümeti" kurmaya çalıştığını, bu nedenle Enver Paşa'yı Anadolu'ya getirme girişimi içinde bulunduğu görüşünün doğru olmadığını söyler. Akbulut'a göre her iki yanın savunduğu "idare heyeti benzer" de olsa Midhat Bey'in Enver Paşa ve çevresine karşı olduğunu, Mustafa Suphi ve ekibine yakın olduğunu belirtmektedir.³⁹⁰

³⁸⁵ Coşar, s.27. Güz, s.29.

³⁸⁶ Coşar, s.85. Coşar, "Misak-ı Milli'nin 4 Haziran 1338 tarihli ve (Birinci sene: No.124) kaydını taşıyan bir nüshası bulunabilmiştir. Gazete günlük olduğuna göre, ilk çıkışının 1922 yılının birinci ayına rastlaması gerekir" der.

³⁸⁷ Coşar, s.170-171.

³⁸⁸ Süleyman Necati (Güneri) Bey Matbuat ve İstihbarat Müdürü Umumiliği görevi de yapmıştır. Dursun Ali Akbulut, **Albayrak Olayı**, İstanbul: Temel Yayınları,2006, s.141.

³⁸⁹ Coşar, s.199. Şapolyo, s.213.

³⁹⁰ Akbulut, s.135-136 .

Anadolu: Antalya’da çıkan *Anadolu* gazetesi Haydar Rüştü Bey tarafından çıkarılır. Birinci Dünya Savaşı öncesi İzmir’de *Anadolu* gazetesinde çalışan Haydar Rüştü, Akil Koyuncu’nun ayrılmasından önce başyazar ve sonra da gazetenin sahibi olur. İzmir’in işgali üzerine gazetesi de kapanır. Kendisi de önce İstanbul’a , sonra oradan Antalya’ya kaçar. Antalya’da çıkarmaya başladığı *Anadolu* İzmir’in kurtuluşu üzerine bu şehre döner ve tekrar orada çıkar. 7 devre milletvekilliği yapan Haydar Rüştü’nün ölümünden sonra eşi gazeteyi 1953 yılına kadar çıkarır.³⁹¹

Öğüt: Konyada çıkan *Öğüt* gazetesi Erzurum ve Sivas kongrelerinde Heyet-i Temsiliye nin kurulduğu sırada Anadolu’da çıkan tek günlük gazetedir. Gazete Mustafa Kemal’in özel kalem müdürü Hayati Bey aracılığıyla aldığı direktif, talimat ve haberleri yayınlır.³⁹² Gazetenin sahibi Trakyalı Ahmet Bey göçmen olarak geldiği Adana’nın işgalinin ardından Konya’ya gelir ve *Öğüt*’ü çıkarır.³⁹³ *Öğüt* 2 Temmuz 1921’den itibaren Ankara’da yayınlanmaya başlar.³⁹⁴ *Öğüt*’ün matbaası Mustafa Kemal’in isteğiyle Büyük Millet Meclisi adına satın alınır ve Büyük Millet Meclisi Matbaası olur.³⁹⁵

Anadolu’da yayınlanan gazeteler arasında Milli Mücadele’ye karşı olanlar da mevcuttur. Adana’da 19 Ekim 1918’den itibaren Ali İlmî tarafından çıkarılan *Ferda*, 1919’da Trabzon’da Ömer Fevzi tarafından çıkarılan *Selâmet* ve yine Ömer Fevzi tarafından Balıkesir’de çıkarılan *İrşad*, 1919’da İzmir’de yayınlanan *Köylü ve Islahat*, Kastamonu’da *Zafer*, Mudurnu’da *Kürsi-i Millet*, Edirne’de *Teemmin* ve Bandırma’da

³⁹¹ Coşar, s.261.

³⁹² Kandemir, “Milli mücadele basını”, *Yakın Tarihimiz*, cilt. III, sayı: 28, İstanbul, 6 Eylül 1962, s. 59.

³⁹³ Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası, 1961, s.96. Arıkoğlu dönemin gazetelerinin halkın moralini yükseltmek amacıyla kimi zaman asılsız haberlere yer verdiklerini yazar: “Konya’nın gençliği Ahmet Bey’den memnundu. Hergün hoş gidecek birçok havadis neşreder, bazen de onları heyecana getirirdi”...”heyecanlı havadislerden birisini (Hindistan sınırlarında 400.000 kişilik İngiliz ordusu ile harp eden Enver paşa kumandasındaki 250.000 kişilik müslüman kuvvetlerinin büyük zafer elde ettiğini, İngilizleri tarumar edip sayısız top, tüfek, malzeme ele geçirdiğini, mahvolan İngiliz ordusunun mühim bir kısmının teslim diğer bir kısmının ancak firar edebildiğini) *Öğüt* gazetesi tuntuuraklı iri yazılı serlevha ile neşr ve ilan ediyordu. Bu haberler memlekette heyecan yarattı. Herkesin yüzü gülüyor ve birbirlerini tebrik ediyorlardı. Tabii bu yazıların aslı esası yoktu. Fakat husule getirdiği sevinç pek büyüktü”. *Güz*, s.24-25. *Güz*, gazeteyi çıkaran Selanikli Abdülğani Ahmet’in *Öğüt*’ü 2/3 Ocak 1918’de Afyon’da çıkarmaya başladığını, 1919’da İzmir’in işgalinin ardından Konya’ya taşındığını yazar.

³⁹⁴ *Güz*, s.26.

³⁹⁵ *Güz*, s.26-27. Kandemir, s.59.

Adalet bu gazetelerdendir.³⁹⁶ Bunun yanı sıra Milli Mücadele döneminde Ankara'ya taşınan gazeteler ve yine Ankara'da yayımlanan dergiler vardır. Yunus Nadi'nin çıkardığı *Yeni Gün* 15 Mart 1920'de sansür heyetince kapatılır, 17 Mart 1920'de işgal kuvvetleri tarafından basılır ve aranır. Yunus Nadi 1 Nisan 1920'de Anadolu'ya geçer. 12 Nisan 1920 tarihli 380. Sayısı ile İstanbul'daki yayınına sona erdirir. Yunus Nadi, Ankara'da 9 Ağustos 1920'de *Anadolu'da Yeni Gün* adıyla tekrar yayınlamaya başlar.³⁹⁷ Gazete 1924 yılında yayınına son vermiş, Yunus Nadi İstanbul'da *Cumhuriyet*'i çıkarmaya başlamıştır.³⁹⁸ Ankara'da yayımlanan *Sebil-ür Reşat* dergisinin sahibi ve sorumlu yazı işleri müdürü Eşref Edip, başyazarı Mehmet Akif (Ersoy)'dur. Hem Anadolu'da *Yeni Gün* hem de *Sebil-ür Reşat* Sakarya Savaşı sırasında Kayseri'ye taşınmış sonra tekrar Ankara'ya dönmüştür.³⁹⁹

Bu dönemde yeni gazeteler çıkarılması ve varolan gazetelere yardımda bulunulmasının yanı sıra sansür uygulamalarıyla da haber kanalları üzerinde denetim kurulmak istenmiştir. 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasının ardından 6 Mayıs 1920 tarihli iki numaralı İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi İstanbul'la yapılacak her tür resmi haberleşmeyi yasaklamış, İstanbul'dan gelecek olan resmi yazı, gazete ve dergilerin geri gönderilmesi istenmiştir. Buna uymayanlar ise Hıyanet-i Vataniye yasası çerçevesinde yargılanacaktır⁴⁰⁰. 6 Mayıs 1920 tarih ve 2 numaralı İcra Vekileri Heyeti kararnamesi şöyledir:

1. İstanbul'a her nevi resmi muhaberat memnudur. Dersaadetten evrakı resmiye ve İstanbul matbuatı derhal iade olunacaktır. Evrakı varideyi ve matbuat kabul eden veya iade etmeyen memurlar Hıyaneti Vataniye mucibince itham edilecektir.
2. Posta ve telgraf muhaberatının hususi ve ticari olan kısmı muayyen merkezlerde sansüre tabi olmak şartıyla serbesttir. Ancak mektuplar açık olarak teati edecektir.

³⁹⁶ Güz, s.32.

³⁹⁷ Güz, s.37.

³⁹⁸ Güz, s. 38

³⁹⁹ Güz, s. 38-39.

⁴⁰⁰ Er, s. 38-39.

3. Muhaberat Türkçe olacaktır. Fransızca muhaberat için lüzumu kadar mahreç tayin edilecektir. Bu kararın icrasına dahiliye Vekaleti memurdur.⁴⁰¹

Bu kararnamenin bir de 19 maddeden oluşan yönetmeliği vardır. Bu yönetmelikle Anadolu'nun iç kısmında ve kimi sahil bölgelerindeki sansür merkezleriyle ilgili memurların ve Trabzon, Sivas, Ankara, Antalya ile Bursa olmak üzere beş sansür müfettişinin görevleri saptanmış; yönetmeliğin yürütülmesinden kumandanlar ve sansür müfettişleri sorumlu tutulmuştur. Bu kararnameye ek yönetmeliğin 11. maddesinde sansür müfettişlerinin bağlı olduğu başvuru yeri Ankara'da bulunacak olan Genel Müfettiş iken, 16 Ağustos 1920 tarihinde çıkarılan 164 nolu kararnameye göre Posta Telgraf ve Telefon Genel Müdürlüğü biçiminde düzeltilmiştir. Yine bu ek kararname ile iç posta ve telgraf haberleşmesinin özel ve ticari olanı sansüre bağlı tutulmamıştır. Karar milletvekilleri dahil herkesi kapsadığı için tartışma yaratmıştır.⁴⁰²

Bu dönemde sansür Milli Mücadele aleyhinde çıkan yazıların halka ulaşmasını engellemeyi amaçlamaktadır⁴⁰³. Bunun yanı sıra Milli Mücadele'yi destekleyen gazetelerin de zaman zaman uyarıldığı görülmektedir. Bu uyarılar iki nedenle olmaktadır. Öncelikle basının subaylar ve halk arasında moral bozukluğuna neden olacak haberlere yer vermemesi istenmektedir⁴⁰⁴. Bunun yanı sıra Türk basınının,

⁴⁰¹ *Düstur*, 3. Tertip, C.I-III, 2. Baskı, Ankara:1953'den aktaran Güz, s.62.

⁴⁰² Öztoprak, s.41. Güz, s.62. Milletvekillerinin kendi mektuplarının sansürden geçmesini istememesi, sonuçta bu mektupların Meclis'te dönüşümlü olarak kurulacak bir heyet tarafından okunması kararına bağlanır.

⁴⁰³ Mustafa Kemal Paşa'da 12 Nisan 1920'de Bursa 56. Fırka Kumandanlığına çektiği telgrafta İstanbul'dan Bursa'ya gelen İstanbul basınının askeri bir kontrole tâbi tutulmasını ister. Bursa 56. Tümen Kumandanlığına "İstanbul Matbuatının gerek posta ile ve gerek müvezzi'ler ve bâyi'ler için elden Bursa'ya gelenlerin askerî bir kontrol tesisi ile mahzurdan salim olmıyanlarının men', ithal ve intişarlarının te'mini mercudur." *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Ankara: E.U. Basımevi, 1957, vesika 483. Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Nisan 1920'de Samsun Mutasarrıflığına çektiği telgrafta "Vatanın şu hayat ve memat cidalinde İstanbul'da düşman elinde ve emrinde olan Payitaht matbuatına karşı pek ciddi bir kontrol tatbiki taht-ı elzemiyettendir. Samsun Rumlarının Rumca Gazeteleri olup okuduklarından bahsediliyor. Bilhassa buna asla cevaz olamaz. Binaenaleyh posta ile veya suver-i saire ile gelebilecek İstanbul matbuatına karşı pek ciddi ve kat'î tedabir alınması lüzumunu tekrar beyan ederiz Efendim."

⁴⁰⁴ Özkaya, s.28-29. İstanbul'da yayınlanan *Memleket* Gazetesi ile ilgili 20 temmuz 1919'da, 20. Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuat Bey'in 3. Ordu müfettişliğine, bu konuda Üsküdar mevki'i Müstahkem Komutanı Şevket Bey'den aldığı telgrafi duyurarak, *Memleket* gazetesinin ulusal bağımsızlık savaşını destekleyici yazılar yazmasının sağlanmasını ister. *Gene Albayrak* Gazetesi'nde, Ordu aleyhinde bir yazı çıkmış, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'da yayınlanan bu gazetenin

Avrupa kamuoyunda ulusal kurtuluş savaşı aleyhinde herhangi bir düşünceye neden olmayacak bir yayın çizgisi izlemesi hedeflenmektedir. 1920 Martından itibaren Fransız basınının Milli Mücadele lehinde yazılara yer vermesi nedeniyle, Çanakkale müstahkem mevki komutanı Şevket Bey, Mustafa Kemal ve 20. Kolordu Komutan vekili Mahmut Bey'e, Samsun'daki *Rehber* gazetesinin 9 Şubat, *Aks-i Seda*'nın 15 Şubat, Ankara'daki *Hakimiyet-i Milliye*'nin 16-21 Şubat arasındaki sayılarında Fransızlar aleyhindeki yazıların çıkmasının doğru olmadığını belirtmiştir.⁴⁰⁵ Bağımsızlığını ilan etmiş eski Osmanlı idaresindeki devletler konusunda da onların bağımsızlığının desteklediği belirtilecektir. Turancılık ve pan-islamizm ile araya mesafe koyan, Wilson prensiplerini her milletin hukukunu savunmak için esas alan bir yayın çizgisi istenmektedir.⁴⁰⁶

Haberleşme konusundaki genel sansür Meclis'te de rahatsızlıklara yol açacaktır. Çorum mebusu Abdurrahman Dursun ve Tokad mebusu Memed Rifat mebuslara, icra vekillerine ve resmi kurumlara gönderilecek haberleşmesinin sansür dışı tutulması yönünde bir karar verirler⁴⁰⁷. Bu kararın görüşülmesi sırasında farklı fikirler ortaya çıkmıştır. Tartışmalarda sansürün tamamen kaldırılması, mebusların sansür harici tutulması ve herkese eşit bir biçimde sansür uygulanmasına devam edilmesi yönünde farklı görüşler beyan edilmiştir. Sinop mebusu Hakkı Hami Bey sansürün birçok açıdan olumsuz olduğunu, beş bin mektubun Konya'da sansür edilmek üzere postanede bulunduğunu örnek vererek bunun ticari haberleşmeyi de engellediğini söyler. Hakkı Hami Bey'e göre, sansürü yurtiçinde uygulamak anlamsızdır. Haberleşmeyle halk arasında kargaşa yaratmak isteyenler bu tip haberleri postaneye vermeyeceklerdir⁴⁰⁸. Karahisarı Sahib mebusu Memed Şükrü Bey'e göre de ülke içinde karşı propaganda yapacak kişiler, bunu yapmak için özel bir teşkilat kuracak, başka yollarla haberleşeceklerdir. Mehmet Şükrü Bey yazıların limonla yazılıp sonra ateşe gösterildiği zaman okunabildiğini, kendisinin de İstanbul'a Milli Mücadele ile ilgili fikirleri yazmak

bu yazısı hakkında, 25 Haziran 1921'de, Erzurum milletvekili Necati Bey'i uyarmak lüzumunu hissetmişti.

⁴⁰⁵ Özkaya, s.32.

⁴⁰⁶ Özkaya, s. 25-26.

⁴⁰⁷ TBMM ZC Cilt 2 İ:27, Celse:1, 4.7.1336, s.150.

⁴⁰⁸ TBMM ZC Cilt 2 İ:27, Celse :1, 4.7.1336, s.151.

için bu yöntemi kullandığını, bu nedenle de yararsız olan sansürün tamamen kaldırılmasını ister.⁴⁰⁹

Buna karşılık Dahiliye Vekili ve Aydın mebusu Cami Bey sansürün devamını ve mebusların da buna dahil edilmesini savunmuştur. Cami Bey'e göre ülkenin içinde bulunduğu durumda sansür bir ihtiyaçtır. Mebuslara uygulanan sansürün ise Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki Hükümeti'nin uygulamalarından çıkan derslerden kaynaklandığını söyler. Cami Bey'e göre o dönemde yapılan istisnalar sonucunda sansür yalnızca halk üzerinde uygulanmış; bu da halk arasında olumsuz düşüncelere yol açmıştır. Bu anlamda bir eşitlik uygulamasının gerekli olduğu düşünülmektedir⁴¹⁰. Mustafa Kemal Paşa da sansürün devamını savunur. Ama Mustafa Kemal Paşa'ya göre sansür yalnızca karışıklık çıkarmak isteyenleri engellemek için değil, haber akışının tek elden yürütülmesini sağlamak için de gereklidir. Mustafa Kemal Paşa bu son derece önemli tespitten sonra bu nedenle haberleşmede meydana gelen aksaklıkların ortadan kaldırılmasının yollarının aranması gerektiğini söyler. Ona göre mebusları da içerecek bir şekilde sansür devam etmelidir. Böylelikle sansürün devamı Meclis'ce kabul edilecektir. Mustafa Kemal Paşa bu tartışmalar esnasında, sansürün mebusları da içerecek şekilde devamını şu şekilde gerekçelendirmiştir:

Bir defa sansör, yalnız erbabı mefsedeti kastederek, fesadı men için vaz edilmiş birşey değildir. Memleketimizin ahvali dahiliyesini nazarı dikkate alacak olursanız, tamamen hüsnü niyete makrun olmak üzere, bazı yerlerdeki malumatı, havadisi diğer yerlere nakletmek dahi muzur olabilir. Mesela Düzcede isyan varken Yozgad havalisinde de hafî olarak bir takım erbabı mefsedet çalışmakta idi. Bu müfsidler Düzcede ki vakayia velev havadis kabilinden olsun seri bir surette vakıf olabilselerdi, Düzcü isyanının vukuu sırasında Yozgad isyanı da vaki olurdu. Binaenaleyh bazan bir tarafın malumatını diğer tarafa isalde de teehüratı icab edecek esbabı katiye olabilir. Bundan dolayı dahilden sansör vazını Heyeti İcraiye lüzum görmüş ve bunu vazetmiştir. Bu lüzuma kani olduktan sonra azayî kiramın bundan istisnası meselesi de nazarı dikkate alınmıştır. Bittabi hiç birbirimizden şüphe etmiş değiliz. Böyle bir şüphe ve tereddüd bizden uzak olsun. Yalnız mebusanı kiramın bu kaidei umumiyeden istisna edilmemesinin bir sebebi var. O da sansörü

⁴⁰⁹ TBMM ZC Cilt 2, İ:27, Celse:1, 4.7.1336, s.151.

⁴¹⁰ TBMM ZC Cilt 2, İ:27, Celse:1, 4.7.1336, s.151.

vazeden vaka Heyeti İcraiye idi, malumu aliniz Heyeti İcraiye, heyeti umumiyemiz namına ifayı vazife etmektedir. Binaenaleyh sansörü vazeden Heyeti aliyeniz, kendisini bu kaideden istisna etmek isterse ve bunu izzeti nefis meselesi ve itimad meselesi olarak telakki ederse o zaman bütün rüesayı memurini mülkiye valiler, mutasarrıflıklar, kaymakamlıklar hepsi şayanı itimad insanlardır ve bütün memurlar ve bütün kumandanlar ve zabitan şayanı itimad insanlardır. Bunlara diyeceğiz ki, biz şayanı itimadız, fakat bizden başka herkes şüphe edilecek insanlardır. Tabii böyle bir şey diyemeyeceğiz. Binaenaleyh bu gibi şeyleri söyletmemek için, hiçbir kimsenin böyle itirazına mahal bırakmamak için, kendimizi de bu istisnadan hariç tutmağı muvafık bulmamış idik. Eğer mebusanı kiram, rüesayı memurin ve saireyi şayanı itimad bulup ondan gayrisine sansörü tatbik etmek isterlerse ondan gayri ne kalır? Efradı millet, kütlei asliyei millet, demek ki kendilerine vekalet ettiğimiz millet şayanı itimad değildir. Böyle bir şey olamaz. Meseleyi izzeti nefis meselesi yapmak doğru değildir. Sansörü idame etmek lüzumuna kail iseniz kendimizi istisna etmemeliyiz. Yalnız sansörün vazından dolayı bazı mezahiri bertaraf edecek tedabir almalıdır.⁴¹¹

Bu dönemde İstanbul'da çıkan gazeteler Anadolu'ya sokulmamaktadır. Mustafa Kemal 23 Mart 1920'de Ankara'dan, kolordulara ve Refet Bey'e çektiği telgrafta "Memleketin geleceğinin önem kazandığı bu sırada, kamuoyunun milli mücadele yanında yer alması düşünülürken, düşmanın hesabına çalışan *Peyamı Sabah*, *Serbesti*, *Alemdar*, *Bosfor*, *Entanet* gazeteleri ve Rumca, Ermenice yayın yapan gazetelerin Anadolu'ya sokulmamasını emretmiştir. Posta çantalarında denetim görevi yapanlar bütün gazeteleri toplattırarak, sonra kolordulara göndereceklerdir.⁴¹² İstanbul gazetelerinden *Tercüman-ı Hakikat* ile ilgili olarak Kartal'dan, 29 Mart 1920'de Ankara'ya çekilen telgrafta gazetede "Kuvâ-yı milliyenin ahaliden cebren para toplamasından Biga, Konya, Ankara ve Kastamonu tarafındaki halkın husumetine maruz kalan Mustafa Kemal Paşa'nın bundan böyle düvel-i İtilafiyeye karşı daha itilâf-perver bir tavır ahz edeceği" şeklindeki yorumu aktarılmaktadır⁴¹³. Bu tip haberlerin Anadolu'ya girmesi engellenmek istenmektedir. Ancak İstanbul'da çıkan gazetelerden ve yabancı basından birer nüshanın Heyet-i Temsiliyeye gönderilmesi istenmekte ayrıca

⁴¹¹ TBMM ZC Cilt 2, İ:27, Celse.1, 4.7.1336, s.153.

⁴¹² Özkaya, s.29-30.

⁴¹³ Özkaya, s.32.

İstanbul'un durumu hakkındaki haberlerin de Anadolu Ajansı'na gönderilmesi istenmektedir⁴¹⁴.

“İstanbul Basını”nın Anadolu'ya sokulmaması, posta ve telgraf sisteminin denetim altına alınması haber akımının kontrolü konusunda alınan ilk önlemlerdir. Meclis'in bu önlemleri tam bir görüş birliği içinde almadığı anlaşılmaktadır. Tartışmaların esası denetim mekanizmasının kimin elinde olacağı hakkındadır. Meseleye bu çerçeveden bakıldığında sansür mekanizmasının iletişim alanının yeniden düzenlenmesinin ilk aşaması olduğu görülecektir. Bu noktadan sonra sıra ikinci aşamaya, yani haber kaynaklarının, basın yayın organlarının ve bunların üzerinde düzenleyici bir kurumun oluşturulmasına gelecektir.

B. MATBUAT İDARESİNİN DEĞİŞEN İŞLEVİ: İRADE-İ MİLLİYE, HAKİMİYETİ-İ MİLLİYE, ANADOLU AJANSI, MATBUAT VE İSTİHBARAT MÜDÜRİYET-İ UMUMİYESİ'NİN KURULUŞU

Sivas'ta çıkarılan *İrade-i Milliye* ve ardından Ankara'da *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin çıkarılması, İrşad Encümeni ve irşad heyetlerinin oluşturulması, Anadolu Ajansı ve Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin kurulması, bu dönemde basın alanında kurulmak istenen kontrol sürecinin ilk dört adımı olarak değerlendirilebilir. Sivas Kongresi'nde “Müdafaa-i Hukuk” cemiyetinin nasıl örgütleneceği konuşulurken bunun için mahalli gazetelerin çıkarılması gerekliliği vurgulanmış ve bu sürecin sonunda da *İrade-i Milliye* gazetesi çıkarılmıştır.⁴¹⁵ Mustafa Kemal, 10 Ocak 1920 tarihinde, yani Ankara'ya varışından üç hafta sonra *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesini başlatacaktır. 6 Nisan 1920'de kurulan Anadolu Ajansı ileyse haber akımını sağlayacak bir kurum oluşturulmak istenmiştir. Bundan kısa bir süre sonra, yani

⁴¹⁴ *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Ankara: E.U. Basımevi, 1957, vesika 473. Mustafa Kemal Paşa'nın 12 Nisan 1920 tarihinde Bursa'da 56. Fırka Kumandanlığı'na çektiği telgrafta “Orada ele geçirilebilecek İstanbul ve ecnebi Matbuatından birer nüshasının Hey'etimize gönderilmesi. Bir de Bursa tarikıyla İstanbul'a Heyet-i Temsiliyece gönderilecek evrakın hiçbir suretle le geçmiyecek veçhile sevk ve îsali kaabil midir iş'arı mercudur” der. Vesika 474, Musrafa Kemal Paşa'nın 12 Nisan 1920'de Bursa'da 56. Fırka Kumandanlığına çektiği telgrafta “İstanbul'daki ahval ve vaziyet hakkında malûmat-ı mevsukanın Anadolu Ajansına esas olmak üzere muntazaman iş'arı mercudur” demektedir.

⁴¹⁵ Yunus Nadi, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, s.167. Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla..**, s.114-117. Koloğlu, “Mustafa Kemal'in haber akımını kontrol altına almak için telgraf ağına el koyması, kendi

11 Mayıs'ta alınan bir kararla İrşad Encümeni ve İrşad heyetleri kurulacaktır. Böylece ulusal hareketin görüşlerinin kitlelerle doğrudan anlatılması amaçlanmaktadır.⁴¹⁶ 7 Haziran 1920'de kurulan Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü ise bir üst örgüt olacaktır. Bu üst örgütle ulusal mücadeleyi destekleyen basına teknik yardım (kağıt, mürekkep vb.) sağlamak, ülke dışında Milli Mücadele aleyhinde yürütülen propagandaları izlemek ve karşı propaganda yapmak, istihbarat toplamak, TBMM hükümetini bilgilendirmek ve Ankara'nın görüşlerini iç ve dış kamuoyuna duyurmak amaçlanmaktadır⁴¹⁷.

“Metalip ve amâli milliye'nin müdafiidir” altbaşlığıyla Sivas'ta yayınlanan *İrade-i Milliye* Sivas Kongresi'nde oluşturulan “Heyet-i Temsiliye”nin yayın organı olmak üzere kurulmuştur. İlk sayısı 14 Eylül 1919'da yayınlanan gazete, önceleri haftada bir çıkarılır. Daha sonra ise günlük olur⁴¹⁸. Gazetenin imtiyaz sahibi Sivas'lı Selâhattin (Ulusalerk), yazı işleri müdürü Mazhar Müfit (Kansu)'tir. Gazete daha sonra Halis Turgut tarafından çıkarılır⁴¹⁹. *İrade-i Milliye*, Mustafa Kemal Ankara'ya geçene dek onun denetiminde çıkacaktır. Daha sonraysa aynı isimle, ancak farklı bir çizgide yayınını sürdürür. Bu değişim Coşar tarafından “bölgeciliğe kayma ve şahsi çekişmelere giden gruplardan birine alet olma” şeklinde yorumlanmıştır. Gazete, İstiklal Mahkemesince mahkûm edilen Halis Turgut'un sorumlu müdürlüğü döneminde iki defa kapatılır⁴²⁰.

Hakimiyet-i Milliye, “mesleği, milletin iradesini hakim kılmaktır” altbaşlığıyla 10 Ocak 1920'de Mustafa Kemal'in isteği üzerine Ankara'da yayınlanmaya başlar. Mustafa Kemal, *İrade-i Milliye*'yi Ankara'ya getiremeyince Ankara'da yeni bir gazete çıkarılmasını gündeme getirmiştir. Coşar'a göre Mustafa Kemal, bu deneyimden ders

denetiminde *Hakimiyet-i Milliye*, Anadolu Ajansı ve Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin kurulmasıyla da hem dışarı hem içeri verilecek haberlerde bir tekdüzelik sağlanmış oldu” der.

⁴¹⁶ Arıkoğlu, s.96. İrşad (aydınlama) Heyetleri doğrudan propaganda için oluşturulmuş bir örgütlenmedir. Arıkoğlu bu Heyet'in faaliyetlerinin bir örneğine anılarında yer verir: “Hamdullah Suphi (Tanrıöver) ve Rasih Hoca (Rasih Kaplan Antalya mebusu) halkı irşad için Konya'ya gelirler. Alaeddin tepesinde heyecanlı bir nutukla halkı irşad etmek hususunda vazifeliydi. Epeyce konuştu. Dinleyenlerden bir kısmı memnun oldu, hatibi alkışladı. Genç softalardan bir grup da hiç memnun olmadı.”

⁴¹⁷ Orhan Koloğlu, “Anadolu ajansı niçin kuruldu?”, *Toplumsal Tarih*, cilt: 13, sayı: 78, Haziran 2000, s.49.

⁴¹⁸ Kabacalı, s.152. Coşar, s.113. Özkaya, s.59. İskit, s.212. Güz, s.32.

⁴¹⁹ Güz, s.33-34.

çıkarmış ve gazeteyi çıkartmak vazifesini, kendisine ve davasına inatla bağlanmış bir yedek subay olan Recep Zühtü'ye (Soyak) vermiştir⁴²¹. Haftada iki gün çıkan gazete 18 Temmuz 1920'de haftada üç çıkmaya başlasa da 6 Eylül 1920-30 Ekim 1920 arasında yine haftada iki gün yayınlanır.⁴²² *Hakimiyet-i Milliye*'nin adı da Mustafa Kemal tarafından “*İrade-i Milliye*'yi müessir ve faal bulundurmaktaki gayemiz nedir? Memlekette milletin hâkimiyetini tesis etmekten başka bir şey mi? O halde *İrade-i Milliye* yerine çıkaracağımız gazetenin adı *Hâkimiyet-i Milliye* olacak” diyerek konulmuştur.⁴²³ Hemen hemen her sayısında Mustafa Kemal'in bir tamimi, beyanamesi olduğu gibi, bazı sayılarında da bunlardan birkaç tanesi yer almaktadır. Gazetede ayrıca ulusal bağımsızlık savaşını destekleyen Anadolu basınından alıntılar büyük yer tutmaktadır⁴²⁴. İlk sayıda, birinci sayfayı tamamen kaplayan “Heyet-i Tahririye” imzalı yazı, Mustafa Kemal tarafından Hakkı Behiç'e not ettirilerek yazılmıştır⁴²⁵. Gazetenin ilk sayısında II. Meşrutiyet'le başlanan sürecin tamamlanacağını belirtmektedir:

Bugünden itibaren mevki-i intişara çıkan ve sütunlarında bütün Anadolu ile onu alakadar eden muhitlerin ahval ve hadisatını ihtiva edecek olan gazetemize bu ismi tesadüfi olarak vermedik. Gazetemizin ismi, aynı zamanda takip edeceği tarihi mücadelenin de nev'idir. Şu halde diyebiliriz ki Hâkimiyet-i milliyenin mesleği, milletin müdafaa-i hakimiyeti olacaktır. Dünyanın her tarafında da demokrasilere müteveccih inkılaplar olduğu ve milletlerin de terakkiyatı medeniyetin istinat ettiği manevi hakimiyetlerden bile müşteki olduğu bir zamanda, bahusus meşrutiyeti getiren inkılaptan sonra böyle bir mücadeleye ihtiyaç görünmesi biraz garip telâkki olunabilir; fakat Hâkimiyet-i Milliye Meşrutiyet demek değildir. Meşrutiyet ancak onun bir vasıtası olabilir. İlânı Meşrutiyetten sonra, irtica korkusunun tazyika başladığı hürriyetler, mukadderatı millete bilârekabet vaz'iyet etmek ihtirası

⁴²⁰ Coşar, s.118.

⁴²¹ Coşar, s.122. Özkaya, s.61.

⁴²² Kabacalı, s.153. Güz, s.35. Şapolyo, s.193.

⁴²³ Coşar, 123. İskit, s.213.

⁴²⁴ Özkaya, s. 44.

⁴²⁵ Özkaya, s.61. Coşar, s.124-125. Özkaya, s.63. Özkaya, Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Ocak 1920'de, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı yazıda, Ankara'da *Hâkimiyeti Milliye* adlı bir gazete çıkardıklarını, bunun özel bir gazete olduğunu, yazılarının Heyet-i temsiliye tarafından verilmekte olduğunu doğruladığını belirtmektedir. *Hâkimiyet-i Milliye*'nin başyazılarının çoğunda imza yoktur. Bunların önemli bir kısmının Mustafa Kemal'in kaleminden çıktığı yazıların üslubundan anlaşılabilir ise de bunu ispatlama olanağı yoktur. Altında tek yıldız olan makalelerin Mustafa Kemal'e ait olduğu söylenmektedir. Güz, s.36. Güz, daha sonraki dönemde gazetenin başyazarlığını Mustafa Kemal'in emriyle Mahmut (Soydan)ın yaptığını söyler.

garibinin bulandırdığı müşevveş dimağlarla birleşerek ric'î hareketlere sebep oldu. Bir gün geldi ki, hürriyetten bahsedilip dururken, hiç kimse istediği gibi harekete en meşru işlerinde dahi nefsinde mezuniyet göremez oldu. Milletın hakimiyetini ona istinaden gasbedenler, hududun bir köşesinden mütecessis ve hain, bir fırsatı tecavüz bekleyen düşman gözleri göstererek tehditkâr bir ittisa ile taşmak istidadını gösteren sabır ve tahammülü teskin ettiler. Muvaffak oldular, çünkü bu millet hayatı mevcudiyeti namına her fedakarlığı bilâ tereddüt kabulden çekinmemişti. Mevcudiyetini koyduğu bir muharebede, kendisine, zafer vaat edenlerin hakimiyetine tecavüz etmelerini hoş gördü. Fakat zafer yerine hezimet gelince, mütarekenin hemen ferdasında mevkii iktidara gelen hükümetler ilk darbe ile yıktıkları Hâkimiyeti Milliye'nin aksi tesiratından korkarak milleti mezbaha-i tarihe gözü kapalı sevketmek için düşman kuvvetlerine istinad ederek şenaatler irtikâp edince, bu millet, dünyanın hiçbir milletinde bulunmayan büyük ve metin bir uluvvücenab ile hâkimiyetine sahip olduğunu göstermek ıstırasında kaldı. İşte Kuvayı Milliye, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i hukuk teşkilatı bu ıstıradan mevlûdudur. Hakimiyet-i Miliye gazetesi de bu ıstıradan doğuyor.⁴²⁶

Gazetenin düşünsel yönelimini belirlemesi yanında Mustafa Kemal Paşa, *Hâkimiyet-i Milliye*'nin çıktığının ertesi gününden itibaren derhal gazeteye abone bulma yolunda çalışmalara da girişmiştir. 11 Ocak 1920'de, Heyet-i Merkeziyelere çektiği telgrafla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin programında bulunan ve onun gözetiminde haftada iki gün çıkarılan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin nüshalarının yeterli sayıda posta ile gönderildiğini, gazetenin yıllık abone ücretinin üçyüz, altı aylığının yüzaltmış kuruş olduğunu, abone bedellerinin Ziraat Bankası aracılığıyla gönderilmesini istemektedir.⁴²⁷ Gazetenin mali sorunları dışında teknik olarak da önemli sorunları vardır. Gazeteyi çıkaran Vilâyet matbaasının makinesi sık sık bozulmaktadır. Bu nedenle gazete ancak haftada iki çıkabilmektedir.⁴²⁸ Zekeriya Sertel anılarında Ankara'da çıkan *Hakimiyet-i Milliye*'nin birer vilayet gazetesi niteliğinde olduğunu söyler. Sertel'e göre bu nedenle satışları az, halk arasındaki etkileri sınırlıdır. Bu dönemde gerçek anlamıyla basın hala İstanbul'dadır⁴²⁹. *Hakimiyet-i Milliye*'nin hükümetten aldığı yardımlarla çıkması Meclis içindeki muhalefetin eleştirilerine yol açmış; Meclis'in parasıyla çıkan gazetenin Meclis'i temsil etmediği ileri sürülmüştür. Gazete 6 Şubat 1921 tarihinden itibaren Hüseyin Ragıp Bey'in başmuharrirliğinde

⁴²⁶ Özkaya, s.62. Coşar s.124-125.

⁴²⁷ Özkaya, s.66. Coşar, s. 125.

⁴²⁸ Coşar, s.126-127.

⁴²⁹ Sertel, 104.

günlük olarak çıkmaya başlar. Sabit bir yazar kadrosu olmayan gazete 1934 tarihinde *Ulus* adını alacaktır.⁴³⁰

Gazetenin hem bir propaganda hem de örgütlenme aracı olarak kullanıldığı bu dönemde Meclis'te İrşat Encümeni kurulmuştur. Bursa mebusu Şeyh Servet Efendi'nin önerisiyle Meclis açıldıktan dört gün sonra, 27 Nisan 1920'de, kurulan İrşat Encümeni'nin kuruluş gerekçesi şöyle açıklanmaktadır:

İrşad, hayatı insaniyenin en mühim âmili saadeti olduğu beşeriyetin tecarübü adidei tarihiyesi ile katiyet kesbetmiş bir hakikattir. Maalesef düşmanlarımız bu nafi ve mukaddes hakikatı makûs bir vaziyete sokarak (Kelimetülhak üridübihelbatıl) medlûlünce zahirde hakkı iltizam ediyor gibi görünerek hakikatta ise batılı yürütmek ve gasbı hak etmek gibi gibi makasıdı batile ile propaganda namı altında azim teşkilat yaparak malen ve bedenen büyük fedakârlıklar ihtiyarı ile âlemi insaniyeti ifsad etmekte devam edegelmişlerdir. Bu gün pek ziyade şayanı teessür olan hadisatı hazıramız dahi düşmanlarımızca işte bu vasıta ile ika edilmektedir. Binaenaleyh aleyhimizdeki silah ile mukabele etmek lüzumu bedihi olmasına zamimeten her bir şekli makul ve meşruda neşri hakayık ile irşadı ervah ve tenviri efkârın ehemmiyet ve azameti de müstağniî arz ve izah bulunduğundan Büyük Millet Meclisimizin tesis edeceği şüabatı mesai meyanında bir de umuru irşadiye şubesinin teşkili ile bunun memaliki Osmaniyeye teşmilini teklif ederim.⁴³¹

Takrir “irşad” ın (aydınlatma) önemi vurgulanmaktadır. Takririn görüşüldüğü celsede Kırşehir mebusu Müfid Efendi'nin “Bu görevi din adamları yapsın” görüşüne Şeyh Servet Efendi karşı çıkar. Bu tartışmalarda “irşad”ın yalnızca dini araçlarla yapılmasının yeterli olmadığı vurgulanması çok önemlidir. Bu tutum, aynı zamanda, II. Meşrutiyet döneminde dine karşı alınan ikircikli tutumun terk edileceğinin de bir göstergesidir.

Muhterem rüfekayı kiram, bu mesele, yek nazarda o kadar ehemmiyeti nazara çarpmaz gibi görünüyorsa da, hakikat itibarile ruhlara tesiri ifa eder bir mahiyette bir mesele olduğu için insanların hareketi cismaniyesini tevlid eden metaneti ruhiyelerini temin eder olduğundan zannederim mesaili hayatiyenin en azamidir. Bunu tecaribi hayatiye ile

⁴³⁰ Şapolyo, s.196-198. Şapolyo, kendisinin de çalıştığı *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi için “Milli Mücadelenin ve Türk inkılabının kökleşmesinde en büyük amil olmuştur. Aynı zamanda Ankara gazeteciliğinin bir okulu olmuştur” der.

⁴³¹ TBMM ZC Cilt I, Devre:1, İ:5, Celse:2, 27.4. 1336, s.94-95.

takdir eden garblılar, takririmde arzettiğim veçhile, buna pek büyük ehemmiyet atfetmişler ve bunun için hususile İngilizler, mesmuatı acizename nazaran bir nezareti mahsusa teşkil etmişler ve yalnız bu nezarete, tahsisatı mesture olarak yüz doksan beş milyon lira vermişlerdir. Bunun azameti, pek büyüktür. Bunların bu hareketi, tabii beyan edildiği vecih üzere mugalâta, safsata kaidelerini ibliskârane bir şekilde kullanmakla beşeriyeti ifsad etmek suretile tezahür ediyor. Bizde yani mislimanlarda da bir irşad vardır. Kuranı azimüşşan, baştan başa bu irşad içindir. İnsanların ruhlarını, saadetlerini tevcih etmek ve saadetleri yolundan yürütmek içindir. Düşmanlarımızın en büyük silahı olmak üzere bize karşı kullandıkları bu cins silaha mukabil bizim mevcudiyetimiz teessüs ettiği günden beri elimize verilmiş bir silah vardır ki, her halde iyi kullandıktan sonra onların silahına tefevvük eder. Bendeniz bunu arzetmek isterim ki, bunun azametini iyi takdir etmek lazımdır. Birşeyden nazarın alâkası kastedilirse o şeydeki azametın hissedilmemesi beşerin âdatı gafilânesidir. Bunu iyi tahkik ederek, iyi derk ederek bu babda lâzım gelen teşkilâtı yapalım ve buna diğer şuaabatı hayatiyemize verdiğimiz ehemmiyeti vererek, bir şube küşad edelim, bir umur tesis edelim. Bu umur teessüs ettikten sonra şimdi hatırıma gelen üç şekildeki irşad zeminini arzetmeği faideden hali görmüyorum. Bunun birincisi: düşmanlarımızın melunane yaptıkları propagandalar vasıtasile ifsad edilen bir miktar yerlerimiz var, onlar gerek bir takım tedabiri muslihane ile veya gerek maatteessüf bazı dindaşlar birbirlerine karşı silahlanıp çarpışmak suretile elde edilmiş, daha doğrusu diyebileceğim ki fethedilmiş yerlerdir. Bunlar hali nekahattaki hastalar gibidir, ruhları henüz hastadır. Onların ruhları takviye edilmezse bugün takib ettiğimiz mukaddes emel, izzeti istiklâldeki azamet, ruhlarında adam akıllı tecelli ettirilmezse bu hakikat düşmanlar tarafından ne gibi perdelerle örtülmüş ise, bu hakikatin cemali açıktan açığa gösterilmez. O perdeler kaldırılmazsa, bir kaç defa filen tecrübemizden geçtiği gibi o yerler fırsat buldukça o hastalığa mübtelâ olabilirler (çok doğru sesleri).⁴³²

Ulusal bir basın oluşturma çabası beraberinde haber ajansı ihtiyacını getirmiştir. Anadolu Ajansı Milli Mücadele'ye ilişkin haberleri yurtiçi ve dışına tek elden duyuracaktır⁴³³. Dönemin Havas, Reuter ve Volf gibi önemli haber ajansları Türkiye'de

⁴³² TBMM ZC, Cilt I, Devre:1, İ:5, Celse:2, 27.4.1336.

⁴³³ Alemdar, **İletişim ve Tarih**, s.99. Alemdar, Anadolu Ajansı'nın kuruluşunun Türkiye'de haberleşmenin gelişimi açısından büyük önemi olduğunu, çünkü uzun yıllar pek çok yayın organının hemen hemen tek haber kaynağı olduğunu yazar. Özkaya, s.45. Safa Tekeli, **Atatürk ve Anadolu Ajansı**, Ankara: Anadolu Ajansı Yayınları, 2005, s. "Anadolu Ajansı'nın T.B.M.M.'nin toplanmasına ve Ulusal Hükümet'in kurulmasına değin geçen ilk devredeki çalışmaları, o günler için birinci derecede önem taşıyan iki nokta üzerinde toplanmış bulunuyordu. 1. Türk kamuoyunu yanlış yönlere sürükleyerek, ulusal birliği tehlikeye düşürmek amacıyla içten ve dıştan yapılmakta olan kışkırtma ve yalanlara karşı ulusu uyanık tutmak. 2. Ulusal Kurtuluş'u sağlamaya yönelik karar ve girişimleri halka zamanında bildirmek". Öztoprak, s.40-41. Güz, s.56.Orhan Koloğlu, Havas-Reuter'den Anadolu Ajansı'na, İstanbul: ÇGD Yayınları, 1994, s.50-53. Koloğlu, Anadolu Ajansı'nı ihtilalci bir örgütlenme olarak ele almaktadır. Koloğlu Anadolu Ajansı'nın "irşad" ihtiyacının bir sonucu olarak doğduğunu söylemektedir.

Birinci Meşrutiyet'in ilanı öncesinde şubeler kurmuşlardır. İstanbul'da yayımlanan gazeteler uzunca bir süre dış haberleri genellikle bu ajanslardan almışlardır.⁴³⁴ 1911'de kurulan Osmanlı Telgraf Ajansı daha sonra Osmanlı Milli Ajansı'na dönüştürülmüş;⁴³⁵ bu ajans Birinci Dünya Savaşı sırasında çalışmalarını durdurmuştur. Daha önce ayrı ayrı faaliyet gösteren Havas ve Reuter Ekim 1918'de birleşmiştir. Ekim 1922'de Ankara Hükümeti'nin güç kazanmasıyla Türkiye Havas-Reuter, Anadolu Ajansı ile haber alış-verişi için bir anlaşma imzalar⁴³⁶. Anadolu Ajansı'nın Milli Mücadelenin hemen başında, yani 6 Nisan 1920'de, kurulmasından yola çıkarak Kurtuluş Savaşı'nı planlayanların sistemli bir düşünce yapısına sahip olduklarını söylemek mümkündür.⁴³⁷

Anadolu Ajansı'nın kuruluşuyla ilgili ilk fikir Ankara'ya geçmeye çalışan Halide Edib (Adıvar) ve Yunus Nadi (Abalıoğlu)'nin Akhisar istasyonunda yaptıkları konuşmaya dayanmaktadır. Ajansın adı ile ilgili olarak da Türk Ajansı, Ankara Ajansı, Anadolu Ajansı adları arasından seçim yapılmıştır. Anadolu Ajansı'nın bütün memlekete Mustafa Kemal tarafından tanıtılmasına karar verilmiştir. Halide Edib ve Yunus Nadi ise resmi, "neşri o günlerin işine yarayacak" gayri resmi, yerli ve yabancı haberleri toplayarak, günde en az iki defa telgrafhaneye verecektir. İlk aşamada bu haberler Mustafa Kemal'in denetiminden geçecektir⁴³⁸.

Ancak Paşa memleket muhitine telgrafla verilmek üzere yazılacak haber ve yazıların ilk günlerdeki eşkâlini bir kere kendisi görmek istiyordu. Takip olunan siyaset ve zihniyete muhalif bir şey olmasın diye. -İlk günleri, diyordu, bu yazılarda gerek fikir, gerek tarzı tahrir itibarile belki bazı tashihat yapılmak lâzım gelebilir. Fakat üç beş gün geçtikten sonra zaten siz takip olunan siyaseti kavramış olacağımızdan artık belki buna da hacet kalmadan iş kendi kendine yürür gider⁴³⁹.

Anadolu Ajansı'nın resmen kuruluşu ve kuruluş amacı bütün ülkeye 8 Nisan 1920'de, Mustafa Kemal tarafından açıklanacaktır. Anadolu Ajansı'nın kuruluşuyla ilgili heyet-i temsiliye adına Mustafa Kemal imzasıyla kolordulara, vilayetlere, müstakil

⁴³⁴ Öztoprak, s.29.

⁴³⁵ Safa Tekeli, s.18. Özkaya s.45-46. Öztoprak, s.29-30. Gevgili, "Türk basını", s.210-211.

⁴³⁶ Öztoprak, s. 30-31. Özkaya, s.45-46. Safa Tekeli, s.17. İskit, s.201.

⁴³⁷ Koloğlu, "Anadolu Ajansı Niçin Kuruldu?" s.49.

⁴³⁸ Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk..**, s.93-94. Özkaya, s.45-46. Safa Tekeli, s.21. Güz, s.56.

⁴³⁹ Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk..**, s.93.

livalara, vilayet ve elviye-i müstakile, Müdafaa-i Hukuk merkez heyetlerine ve Müdafaa-i Milliye idare heyetlerine gönderilen kuruluş mesajı şöyledir:

İslam dünyasının kalbi olan Osmanlı saltanat merkezinin düşman işgali altına girmesi ve bütün vatan ve milletimizin en büyük tehlike ile karşı karşıya kalması sonucu olarak Rumeli ve Anadolu'nun tamamının giriştiği milli ve kutsal mücadeleler sırasında halkımızın iç ve dış en doğru haber ile aydınlatılması ihtiyacının zorunluluk kazandığı önemle dikkate alınarak burada en yetkili kişilerden kurulu özel bir heyetin yönetiminde ve Anadolu Ajansı ünvanı altında bir kurum meydana gelmiştir. Anadolu Ajansı'nın en süratli araçlarla vereceği haberler ve bilgiler gerçekte Heyeti Temsiliye'mizin esas kaynaklarına ve değerlendirmelerine dayanacağı için bu ajansın bildirilerinin oraca ve özellikle Müdafaa-i hukuk teşkilatımızca da topluca görülebilecek yerlere asılması, basılması ve çoğaltılması ile dağıtılması ve hatta nahiye ve köylere kadar ulaştırılması yolunda mümkün olduğu kadar fazla yayılması için gereken önlemlerin acele alınmasını ve sonuçtan bilgi verilmesini önemle rica ederim⁴⁴⁰.

Anadolu Ajansı, 12 Nisan 1920 tarihli yayınında, alınan haber ve bilgilerin mümkün olduğu kadar fazla kimse tarafından okunup bilinmesinin önemini vurgular. Bunun için özel örgütler meydana getirilmesi, her gün verilen haberlerin telgrafhane kapılarında siyah levhalar üzerine yazılması veya yeterli araç olan yerlerde basılması, yayınlanması ve dağıtılması, nahiyelere ve hatta köylere kadar gönderilmesi istenmektedir. Bu ilk yayında verilen haberlerin tümü halkın moralini yükseltmeye yöneliktir. ABD'de Türklerin bağımsız kalabilmeleri için uzun makaleler yayımlandığı, Bolşevik Orduları'nın Denikin ordusunu tamamen dağıttığı, Dağıstanlılarla birlikte Kafkasya'da duruma hakim oldukları, Arnavutluk'ta Hristiyan işgaline karşı ihtilal olduğu, Göriceyi Arnavutlar'ın ele geçirmek üzere olduğu haberlerine yer verilir.⁴⁴¹ Şeyhülislam Dürrizade Abdullah tarafından çıkarılan ve 11 Nisan 1920 tarihli *Takvim-i Vekayi*'de yer alan Milli Mücadele karşıtı fetvaların etkisiz kılınmasını sağlayacak yayın yapılır.⁴⁴² Bunun için Ankara'da toplanacak meclis için gelen Bursa mebusları Mustafa Fehmi ve Şeyh Servet tarafından hazırlanan fetvalar Anadolu Ajansı tarafından yayımlanır⁴⁴³.

⁴⁴⁰ *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, yıl:6, sayı:19, Ankara: E.U. Basımevi, Mart 1957, 470 no.lu vesika. Koloğlu, "Anadolu Ajansı niçin kuruldu". Güz, s.57.

⁴⁴¹ Safa Tekeli, s.28.

⁴⁴² Safa Tekeli, s. 31-32.

⁴⁴³ Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri...**, s. 118-119

Anadolu Ajansı Mustafa Kemal'in karargahı olan Ziraat Mektebi'nde bir odada çalışmalarını sürdürmektedir.⁴⁴⁴ Ajans, Meclis'in 7 Haziran 1920 tarihinde onayladığı yasayla Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'ne bağlanır.⁴⁴⁵ Çıkarılan bu yasa konunun sadece bir haber ajansı kurmak olmadığını, daha genel olarak propaganda yapılmasının hedeflendiğinin de bir göstergesidir.⁴⁴⁶ Anadolu Ajansı ülke içinde İstanbul, Zonguldak, İnebolu, Antalya ve İzmit'te; yurtdışında Londra, Paris, Berlin, Viyana, Cenevre ve New York'ta irtibat büroları açar, günün belirli saatlerinde bültenler yayımlar, bunları telgrafla hemen çeşitli merkezlere gönderir ve Kurtuluş Savaşı'nı anlatmak için kitap ve broşürler yayımlar.⁴⁴⁷

Mustafa Kemal, Anadolu Ajansı'nın faaliyetlerini daima dikkatle izlemiştir. 18 Nisan 1920'de "Anadolu Telgraf Merkezi"ne gönderdiği genelgede, Anadolu Ajansı yayınlarının bazı yerlere gönderilmediği yolunda şikayetler aldığını belirtip; bu hizmetin telgrafçılarca destekleneceği ve çabuklaştırılacağına şüphe duymadığını kaydeder. Anadolu Ajansı haberlerinin iletilmesinde doğabilecek kusurların, "vatana ihanet suçu" oluşturabileceğine de dikkatleri çeker.⁴⁴⁸ Bu uyarılara rağmen Anadolu Ajansı haberlerinin her yere ulaşamadığı yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır.⁴⁴⁹ Mustafa Kemal, Anadolu Ajansı'nın haberlerinin İstanbul'a da ulaştırılması konusunda çaba harcamıştır. 21 Nisan 1920'de Balıkesir'deki 61. Fırka Komutanlığına ve Mudanya Kaymakamlığına çektiği telgraflarda "Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından

⁴⁴⁴ Yunus Nadi, *Ankara'nın İlk Günleri...*, s.101.

⁴⁴⁵ Gevgili, "Türk Basını", s.213. İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareler ve Politikaları*, .226. Safa Tekeli, s.55. Alemdar, *İletişim ve Tarih*, s.104-105. *TBMM Kavanin Mecmuası*, C. I, 25 Mart 1943, s.7.

⁴⁴⁶ Alemdar, *İletişim ve Tarih*, s.104.

⁴⁴⁷ Alemdar, *İletişim ve Tarih*, s.111.

⁴⁴⁸ Safa Tekeli, s. 39. *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Ankara: E.U. Basımevi, 1957, Vesika no: 480 ve 481. Mustafa Kemal Paşa'nın 18.4.1920 tarihinde çektiği telgraf: "Anadolu Telgraf Merakizine Tamim, Anadolu Ajansının bazı yerlere de neşr bazı sevk ve neşredilmediği yolunda şikâyetler alıyoruz. Anadolu'nun hariç ile alâkası munkati' bulunduğu şu sıralarda efrad-ı milletin bütün bütün havadissiz kalmaması maksadiyle der'uhde olunan bu hizmetin milûmum telgrafçılarımızca da tervîç ve tesri edileceğini şüphesiz addeder ve mamafih bu babdaki vuku bulabilecek taksiratın gayrikabil-i ihmal bir cürm-ü vatanî teşkil edeceğini beyan eyleriz". Yine 18 Nisan 1920 tarihinde Konya Posta ve Telgraf Başmüdüriyetine Mustafa Kemal Paşa tarafından çekilen telgrafta "Anadolu Ajanslarının günün gününe icabeden merakize yazılması son derece şayan-ı ehemmiyet bir mesele olduğu halde İdareniz dahilinde merakizde bu babta bâzı teahhurat vâkı olduğu haber alınmıştır. Men'i tekerrürü esbabının te'miniyle neticesinin iş'arı ve bu babta müsamaha eden memurların isimlerinin bildirilmesi mercudur."

⁴⁴⁹ Özkaya, s.46. *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Ankara: E.U. Basımevi, 1957, vesika 489. Mustafa Kemal Paşa'nın Diyarbakir Posta ve Telgraf Başmüdüriyetine çektiği 21 Nisan 1920 tarihli telgraf: "Palu Müdafaai Hukuk Merkezinin muntazaman Anadolu Ajansını alamadıkları şikayet ediliyor, bundan

sonra Anadolu'nun kazanacağı olağanüstü ilgiden ötürü İstanbul halkının, Anadolu'daki olaylardan haberdar olması için Anadolu Ajansı'nın günlük bildirimlerinin aksamadan, Bandırma ve Mudanya'dan güvenilir kayıkçılar ve vapur kaptanlarıyla düzenli bir teşkilat içerisinde İstanbul'a yollanmasını" ister⁴⁵⁰. Anadolu Ajansı'nın faaliyetlerinin yanı sıra Mustafa Kemal Paşa bizzat propaganda faaliyetlerinin koordinasyonunu da yapmıştır. 16 Nisan 1920'de Edirne'deki Birinci Kolordu Kumandanlığı'na çektiği telgrafta Bulgar gazetelerinde çıkan uydurma havadislerin yalanlanması ve Bulgar basını aracılığıyla ulusal gayeye yaklaşmamızı sağlayan son hareketin (TBMM'nin kuruluşu) doğru bir şekilde yayımlanmasının sağlanması istenmektedir⁴⁵¹. Anadolu Ajansı muhabirlerinin geçtiği haberlerde de, yayımladıklarında da dönem politikasının büyük etkisi vardır.⁴⁵²

Kuruluşundan itibaren Anadolu Ajansı'nın istendiği gibi çalışmadığı yönünde yakınmalar olmuştur. Kurulan istihbarat şubelerinin yeni olması, haber toplama ve yaymada eksiklikler, başlangıçtan itibaren ajansa atfedilen "irşad" görevinin yeterince yapılmadığına ilişkin eleştirilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur⁴⁵³. Bu eleştiriler

ajansın birçok merakize verilmediği anlaşılıyor keyfiyetin tahkikiyle neticesinin inbası ve muntazaman ajansların bilûmum merakize verilmesi esbabının te'mini mercudur".

⁴⁵⁰ Safa Tekeli, s. 48. *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Ankara: E.U. Basımevi, 1957, sayı 19 vesika 488 ve 490.

⁴⁵¹ *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Ankara: E.U. Basımevi, 1957, vesika 476 ve 477. "Edirne'de Birinci Kolordu Kumandanlığına Bulgar gazeteleri neşriyatından olduğu Trakya Müdafaa Hukuk Riyasetinden bildirilen malûmat meyanında Rauf Bey serbest bırakılmadığı ve İstanbul tahliye edilmediği takdirde Anadolu'daki bilûmum Hristiyanların katliam edileceği yalandır. Adapazarı kurbünde tarafımızdan tahribedilmiş köprü yoktur. Lefke köprüsü Eskişehir'den çekilen İngilizler tarafından berhava edilmiş ve istasyon dahilindeki bilûmum mebanî kezalik İngilizler tarafından ihrak edilmiştir. Hastalığım hakkındaki haber de yalandır. Şehri halin yirmibirinci Çarşamba günü yeniden intihabatı icra kılınan bilûmum Anadolu mebuslarından müteşekkil olmak üzere Ankara'da Meclis-i Ali-i Milli in'ikad edecektir. Biga dahilinde İngilizlerin te'siri ile icra-yi faaliyet eden bir tek Anzavur çetesi vardır ki Kuvayı Milliyece takib ediliyor. Hâfız Hüseyin haberi gayrivakî'dir. Anadolu'nun bütün aksam-ı sairesinde vahdet-i kâmile hükümfermandır. Hakayik-ı ma'rûzanın vesait-i münasebe ile hem oralarda neşri, hem de Bulgar matbuatına isâli ve muhaberemizin tehlikeden sıyaneti için bunun telgraf havadisi olduğundan bahsedilmemesi müsterhamdır".

⁴⁵² Berkem, s.119-121. Berkem anılarında, milli mücadele sırasında Konya'ya iktisadi durumu tetkik göreviyle gelen Rus heyetine verilen davette *Öğüt* gazetesi yazarı Nuri Tahsin'in ekonomik ve teknik sahada Rusların önce kendilerine yardım etmesi gerektiği şeklindeki açıklamalarının ilişkileri bozmasının engellenmesi için Anadolu Ajansı'na toplantının samimi bir hava da geçtiği ve iki tarafın da aradaki dostluğu tebarüz ettiren nutuklar söylediği şeklinde haber verilir.

⁴⁵³ Safa Tekeli, s.23. Özkaya, s.47.

hem Meclis'te hem de basında yapılmış; bunları aşmak için yoğun bir şekilde faaliyet gösterilmiştir⁴⁵⁴.

Yeni dönemde taşra basınının haber kaynağı artık Anadolu Ajansı'dır. Ama buna rağmen ajansın taşra basınıyla ilişkileri sorunludur⁴⁵⁵. İzmir'de çıkan gazetelerde Anadolu Ajansı'nın Ankara ve "İstanbul Basını"na farklı, taşraya farklı davrandığı yönünde haberler çıkmıştır. Söz konusu yazılarda haberleri gününde alamamaktan, ajansın yetersizliğinden yakınılmaktadır.⁴⁵⁶ 10 Temmuz 1340 (1924) tarihli *Sadâ-yı Hak* gazetesinde İsmail Hakkı "Anadolu Ajansı" başlıklı makalesinde şöyle diyecektir:

Milletin hazinesinden yüz bin kûsur lira para aldığı halde vazifesini ve hikmet-i teşkilini anlamayan bir müessese varsa o da Anadolu Ajansı'dır. Bu ajans evvel emirde haricle kendisini katiyyen alakâdar görmüyor. Vazifesini dahili gazetelere haber nakli, bir iki vekilin haseb-i alicenab beyanatını tamim etmekten ibaret zannediyor. Eğer bunu da hakkıyla yapabilmiş olsa yüz bin liraya acımayacak. Bu kadar para ile bu kadar iş görülüyor deyib geçecek idik. Halbuki vaziyet tamamen aksidir. Ajans ne dahili ne de harici müsbet hiçbir iş görmemekte bazan işlediği hatalarla nakabil-i tamir dahineler açmaktadır. ..Velhasıl hükümetin dahili ve harici propaganda vazifesini yapacak ciddi teşkilata ihtiyacı vardır. Bu neye mal olur ise olsun yapılmalıdır. Memleketin buna ihtiyacı vardır. Eğer bütçe meselesi bu teşkilata mani ise Anadolu Ajansı kapatılmalıdır. Zira gülünç olmakta kendi kendimizi aldatmakta mana yoktur. Yüz bin kûsur liraya yazıktır.⁴⁵⁷

1924 bütçe görüşmelerinde Ajansın çalışmaları sırasında yapabileceği ve devleti sorumluluk altına sokabilecek durumları ortadan kaldırabilmek, ajansın kendi yükümlülüklerini bileceği ve ona göre davranacağı bir yapı kazandırmak için şirketleştirileceği söylenir ve 1925 Mart ayında Ajans şirketleştirilir.⁴⁵⁸ Meclis görüşmelerinde Hükümet bu değişimi şöyle açıklar:

Milli ajansın doğrudan doğruya Devlet bütçesiyle ve Devlet tarafından azil ve nasbedilen memurlarla idare olunmasında

⁴⁵⁴ Özkaya, s. 48. Özkaya'ya göre, Anadolu Ajansı'nın her yere süratle ulaşması için sürekli çaba harcanmıştır. Örneğin, Erkân-ı Harbiye reis Vekili Fevzi Paşa, İnebolu'daki İstihbarat Subayı Şevki'ye, Matbuat ve İstihbarat Müdiriyet-i Umumiyesi tarafından günlük telgrafla bildirilen Anadolu Ajansı haberlerinin İstanbul'a ulaştırılmasını ve derhal her tarafa dağıtılmasını, gecikmelerin önlenmesini emretmişti. Bu yazılar, haber alma teşkilâtının hızlı bir çalışma temposu içerisine girdiğini göstermektedir

⁴⁵⁵ Turan Akkoyun, "Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerinde Afyon Basınının Kökleşmesi ve Etkisi", *Toplumsal Tarih*, cilt 9, sayı 52, Nisan 1998, s.49.

⁴⁵⁶ Akkoyun, s.48-49.

⁴⁵⁷ Akkoyun, s.49.

⁴⁵⁸ Alemdar, s.133.

matlup ve mültezem fevaidi istihsal şöyle dursun bilaksi her hangi bir memurun küçük bir ihtiyatsızlığı veya bir hadisenin bidayette iyice keşfedilmemiş bulunması neticesi olarak Hükümeti zaman zaman müşkül mevkilere düşürmek tehlikesi görüldü. Çünkü bugünkü şekliyle Milli Ajansı bir ihbarat ve istihbarat şebekesi olmaktan ziyade Hükümetin arzu ve iradelerini söyleyen ve Hükümeti manene ve siyaseten taahhüt altına alan bir ağızdır. Onun için encümenimiz Ajans ve İstihbarat Müdüriyetini teşebbüsata hususiyeye devir ve terki münasip görmüş ve nimresmi bir mahiyeti iktisab edecek olan bu müessesenin hayatını temin için de Matbuat bütçesinde müesseseyi bugün idare eden zatın da kafi bulduğu 50 bin liralık bir tahsisat kabul etmiştir. Ve binnetice İstihbarat ve Ajans Müdüriyeti ile memurların ve taşra şubelerinin tayyü ve Devlet bütçesinden ihracı faydalı ve zaruri görülmüştür.⁴⁵⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın Trabzon gezisinde söylediği nutukta “Bitarafılık ve bir tarafılık” hakkında tekrar ettiği sözlerin basında yer alması Ajans’la ilgili bu sorunu gündeme getirmiş olabilir. Mustafa Kemal Paşa'nın Trabzon konuşmasıyla ilgili 24 Eylül tarihli gazetelerde Anadolu Ajansının şu açıklaması çıkmıştır: “Cumhurbaşkanımızın Trabzon nutkunda ‘Bütün cihan bilsin ki benim için bir tarafılık vardır’ sözünden sonra “bitarafılık değil” sözünü sarfetmemiştir. Ajansımızın oradaki muhabiri bir hata yapmıştır”⁴⁶⁰.

Anadolu Ajansı'nın kurulduğu 1920 yılından, şirketleştiği 1925 yılına kadar yaptığı çalışmalara ilişkin tam bir değerlendirme yapılamamaktadır.⁴⁶¹ Anadolu Ajansı'nın şirket kuruluş statüsü 45 maddeden oluşmuştur. Korkmaz Alemdar, ajansın

⁴⁵⁹ TBMM ZC, Cilt 7/1, Dönem: II, Toplantı: III, İ:16 , Celse:2, 19.03.1340, s.923.

⁴⁶⁰ Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz...**, cilt III, s. 132.

⁴⁶¹ Alemdar, **İletişim ve Tarih**, s.117-123. Alemdar, bu durumu büyük ölçüde kaynak eksikliğine bağlamaktadır. Ajans Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti-i Umumiyesi bünyesinde yapılan işlerin ayrıntılı bir dökümünü bulmak zordur. Ajansın yayımladığı bültenler ve bunların nerelerde, ne ölçüde kullanıldığı da bilinmemektedir. 1924 Bütçesinden yola çıkarak Anadolu Ajansı'nın 1924 yılında Ankara ve İstanbul'da toplam 26 çalışanı olduğu belirlenmektedir. Bunların üçü muharrir, ikisi muhabir ve onu çevirmendir. Ajans'a sağlanan para konusunda da net bir görüş yoktur. 1924 bütçesindeki rakam 136.000 liradır. Alemdar 1920-1925 arasında söz konusu hizmetin yürütülmesi için 100-150.000 lira harcadığını yazmaktadır. Anadolu Ajansı'nın faaliyetleri ile ilgili olarak da 1925 çalışma raporundan yola çıkarak Türkiye dahilinde sadece İstanbul, Edirne ve Adana'da muhabiri olduğu ve bu üç yerden de Ankara dışında sadece İstanbul'un bülten yayımlayabilecek durumda olduğu belirtilmektedir. Yurtdışındaki çalışmaları ise Paris, Cenevre ve Bükreş'le sınırlı olduğu, Paris muhabirliğine telgraf giderleri de dahil sadece bin lira ayrıldığını bu nedenle ajans bültenlerinde dış istihbaratın hemen hemen hiç olmadığını yazar.

statüsünde öngörülen ilk şeklinin belirli bir özerklik getirdiğini söylemektedir⁴⁶². Anadolu Ajansı'nın kuruluşunda hisselerin dağılımında %50 hükümet adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras)'a verilmiş, Siirt milletvekili Mahmut (Soydan), Mardin milletvekili Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Bolu milletvekili Falih Rıfkı (Atay), Karahisar milletvekili Ruşen Eşref (Ünaydın), İstanbul milletvekili Tevfik Kamil (Koperler) , Belgrad büyükelçisi Himet (Bayur), Kars milletvekili Ahmet (Ağaoğlu), AA Genel Müdürü Alaattin Bey, AA İstanbul temsilcisi Ethem Hidayet Bey (Akımsar), Yazı İşleri Müdürü Kemalettin Bey (Kamu), Muhasebe müdürü Cemil Zühtü Bey ve AA'nda çalışan 32 personele ortak edilmiştir. ⁴⁶³ Korkmaz Alemdar'a göre bu yeni dönem şirket sözleşmesine yeni bir çalışma sistemi getirmiştir. Anadolu Ajansı bir yönetim kuruluna sahiptir ve genel müdür tarafından yönetilmektedir.⁴⁶⁴ Alemdar'a göre, hükümetin politikalarını izleme konusunda oldukça titiz olan ajans, ilk 25 yıllık döneminde yönetim açısından istikrara sahiptir.⁴⁶⁵

1925-1926 İdare Meclisi raporuna göre AA anonim şirket haline geldiğinde devralınan örgütün Paris, Cenevre ve Bükreş'te muhabirleri vardır. Bu muhabirliklerden Paris ve o zamana kadar varlıklarından söz edilmeyen Sofya muhabirlerinin görevlerine son verilir. Bunu ikinci yönetim kurulunun 1928'de Cenevre muhabirliği dışındaki

⁴⁶² Alemdar, **İletişim ve Tarih**, s.115. Alemdar, şirket hisse senetlerinin Ajans'ta çalışanlara dağıtıldığı, payların yarısının devlete ait olduğu, kurucuların Mustafa Kemal'in yakını ve güvenine sahip kişiler olduğu, bu yüzden de Anadolu Ajansı'na sağlanan özerkliğin ancak görünüşten ibaret olduğu düşünülebileceğini söyler. Ama Alemdar'a göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu izleyen ilk yıllarda haber iletmekle görevli en büyük kuruluş, yani AA, kendi çalışmalarını kendi başına düzenleyebilecek bir yapıya kavuşturulmuştur.

⁴⁶³ Alemdar, **İletişim ve Tarih**, s.115-117. Alemdar, şirket hisselerindeki bu dağılımın önemli bir değişikliğin dışında hep aynı kaldığını söyler. Önemli değişiklik Tevfik Rüştü Aras'ın 1930 yılında adına kayıtlı olan hisselerin Cumhuriyet Halk Fırkası'na devredilmesini istemesidir. AA yönetim kurulu bu isteği yerine getirir. Ancak Tevfik Rüştü (Aras), 30 Aralık 1931 tarihli mektubu ile fikrini değiştirir ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın hisse senetlerinin kendi adına değil, Maliye Bakanlığı adına kaydını istediğini ve gereğinin yapılmasını rica eder. Böylece AA hisse senetlerinin çoğunluğu Maliye Bakanlığı'nın eline geçer. Bu hisselerden 150'si AA Yönetim Kurulu'na seçilen üç üyeye, Cemal Teoman, Hamit Eseniş ve Ali Vahit Yaşat'a verilince Maliye Bakanlığı hisse senetlerinin sayısı 850'ye inecektir.

⁴⁶⁴ Alemdar, **İletişim ve Tarih**, s.124. Alemdar hükümetle yakın ilişkilerin sürdüğünü, Ajans'ın çalışmalarının hükümetin yaptığı para yardımıyla yürütüldüğünü söyler. Zaten hiç kimse AA'nın statüsünün sağladığı olanaklarla özerk bir kurum olduğunu düşünmez.

⁴⁶⁵ Alemdar, **İletişim ve Tarih**, s.125-128. 1928 Mart ayında göreve başlayan yönetim kurulunun beş üyesinden üçü, söz konusu olan dönemde sürekli olarak görevde kalmıştır. Bu süre boyunca Cemal Teoman yönetim kurulunun değişmez başkanıdır. Yönetim konusunda istikrarın görüldüğü ikinci kademe, genel müdürlüktür. Ajans'ın ilk genel müdürü Alaattin Bey 21 Kanunuevvel 1930 günü ölür. Onun yerini alan Muvaffak Menemencioğlu'nun genel müdürlüğü 1944 yılına kadar sürecektir. Menemencioğlu bu görevde en uzun kalan kişi olacaktır.

muhabirlikleri kapatması izleyecektir.⁴⁶⁶ Alemdar'a göre bu kararlar Anadolu Ajansı'nın ilk yıllarındaki haber toplama ve yayma politikasının ana hatlarını ortaya çıkarmaktadır. Anadolu Ajansı'nın böyle bir politikası yoktur. Gerek mali nedenlerle gerekse yurtdışından toplanan haberlere ilgi duyan, yapılan harcamalar ortak olabilecek gazete sayısının yetersiz olmasından gerekse de devletin kendi çalışmaları için gerekli bilgileri kendi örgütü aracılığıyla toplama alışkanlığının sürmesinden Anadolu Ajansı'nın çalışma perspektifi hiçbir zaman genişlemeyecektir.⁴⁶⁷ Ajans yurt içi haber toplama ve yayma faaliyetlerini Ankara dışında İstanbul ve İzmir'de yürütmektedir.⁴⁶⁸ Bu merkezler dışındaki yurt muhabirlerinin mahalli mülki amirlerin de görüşü alınarak seçilen fahri muhabirler olduğu, bu kişilerin yörelerinde olup biteni izleyebilecek, durumu telgrafla bildirebilecek kişiler olduğu belirtilmektedir. Bu çalışmalar karşılığında AA'nın ödediği önemli bir para bulunmamaktadır; Anadolu Ajansı'nın, uzun süre bu tür faaliyetleri statüsünün sağladığı prestijle karşılıksız ya da sembolik bir ücretle yaptırdığı belirtilir. Bunun dışında önemli olaylar için ajans özel muhabirleri görev yerlerine göndermektedir.⁴⁶⁹

AA'nın kuruluşunda olduğu gibi ve şirketleşmesinden sonra da esas gelirini devlet bütçesinden aldığı ödenek oluşturmaktadır. Ajans çalışmaları karşılığında abonelerinden de ücret almaktadır. Ancak bu gelir yıllara göre değişmekte ve genelde

⁴⁶⁶ Alemdar, **İletişim ve Tarih**, s.136. Yönetim kurulu karar defteri 1 Haziran 1925 Kurul Avrupa ve Balkanlardaki gelişmeleri izleyebilmek için Cenevre ve Bükreş muhabirliklerini devam ettirir. Cemal Teoman başkanlığındaki ikinci yönetim kurulu 28 Şubat 1928'de şirketin mali durumunu dikkate alarak Cenevre muhabirliği dışındaki muhabirliklerin kapatılmasına karar verir. Bu 28 Şubat 1928 Yönetim kurulu karar defteri II'de bulunmaktadır.

⁴⁶⁷ Alemdar, **İletişim ve Tarih**, s.136-137. Alemdar, şirketin zaman zaman yurtdışında çeşitli merkezlerde muhabir bulundurduğunu söyler. 1930 yılı sonlarında Dışişleri Bakanlığı Tahran'da muhabir bulundurulmasını AA'dan istemiş; Yönetim kurulu bütçe elverişsiz olduğundan muhabir gönderilmeyeceğini ancak yerine birisinin istihdamı için Tahran Büyükelçiliğine durumu sormaya karar vermiş ve bu kararını bakanlığa bildirmiştir. 1932 yılında Ali Naci'nin (Karacan) Sofya'ya tayin edilmesi Dışişleri Bakanlığı'nın bütçesinden karşılanır. Ajans fahri ajans muhabirlikleri atar; Mısır'da Müftü zade Ziya Bey, Berlin'e Habib Edip (Törehan), Suriye'ye Abdullah Bey'in fahri muhabir olarak tayinleri söz konusudur.

⁴⁶⁸ Alemdar, **İletişim ve Tarih**, s.140 Alemdar, 1925-1926 yönetim kurulu raporu Adana'dan söz edildiğini, ama bunun Doğu'da kurulan İstiklal Mahkemelerini izleyebilme çabasından kaynaklanmış olabileceğini çünkü sonraki yıllarda uzun süre Adana'dan bahsedilmediğini yazar.

⁴⁶⁹ Alemdar, **İletişim ve Tarih**, s. 140-141. 1925-1926 yılları için yönetim kurulu "memleket muhabirleri"nin sayısını 87 olarak belirtir. Bu muhabirlerin kimler olduğu, Ajans'la bağlarının nasıl sağlandığı konusunda bilgi yoktur. Alemdar bir haber ajansı için bu yöntemi savunmanın zor olduğunu, ancak 1925 ve onu izleyen yılların gerçekleri içinde başka bir seçenek olmadığını söylemektedir.

devlet yardımının altında kalmaktadır.⁴⁷⁰ Alemdar bu hizmet için ödenen paraların Anadolu Ajansı'nı devlet yardımı olmaksızın yaşatacak düzeye hiçbir zaman ulaşmadığını, bunun bir sebebinin gazetelerin maddi imkanlarının daha fazla maddi katılıma olanak vermemesi diğerinin de ajansın devlet yardımının güvencesini duyarak kaynaklarını arttırmaya yönelik bir çabaya girmemesi olduğunu belirtmiştir.⁴⁷¹

C. CUMHURİYET DÖNEMİ VE BASIN 1923-1931

Milli Mücadele'nin kazanılması ve Lozan Barış Görüşmeleri'nin başlamasıyla beraber fikir ayrılıkları da su yüzüne çıkmıştır⁴⁷². Birinci Meclis önemli tartışmalara sahne olur ve bu tartışmalar dönemin basınında yer alır. Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasının ardından İstanbul basınına uygulanan sansür kalkar⁴⁷³. Birinci Grup ve İkinci Grup arasındaki tartışmalar, 1923 seçimlerini Halk Fırkası'nın kazanmasıyla bitmeyecektir. Bu dönem basının iktidara yönelik eleştirilerin esasını “özgürlükler” oluşturmaktadır. Mustafa Kemal'in bir diktatörlük kuracağı yönünde yayınlar yapılmaktadır.⁴⁷⁴ Milli Mücadele döneminde başlayan “İstanbul Basını”-Ankara Basını ayrımı cumhuriyetin ilanı ve hilâfetin kaldırılması sürecinde tekrar canlanacaktır⁴⁷⁵. Gevgili'ye göre ulusal mücadelenin başarıyla sonuçlanması “İstanbul Basını”yla Ankara'nın yeni güçleri arasındaki ilişkileri başka bir aşamaya getirmiştir. İstanbul'da çeşitli gazetelerde Ankara'nın politikalarını sistematik bir biçimde eleştiren Refik Halit Karay, Refii Cevat Ulunay, Tarık Mümtaz Göktepe gibi yazar ve gazeteciler,

⁴⁷⁰ Alemdar, s. 145-147

1925'te 18.330

1926 24.496

1927 ?

1928 28.719

1929 20.039

1930 17.411

1931 18.665

1932 23.250

⁴⁷¹ Alemdar, **İletişim ve Tarih**, s.147-148.

⁴⁷² Ceyhan Koç, s.79.

⁴⁷³ Güz, s.70. Kocabaşoğlu, “Tek Parti Döneminin...”, s.575-576. Kocabaşoğlu bunu zaferden sonra, Ankara hükümetinin basın konusunda İstanbul'a yaptığı bir “jest” olarak kabul etmektedir.

⁴⁷⁴ Güz, s.73.

⁴⁷⁵ Hasan Türker, “Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Ankara-İstanbul Çatışması”, *Toplumsal Tarih*, sayı:53, 9 Mayıs 1998, s.15. Türker, “Cumhuriyetin ilan ediliş şekline karşı olarak görünen ancak aslında hilâfetin geleceği ve cumhuriyet idaresine karşı olan görüşler İstanbul'da yayınlanan gazetelerde yer alır” der. Güz, s.77.

Yüzellilikler adı verilen istenmeyen kişiler listesine alınarak, yurtdışına çıkarılmıştır.⁴⁷⁶ Ahmet Emin Yalman anılarında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, kurtuluştan sonra gazetelerde çıkan eleştiriler nedeniyle İstanbul'a karşı duyduğu küskünlüğün geçmediğini söylemektedir. Yalman, onun Bursa'da bir ay kalmasına rağmen, İstanbul'a uğramamasını buna bağlamaktadır⁴⁷⁷.

Bu dönemde Mustafa Kemal, *Neue Freie Presse* muhabirine rejim değişikliği olacağı yönünde açıklamalarda bulunur. Gazetelerde 1923 Eylülü'nün sonlarından itibaren "Cumhuriyet" üzerine pek çok yazı çıkmıştır.⁴⁷⁸ *Tevhid-i Efkâr* gazetesi başyazarı Velid Bey, cumhuriyetin ilanından önce yazdığı yazılarda "hâkimiyet-i milliye"yi savunduğunu ancak cumhuriyetin bir "diktatörlük" rejimi olabileceği endişesini taşıdığını belirtir.⁴⁷⁹ Cumhuriyet ilanının ardından ise *Tasvir-i Efkar*'da Velid Bey'in, *Tanin*'de Hüseyin Cahit Yalçın'ın, *Vatan*'da Ahmet Emin Yalman'ın muhalefeti ortaya çıkar.⁴⁸⁰ Mustafa Kemal'e verilecek yetki konusunda Ahmet Emin (Yalman) Mustafa Kemal'e açık bir mektup yazar. Cumhurbaşkanı olduktan sonra parti başkanlığını ve meclis başkanlığını bırakmasını ister.⁴⁸¹ Rauf (Orbay) Bey'in İstanbul'da *Vatan* ve *Tevhid-i Efkâr* gazetelerinde cumhuriyetin ilan edilme şeklini eleştiren açıklaması yayımlanır. Buna karşı Yunus Nadi "Türkiye'nin en alçak

⁴⁷⁶ Gevgili, "Türk Basını", s.213.

⁴⁷⁷ Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz...**, cilt III, s.131-132. Atay, s.382. Atay'a göre, gazetelerin ve memleket aydınlarının toplandığı merkez olduğundan, İstanbul, hemen hemen, bütün sınıfları ile Ankara'ya ısınmamıştır.

⁴⁷⁸ Yücel Demirel, "İlânı Ertesinde Cumhuriyet Tatışması", *Toplumsal Tarih*, Sayı 10/Cilt:2, Ekim 1994, s.6. Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul: YKY, 2004, s.189. *Vatan*, *Tevhid-i Efkâr* ve *Tanin* gazetelerinin Cumhuriyetin ilan tarzını tenkit ettiklerini, Cumhuriyet taraftarı olduklarını iddia etmelerine rağmen garip suallerle zihinleri bulandırmaya çalıştıklarını yazar.

⁴⁷⁹ Yücel Demirel, "İlânı Ertesinde..." , s.6

⁴⁸⁰ Us, s.90-95. Us anılarında, Velid Bey ile Hüseyin Cahit arasında Cumhuriyet ilanı meselesinde bir fark olduğunu söyler. Velid Bey Büyük Millet Meclisi Hükümeti şeklinin olduğu gibi muhafazasını istiyordu; Hüseyin Cahit Yalçın Cumhuriyet ilanının aceleye getirildiğini, adeta Büyük Millet Meclisi'nde hiçbir münakaşa ve müzakere edilmediğini yazıyordu. Zekeriya Sertel, s.111-112. Sertel, Velit Ebuuzziya ile Hüseyin Cahit'in muhalefetinin sebeplerinin farklı olduğunu, Hüseyin Cahit'in bütün ittihatçılar gibi Mustafa Kemal'in büyük başarısını çekemediğini yazar. Güz, s.129-130. Güz, Cumhuriyet'in basının beklemediği bir zamanda ilan edilmesi basında çok etkisi yaratmıştır der. Güz'e göre Cumhuriyet tüm kurumlarıyla istenmekte ancak ilan tarzına itiraz edilmektedir. Güz cumhuriyetin ilanından önce düşünülen plan gereğince Mustafa Kemal,'in Hükümeti istifa ettirdiğini söyler. 27 Ekim'de Hükümetin istifa etmesinin sebebi, 25 Ekim'de Meclis'in Mustafa Kemal'in muhalefetine rağmen Erzincan Mebusu Sait Bey'i Dahiliye Vekilliğine, o tarihte İstanbul'da bulunan Rauf Bey'i de Meclis İkinci Başkanlığına seçmesiydi. Güz'e göre Hükümetin istifasından sonra Mustafa Kemal ve taraftarları yeni bir hükümet kurmaya yanaşmayarak bir hükümet buhranı yaratırlar.

⁴⁸¹ Güz, s.79. Ahmet Emin, "Gazi Paşa Hazretlerine Maruzat", *Vatan*, 5 Teşrinievvel 1923 .

insanlarının saltanat hanedanı unvanı altında toplanan eşhas olduğunu” yazacaktır.⁴⁸² Ağaoğlu Ahmet *Vatan* gazetesinde çıkan bir yazısında Velit Bey’i eleştirirken, onun Rauf Bey’i muhafazakârların lideri olarak gösterdiğini ancak Rauf bey’in böyle bir hareketin başına geçemeyeceğini, Velit Bey’in muhafazakarlık kisvesi altında saltanatın savunuculuğunu yaptığını ileri sürer.⁴⁸³ Velit Ebüzziya *Hakimiyet’i Milliye* gazetesinin eleştirilerine yanıt verirken Cumhuriyet’e değil ilan edilmiş biçimine karşı olduğunu yazar⁴⁸⁴.

Çünkü biz kararın esasına katıyen itiraz eylememiştik ve üç sene mütemadiyen yazdıklarımızı bir cümle ile red ve inkâr vaziyet-i garibe ve müşevveşesine düşmeyi göze almadıkça da itiraz eylememize imkân yoktu. Bizim muahezemiz yalnız kararın müstacelen ve nâbemevsim bir surette ittihazına aid idi. Nitekim bugün de Fethi Bey’in istifası vesilesi ittihaz edilerek beş altı saat içinde Cumhuriyet esasâtının takarrür ve ilân ettirilmesinde de isticâl gördüğümüzü söyledik ve bunu söylerken de geçen seneki tecrübemize binaen, yine Ankara’daki aynı yadigârların bizi hıyânetle itham eyleyeceklerini, fakat garazkâr muârizin veyahut üç dört ısmarlama kanun-ı esasî âliminin kasdî tahriflerinden, bayağı iftiralarından ürkerek mukadderat-ı memleketeaid mühim mesâilde biz vicdânımızın emr ettiği sözleri söylemekten sarf-ı nazar edecek insanlardan değiliz...Bu hakikat meydanda iken bizim “cumhuriyet” kelimesinden ürktüğümüzü ve hele bu kelimeyi beğenmemekten maksadımız, alttan alta “hakimiyet-i milliye” aleyhtarlığı etmek olduğunu iddia tabîî çok boş, çok gülünç ve çok müzevvirânedir. Agayef Bey’in zannı hilafında olarak bizi asıl korkutan cihet, böyle ortaya ikide birde “cumhuriyet”, “devlet ihtirâ’ı” meseleleri çıkarıla çıkarıla bihayet “hâkimiyet-i milliye”mizin hakikaten tehlikeye düşürülmesi ihtimalidir ve biz şunu da iddia edebiliriz ki, böyle bir tehlikeyi ihdâs edecek olanlar, dava-yı millinin başında olarak mücâhede-i milliyeyi ibdâ’ ve bu kadar büyük zaferle intac eden zevât değil, bilâkis o zevata hulûl ederek onları bir takım

⁴⁸² Türker, s.15. Güz, s.84. Soyak, s.190. Soyak, “Rauf Bey’in *Tevhid-i Efkâr* gazetesi sahip ve başyazarı Velit Ebüzziya ve *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin (Yalman) ile beraber tertip ettiği –esas itibariyle o gazetelerin görüşlerini terviç eden ve halkın çoğunluğunun düşüncelerini aksettirmek gibi iddialı bir eda taşıyan –sualli, cevaplı bir demeçte bulunmuştu” der.

⁴⁸³ Güz, s.77.

⁴⁸⁴ Güz, s.79.

hukuk-ı esasiye nazariyeleri, düstûrları daha doğrusu mugalâatlarıyla iğfal ve ızlâl eden kimselerdir.⁴⁸⁵

Buna karşılık *İleri* gazetesi gibi Mustafa Kemal'in düşüncelerini benimseyen gazeteler sert önlemler alınmasını arzulamaktadır⁴⁸⁶. *İleri* gazetesi hükümetin İstanbul'a karşı göttüğü hoşgörü politikasını terk etmesi istemektedir.

Ey İstanbullular bilmiş olunuz ki bazı gazetelerin zehirli makaleleri huzur ve asayiş ihlal eder ve bazı kıssanın katilane dedikoduları emniyeti ortadan kaldırır ve hangi hükümet olursa oraya bir İstiklal Mahkemesi göndermeye mecbur olur.⁴⁸⁷

Hükümete yakınlığı bilinen gazetelerdeki yazılara karşılık İstanbul'da çıkan gazeteler "basın özgürlüğünün korunması" çerçevesinde değerlendirmeler yapmıştır.⁴⁸⁸

Tanin gazetesinde İsmail Müştak konu hakkında şunları demiştir:

Mamafih bir an için matbuatın yakasının hükümetin demir pençesi içinde bırakıldığını, Millet Meclisi'nde hürriyet-i matbuat aleyhtarlarının ekseriyet teşkil ettiklerini farz edelim. Acaba bununla iyi bir neticeye vasıl olabilecek miyiz? Tenkidatındaki şiddetten kuşkulandığımız bir gazeteyi kapamakla, kaleminden çekindiğimiz bir muharriri –yine bazı mebusların tasavvurundan geçtiği vecihle –hudut haricine çıkarmakla, hulas matbuat üstünde bir tedhiş siyaseti takip etmekle acaba hükümeti kuvvetlendirmiş, fenalıkları ortadan kaldırmış, millet ve memlekete, hakikatten bir iyilik yapmış olacak mıyız? Matbuata tekrar sansür vazetmekle işler şimdikinden daha iyi mi, yoksa çok daha fena mı olur? Matbuatın alelittlak serbest kalmasından tevellüd edebilecek mahzurlarla alelittlak takviyesinden çıkabilecek fena neticeler arasında bir mukayese yapanlar eğer bir parça mantık sahibi iseler, eğer tarihe ve beşerin ruhiyatına bir nebze vukufları var ise, birinciyi ikinciye tercihte bir dakika tereddüt etmezler. Çünkü birinci ihtimalin anarşiye yol açabileceği iddiası bir vehm, halbuki ikinci ihtimalin istibdâta mücerb olduğu bir hakikat-i tarihiyedir. Hürriyet ve hak hakimiyetine alelittlak sahip olan bir memlekette bilhassa hürriyet-i matbuat gibi doğrudan doğruya efkar-ı umumiyenin kontrolüne tabi olan hukuk-i siyasiyeyi fırka ve hükümet cereyanlarına bırakmak hiç doğru olmaz. Esasen gazete neşriyatına karşı efkâr-ı umumiyyeden daha adil bir ölçü, halkın vereceği hükümden daha müessir bir ceza tasavvur edilemez... Eğer gazeteciler umumi bir tesir ve endişenin tercümanı oluyorsa buna karşı yapılacak şey o gazetecileri susturmak değil, o tesir ve endişenin menbaasını

⁴⁸⁵ Yücel Demirel, "İlanı Ertesinde Cumhuriyet Tartışması", *Toplumsal Tarih*, cilt:2, sayı:10, Ekim 1994, s.7-8.

⁴⁸⁶ Hasan Türker, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ankara-İstanbul Çatışması", *Toplumsal Tarih*, cilt:9, sayı:53, s.16.

⁴⁸⁷ Türker, s.16.

⁴⁸⁸ Türker, s.17.

kurutmaktır. Bir gazetenin, yahut bütün gazetecilerin ağızına kilit vurunuz, efkar-ı umumiyeyi düşünmekten, lisan-ı halkı söylenmekten men edemeyecek olduktan sonra bundan ne çıkar? Binaenaleyh en münasibi hürriyet-i matbuatı efkar-ı umumiyenin hürriyet-i temyizi ve takdirine bırakmaktır.⁴⁸⁹

Hükümetin muhalefete yönelik tedbir alacağı iddiaları İstanbul basınında yer bulacaktır. Bu durum Anadolu Ajansı tarafından tezkiz edilir. Tekzibi yapan Matbuat Umum Müdürü Zekeriya (Sertel) Bey 14 Kasım'da görevinden alınır.⁴⁹⁰ Dahiliye Vekili Ferit Bey, Zekeriya Bey'in görevden alınmasının sebebinin, kendi yetkisini aşan bir atamadan kaynaklandığını belirtir.⁴⁹¹ Sertel ise, müdürlük görevini yürütürken Mustafa Kemal'in öne sürdüğü fikirler aleyhinde konuşmasına bağlar⁴⁹².

⁴⁸⁹ Türker, s.16.

⁴⁹⁰ Özkaya, s.70. Sertel, s.113. Türker, s.17. Güz, s.92-93. Güz'e göre, "İstanbul basının hükümete yönelttiği haklı tenkitler Ankara'da hoş karşılanmamakta idi. Ankara, muhalif basına belki bir gözdağı, belki de bir ceza verebilmek için fırsat aramakta idi. Basın hürriyeti taraftarı olan dönemin Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürü Zekeriya (Sertel) Bey, Hükümetin görüşlerini benimsemediği için genel müdürlük görevinden alınmıştı.. 8 Kasım tarihli *Akşam*'da, halifenin istifa edeceği hususunda bir yazı yayımlandı. Yazıda, cumhuriyetten sonra bir halife meselesinin gündeme geldiği bildirilerek, halifenin istifa ettiği ve bütün İslam ülkeleri temsilcilerinin İstanbul'da toplanarak halife seçecekleri belirtilmekteydi. Ancak, *Akşam*'ın bu haberin kaynağı neresiydi veya kimdi, orası açıklanmıyordu. *Akşam*'ın durup dururken böyle ortalığı bulandırması da mümkün değildi. *Akşam* bir İstanbul gazetesi olmakla birlikte Mustafa Kemal'e ve Hükümete çok yakındı. İstanbul'daki diğer gazetelerin Hükümete yönelttikleri tenkitlere cevap vermekteydi. Diğer yandan *Vatan*'da çıkan sansür haberine, Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürü Zekeriya (Sertel) Bey, Anadolu Ajansı vasıtasıyla cevap verdi. Bu bildiriden sonra da görevden alındı. Zekeriya (Sertel) Bey'in cevabı şöyleydi: "Hürriyet-i Matbuata Riayet Edilecek Ankara, 11 (A.A.) *İkdam* gazetesinin 9 Teşrinisani 1339 tarihli nüshasında yer alan Hükümet İstanbul'daki cereyanlarına bilhassa matbuata karşı şiddetle harekete geçmeye hazırlanıyor serlevhasıyla muhtelif projeler düşünüldüğü yolundaki havadis Anadolu Ajansı tamamen red ve tezkiz eder. Türkiye Cumhuriyeti en müşkil dakikalarında bile hürriyeti matbuata tamamen riayet etmiştir. Sulh devresinde hürriyeti matbuata takyid edecek hiçbir harekete teşebbüs etmemesi mutasevver değildir. Türkiye Cumhuriyeti, hürriyeti matbuata hürmetkârdır ve hürmetkâr kalacaktır."

⁴⁹¹ Güz, s.94.

⁴⁹² Sertel, s.109-110. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi bu dönemde Hariciye Vekaleti'ne bağlıdır. Sertel, Hariciye Vekili İsmet Paşa ile birlikte Çankaya'ya çağrılır. Mustafa Kemal ile tanışacaktır. İsmet Paşa'nın "*Hakimiyet-i Milliye* gazetesini nasıl buluyorsunuz" sorusuna "*Hakimiyet-i Milliye* adında bir gazete tanımıyorum" karşılığını vermesinin İsmet Paşa'nın hoşuna gitmediğini yazar. Mustafa Kemal *Hakimiyet-i Milliye*'nin iyileştirilmesine ilişkin toplantısında bir proje hazırlanmasını ister, Falih Rıfkı, Hakkı Tarık Us ve Zekeriya Sertel'den oluşan komisyon toplantı arasında basit bir proje hazırlar buna göre "*Hakimiyet-i Milliye* bir taşra gazetesi olmaktan çıkarılıp bir milli gazete haline getirilmelidir. Gazete memleketin her tarafında satılmalı ve aranıp okunmalıdır. Bunun için gazetenin başına bu işten anlar biri getirilmeli ve kuvvetli bir yazı kurulu oluşturulmalıdır. Gazete İstanbul gazeteleriyle rekabet edebilmeli, yazıları ve haberleri ona göre hazırlanmalıdır. Aynı zamanda en modern araçlarla donanmış bir basımevi kurulmalıdır." Bu projeye Mustafa Kemal'in tepkisi "Sizler galiba nerede bulunduğunuzu ve kime hitap ettiğinizi unuttunuz" olur. Bu işi Recep Bey'e (Peker) verir. Bu kararı salonda bulunan aydınların hepsi onaylar. Sertel "Gazetecilik uzmanlık işidir. Recep Bey bu işi yapamaz" der. Sertel, Tefik Rüştü Aras'ın toplantı çıkışında kendisine hatalı olduğunu söylediğini, Mustafa Kemal'in fikir almak için toplantı yapmadığını, şeklen bir toplantı yaptığını söyler.

İstanbul'da çıkan gazetelerle hükümet yanlısı gazeteler arasındaki tartışmalar Mustafa Kemal'in 16-17 Ocak 1923 tarihinde İzmit'te altı gazetecinin katıldığı bir toplantı yapmasıyla yumuşayacaktır⁴⁹³. Uygur Kocabaşoğlu bu toplantı için "Taraflar ilk kez yüz yüze gelerek karşı tarafın gerçek niyetini anlamaya çalıştı" der.⁴⁹⁴ Gerçekten de Mustafa Kemal toplantının başında gazetecilere "Hangi noktaları öğrenmek istiyorsunuz?" diye sorar. Gazeteciler de barış meselesinden, Halk Fırkası'na, seçimlerden hükümet merkezinin neresi olacağına, Büyük Millet Meclisi'ndeki gruplardan Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'na, nüfus ve göç sorunundan, ittifaklara ve memur sorununa kadar pek çok soru sorarlar.⁴⁹⁵ Mustafa Kemal ise "İstanbul'da Hilâfet ve Saltanat meselesi mevzu-i bahs oluyor mu?" diye sorar. Ayrıca Halk Fırkasının kuruluşundan, Meclis'teki ikinci gruba, hilafet meselesinden başkent neresi olacağına, kadınlara seçilme hakkı verilmesine kadar birçok konuda açıklamalarda bulunur.⁴⁹⁶ Yalman hilâfetin kaldırılmasından önce yapılan bu toplantıya katılan gazetecilerin tüm tereddütlerini giderildiğini söyler.

İzmit'te bulunan gazetecilerin hepsi ordan döner dönmez hilâfetin ilgasına umumi efkârı hazırlamağa koyuldular. Gazi Mustafa Kemal Paşa da Mecliste Seyit bey gibi İslam hukukunu iyi bilenleri vazifeye çağırmış, aynı konu etrafında yayınlar yapılmasını, konferanslar verilmesini sağlamıştı. Böylece tarihin en muazzam inkılaplarından biri, hiç zor kullanılmadan, tamamiyle ikna kuvvetiyle yürütüldü... Gerçek şudur ki Atatürk, İzmit'de bizimle buluşmasında hilafetin ilgası sözünü kullanıncaya kadar Türkiye'de hiç kimse, böyle bir şeyin yapılabileceğini değil, böyle bir düşüncenin her hangi bir kimsenin hatrının kenarına gelebileceğini bile tasavvur etmiyordu. Kısa bir zaman sonra ilganın normal ve tabii bir şeymiş gibi kabul edilmesinin, artık üstünde durulmamasının hikmeti Atatürk'ün sihirli dehasının büyük bir sabırla kullanmağı bilmesinden ve Kurtuluş mücadelesinde geçirdiği liderlik

⁴⁹³ Toplantıya İstanbul mebusu Adnan Bey, Halide Edip Hanım, *Vakit* başmuharriri Ahmet Emin Bey, *Tevhid-i Efkâr* başmuharriri Velid Bey, *İleri* başmuharriri Suphi Nuri Bey, *İkdam* muharriri Yakup Kadri Bey, *Tanin* muharriri İsmâil Müştak Bey, *Akşam* muharriri Falih Rıfkı Bey, *İleri* muharriri Kılınçzade Hakkı Bey katılırlar. Mustafa Kemal, **Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998, s.82. Güz, s.71. Güz, bu toplantıyla İstanbul basınının Ankara'ya yakınlaştırılmaya çalışıldığını söyler. Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt:III, s.28. Yalman ise bu toplantının halifeliğin kaldırılması öncesinde bu konuda destek sağlamaya yönelik bir toplantı olduğunu ifade eder. İsmail Arar, Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, İstanbul: Burçak Yayınları, 1969, s.25. Arar, *İleri* Muharriri Kılınçzade Hakkı Bey'in gazetesinin İzmit muhabiri olduğunu belirtmektedir.

⁴⁹⁴ Kocabaşoğlu, "Tek Parti Döneminin....", s.576 İzmit basın toplantısının asıl önemi budur der.

⁴⁹⁵ Arar, s.26-27.

⁴⁹⁶ Arar, s.32-59.

imtihanından sonra kendisine güvenin ve ikna kudretinin hudutsuz olmasındandır.⁴⁹⁷

Dönemi bizzat yaşayan Yalman anılarında sürecin sorunsuz yaşandığını söylese de İstanbul'da çıkan resimli dergilerde halifeyi öven, hilafetin önemli bir güç olduğunu savunan yazılar çıkmıştır.⁴⁹⁸ Muhalif İstanbul basını, hilafeti Mustafa Kemal diktatörlüğünü engelleyebilecek tek kurum olarak görmektedir.⁴⁹⁹ Basında “hâlifenin istifa edeceği” yönünde haberler çıkar. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte halife meselesinin gündeme geldiği, halifenin istifayı tercih ettiği bildirilerek, bütün İslâm ülkeleri temsilcilerinin İstanbul'da toplanıp yeni halifeyi seçecekleri belirtilir.⁵⁰⁰ Hâlifenin içlerinde Rauf Beyin de bulunduğu bir grup milletvekilince ziyareti de tartışmayı Meclis'e taşır. Halk Partisi grubunda şiddetli tartışmalar olur ve bu tartışmalar basına yansır. Hüseyin Cahit Bey *Tanin*'de “Hilâfetin Vaziyeti” başlıklı yazısında “Bir Müslümanın camiye gitmesine ses çıkarmak nasıl ki, kimsenin aklına gelmiyorsa, halife hazretlerini ziyaret etmesi de aynı suretle tabîî görülmesi iktiza eder” diye yazmıştır.⁵⁰¹ İstanbul Barosu başkanı Lütfi Fikri Bey *Tanin* gazetesinin “Serbest Sütunlar” köşesinde halifeye açık bir mektup yazar. Mektubunda çıkan istifa haberlerinin tekdiz edilmesine rağmen haberlerin çıkmaya devam etmesinin endişe yarattığını belirtir. Lütfi Fikri Bey, Hüseyin Cahit gibi hilâfetin Türkiye'ye kazandırılmış bir kuvvet olduğunu ve hilafetin Türklerin elinden çıkmasının bir “intihar” olduğunu yazmaktadır.⁵⁰²

Buna Emir Ali ve Ağa Han'ın İsmet Paşa'ya gönderdikleri ancak onun eline geçmeden 5 Aralık'ta *Tanin*'de, 6 Aralık'ta da *Tevhid-i Efkâr*'da yayımlanan yazıların yarattığı tartışmalar eklenir. Hilâfeti savunan bu mektubun yayınlanmasının ardından *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinden büyük bir tepki gelir. Hüseyin Cahit'in 2 Aralık'ta *Tanin*'de yazdığı “Hilafetin Vaziyeti” yazısı ile mektuptaki düşüncelerin benzediği

⁴⁹⁷ Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt:III, s.30-32.

⁴⁹⁸ Mehmet Demiryürek, “Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları I”, *Toplumsal Tarih*, cilt 2, sayı:11, Kasım 1994, s. 50. Güz, s.90. Güz, “yönetim hakkındaki bu eleştiriler devam ederken Hilafet konusu gündeme getirildi. İstanbul basınının Hilafete karşı büyük bir hassasiyeti vardı. Halife hakkında basında haber ve makaleler çıkmakta idi. İstanbul basınının hassasiyetini bilen Ankara, Hilâfet lehine yayın yapan basına gözdağı verdikten sonra Hilâfet meselesini kesin olarak halledecekti. Gözdağının verilmesi için de İstanbul'a bir İstiklâl mahkemesi gönderilecekti” der.

⁴⁹⁹ Türker, s.17.

⁵⁰⁰ Güz, s.113.

⁵⁰¹ Demiryürek, s.51.

söylenecektir. *Hakimiyet-i Milliye* yayımlarıyla tartışmayı tırmandırır⁵⁰³. Gazetenin 9 Aralık 1923 tarihli sayısında Emir Ali ve Ağa Han'ın İngiltere'nin memuru oldukları belirtilir.⁵⁰⁴

Böylece 1923 yılı başlarından Cumhuriyetin ilanına kadar süre içinde yaşanan ılımlı hava ortadan kaybolur. Cumhuriyet döneminin ilk İstiklal Mahkemesi kurularak basına karşı cepheden ilk taarruz başlatılır.⁵⁰⁵ Paul Dumont açılan davalar nedeniyle basının halk içinde bir memnuniyetsizliğe yol açacak her tür haber ve yorumdan kaçınıp haberleri büyük başlıklarla vermekle yetindiğini söyler.⁵⁰⁶ İstiklâl Mahkemesi İstanbul'a gönderilmiştir.⁵⁰⁷ *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahit Bey, *İkdam* başyazarı Ahmet Cevdet Bey, *Tevhid-i Efkâr* başyazarı Velit Bey ile *İkdam*'ın sorumlu müdürü Ömer İzzettin Bey ve *Tevhid-i Efkâr*'ın sorumlu müdürü Hayri Muhittin Bey 9 Aralık'ta tutuklanır. Buna hilafet ile ilgili yazılarından dolayı iç güvenliği bozmak ve hükümeti devirmek suçlarından, 13 Aralık'ta İstanbul Barosu başkanı Lütfi Fikri Bey'in, hilâfet

⁵⁰² Demiryürek, s.50-51. Güz, s.94-95. Koç, s.81.

⁵⁰³ Türker, s.18. Dumont, s.141. Dumont "Aralığın ortalarına doğru salıverilen, basında bomba etkisi yapacak bir haber. Halifelik ilga edilebilir. Niyetlerinin ortaya çıkması için, Hükümet bir fırsat doğmasını beklemişti. Bu fırsat da, İslam dünyasının iki önde gelen şahsiyeti, Ağa Han ve Emir Ali'nin İsmet Paşa'ya gönderdikleri mektubun, bazı İstanbul gazetelerinde yayınlanması ile ortaya çıkmıştı. 24 Kasım tarihini taşıyan bu mektup, Emir ül Müminin'in aşağılanması protesto ediyor ve Büyük Millet Meclisi'nden, "Halifeliğin, güvenli ve bütün Müslüman milletlerin saygısının sağlanacağı bir konuma getirilmesini, yani, durumuna uygun bir itibar ve yetkilerin ona bahşedilmesi"ni istiyordu. Olay o kadar üzerinde durulacak cinsten değildi. Ama Ankara'da, işi büyültmekte acele edilmiş ve bu, Abdülmecit'in çevresini, yabancı güçlerle-Türk basınında yayınlanan mektup Londra'dan gönderilmişti- gizli anlaşma ve Cumhuriyet karşıtı tertipler içinde olmakla itham etmek için argüman olarak kullanılmıştı. İstemeden, Ağa Han ve Emir Ali, birkaç hafta sonra, Halifeliğin ilgası ile sonuçlanacak bir süreci başlatanlar olmuşlardı. Talihsiz beyanlarının yayınlanmasının ardından birçok kişi, ilk aşamada, bu belgeyi yayınlama tehlikesini göze alan gazetelerin yazı işleri müdürleri tevkif edilmişti. Hemen sonra, olaylar süratle birbirini takip edecektir: Din adamları, memurlar, subaylar.... Halka, Türkiye'nin Halife'nin bir darbesiyle karşı karşıya kaldığını düşündürmek için. Bunalım, 1924 Şubat ayının ikinci on beşinde, Mustafa Kemal'in İzmir bölgesinde bir askeri tatbikatta bulunduğu sırada, Osmanlı ailesinin dini iktidarına son verme fikrini ordu kumandanlarına kabul ettirdiğinde, en yüksek noktasına ulaşacaktır". Koç, s.82. Koç, mektubu yayımlayan gazetelerin "tutucu ve gerici basın" olduğunu yazar.

⁵⁰⁴ Demiryürek, s.53-54. Güz, s.106. Güz, mektubun İngilizlerin etkisiyle yazıldığını söylemek güçtür. Güz'e göre halifelik makamının devamını sağlayabilecek başka bir İslâm ülkesi yoktur, Hilâfetin devamı o dönemde hala sömürgeci bir devlet olan İngiltere'nin aleyhine olurdu ayrıca mektubun yazarının Türkiye'nin idare şekline karıştığı yolunda bir delil olmadığını kendisinin de böyle bir niyeti olmadığını söyler. Güz'e göre hükümetin mektubu büyük tepkiyle karşılamasının altında basına haddini bildirme fırsatını yakalamış olması yatmaktadır.

⁵⁰⁵ Kocabaşoğlu, "Tek Parti Döneminin...", s.576.

⁵⁰⁶ Dumont, s.142.

⁵⁰⁷ Güz, s.90-92. 29 Nisan 1920'de çıkarılan Hiyanet-i Vataniye ve 11 Eylül 1920'de çıkarılan 21 dayılı kanunun 1. Maddesinde İstiklâl mahkemelerinin kuruluşundan söz edilmektedir. Bu kanuna 15 gün sonra çıkarılan 26 Eylül 1920 tarihli kanunla yeni hükümler eklenmiştir. Milli Mücadele'den sonra siyasi bir

başyaverlerinden Ekrem Bey'in ve *Tanin* Heyet-i Tahririye Müdürü Baha Bey'in tutuklanmaları eklenir.⁵⁰⁸ 10 Aralık 1923 Pazartesi sabahı İstanbul'a gelen İstiklâl Mahkemesi reisi İhsan Bey Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi aracılığıyla bir beyanname yayınlar.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin karar ve emriyle bugünden itibaren vazifesine başlayan mahkememiz matemli ve kara günlerde samimî tezahürat ve fedakârlıklar ibraz eden muhterem İstanbul halkına bazı husussatı izah etmeyi faydalı bulmaktadır. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi milli davamızın muvaffakiyetine maniler ihdas etmek isteyen dahili ve harici düşmanların hain emellerine set çekmek arzusuyla İstiklâl Mahkemeleri Kanunu'nu vazetmiş ve tarihimizde mutlak adalet ve büyük hizmetleri ile ebedi bir nam bırakacak olan bu mahkemeleri muhtelif mahallere göndermişti. Milletimizin umumi fedakârlık ve gayreti neticesi olarak elde edilen zafer ve salah üzerine, bu mahkemelerin devamı faaliyetine sebep kalmamıştı. Son zamanlarda bazı tahkiratın yine eskisi gibi ikâi fesada başladığı anlaşıldığından Cumhuriyetimizi her ne pahasına olursa olsun muhakkak muvaffak etmeye azmeden Büyük Millet Meclisi mevcut kanunu mahsusa istinaden ve bu gibi teşebbüsâtı ima etmek maksadiyle mahkememizi teşkil ve izam etti. Bu tarzdaki tahrikatın milletimiz için mucip olduğu elem ve felaketleri daima hatırlayacak olan mahkememiz yüzbinlerce Türk'ün kanı pahasına elde edilen Cumhuriyetimizin mevcudiyet ve esasatı hilafında hareket ve teşebbüsata cüret edenleri mevcut ve mevzu olan kanunları tatbik ederek şiddetle tecziye ve bu suretle muhterem İstanbul halkına çok muhtaç olduğu sükûn ve refahı temin edecektir. Kararlarımıza yalnız selameti vatan endişesi, mefkûremizin lâyetezelzil aşkı ve vicdanlarımız hakim olacaktır. Tevfik Allah'tandır. 10 Aralık 1339 Türkiye Büyük Millet Meclisi İstiklâl mahkemesi Heyeti namına reis cebelibereket mebusu İhsan⁵⁰⁹

Mahkeme savcısı Vasıf Bey, İstiklâl mahkemesi Savcısı'nın bir emri ile her vatandaşın tutuklanabileceğini belirterek ayrıca tevkif müzekkeresine gerek olmadığını ve sivil asker bütün yöneticilerin mahkemenin emrinde olduklarını, idam yetkisinin Meclis'e ait olmakla birlikte gerekirse mahkemenin de infaz yapabileceğini söyler⁵¹⁰ Mahkemedeki ilk duruşma 15 Aralık 1923'de yapılır ve 2 Ocak 1924'e kadar sürer. İlk

mahiyete bürünecek olan mahkemelerin kuruluşuna esas teşkil edecek kanun ise 31 Temmuz 1922 tarih ve 249 sayılıdır. İstiklâl Mahkemeleri Mayıs 1923'ten sonra ilk olarak İstanbul'da kurulmuştur.

⁵⁰⁸ Güz, s.98. Demiryürek,s.54. Soyak, s.209.

⁵⁰⁹ Soyak, s.209-210.

duruşmada Savcı Ağa Han ve Emir Ali tarafından İsmet Paşa'ya gönderilen mektubu Hıyanet-i Vataniye Kanununa aykırı kışkırtıcı bir yayın olarak gördüğünden tutuklu bulunan gazetecilerin Hıyanet-i Vataniye Kanununun 1. Maddesine göre yargılanmasını ister.⁵¹¹

Soruşturma 23 Aralık'ta tamamlanır, 25 Aralık'ta okunan iddianamede Ağa Han ve Emir Ali tarafından gönderilen ve Halifeye siyasi güç kazandırmayı amaçlayan mektubu yayınlamak, Hilâfetin kaldırılması durumunda sunnî müslümanlığın büyük felakete karşılaşacağı yolundaki propagandalarına bilerek veya bilmeyerek aracı oldukları için Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1. Maddesine göre cezalandırılmalarını, 2.ve 3. Maddelerine ve ayrıca Matbuat Kanunu'nun 11. Maddesine göre müştereken sorumlu tutulmalarını, Hüseyin Cahit'in cumhuriyetçi olması ve bu fikri savunmuş olmasının gözönünde tutulmasını, yazı işleri müdürlerinin beraatleri istenir.⁵¹² Yargılama sonucunda gazeteciler beraat eder⁵¹³. Ancak hükümet rejimi korumakta kararlı olduğunu göstermiştir. Hilâfetin kaldırılması ile ilgili engeller ortadan kaldırılmıştır.⁵¹⁴ Başka bir yorum da bu kararlar, 1923 seçimleri sonrasında hükümetin yaptığı her şeyi eleştiren İstanbul'daki muhalif basına hilafetin kaldırılmasından önce göz dağı verilmiş olduğu yönündedir⁵¹⁵. Bu gözdağı, halifeliğin kaldırılması olayında, basının uysallığını sağlamaya yetmiştir⁵¹⁶.

Ağa Han'ın gönderdiği mektup yüzünden gazetecilerin İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanması ve beraat etmesinin ardından basınla hükümet arasındaki ilişkiler biraz

⁵¹⁰ Güz, s.98.

⁵¹¹ Güz, s.99.

⁵¹² Güz, s.101.

⁵¹³ Soyak, s.211. Soyak, gazetelerin bundan övücü bir dille bahsettiklerini yazar. Atay, s.384-385. Atay, eski Ankara İstiklâl Mahkemesi reisi İhsan (Bahriye Vekili)'in reisliğinde Vasıf Bey'in savcılığında yürütülen İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nde mahkemenin zaafı olduğunu söyler. Gazetelerde genç milletvekilleri ile "Cumhuriyet Prensleri" diye alay edildiğini sanıkların yargıçları muhakeme eder duruma geldiklerini söyler ve hiç kimsenin mahkûm edilmediğini yazar. Atay'a göre İhsan ve arkadaşlarının zaafı kötü bir tepki uyandırmıştır. Nihayet daha sonraki sehpalı ve ölümlü İzmir İstiklâl Mahkemesi faciasına yol açmıştır.

⁵¹⁴ Demiryürek, s.54.

⁵¹⁵ Türker, s.18. Gevgili, s.214.

⁵¹⁶ Güz, s.116. Güz, Halifelik ile ilgili basında çıkan tartışmaların Ankara tarafından iyi karşılanmadığını yazar.

yumuşar.⁵¹⁷ Ancak milletvekili maaşlarının yükseltilmesine ilişkin teklif basınla milletvekillerinin arasını yine açacaktır. 20 Ocak 1924 tarihinde Halk Fırkası grubunun bütçe ve program konularıyla ilgili toplantısında milletvekili maaşlarına zam teklifi kabul edilmiştir. Kararla ilgili tartışmalar sırasında *Vakit* gazetesi Kozan milletvekili Ali Saib'in "Yetişmiyor, zammı fazla görenler kendi dairelerine bağışlasınlar" dediğini bildirip bir de Ali Saib Bey'in bir fotoğrafını basar. Bunun üzerine Ali Saib 22 Ocak'ta *Vakit* gazetesi muhabirini Meclis koridorunda dövecektir. Bunun üzerine TBMM idare heyeti gazete muhabirlerinin meclis koridorlarında dolaşmasını yasaklar. Ankara'daki İstanbul gazetelerinin muhabirleri *Tanin*, *Vakit*, *Tevhid-i Efkâr*, *Akşam*, *İkdam* ve *İleri* gazetelerine gönderdikleri telgraflarla saldırıyı şahsi değil, basına yönelik bir tecavüz olarak gördüklerini bildirirler ve bu nedenle üç gün süreyle Ankara'dan İstanbul'a haber göndermeyeceklerini ifade ederek durumu protesto ederler.⁵¹⁸ Milletvekillerinin zam isteği mizah gazetelerinde de yer alır. *Karagöz*, *Akbaba*, *Zümrüdü Anka* gazeteleri milletvekillerinin zam isteğini mizahi bir dille eleştirir. TBMM Başkanlığı bu üç mizah gazetesini, meclise ve milletvekillerine hakaret ettikleri gerekçesiyle, dava eder. Sonuçta *Akbaba* sorumlu müdürü Yusuf Ziya ve *Karagöz* sorumlu müdürü R. Fehmi Bey'in beraatlarına *Zümrüdü Anka* sorumlu müdürü Behçet Kamil Bey'in elli lira para cezası almasına karar verilir.⁵¹⁹

Asım Us anılarında bundan dolayı oluşan üzüntü havasının dağılması için İstanbul gazete başyazarlarının İzmir'de istirahat halinde olan Gazi'yi ziyaretinin planlandığını anlatır.⁵²⁰ Çağırılan gazeteciler *İkdam*'ın sahibi Ahmet Cevdet, *Tanin*'in başyazarı Hüseyin Cahit, *Akşam*'ın başyazarı Necmettin Sadak, *İleri*'nin sahibi Celal Nuri, *Vakit*'in başyazarı Mehmet Asım, *Tecüman-ı Hakikat*'in başyazarı Hüseyin Şükrü, *Vatan*'ın başyazarı Ahmet Emin ve *Tevhid-i Efkâr*'ın sahibi Velid Ebüzziya'dır.⁵²¹

⁵¹⁷ Güz, s.106. Güz, bu yumuşamayı Mustafa Kemal'in bir süre daha basınla iyi geçinmek istemesine bağlamaktadır.

⁵¹⁸ Güz, s.106. Türker, s.18-19.

⁵¹⁹ Türker, s.19.

⁵²⁰Us, s.88-89. Soyak, s.234. Soyak, "İstiklâl mahkemesinde beraat edenlerle beraber diğer İstanbul gazetelerinin başyazarları, Mahkeme Reisi İhsan Bey vasıtasıyla, İzmir'de bulunan Atatürk'e, müracaat ederek kendilerini ziyaret etmek arzusunda olduklarını arz etmiş ve isteklerinin kabul buyurulması üzerine 2 Şubat 1924 günü "Altay" vapuruyla Bandırma'ya hareket etmişlerdi" diye yazar.

⁵²¹ Güz, s.107. Us, s.88-89. Us, "Fakat gazeteci arkadaşlar bu ziyareti kendi teşebbüsleri ile yapmalıydılar. Gazi hazretleri tarafından davet edilmiş gibi olmamak lazımdır....Fakat rahmetli Velid Ebüzziya İstanbul'dan hareket ederken *Tasvirî Efkâr*'a koyduğu bir fıkra ile Atatürk tarafından vaki davet üzerine

Görüşme 4-5 Şubat 1924 tarihlerinde gerçekleşir.⁵²² Soyak, *Tevhid-i Efkâr* gazetesi sahip ve başmuharriri Velid Bey'in 1 Şubat 1924'te gazetesinde ziyaretin "Başka yerden izhar olunan arzu üzerine yapılacağını" yazmış olması nedeniyle toplantıya kabul edilmediğini yazar⁵²³. Us'a göre İzmir'de yapılan görüşme memleketin iç ve dış politikası konusunda İstanbul basını ile Ankara arasında bir görüş birliği oluşturur⁵²⁴. Nurettin Güz, İzmir toplantısını Hilâfetin kaldırılmasından önce yaratılmak istenen olumlu havanın bir parçası olarak değerlendirmektedir.⁵²⁵ Bu toplantının ikinci gününde Mustafa Kemal şu konuşmayı yapar:

Arkadaşlar Türkiye matbuatı milletin hakiki sada ve iradesinin tecelligahı olan cumhuriyetin etrafında çelikten bir kale vücuda getirecektir. Bir fikir kalesi, bir zihniyet kalesi. Erbab-ı matbuattan bunu talep, Cumhuriyetin hakkıdır. Bugün milletin samimi olarak müttehit ve mütesanit bulunması zaruridir. Umumun selameti ve saadeti bundandır. Mücadele bitmemiştir. Bu hakikati milletin kulağına, milletin vicdanına lüzumu gibi isalde matbuatın vazifesi çok ve çok mühimdir."⁵²⁶

İzmir'deki görüşmelerden kısa bir süre sonra Mustafa Kemal, 1 Mart 1924'te Meclis'in ikinci dönem birinci toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada (1 Mart 1924) "matbuat" konusuna yine önemli bir vurgu yapar. Bu konuşma Kocabaşoğlu'na göre Jakoben ve liberal burjuva demokrasi anlayışlarının bağdaştırılmasını öngören tipik bir belagat örneğidir.⁵²⁷

Matbuatın hayatı umumiyyede, hayatı siyasiyyede ve Cumhuriyetin tekamülât ve terakkiyatında haiz olduğu yüksek vazai fi yadetmek isterim. Matbuatın tam ve vâsi hürriyeti hüsnü istimal etmesi ne

İzmir'e ziyarete gittiğimizi yazmış. Atatürk'ün bu fıkrayı görünce canı sıkılmış. Akşam üstü Atatürk tarafından kabul edilmemizden birkaç saat evvel bulunduğumuz otele Başkatip Tevfik tarafından bir telefon geldi. Telefonda Velid Bey'in gazetesindeki fıkranın tekzip edilmesini istiyordu. Aksi takdirde kendisini kabul edemeyeceğini bildirdi. Velid Bey tekzip etmekten çekindi. Falih Rıfkı Atay ise Çankaya'da Mustafa Kemal İzmir'de iken Matbuat Cemiyeti reisi Necmettin Sadık, İstanbul gazetecileri ve ile lider arasında anlaşma imkânları aramıştı. İstiklâl Mahkemesi hiçbir gazeteciyi mahkûm etmediği için, hava da böyle bir anlaşmaya elverişli idi" der ve davet olmadığını söyler Necmettin Sadık'ın da kendisine yazdığı mektupta Velid Bey'in gazetede çıkan haberle ilgili bilgisi olmadığını söylediğini yazar.

⁵²² Güz, s.107.

⁵²³ Soyak, s.235.

⁵²⁴ Us, s.90.

⁵²⁵ Güz, s.108-109.

⁵²⁶ Kocabaşoğlu, "Tek Parti Döneminin...", s.577-578. Kocabaşoğlu'na göre, "karşılıklı sarfedilen bu sözler, bir yandan bir uzlaşma ortamı arandığını, bir yandan da Mete Tunçay'ın ifadesiyle Mustafa Kemal'in "Jakoben demokrasi anlayışını" ve Hüseyin Cahid'in liberal burjuva demokrasi anlayışına yakın düşen "kuramsal İttihatçı görüşünü" gözler önüne seriyordu. Nitekim basındaki bu uzlaşma havası Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olayına kadar iyi kötü devam edecektir".

⁵²⁷ Kocabaşoğlu, "Tek Parti Döneminin...", s.578.

derecede nazik bir vaziyet olduğunu da beyana lüzum görmem. Her türlü kuyudu kanuniyeden evvel bir sahibi kalemin ilme, ihtiyaca ve kendi telakkiyatı siyasiyesine olduğu kadar vatandaşların hukukuna ve memleketin, her türlü telakkiyatı hususiyenin fevkinde olan, yüksek menafine de dikkat ve hürmet etmek mecburiyeti maneviyesi, asıl bu mecburiyettir ki intizamı umumiyi temin edebilir. Mahaza bu yolda zühul ve kusur olsa bile bu kusuru tashih edecek müessir ve vasıta; asla mazide zannolunduğu gibi hürriyeti matbuatı yakyideden rabitalar değildir. Bilakis hürriyeti matbuattan mütevellit mehazirin vasıtai izalesi, yine binnefsi hürriyeti matbuattır, kanaatindeyiz.⁵²⁸

3 Mart 1924 tarihinde 431 numaralı kanunla hilâfet kaldırılmış, halife ile birlikte Osmanlı hanedanının bütün mensupları ülke dışına çıkartılmıştır. Kanunun çıkmasının ardından *Hakimiyet-i Milliye*, *Tevhid-i Efkâr* ve *Sada-yı Hak* gazetelerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, Mustafa Kemal Paşa'ya ve İsmet Paşa'ya gelen tebrik telgrafları yayımlanır.⁵²⁹ Anadolu Ajansı Büyük Millet Meclisi'nin kararının yurdun her tarafında tasvip edildiğini ve gazeteler takdirkârane makaleler yazıldığını bildirmektedir. Ajans aynı haberin devamında şöyle demektedir:

“.. Hilafetin lağvı gibi ıslahat ve terakkiyat-ı cezireyi temine matuf Büyük Millet Meclisi mukarreratı vatanın her tarafında memnuniyetle karşılanmıştır. Gazeteler yeni bir devr-i itilânın başlangıcı olan bu mukarreratın efkâr-ı umumiyeye tasvipkârane neşriyatta bulunmaktadırlar.”⁵³⁰

Uygur Kocabaşoğlu İzmir toplantısının da uzlaşma getirmediğini söylemektedir. Kocabaşoğlu, Mustafa Kemal'in eşi Latife Hanım'la birlikte 15 Eylül-18 Ekim tarihleri arasında Trabzon'dan başlayan ve bazı doğu illerini kapsayan gezisi sırasında, 8 Ekim'de Başvekil İsmet Paşa'ya Erzurum'dan çektiği bir telgrafı bunun göstergesi olarak ele alır:

İstanbul'da matbuat-ı umumiyeye heyet-i idaresi namında bir heyetin teşekkül ettiği bugünkü ajanslarda okunmuştur. Böyle bir heyetin bütün memleketin matbuatını temsil selahiyetinde olamayacağı şüphesizdir. Müteaddid vesilelerle görüştüğümüz vechile Anadolu matbuatını temsil etmek üzere bir matbuat heyeti teşkili hakkındaki tasavvurumuzun mevki-i fiile vaz'ı zamanı geldiğini bu vesile ile hatırlatırım. İlk hareket umum matbuatı temsil eder vaziyet almış olan bu heyeti Anadolu

⁵²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 7, İ:1, celse:1, 1.3.1340, s.5.

⁵²⁹ Mehmet Demiryürek, “Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları III”, *Toplumsal Tarih*, cilt: 3, sayı: 13, Ocak 1995, s.57.

⁵³⁰ Demiryürek, s.58.

matbuatı tarafından protesto ettirmelidir. Efendim. Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal.⁵³¹

İzmir toplantısından Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkışıyla başlayacak yeni döneme kadar basın alanında heyecanlı ve özgür bir dönem yaşanmıştır.⁵³² Soyak'ın da anılarından anlaşıldığı üzere iktidar basının sert eleştirilerinden rahatsızdır.

Diğer taraftan, çoğu İstanbul'da bulunan birtakım gazetelerde Hükümet ve Büyük Millet Meclisi aleyhinde çıkan bir sürü yersiz ve yakışsız yazıların, karşı hareketi tertip edenlere ümit ve cesaret verdiği seziliyordu. Gerçekten bu gazeteler, uzun zamandan beri Hükümetçe basın hürriyeti namına gösterilen eşsiz müsamaha ve tahammülden faydalanarak, memleket ve cihan umumi efkârına; "Türkiye'de tam manasıyla ne Devlet, ne bir hükümet, ne de hükümete kuvvetle destek olacak bir Meclis vardır. Başta bulunanlar, en büyüğünden, en küçüğüne kadar adi, sefih, midecilerden, şahsi çıkarlarından başka bir şey düşünmeyen menfaatçi bir güruhtan ibarettir" his ve kanaatini verecek şekilde yayınlarda bulunuyorlardı.⁵³³

Güz'e göre bu ortamda Meclis'teki muhalefet 1924 sonbaharında muhalif bir parti olarak örgütlenmiştir.⁵³⁴ Yalman, anılarında 1924 Ekim ayı içinde İstanbul gazetelerinin sık sık Halk Partisini hareketsiz bir iktidar partisi sayarak, ona karşı eleştiri görevini yerine getirecek milletvekillerinin gruplaşma hazırlıklarından bahsettiklerini söylemektedir.⁵³⁵ 17 Kasım 1924'de kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) Zürcher'e göre "CHP içinde otoriter bir çizgideki radikal sosyal ve kültürel reform taraftarları ile ılımlı liberal kanat arasındaki gerilimin sonucunda milli mücadelenin liderlerinden birkaçının partiden kopmasıyla resmi muhalefet olarak ortaya çıkmasıdır"⁵³⁶. Falih Rıfkı Atay'a göre TpCF büyük bir hareketin temsilcisidir.⁵³⁷

⁵³¹ Kocabaşoğlu, "Tek Parti Döneminin....", s.579-580.

⁵³² Kocabaşoğlu, "Tek Parti Döneminin....", s.579.

⁵³³ Soyak, s.304.

⁵³⁴ Güz, s.137. Güz, muhalefetin oluşması ve partileşmesinde en büyük unsurun, ülkede diktatörlüğe doğru bir gidiş olduğu yolundaki inanç olduğunu söyler. Soyak, s.281. Soyak anılarında, "İlk anda Fırka; Büyük Millet Meclisi birinci devresinde İkinci Grup adı altında muhalefete başlamış veya ikinci devre Büyük Millet Meclisi'ne Halk Fırkası adayı olarak yeni seçilmiş olup bu firkadan birer birer ayrılmış olan 20 kadar mebus toplayabilmiş, sonradan bu sayı ancak 29-30'a kadar yükselmişti. Yani ümitleri hilafına Büyük Millet Meclisinde çoğunluk elde etmekten çok uzak kalmıştı... Fırka teşkilatına asıl hakim olanlar, hatta programı hazırlayanlar, onlar ve diğer başta bulunan zatlar değil, fırka azasından olan yahut türlü gizli ve kurnazca tertiplerle perde arkasından faaliyette bulunan, İttihat ve Terakki Fırkası'nın o haris ve insafsız elemanları idi" der.

⁵³⁵ Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz.... cilt III**, s.136.

⁵³⁶ Zürcher, s.9. Güz, s.143. Güz'e göre, TpCF'nin dayandığı esas fikrin muhalefet olmaksızın bütün kuvvetlerin Meclis'te toplanmasının otoriter bir sistem doğuracağı fikridir.

Atay, bu dönemde Mustafa Kemal'in milli kahramanlık ve liderlik otoritesinin gittikçe zayıfladığını yazmakta ve yeni partinin kuruluşunu buna bağlamaktadır. Atay "İstanbul'a gelip gittikçe Ankara'nın ne kadar hafife alındığını görüyorduk. Meclislerde sözünü esirgeyen yoktu. Bizler gazetelerde "dalkavuklar" diye teşhir ediliyorduk. Halk efkârı bir Ankara müdafaacısına tahammül edemediği için, ortak olduğum *Akşam* gazetesinden ayrılarak *Hakimiyet-i Milliye*'ye geçmek zorunda kalmıştım. Bu gazetenin de sürümü, resmi aboneler ile beraber iki üç bin arasında idi"⁵³⁸.

TpCF'nin kurulmasıyla basın ve iktidar arasında artan gerginlik 13 Şubat 1925'de başlayan Şeyh Sait isyanı ile iyice artmıştır. Mayıs ayında bastırılan isyanın ardından Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılır⁵³⁹. Gazetelerde isyana ilişkin ilk haberler 16 Şubat tarihinden itibaren görülür. Bu sırada Erzurum milletvekili Ziyaeddin Efendi'nin Meclis'te laiklik aleyhinde beyanatta bulunması ortalığı karıştırır⁵⁴⁰. Şeyh Sait isyanına karşı alınan önlemler basın açısından büyük kısıtlamalar getirir. CHF "İstanbul Basını"ndaki eleştirilerin bu gelişimde rol oynadığını ileri sürmüştür. İki yıl süreyle olağanüstü kısıtlamalar için hükümete geniş yetkiler tanıyan Takrir-i Sükûn Kanunu 4 Mart 1925'te Meclis'ten geçer. Aynı gün, Başbakanlık verdiği tezkereyle biri isyan bölgesinde, diğeri isyan bölgesi dışındaki olaylara bakmak üzere iki İstiklâl Mahkemesi kurulmasını ister. Meclis'in 7 Mart'taki oturumunda da her iki mahkeminin başkan, üye ve savcılarının seçimi yapılır ve biri isyan bölgesinde biri Ankara'da iki İstiklâl Mahkemesi kurulur⁵⁴¹.

Bu durum basın açısından da bir dönüm noktası olmuştur. Takriri Sükûn Kanunu ile iki İstiklal mahkemesi kurulması hakkındaki teklifin Büyük Millet Meclisi'nde

⁵³⁷ Atay, s.401-402. Atay, partinin içinde samimi demokrasi savaşçıları olduğu gibi eski İttihatçılar gibi şahsi kin ve rekabet duygusuyla hareket edenler ve gericilerin yer aldığını yazar.

⁵³⁸ Atay, s.402.

⁵³⁹ Zürcher, s.9. Zürcher, "Şubat 1925'te birkaç Doğu ilinde çıkan Kürt ayaklanması, Atatürk liderliğindeki radikal kanada, sıkıyönetim ilân ederek, Takrir-i Sükûn Yasası'nın kabul edilmesiyle her türlü muhalefeti susturma fırsatı verdi" der. Koç, s.89. Koç, 1929'a kadar yürürlükte kalan Takrir-i Sükun Kanunu'nun ülkede devrimlerin kökleşmesi ve yerleşmesi için bir araç olarak kullanıldığını, Kanun'un ortaya çıkardığı sonuçlardan birinin de muhalefet ve basının susturulmuş olması olduğunu yazar. Güz, s.163. Güz, bu kanunla muhalefetin Meclis'ten silindiğini, yasanın muhalif basını susturmak için kullanıldığını söyler.

⁵⁴⁰ Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz.... cilt III**, s.158-159.

⁵⁴¹ Güz, s.168-169.

görüşülmesi sırasında Milli Müdafaa Vekili Recep Bey (Peker) basın olaylardan sorumlu olduğunu söylemesi, söz konusu dönüm noktasının anlaşılabilmesi açısından anlamlıdır.

Arkadaşlar! Tabii içinde bazı müstesna gazeteler de bulunan basın müessesesi tarafından, başta yüksek meclisiniz olmak üzere, bütün devlet kurullarına yalanlarla, tahriflerle mütemadiyen hücum edilmiştir. Zaman zaman kimisine hırsızlık, kimisine midecilik, kimisine inhisarcılık isnat edildi; memlekette diktatörlük var; Meclis satılmışlar Meclisidir denildi; Devlet nüfuzu tahrip edildi; meclis, Fırkamız ve Hükümet memlekette hayırlı hiçbir teşebbüste bulunmamış mıdır? Aşar kalktı, iktisadi, içtimai bir inkılâp olan bu hadiseyi iki satırlık bir havadis olarak yazdılar. Fırkanın yükselme ve egemenlik yolundaki feyizli çalışmalarına da candan, gönülden temas etmediler, aksine kuvvet namına ne kadar şahıs ve müessese varsa onlara ve Türkiye Cumhuriyeti'ne hücum ettiler ve onları bilerek, bilmeyerek yıkmaya hâlâ ısrarla devam etmektedirler. Torunlarımız bugünleri mütalâa ederken, Yüksek Cumhuriyet binasını yıkmak için uzakta, yakında içi hararetle tutuşan hainleri teşvik yolunda, ilk vasıta olarak, İstanbul basınına görecektir; bu gazeteler, Takriri Sükûn Kanunu'nu teklif etmek durumunu doğuran sebep ve müessirler arasında ve hatta başındadırlar.⁵⁴²

Önemli tartışmaların odağında yer alan, yürürlük ve uygulama maddeleri dışında tek maddelik bir kanun olan Takrir-i Sükûn şöyledir:

İrticaa ve isyana ve memleketin içtimai nizamını, huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale bais bilimüm teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsât ve neşriyatı, hükümet, reisicumhurun tasdiki ile, re'sen ve idareten men'e mezundur.

Hükümet 21 Mart'ta sıkıyönetimin bir ay daha uzatılması ile ilgili tezkereyi Meclis'e getirir. Bunun yanı sıra isyan bölgesinde görev yapan İstiklâl Mahkemesi gibi sıkıyönetim bölgelerindeki askeri mahkemelerin vereceği idam kararlarının da Meclis tarafından onaylanmadan ordu, kolordu, tümen ve müstahkem komutanlarınca onaylanarak uygulanmasını teklif eder. Bu teklif muhalefetin tepkisine rağmen kanunlaşmıştır⁵⁴³. Orhan Koloğlu dönemi değerlendirirken tarafların birbirini hainlikle

⁵⁴² Soyak, s.318-319.

⁵⁴³ Güz, s.170-172.

suçlamasının devrim yasalarının bir gereği olduğunu ifade eder⁵⁴⁴. Kocabaşoğlu ise bunu Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir sürekliliğin parçası olarak ele almaktadır.

Şeyh Sait isyanı, Şark ve Ankara İstiklal Mahkemeleri ve Takrir-i Sükûn Kanunu, Osmanlı ve Cumhuriyet yönetici güzidelerinde içsel olarak var olan; Ali ve Fuad Paşa'lardan Sultan İkinci Abdülhamid'e, İttihat ve Terakki'den cumhuriyet yöneticilerine sirayet eden ve günümüze kadar siyaset ve düşünce hayatımızın yakasından düşmeyen "...hedefimizin ulviyetine, yolumuzun doğruluğuna eminiz..." "...bizi engellemek isteyenler ya hain ya gafilidir..." şeklindeki düşünce biçiminin etkin bir şekilde hayata geçmesini sağladı. Mete Tunçay'ın sözcükleriyle, "işte bu gaflet ve hıyaneti temizleme fırsatı [bu kez de] Takrir-i Sükûn ile doğacaktır."⁵⁴⁵

15 Nisan'da Şeyh Sait ve adamları Doğu'ya doğru kaçmak isterken yakalanmış, isyan sona ermiştir. Hemen bu konuya ilişkin yayın yapılamayacağı ilan edilir ve kısa süre içerisinde basın hedef tahtasına konur.⁵⁴⁶ Şark Mahkemesi'nin 7 Haziran oturumunda Savcı Süreyya Bey isyanı tahrik eden veya kolaylaştıran gazetecilerin davaya dahil edilmesini istemesi sürecin gittiği yönü göstermektedir.⁵⁴⁷

Nitekim Şark İstiklal Mahkemesi hemen harekete geçecek ve ayaklanmayı dolaylı olarak tahrik ettikleri gerekçesiyle 7 Haziran'da Eşref Edip, Velit Ebüzziya, Abdülkadir Kemali (Öğütçü), Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu), Sadri Ethem (Ertem)'in tutuklanmasına karar verecektir. 11 Ağustos'ta *Vatan* gazetesinin geçici olarak kapatılmasıyla ilk hamle yapılmıştır. Daha sonraysa Ahmet Emin'in (Yalman) , Ahmet Şükrü'nün (Esmer), *İstiklâl* gazetesinin sahibi ve yazarı İsmail Müştak'ın (Mayakon) , *İleri* ve *Son Telgraf* yazarlarından Suphi Nuri'nin (İleri) ve Adana'da çıkan *Sayha* gazetesi sahibi Gündüz Nadir Bey'in tutuklanmasına ve "memleketin iç emniyetini bozmak ve Şark isyanını kolaylaştırmak" suçlarıyla yargılanmasına karar verilecektir⁵⁴⁸.

⁵⁴⁴ Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, s.112.

⁵⁴⁵ Kocabaşoğlu, s.581-582.

⁵⁴⁶ Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz.... cilt III**, s.164.

⁵⁴⁷ Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz.... cilt III**, s.165. Süreyya Bey şöyle demektedir: "İsyanın türlü türlü sebepleri vardır. Bunların arasına basın hürriyetini şahsi maksadlar veya siyasi gayeler uğruna kötüye kullanan, kasdi veya gayrikasdi surette yazılan yazılarının isyan üzerine tesirleri dokunan gazetelerin tutumu da girebilir. Bu sebeple gazeteler buraya celbedilmeli, yazılarının isyana tesiri dokunduğuna kanaat gelen gazeteciler davaya dahil edilmelidir".

⁵⁴⁸ Soyak, s.331. Güz s.177-178. Şeyh Sait'in duruşması sırasında basındaki kışkırtıcı yazılardan etkilendiklerini söylemesi üzerine Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit (Kansu) konu ile ilgili mahkemeden bilgi ister. İfadelerde gazetelerin hangi nüshalarından etkilendiklerinin belirtilmemesi sebebiyle hangi

İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasından Ağustos ayında *Vatan*'ın kapatılmasına kadar geçen beş aylık sürede ⁵⁴⁹ tek bağımsız gazete olan *Vatan*'ın satışı birdenbire yedi binden onbeşbin gibi o zaman için çok yüksek sayılan bir rakama çıkmış, ilanlarda da ona göre bir artış yaşanmıştır.⁵⁵⁰ Yalman'a göre tutuklanmasının sebebi TpCF'nin kapatılması kararı alınca hükümetin *Vatan*'dan bu kararı haklı gösterir bir makale yazmasını istemesi ve gazetenin bu konuda olumlu ya da olumsuz hiçbir yorum yapmaması nedeniyle iktidar nezdinde olumsuz bir duruma düşmesidir⁵⁵¹. Ayrıca, İstiklal mahkemelerinde yargılanan bazı gazetecilerin “Neden Ahmed Emin ve Ahmet Şükrü gazetelerinin başında ve serbest... Neden İsmail Müştak, Suphi Nuri ve diğerleri bizimle aynı nevi tenkitlerde buldukları halde istisna yollu muamele görüyorlar ve buraya çağrılmıyorlar?” diye beyanda bulunmalarının da kendisinin davaya dahil edilmesinin nedenlerinden biri olarak görmektedir⁵⁵².

Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan gazeteciler Mustafa Kemal'e biri Adana'dan diğeri Diyarbakır'dan iki telgraf çekerler. 15 Ağustos'ta Adana'dan Suphi Nuri, Müştak, Ahmet Emin ve Ahmet Şükrü'nün çektiği telgraf, Mustafa Kemal'in kendilerini kurtarmalarını istemektedir.

Biz yüksek dehanızın tesis ettiği rejimin tabî ve samimî adamları ve hâdimleriyiz. Vücutte getirdiğiniz büyük binada samimi kanaatla birer fikir amelesi gibi çalıştık. Ortaçağı kaldırıp, onun yerine az zaman içinde, bu asrı ikame etmek hususundaki muazzam eseriniz, en büyük ve samimi emellerimizin tahakkukundan başka birşey değildi. Bu itibarla bizim bu gaye ve prensipleri tenkit etmemize imkân yoktur. Biz yalnız tatbikata ait usuller hakkında fikir beyan etmiştik. Çünkü muazzam dehânızın

gazete sorumlu müdürlerinin ve yazarlarının yargılanmaları için dava açılacağı tespit edilemedi. Savcılık durumun açığa kavuşturulması için *Sebil-ür Reşat*, *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf* ve *Tok Söz* koleksiyonlarının getirilip incelenmesini ve bundan sonra bir karara varılmasını istedi. Ancak 7 Haziran'da alınan ara bir kararla Eşref Edip, Velit Ebüzziya, Abdülkadir Kemali (Öğütçü), Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu), Sadri Ethem (Ertem) beylerin tutuklanıp yargılanmasına karar verildi.

⁵⁴⁹ Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim.... cilt III**, s.168. Yalman 1950 yılında *Vatan* gazetesinin ikinci çıkışının 10. Yılı dolayısıyla çıkardığı **The Life story of the Turkish daily “Vatan”** isimli kitapçığın önsözünde 1925 yılında gazetenin diktatörlük rejimine kapatıldığını yazmaktadır. Anılarında ise bu yaklaşıma yer vermemiştir.

⁵⁵⁰ Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim.... cilt III**, s.168. Yalman'ın anıları gazeteciliğin ticari yönüyle ilgili bilgiler açısından da son derece önemlidir. Oldukça yoğun bir siyasallaşmanın yaşandığı bu dönemde gazete tirajları artmaktadır.

⁵⁵¹ Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim.... cilt III**, s.170.

⁵⁵² Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim.... cilt III**, s.171. Yalman, Mahkeme üyelerinden Ali Saip Bey'in kendisine düşmanlığı olduğunu, *Vatan*'ın 14 Mart 1924 tarihli sayısında çirkin bir resminin çıkması yüzünden ateş püskürdüğünü duyduğunu yazar.

büyüklüğü, bize daima mevcuttan fazla ve ideal derecesine yakın şeyler istemek hak ve imkanını veriyordu. Tatbikata ait neşriyatımızda hatalı cihetler olabilir. Fakat samimi gayemiz, Cumhuriyet idaresini kuvvetlendirmekten ve yeni rejimin zafer ve istikrarına faydalı olmaktan başka bir şey olamazdı, bize bu idareden başka nefes alma hakkı verecek bir idare tasavvur edemiyoruz. Münakaşa hürriyetinin faydalarına karşılık, elbette mahzurları da vardı. Bunların Şeyh Sait gibi hainlerin suikastini kolaylaştıracağı tarzında bir zannı hatıra getirebileceğini tasavvur etseydik kalemimizi kırmakta bir saniye tereddüt etmezdik. Hararetle müdafaa etmiş olduğumuz yenilik ve inkılap esaslarına karşı olan bir suikasti kolaylaştırmak gibi bir zannın, bir saniye için bile, bize teveccüh etmesinden dolayı yeis içindeyiz. Yeni rejimin husule getirdiği neticelerden müsbet sahalarda istifade edebilmek için memleketin sarsıntısız bir sükûn devresine muhtaç olduğunu görüyoruz. Biz bu gayenin husulüne hizmet maksadıyla bâdema gazetecilik ve siyasetin tamamiyle haricinde kalacağımızı ve sâkin ve iktisadî çalışmalar ile memlekete faydalı olmaya çalışacağımızı temin ederiz. Kurucusu bulunduğunuz rejimin, çok samimî hadimleri sıfatıyla, bu emelimizin tahakkuku hususunda hüsnü teveccühünüzü bizden esirgemeyeceğinizi ve “mürtecilerin suikastini kolaylaştırma” gibi bir zan altından kurtarılmamızı en derin tazimlerimize ekleyerek istirham ederiz, muhterem Cumhurreisi Hazretleri, Suphi Nuri, Müştak, Ahmet Emin, Ahmet Şükrü⁵⁵³

Diyarbakır'dan çekilen telgrafta ise kendilerinin yanıldıklarını, masa başında görülmeyen durumların Diyarbakır'a giderken gördüklerini ve yapılanların doğru olduğuna artık inandıklarını yazarlar.

Yüksek dehânızla vücade getirdiğiniz inkılâptan hakikî ve samimî birer fikir amelesi sıfatıyla çalıştığımız ve Cumhuriyetin zafer ve istikrarına faydalı olmaktan başka emel beslemediğimizi, İstiklâl Mahkemesinin huzuru adaletinde de isbat etmek için, Şark vilâyetlerinden Elaziz'e doğru giderken isyan ve irtican pençesinden bir defa daha kurtarmış olduğunuz bu vatan parçasında gördükleriniz ve duyduklarımız, bize şu kanaati verdi ki, eski idarelerin ihmal ettiği memleketimizde yazı masası başında, görülemiyen bir takım vaziyetler mevcuttur. Bu vaziyet içinde vatanın süratli bir inkişafa mazhar olmasını temin edebilmek ve Türk milletini işaret ettiğiniz inkılâp yolu üzerinde gayeye doğru sarsıntısız yürütebilmek için, şahsî münakaşalardan ziyade, birlik ve dayanışma halinde bir sükûnete muhtaç olduğumuza kanaat getirdik. Türk aile topluluğu içinde, bundan

⁵⁵³ Güz, s.235.

sonra, işgal edeceğimiz mevki, her ne olursa olsun, mesleğimizi bu kanaate göre düzenlemeye ve çevremize aynı kanaati samimiyetle telkin etmeye çalışacağımızı arz eder ve kurtarıcımıza, irticadan huzur ve refaha kavuşan bu muhitten, en derin tazimlerimizi bir daha tekrar ederek feyizli nazarlarınızın üzerimizden eksik edilmemesini istirham eyeriz, muhterem Cumhurreisi hazretleri, Ahmet Şükrü, Ahmet Emin, Müştak, Suphi Nuri, Gündüz Nadir.⁵⁵⁴

Gazeteciler 21 Ağustos'ta Elazığ'a getirilirler. Duruşmanın sonuna doğru 13 Eylül 1925'te Mustafa Kemal'e bir telgraf daha çeken gazeteciler affedilmelerini isterler.

Şark İstiklâl Mahkemesi karşısında isticevaplarımız icra ve ikmal olduğu şu günlerde, nimete şükran kabilinden bir hareketle, büyüklüğünüzün manevi huzuruna çıkmayı vecibeden adettik. Cumhuriyetin sadık birer hizmetçisi olduğumuzu ispat etmiş olmak kanaatiyle sonsuz bir fahır ve gurur duyarak zatı riyasetpenahilerine, bir kere daha, arzederiz ki bu kanaat şu dakikada vicdanlarımızı müsterih etmekle beraber bundan daha çok güvendiğimiz nokta, asil kalbinizin, hataları örten lütfudur. Bu lütfun minnetini yâd ile ve bitmez tükenmez kalbi bağlılık ile bundan sonra vazifemize devam edebilmek, vicdanlarımızda hasıl olan uyanıklığı gelecekteki hareketlerimizde rehber edinerek yüksek gayemize doğru temiz alın ile yürüyebilmek için itimadınızın feyzini bizlerden esirgememenize pek muhtacız. Mahkeme huzurunda meydana çıkan masumiyetimiz ancak Büyük kurtarıcının yüksek vicdanından duyacağımız af ve müsamaha müjdesiyledir ki bizim için kıymetdar olur. Bu lütfu bizden esirgemiyeceğinizi, kalbinizin yüceliğinden ümit ederek, en derin tazimlerimizi arz ve takdim ederiz muhterem Cumhurreisi Hazretleri. Ahmet Şükrü, Ahmet Emiz, Müştak, Suphi Nuri, Gündüz Nadir, Eşref Edip, Velit Ebüzziya, Abdülkadir Kemali, Fevzi Lütfi, Sadri Ethem⁵⁵⁵

Gazetecilerin bu telgraflarının ardından Mustafa Kemal, Şark İstiklâl Mahkemesi Müddesiumumiliğine telgraf çeker:

Gazetecilerin mahkemeye celbinden sonra, Anadolu'da ve isyan sahasındaki meşhudatları üzerinde hata ettikleri ve nadim oldukları hakkındaki telgrafnamelerini evvelce mahkemenin nazarı adaletine takdim etmiştim. Yine müştereken yukarıdaki

⁵⁵⁴ Güz, s.236.

⁵⁵⁵ Güz, s.237.

telgrafla müracaat ediyorlar; bunu da nazarı insafa almak muvafiktir efendim... Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal⁵⁵⁶

Mahkeme Velit, Suphi Nuri, İsmail Müştak Sadri Ethem ve Gündüz Nadir Beylerin isyanla ilişkili olduklarına dair yeterli delil bulunamadığı, kasıtlı olmasa da yazılarının isyan bölgesinde kötü tesir bıraktığı, Reisicumhur'un takdir ettiği telgrafın da bunu teyit ettiğine binaen beraatlerine, Ahmet Emin, Ahmet Şükrü, Eşref Edib ve Fevzi Lütfi beylerin de yazılarının isyan üzerinde etkisi olmasına rağmen bunun kasıtlı yapılmaması dolayısıyla tahliyelerine, Abdülkadir Kemali Beyin isyanla ilgisinin görülmemesine rağmen Adana'da halkı isyana teşvik suçundan sanık olduğu için Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevkine karar verecektir.⁵⁵⁷

Ankara'da kurulan İstiklal Mahkemesi'nin ilk tutuklamaları arasında Mersin'deki *Doğru Söz* gazetesinin sahibi Atâ Çelebi, Antalyalı gazeteci Şükrü Oğuz ve arkadaşı Ali Ruhi vardır. Bununla beraber TpCF'ye üye kaydederken dini propaganda yaptıkları gerekçesiyle İstanbul'da tutuklanan Salih Başo ve Resul Hoca 17 Mart'ta Ankara'ya getirilir. 3 Mayıs 1925'te sonuçlanan dava vatana ihanet suçundan yargılanan Salih Başo, Resul Hoca, Paşa Mandıralı Kâmil, Beykozlu Hüseyin Nuri Bey suçlu görülürler. Salih Başo Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 3. Maddesine göre 15 yıl küreğe, Kamil Efendi aynı kanunun 2. Maddesine göre önce idam sonra müebbet kürek cezasına, Resul Hoca'nın tutukluluk süresi göz önüne alınarak salıverilmesine, Hüseyin Bey'in beraatine karar verilir.⁵⁵⁸ Terakkiperver Fırka merkezinin 12/13 Nisan gecesi polisçe aranması haberini “baskın” diye veren *Tanin* gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın)'ı Çorum'da süresiz sürgüne; sonradan Halikarnas Balıkcısı diye tanınan Cevat Şakir (Kabağaçalı) Bey'in bir yazısı dolayısıyla, bu yazarı ve yazının çıktığı *Resimli Ay*'ın sahip ve sorumlu müdürü Zekeriya (Sertel) Bey'i üçer yıl sürgüne; Ali Ruhi Bey'i yedi, Şükrü Oğuz Bey'i üç sene kalebentliğe, *Doğru Söz* gazetesinin sahip ve başyazarı Ata Çelebi'yi de başka bir davadan bir yıl hapse mahkûm etmiştir. Ankara İstiklal Mahkemesi, hükümetin ilk elde kapattığı *Aydınlık ve Orak Çekiç* dergileri yazarlarından birçoğunu da “komünistlik teşkilât ve propagandası yapmak suretiyle emniyet-i dahiliyeyi ihlâl ve binnetice şekl-i hükümeti tağyire matuf efal ve harekatta

⁵⁵⁶ Güz, s.238.

⁵⁵⁷ Güz, s.182.

bulunmak” suçlamasıyla 9 Ağustos 1925’ten itibaren yargılar ve 7-15 yıl arasında değişen hapis cezaları verir. TpCF Ankara İstiklal Mahkemesinin kararları ve İsyan bölgesi İstiklal Mahkemesi’nin şubelerini kapatma kararlarının ardından 3 Haziran 1925’te kapatılacaktır.⁵⁵⁹

Bu sert önlemler, basının uzun süre, ancak hükümetin istediği tür yayınlar yapmasını sağlayacaktır.⁵⁶⁰ Nitekim Gevgili bu durumu sivil toplumun susturulması olarak ele alırken,⁵⁶¹ Kocabaşoğlu da bu sürecin sonunda asilerin “tedib” edildiğini ve matbuatın da “yola getirildiğini” söylemektedir⁵⁶². Önemler o kadar şiddetlidir ki yargılanan gazeteciler mesleği bırakacaklardır. Hakikaten Ahmet Emin Yalman ancak 1935 yılında tekrar gazeteciliğe başlayabilecektir⁵⁶³. Kocabaşoğlu, Mustafa Kemal Paşa’nın TBMM’nin, Takrir-i Sükûn Kanunu’nun yürürlüğe girmesinden sonraki ikinci dönem üçüncü toplanma yılını (1 Kasım 1925) açarken yaptığı konuşmasının “İstanbul basını”nı artık bertaraf etmek ve yerine kendisine sadık bir basın yaratmak isteğini gösterdiğini söylemektedir⁵⁶⁴.

Türk milleti hakimiyetine sahip olduğu bu devre gelinceye kadar ıstırap ve inhitatına sebep olan avamilin mahiyetini anlamıştır (bravo sesleri). Bu avamil musibetin her ne şekil ve mahiyette olursa olsun tecdidi faaliyet etmesine müsamaha edemez. (bravo sesleri, alkışlar) İnsanların vicdaniyatı, matbuatın hürriyeti ve hürriyeti siyasiyenin tecelliyatı gibi nefsülemirde aziz olan avamilin heyeti içtimaiyeyi ıstırap ve tereddiye sevk edecek galat surette istimal olunmasına bizzat vücuda içtimainin hikmeti manidir (bravo sesleri, alkışlar) Muhterem efendiler. Hürriyeti matbuatın izalei mahâziri bizzat hürriyeti mabuatla kaim

⁵⁵⁸ Güz, s.186-187.

⁵⁵⁹ Güz, s.187-188. Güz, bu kararlar muhalif partinin kapatılmasını isteyen hükümete meşru bir ortam yaratıldığını, ortamın Ankara İstiklâl Mahkemesi’nin kurulmasından itibaren hazırlanmaya başladığını söyler. İsmet Paşa kadar Mustafa Kemal’in de bu işin içinde olduğunu yazar.

⁵⁶⁰ Gevgili, “Türk Basını”, s.214. Güz, s.195.

⁵⁶¹ Gevgili, “Türk Basını”, s.214. Gevgili’ye göre yeni rejim, başka bir deyişle, sivil toplumun özellikle liberal, tutucu, İslamcı güçleriyle birlikte daha sol kanatlarını da sessizlik yasasının gölgesinde susturmuştur. Tunçay, s.212. Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz... cilt III** s.163-165. Güz, s.185. Güz, “1925 mart ayına gelindiğinde iktidarın icraatlarını eleştirebilen muhalif bir fırka ile iktidar fırkasını eleştirebilen muhalif basın vardı” der. Güz, s.197. Güz, 1925 yılı içerisinde İstiklâl Mahkemeleri vasıtasıyla muhalif basının tamamına yakınının susturulduğunu söyler. Güz, “İsyan bölgesine sansür konulmuş olması, İstanbul’un önde gelen gazeteleri başta olmak üzere çok sayıda gazetenin kapatılması ve birçok gazetecinin istiklâl Mahkemelerinde yargılanması diğer basın organlarını daha dikkatli davranmaya zorladı. Bunun sonucunda hükümet aleyhinde yazı yazabilecek tek bir yayın organı kalmadı” der.

⁵⁶² Kocabaşoğlu, “Tek Parti Döneminin...”, s.580.

⁵⁶³ Kılıç Ali, **Atatürk’ün Hususiyetleri**, İstanbul: Sel Yayınları, 1955, s.17.

⁵⁶⁴ Kocabaşoğlu, “Tek Parti Döneminin...”, s.581.

olduğuna dair bu büyük Meclisin mürşit ve musaffa sahasında tekvir olunan esaslar eğer Cumhuriyetin ruhu olan faziletten mahrum erbabı cürete, sinei matbuatta şekavet fırsatını verirse; eğer iğfal ve idlâl erbabının sahai fikriyattaki meşum tesirleri tarlasında çalışan vatandaşların kanlarını akıtmasına, yuvalarının dağıtılmasına sebep olursa ve eğer, en nihayet şekavetin en muzurunu ihtiyar eden bu kabil erbabı idlâl, kanunların hususi müsadelerinden istifade imkânını bulurlarsa Büyük Millet Meclisinin mürebbi ve kahhar yedi idaresinin müdahale ve tenbih etmesi elbette vacibeden olur. (bravo sesleri alkışlar) Muhakkaktır ki Cumhuriyet devrinin kendi zihniyet ve ahlakıyatıyla mütehalli matbuatını yine ancak Cumhuriyetin kendisi yetiştirir. Bir taraftan geçmiş devirler evrakı matbuasının ve müntesiplerinin gayrı kabili ıslah olanları nazarı milliyette taayyün ederken diğer tarafta Cumhuriyet matbuatının temiz ve feyizli sahası ittisa ve itilâ etmektedir. (brovo sesleri) Büyük ve necip milletimizin yeni hayatı mesai ve medeniyetini teshil ve tesci edecek işte ancak bu yeni zihniyetteki matbuat olacaktır.⁵⁶⁵(bravo sesleri)

Mesele giderek basına yeni bir biçim verme işine dönmektedir. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun dört yıl yürürlükte kalmasına rağmen bu kanunun uygulanması sırasında yurda sokulması yasaklanan süreli yayınlar üzerindeki yasağın ancak 1935 yılında kalkması anlamlıdır. Nitekim önce yasanın birinci maddesine dayanılarak 6 Mart 1925'te *Tevhid-i Efkâr, İstiklâl, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç, Sebülirreşat* gazeteleri, daha sonraysa *Tanin, Vatan, Yoldaş, Presse de Soir, Resimli Ay, Millet, Sada-yı Hak, Doğru Söz, Tok Söz, Sayha, Kahkaha, İstikbâl* gibi İstanbul ve Anadolu'nun değişik eğilimlerdeki muhalif gazete ve dergileri birer birer kapatılmıştır. Muhalif Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı tutan çeşitli gazeteler kapatılırken; Sıkıyönetim bölgelerinde sansür ilân edilmiştir.

17 Haziran 1926'da Mustafa Kemal'e karşı yapılacak suikast girişimi Anayasayı değiştirmeye, BMM'nin görevinden men etmeye ve hükümeti devirmeye yönelik bir hareket olarak değerlendirilmiştir.⁵⁶⁶ Suikastin icracıları olarak eski Lazistan mebusu Ziya Hurşit, Çopur Hilmi, Laz İsmail, Gürcü Yusuf yakalanırlar. İzmir'de Sarı Efe Edip

⁵⁶⁵ TBMM ZC, Cilt 19, İ:1, Celse:1, 1.11.1341, s.8-9.

⁵⁶⁶ Güz, s.202-203. Haber duyulur duyulmaz Ankara İstiklâl Mahkemesi, bütün kapatılan TPCF üyelerinin hemen tutuklanmasını, evlerinin aranmasını, bulunacak belgelerin İzmir'e gönderilmesine karar verir. Soyak, s.337-338. Soyak, eski İttihatçıların TPCF ile amaçlarına ulaşamadığını bu nedenle de amaçlarına ulaşmak için eskiden beri kullandıkları zor ve suikastlerle Hükümet devirmek ve zaptetmek

de suikastin iştirakçısı olarak tutuklanır. Bunu İstanbul ve Ankara'daki tutuklamalar izler.⁵⁶⁷ İstiklal Mahkemesi Ziya Hurşit'in ilk ifade ve itirafına dayanarak TpCF'nin bütün idarecilerinin buldukları yerlerde tevkif edilmesine karar verir.⁵⁶⁸

26 Haziran 1926'da başlayan İzmir Suikastı olayının birinci davasında İzmir mebusu Kâzım Karabekir Paşa⁵⁶⁹, Ankara mebusu Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, İstanbul mebusu Refet (Bele) Paşa, Edirne mebusu Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa, Erzurum mebusu Rüştü (Dadaş) Paşa, Eskişehir mebusu Albay Arif Bey, İzmit mebusu Şükrü Bey, Sivas mebusu Halis Turgut Bey, Manisa mebusu Abidin Bey, İstanbul mebusu Canbulat Bey, Erzincan mebusu Sabit (Sağiroğlu) Bey, Dersim mebusu Feridun Fikri (Düşünel) Bey, Ergani mebusu İhsan Bey, Trabzon mebusu Rahmi (Eyüboğlu) Bey, Mersin mebusu Besim (Hafız) Bey, Gümüşhane mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey, Tokat mebusu Bekir Sami (Kunduh) Bey, İzmit mebusu Mustafa Bey, Bursa mebusu Necati Bey, Bursa mebusu Osman Nuri (Albay) Bey, Erzurum mebusu Kâzım Bey sanık olarak yargılanmaya başlamıştır.⁵⁷⁰ Basının mahkeme ile ilgili haberleri Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi tarafından verilecek resmi zabıtlardan yayımlayacağı, bunun dışına çıkanlar hakkında kanuni işlem yapılacağı bildirilir⁵⁷¹.

6 Temmuz'daki duruşmada dava İzmir davası ve İttihatçılar davası olarak ikiye ayrılır.⁵⁷² İzmir Davası 13 Temmuz 1926'da kararını açıklar. Mahkeme İzmit mebusu Şükrü, Saruhan mebusu Abidin, Eskişehir mebusu Arif, Sivas mebusu Halis Turgut, İstanbul mebusu İsmail Canbulat, Erzurum mebusu Rüştü Paşa, sabık Lazistan mebusu Ziya Hurşit, eski Trabzon mebusu Hafız Mehmet, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Sarı Efe Edip, Çopur Hilmi, emekli Baytar Albay Rasim, eski Ankara valisi Abdülkadir, İaşeci Kara Kemal' e (iaşeci Kara Kemal ve Abdülkadir'e gıyaplarında) idam cezası, olmak

yoluna sapmaya karar verdiklerini bu bağlamda en büyük engel olarak gördükleri Atatürk'e suikast planladıklarını yazar.

⁵⁶⁷ Güz, s.203-205.

⁵⁶⁸ Soyak, s.355.

⁵⁶⁹ Soyak, s.355. İsmet Paşa Ankara Polis Müdürü Dilaver Bey'e emir vererek Kâzım Karabekir Paşa'yı serbest bıraktırır. Soyak'a göre bu başvekil İsmet Paşa ile İstiklal Mahkemesi arasında şiddetli bir ihtilafa yol açar.

⁵⁷⁰ Güz, 207-209. Güz, İstiklal mahkemelerinin bağımsız olmadığını bu mahkemelerin başvekilin, Anayasanın ve Meclis'in üzerinde tek bir kişiye sorumluluğu olduğunu, onun da Mustafa Kemal olduğunu yazar.

⁵⁷¹ Güz s.210.

üzereSürmeneli Vahab'a on sene sürgün cezası, Ergani mebusu İhsan, Ardahan eski mebusu Hilmi, Maliye eski nazırı Cavit, İstanbul mebuslarından Rauf ve Dr. Adnan Beylerin davalarının bu davalardan ayrılarak Ankara'da yargılanmalarına karar verir. Ordu mebusu Faik, Erzincan mebusu Sabit, Erzurum mebusu Halit, Dersim mebusu Feridun Fikri, Afyon mebusu Kâmil, Gümüşhane mebusu Zeki, Tokat mebusu Bekir Sami, Mersin mebusu Besim, Bursa mebusu Necati, Erzurum mebusu Münir Hüsrev Beylerle İstanbul mebusu Kazım Karabekir, Ankara mebusu Ali Fuat, İstanbul mebusu Refet, Edirne mebusu Cafer Tayyar, Isparta eski mebusu Cemal Paşalarla Erzurum eski mebusu Necati, Canik eski mebusu Ahmet Nazif beyler beraat ederler.⁵⁷³

Ankara'da yürütülen ikinci davanın İttihatçıların temizlenmesi için iyi bir fırsat olduğu söylenmektedir.⁵⁷⁴ 2 Ağustos 1926'da başlayan davada Cavit Bey'in evinde toplantılar yaparak İttihat ve Terakki'yi tekrar iktidara getirmeyi planladıkları bu gaye ile suikasta destek oldukları gerekçesiyle Cavit, Dr. Nazım, Kör Ali İhsan, eski Ardahan mebusu Hilmi, Küçük Talat, eski polis müdürü Azmi, eski mebus Kara Vastıf, Eski Erzurum mebusu ve Birinci Meclis'teki İkinci Grubun lideri Hüseyin Avni (Ulaş), yine ikinci grubun ileri gelenlerinden eski Mersin mebusu Selâhattin, Nail, İhsan, sürgünde bulunan Hüseyin Cahit (Yalçın), Rauf ve Dr.Adnan beyler, eski Posta ve Telgraf müdürü Hilmi, Vehbi, İbrahim Ethem, Hamal Ferit, eski Dışişleri bakanlarından Ahmet Nesimi, Salah Cimcoz, Eyüp Sabri, Dr. Rasuhi, Rıza Hüsnu, Ordu Donanma Müdürü Naim Cevat, Tırnakçı Salim, Sait, Ali Osman, Salih Reis, Komiser Cavit, Duyunu Umumiye müfettişi Nazım, Çerkeş Bey, İzzet Bey, eski Üsküdar belediye başkanı Refet, Kara Kemal'in odacısı Hasip, Ahmet Muhtar, eski Bakırköy Kaymakamı Neşet, Gözlüklü Büyük Mithat, İktisat Bankası Müdürü Mehmet Ali, başveznedar Rıza, Sadettin Rıza, Bekir Sıtkı, Milli Ticaret Şirketi İzmit temsilcisi İhsan, Milli Mahsulat'tan Hasan Fehmi yargılanır.⁵⁷⁵

27 Ağustos 1926 günü kararını açıklayan Mahkeme, eski Maliye nazırı Cavit Bey, Dr. Nazım, eski Ardahan mebusu Hilmi, İttihat ve Terakki fırkası sorumlu

⁵⁷² Güz, s.210.

⁵⁷³ Güz, s.211

⁵⁷⁴ Güz, s.213.

⁵⁷⁵ Güz, s.14.

sekreterlerinden Nail beylerin Anayasayı tamamen veya kısmen tağyir, tebdil ve ilgaya ve bu kanuna tevfikan kurulan Büyük Millet Meclisi'ni ıskata veya vazifeyi ifaden men'e cebren teşebbüs suçundan idamlarına, Rauf ve eski İzmir valisi Rahmi beylerin onar yıl sürgün edilmelerine, Salih Kâhya ve Ali Osman Kâhya'nın onar yıl hapislerine; Hüseyin Cahit ve Dr. Adnan Beylerin de aralarında bulunduğu sanıkların beraatine karar verdi⁵⁷⁶.

Nurettin Güz bu sürecin sonunda Doğu'daki isyanın bastırılmış, isyan sırasında ve sonrasında muhalif basın organlarının kapatılmış, suikast olayının ardından yapılan mahkemelerle muhalefetin sindirilmiş, bundan korkmayacakları düşünülenlerin de ortadan kaldırılmış ve muhalefet yapacak tek bir kişi ya da tek bir kuruluş bırakılmadan tek partili sistemin kurulmuş olduğunu söyler.⁵⁷⁷ Falih Rıfkı Atay da şu yorumu getirmektedir:

Suikastçiler Mustafa Kemal'i öldüremediler. Fakat kendi partilerini öldürdüler. Ne kadar yazık ki, yeni rejimin otoritesi, İzmir ve Ankara sehpaları üstünde tutundu. Bu kesin tasfiye, her türlü aleyhtarlığın veya gericiliğin bütün cesaretlerini kırdı. Mustafa Kemal'e başladığı inkılâbı tamamlamak fırsatını verdi.⁵⁷⁸

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye yansması CHF iktidarına yönelik eleştirileri artıracaktır. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun da kaldırılmasıyla gazeteler eleştiri niteliğindeki yazılara yer vermeye başladılar. Muhalif basın CHF politikalarını ekonomik ve siyasal alanda eleştirmeye başlarken, CHF yanlısı basın iktidarı koşulsuz desteklemektedir. Bu süreçte kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na (SCF) ilişkin farklı görüşler vardır.⁵⁷⁹ Partinin kuruluşu iktidar yanlısı basın tarafından olumlu

⁵⁷⁶ Güz, s.215.

⁵⁷⁷ Güz, s.217.

⁵⁷⁸ Atay, s.405-406.

⁵⁷⁹ Koç, s.49. Koç, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun 1929 Mart ayı içinde kaldırılması sonrasında başlayan yumuşama sürecine 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkilerinin yarattığı toplumsal hoşnutsuzluğun eklenmesinin oluşturduğu ortamda muhalif bir hareketin oluşmasını engellemek için güdümlü bir partinin kurulduğunu söylemektedir. Gevgili, "Türk Basını", s.215. Gevgili, SCF'nin kurulması ile Cumhuriyet'i yaratan güçlerin basımla bir kez daha hesaplaştığını yazar. Soyak, s.393-394. Soyak "idari, mali, iktisadi işlerimizle imar hareketlerini hakkıyla kontrol ederek bu yoldaki faaliyetleri, en salim, en verimli mecraya sokmak zarureti de artık göz yummakla geçirilemeyecek bir şiddette kendini göstermiş, yani Atatürk'ün ifadesiyle 'Büyük Millet Meclisi'nde bir serbest tenkit ve münakaşa cihazı' yaratmak zamanı çoktan gelmiş bulunuyordu. Bu cihaz tam verimli olarak nasıl kurulabilirdi? Ona göre ancak bütün tehlike ve

değerlendirilir.⁵⁸⁰ Bu arada SCF yanlısı basın da oluşur. İstanbul’da Arif Oruç’un *Yarın* gazetesi, Selim Ragıp Emeç, Ekrem Uşaklıgil ve Halil Lütfü Dördüncü’nün Zekeriya Sertel’in yönetiminde 1930’da yayın yaşamına giren *Son Posta*’sı, İzmir’de *Hizmet*, *Yeni Asır*, *Serbest Cumhuriyet* gazeteleri SCF lehine eleştiriler yaparlar. SCF’nin kapatılmasının ardından Meclis’te CHP’liler basına sert eleştiriler yöneltmişler ve *Yarın* gazetesi kapatılmıştır⁵⁸¹

CHF iktidarını destekleyen basın başlangıçta oldukça yumuşaktır. SCF’na ilişkin değerlendirmeler içerisinde dikkat çekici olan partinin CHF’nin solunda mı sağında mı olduğu noktasıdır. 21 Ağustos 1930 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* ise CHF’nin ülkede hilâfeti , saltanatı kaldıran, eğitim kültür devrimlerini gerçekleştiren bir parti olduğu belirtilerek, kendisinden sonra sol bir partinin varolmasının mümkün olmadığı vurgulanmaktadır⁵⁸². SCF’nin beklenmedik bir biçimde güçlenmesi üzerine CHF yanlısı basın da eleştirilere başlayacaktır⁵⁸³. 17 Ağustos 1930 tarihli *Hakimiyet-i Milliye*’de Falih Rıfkı yeni partinin tabanının cumhuriyetçi olmayanlar, Halk Fırkası’na karşı olanlar, Halk Fırkası’ndan maddi kazanç elde edemeyenler ve diğer gayri memnurlardan meydana geldiğini savunmaktadır. SCF’na yönelik bir değerlendirme de, partinin liberal politikalarından yana olduğunu açıklamasıyla ilgilidir. CHF yanlısı yazarlar, CHF’nin savunduğu devletçilik politikasının, ülkenin genel menfaatlerine daha uygun olduğunu savunmaktadır.⁵⁸⁴

CHF’na muhalif gazeteler yeni partinin kurulmasını memnuniyetle karşılarlar. *Hizmet* gazetesi bu desteğin nedenini “firkanın henüz bir gazetesinin olmayışına” ve bu nedenle programının tanıtılmasına, propagandasının yapılmasına imkân sağlanması isteğine bağlayacaktır.⁵⁸⁵ SCF taraftarı gazeteler partinin demokrat olduğunu yazmaktadır. SCF ana fikirlerde CHF ile paralel bir çizgi izlemekte ancak kişisel

ihtimalleri göze alarak, Halk Fırkası’nın karşısında yeni bir firkanın kurulması ve faaliyete geçmesi ile olacaktır” demektedir.

⁵⁸⁰ Koç, s.52-53.

⁵⁸¹ Gevgili, “Türk Basını”, s.215. Koç, s.53. Gazetenin yazarları Arif Oruç ve Şemsi Bulgaristan’a kaçarlar.

⁵⁸² Koç, s.55.

⁵⁸³ Koç,s. 56.

⁵⁸⁴ Koç,s. 57.

⁵⁸⁵ Koç, s.59.

hürriyetleri, basın özgürlüğünü, fikir ve kalem serbestisini, memuriyet ve iş serbestisinin savunması bağlamında farklı ele almaktadır.⁵⁸⁶

SCF'nın kuruluşunun ardından gördüğü ilgi, özellikle Fethi Bey'in İzmir gezisi sırasındaki olaylar ve bunun yankıları basında önemli yer bulmuştur. CHF taraftarı basın SCF yanlısı basının, gezinin başlamasından iki gün öncesinden başlayarak yürüttüğü yayınların havayı gerdiğini yazar⁵⁸⁷. CHF yanlısı basın Fethi Bey'i İzmir gezisi sırasında karşılayanları "Arabacı Ahmet, Tatar Osman, Kaçakçı Sait, Garson İngiliz Hakkı, Kör Sait, Hırsız Cafer" isimleriyle tanımlar⁵⁸⁸. CHF yanlısı basın İzmir'de 5 Eylül 1930'da CHF merkezine yönelik saldırı olaylarında da SCF yanlısı basını suçlar. Belediye seçimleri de gerek basında gerekse Meclis'te uzun tartışmalara yol açar. 12 Eylül 1930 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* "İzmir'de bir Serbest Cumhuriyet Fırkalı'nın sağa sola küfrederek tabanca ile bir polisi yaraladığı, yine Serbest Cumhuriyet Fırkalıların para ile tuttıkları adamların seçim sandıklarını kaçırmak, oy vermeye gelen Cumhuriyet Halk Fırkalıların tartakladıklarını" ileri sürmektedir. SCF yanlısı basın ise seçimlerde SCF yanlılarının listelere kaydedilmediğini buna karşılık CHF yanlılarının isimlerinin listelerde olmasa bile çeşitli biçimlerde oy kullandıklarını yazmaktadır⁵⁸⁹. SCF sürecin sonunda parti yönetimi tarafından sona erdirilecektir. CHF yanlısı basın SCF'nin fesh edilmesi kararını, tamamen parti yöneticilerinin basiretsizliğine ve irticai unsurların partiye hakim olmalarına bağlamıştır. Buna göre SCF yanlısı basının yayınları da bu sonu hazırlamıştır.⁵⁹⁰ CHF yanlısı basına göre ise ülkede siyasi kültür ve çok partili demokrasi anlayışı henüz istenen ölçüde gelişmemiştir, "anarşi ve fesat" unsurları genç muhalefeti iflas ettirmiştir⁵⁹¹.

⁵⁸⁶ Koç, 60.

⁵⁸⁷ Koç, 64.

⁵⁸⁸ Koç, 66.

⁵⁸⁹ Koç, 69. Soyak, s.418. Soyak: "Serbest Fırkacıların şikâyet ve iddiaları bütün bütün boş değildi; Atatürk bunun farkındaydı. Nitekim bir gün kendisinin hemen hepsi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın lehinde olarak gelen seçim haberlerini arz ettiğim sırada bana, "Hangi fırka kazanıyor?" diye sormuş; "Tabii bizim fırka Paşam" cevabını vermiştim de gülmüş; "Hayır efendim; hiç de öyle değil! Hangi fırkanın kazandığını ben, sana söyleyeyim; kazanan idare fırkasıdır çocuk! Yani jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valiler. Bunu bilersin" buyurmuştu.

⁵⁹⁰ Koç, s.74.

⁵⁹¹ Koç, s.74.

Serbest Fırka'nın kuruluşu basında kısa süreli bir özgürlük havası estirmiştir.⁵⁹² SCF'nin kapanması, ardından 23 Aralık 1930'da yaşanan Menemen Olayı ile bu dönem de sona ermiştir⁵⁹³. Ekonomik alanda 1929 Bunalımını'nın etkileri yoğun bir biçimde yaşanmaktadır. Devlet-parti bütünleşmesinin gerçekleşeceği bu dönemin birleştirici harcı halkçı söylemin daha çok kullanılması olacaktır⁵⁹⁴. Bu dönemin diğer bir özelliği de yoğun bir ideolojik seferberliğin yaşanmasıdır. Feroz Ahmad'a göre 1930'da Serbest Fırka Olayı ve Menemen Olayı'ndan sonra CHF Türk halk kitlelerine kazanılmış gözüyle bakılamayacağını, 1920'lerin halka hiçbir zaman kavratılmamış reformlarının onları yabancılaştırmış olduğunu ve kitlelerin bağlılığını kazanabilmek için partinin ideolojik bir saldırıya girişmesi gerektiğini anlamıştır⁵⁹⁵. Bu dönem basın yasasının çıkarıldığı, Türk Ocakları'nın kapatılarak halkevlerinin kurulduğu bir dönem olur. Mayıs'ta Üçüncü parti kongresinde altı ilke –Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılık- benimsenir ve Kemalizm resmi ideoloji olarak kabul edilir⁵⁹⁶. Bu da parti ile devletin kaynaştığı bir rejim kurulmasını getirecektir; ideoloji artık tek bir kaynaktan, partiden yayılacaktır⁵⁹⁷.

⁵⁹² Koç, s.12-13. Koç, özellikle İstanbul basının buna önderlik ettiğini, İstanbul'da Arif Oruç tarafından çıkarılan *Yarın*, Zekeriya Sertel'in *Son Posta*, İzmir'de *Yeni Asır* ve *Hizmet*'in bu havayı hissettirdiğini yazar. 1930 Ağustos'unda Serbest Fırka'nın kuruluşun da esen yeni havanın ancak üç ay sürdüğünü SCF'nin feshi ve Menemen Olayı'nın ardından basın iktidar ilişkilerinin gerginleştiğini yazar.

⁵⁹³ Kocabaşoğlu, "Tek Parti Döneminin...", s.589. Kocabaşoğlu, "Ali Naci'nin *İnkılap* adlı gazetesi de 153 sayı sonra kapanmak zorunda kaldı; çünkü siyasi iktidara övgüler düzmekle gazete satmıyordu. (Siyasi iktidarı övmek gazeteyi sattırmıyordu ama sahibine başka kapılar açabiliyordu. Gazetesi kapanan Ali Naci Bey, 1935 baharına kadar sürecek Anadolu Ajansı Balkan muhabirliğine atanacak, Sofya ve Bükreş'de görev yapacaktır)" der.

⁵⁹⁴ Karaömerlioğlu, s.48.

⁵⁹⁵ Ahmad, s.170.

⁵⁹⁶ Feroz Ahmad, s.171. Karaömerlioğlu, s.48. Karaömerlioğlu, "Halkevleri özellikle Serbest Fırka deneyiminden dersler çıkaran yönetici seçkinlerin kitle tabanını genişletme kaygısıyla, pratikte değilse bile teoride halkçı ideolojinin tartışılacağı ve aydınların halka gitmesine yardımcı bir kurum olarak bu dönemde kurulmuştur" der. François Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930**, çev: Ali Berktaş, İstanbul: YKY, 2006, s.20. François Georgeon'a göre devlet Türk milliyetçiliğini geliştirmeye çalışır. Bu amaçla 1923'te yeniden kurulan Türk Ocaklarına dayanılır. Ancak Türk Ocakları'nın görece özerkliği 1927'den itibaren Ocaklara politika belirleyici adamların sokulması, sonuç alınmadığı için de 1931'de bu derneklerin kapatılmasını getirir. Onların yerine Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bir örgütü olan halkevleri Anadolu'da yeni bir kolektif kimlik yaratmanın aracı olarak ortaya çıkar. Halkevleri yerel araçlarla ulusal politikanın yayılmasını amaçlamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MATBUAT VE İSTİHBARAT MÜDİRİYETİ UMUMİYESİ 1920-1931

Milli Mücadele bir ikili iktidar dönemidir. Ankara’da kurulan TBMM Hükümeti askeri alanda işgale karşı savaşırken, bir yandan da kendi kurumlarını oluşturmaktadır. TBMM’nin başlangıçtaki tek meşruluk kaynağı, Osmanlı Meclisi Mebusanı’nın çalışamaz hale getirilmiş olmasıdır. TBMM bunu gidermek için öncelikle 29 Nisan 1920’de Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nu, 20 Ocak 1921’de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nu çıkaracaktır. Hıyanet-i Vataniye Kanunu’na göre, TBMM’nin meşruiyetinin sorgulanması ya da aleyhinde bulunulması vatana ihanet suçu sayılmaktadır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun amacıysa TBMM’ni anayasal bir kurum haline getirmektir. TBMM böylelikle meşruiyet sorununu ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Bundan sonraysa sıra yeni kurumların oluşturulmasına gelecektir.

Bu sürecin önemli bir parçası olan Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti Umumiyesi, TBMM açıldıktan iki ay sonra, yani 7 Haziran 1920’de kurulmuştur. Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti Umumiyesi’nin adına eklenen “istihbarat” kelimesi, yalnız haber alma değil haber verme ve irşad (aydınlatma) gibi anlamları da içermesi açısından, önceki dönemlerle karşılaştırıldığında önemli bir farklılıktır. İskit’e göre müdiriyetin görevleri daha önceki dönemlerden farklı olarak “Memleketin kurtuluş hareketine muvazi ve o hareket için silahla alınan tedbirleri tamamlayıcı propaganda vazifeleridir”⁵⁹⁸. 1 Kasım 1922’de saltanatın kaldırılması, Osmanlı Devleti ile birlikte Matbuat Müdürlüğü’nü ve iletişim alanındaki iki başlılığı ortadan kaldırır.

Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti Umumiyesi’nin iki işlevi vardır. Birinci işlev, 1908’de başlayan ve Milli Mücadele ile devam eden burjuva devrimi sürecinin düşünsel

⁵⁹⁷Ahmad, s.171.

⁵⁹⁸İskit, **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s.369.

altyapısının oluşturulmasıdır. 6 Nisan 1920’de kurulan Anadolu Ajansı’yla Ankara’daki hükümetin kendi haber kanallarını yaratması, sansür uygulamasıyla haber kanallarının denetim altına alınması, günlük olaylardan halkın haberdar edilmesi, iç ve dış kamuoyuna yönelik yayınlar yapılması, irşad (aydınlatma) heyetleri ve *Hakimiyet-i Milliye* gibi doğrudan Milli Mücadele’yi destekleyen gazetelerle propaganda yapılması, Anadolu’da Milli Mücadele yanlısı bir basın oluşturmak amacıyla gazetelere maddi destekte bulunulması bu çerçevede ele alınmalıdır⁵⁹⁹. İkinci işlev ise, Milli Mücadeleyi yürüten kadrolar arasında düşünsel planda homojenleşme sağlamak ve kurumu bir örgütlenme aracı olarak kullanmaktır. TBMM işgale karşı harekete geçmiş kişilerden oluşmaktadır. Ancak bu kişiler, 1920-1931 döneminde yaşanacak siyasal gelişmelerden de anlaşılacağı üzere farklı düşünce yapılarına sahiptirler. TBMM, Mustafa Kemal gibi varolan durumun köklü bir devrimle değiştirilmesini düşünenlerin yanında meşruti rejime yeterli bulanları ya da İttihat ve Terakki’nin tekrar iktidara gelmesini isteyenleri de içinde barındırmaktadır. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi TBMM’ye yönelik bültenler hazırlamakta, Ankara’da çıkarılan *Hakimiyet-i Milliye* ve desteklenen diğer gazetelerle Mustafa Kemal’in fikirlerinin mebuslar arasında tartışılmasını sağlamaktadır. Kurumun 1920-1925 çalışma döneminde onbir müdür değiştirmesi bu kadrolaşma süreci ile bağlantılıdır⁶⁰⁰.

⁵⁹⁹ İskit, **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s.244. Koloğlu, **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Türk Basın Tarihi**, s.118. Koloğlu, “Önceleri Kemalizm, sonraları Atatürkçülük adı verilen çizgide basın, Matbuat Umum Müdürlüğü ve onu yönlendiren üst makamların emirleri altında tek sesli olarak çalışmıştır. 1930’larda Kemalizmi, dünyaya egemen ideolojiler (Liberalizm, Nazizm, Faşizm, Sosyalizm hatta Korporatizm) arasında bir yere oturma çabasında yeni fikirler üreterek değil, partiden gelen yönergeleri tartışmasız topluma aktararak görev yapmışlardır. Türk toplumunun kuşkusuz ihtiyacı olan çağdaşlaşmaya yönelik kökten değişimin Atatürk Devrimleriyle belirlenen şeklini dokunulmazlaştırmak için büyük çaba sarfetmişlerdir” der. Us, s.54. Us anılarında, Halide Edip (Adıvar), Falih Rıfki (Atay) ve Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve kendisinden oluşan “Yunan facialarını tetkik heyeti”nin İzmir’den başlayarak Menemen, Manisa, Salihli, Alaşehir, Uşak, Kütahya, Eskişehir ve Bursa’yı dolaştıklarını ve izlenimlerini *İzmir’den Bursa’ya* adında bir kitapta toplayarak kamuoyuna sunduklarını anlatır. Halide Edip, Yakup Kadri, Falih Rıfki, Mehmet Asım, **İzmir’den Bursa’ya**, İstanbul: Atlas Kitabevi, 1984, s.5. Kitap, 1921 yılında oluşturulan bu heyetin bir fotoğrafçı eşliğinde Yunan işgaline uğramış olan bölgelerde yaptıkları gezi izlenimlerinden oluşmaktadır. İç kamuoyuna yönelik bir kitap olduğu belirtilmektedir. Bunun dışında da telif eserler mevcuttur. **Türk Muahedei Sulhiyesi ve Mahiyeti Hakikiyesi**, Trabzon: Türk Matbaası, 1921. **Anadolu’da Yunan Zulüm ve Vahşeti**, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1922. **Hilâfet ve Millî Hakimiyet**, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası: 1923. **Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz**, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1923. **Türkiye’de Mebus İntihabı**, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1923.

⁶⁰⁰ Hamdullah Suphi Tanrıöver: 7 Haziran 1920-19 Ağustos 1920. Maarif vekili olup ayrılır, Süleyman Necati Güneri: 19 Ağustos 1920-11 Eylül 1920, Galip Bahtiyar Göker: 11 Eylül 1920-14 Kasım 1920, Muhittin Birgen: 14 Kasım 1920-9 Mart 1921, Mehmet Suat Davaz: 9 Mart-11 Mart, Hüseyin Ragıp Baydur: 12 Mart 1921 31 Kasım 1921, Etem Hidayet Akımsar: 31 Kasım 1920 -29 Ocak 1921, Ahmet

1908 Devrimi sonrasında basın alanında “kendiliğinden” bir süreç yaşanmıştı. Yaşanan basın patlamasının ardından 1909’da bir yasal düzenlemeye gidilmiş ancak Matbuat Müdürlüğü’nün işlevleri açısından bir değişiklik yapılmamıştır. 1908 deneyimini yaşayan Cumhuriyet Devrimi kadroları ve sürecin denetimini baştan itibaren elinde tutan Mustafa Kemal, bu konuda daha radikal bir tutum alacaktır. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi Cumhuriyet Devrimi’nin politikalarının taşıyıcısı olacaktır. Meclis içinde farklı görüşlere sahip kesimler tarafından sürekli eleştirilen Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi, sürecin en çok tartışılan kurumu olacaktır. Eleştiriler bütçe ve faaliyetler üzerinden yapılacaktır. Ancak asıl sorunun, izlenecek modernleşme siyasetleri ve köktenci siyasal tutumdan ve Mustafa Kemal’in önderliğinden duyulan rahatsızlık olduğu görülecektir.

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi, Milli Mücadele döneminin ihtiyaçlarına uygun olarak oluşturulmuştur. Cephelerde birer istihbarat şubesi vardır. Bu şubeler yalnız haber toplama faaliyetinde bulunmamakta, diğer kurumların bilgi isteğine de yanıt vermektedirler⁶⁰¹. Basın ile ilgili bilgiler ve haberler Anadolu’ya, daha çok Ereğli ve Zonguldak yoluyla ulaşmaktadır⁶⁰². İstanbul’da çıkan gazeteler, özellikle İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra, dış haberleri İstanbul’a gelmekte olan yabancı gazete ve dergiler ile birlikte, merkezleri Avrupa’da bulunan, İstanbul’da da faaliyet gösteren haber ajanslarından ve bazı gazetelerin dış ülkelerde bulunan muhabirlerinden almaktaydılar⁶⁰³. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi ise haberlerini İstanbul, Zonguldak, İnebolu, Antalya, İzmit, Adana, Kars, Trabzon ve Aydın’da (Kuşadası ve Söke) kurulan istihbarat şubelerinden, Avrupa telsiz istasyonlarının, askeri telsiz istasyonu aracılığı ile elde edilen dış haberlere ait yayınlarından, yabancı gazete ve dergilerde çıkan haberlerden, yabancı ajanslardan alınan haberlerden, bazı gazetelerin Avrupa ve Amerika’da bulunan özel muhabirlerinin gönderdiği haberlerden, Matbuat ve

Ağaoğlu: 29 Ocak-11 Ağustos 1921, Alaettin Bey vekil, Zekeriya Sertel: 4 Eylül 1923- Aralık 1923, Ercüment Ekrem Talu: 16 Eylül 1923-12 Mart 1924, Saffet Tuncay: 4 Nisan 1925-23 Haziran 1927, Ercüment Ekrem Talu: 26 Eylül 1927-31 Mayıs 1931

⁶⁰¹ Özkaya, s.54-55. Örneğin I. Sıkıyönetim Mahkemesi, Matbuat Genel Müdürlüğü’ne 26 Aralık 1920’de başvurmuş ve 1919’a ait *Tasvir-i Efkâr*’ın nüshalarının kendilerine ulaştırılmasını istemişti

⁶⁰² Özkaya, s.55. 24 Kasım 1920’de, İnebolu istihbarat subayı Şevki Bey’e, Erkân-ı Harbiye Başkanlığı’ndan yazılan yazıda, haber iletiminin gene eskisi gibi, İnebolu üzerinden yapılması, ancak olağanüstü hallerde Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti emrindeki Ragıp Bey aracılığıyla Zonguldak üzerinden yapılmasının düşünüldüğü yazar.

İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin Londra, Paris, Almanya, İsviçre ve ABD'de bulunan muhabirlerinden, Türkiye'de çıkmakta olan Fransızca, İngilizce, Rumca, Ermenice gazete ve dergilerden yapılan çevirilerden sağlamaktadır⁶⁰⁴.

Milli Mücadele döneminde oldukça aktif olan Müdüriyeti Umumiye'nin görevleri, Anadolu Ajansı'nın 1924 bütçe kanunuyla Matbuat İdaresi'nden ayrılarak bir şirket haline gelmesi, müdürlüğün matbaasının kapanması, *Hakimiyet-i Milliye*'nin müdürlük bünyesinden ayrılması, 1925 yılında *Resmi Ceride*'yi çıkarma görevinin yeni oluşturulan Başvekalet Müdevvenat Müdürlüğü'ne verilmesiyle oldukça sınırlanır. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi bu tarihten itibaren, yabancı basında Türkiye ile ilgili çıkan yazıların çevirilerini *Matbuatı Ecnebiye Hülasaları* adı altında küçük broşürler halinde basmakta, Eylül 1923'den itibaren her ay *Ayın Tarihi* adlı dergiyi ve 1926'dan itibaren de *Devlet Salnamesi*'ni çıkarmaktadır. 1923'ün sonlarına doğru, daha önce yazıp ve bastığı ve taşra matbuatına gönderdiği makaleleri de kesen kurum, matbuata kağıt, hurufat şeklinde yapılan yardıma da son verir. Harf devriminin ardından basına yapılan yardım konusunda da kurumun bir rolü yoktur⁶⁰⁵.

Kurumun örgütsel yapısında meydana gelen değişiklikler işlevlerini ortaya koyması açısından son derece önemlidir. Kuruluşunda önce İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne, aynı yıl içinde Hariciye'ye bağlanan müdüriyet 1929'a kadar bağımsız bir müdürlük olarak faaliyet gösterir. 1 Eylül 1929 tarihinden lağvedildiği 1931'e kadar Hariciye Vekaletine bağlı bir şube olarak kalır⁶⁰⁶. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi 1 Haziran 1931 bütçe kanunuyla lağvedilir. İskit, böylece "Matbuat idaresinin milli devredeki birinci faslı kapanmıştır" der. 1933'de tekrar kurulduğunda yeni bir yönelimi olacaktır⁶⁰⁷.

⁶⁰³ Öztoprak, s. 29.

⁶⁰⁴ Öztoprak, s.33. İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, s.226.

⁶⁰⁵ İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, s.256-257.

⁶⁰⁶ İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, s.256.

I. MATBUAT VE İSTİHBARAT MÜDÜRLÜYETİ UMUMİYESİNİN ÖRGÜTSEL YAPISI

3 Mayıs 1920’de Çorum milletvekili Sıddık Bey, Amasya milletvekili Hamdi Bey ve Karahisarı Sahib milletvekili Mehmet Şükrü Bey tarafından TBMM’ye sunulan taktir “istihbarat” konusunu gündeme getirir. Bu üç milletvekilinin, Meclis’in 4 Mayıs 1920’deki toplantısında ele alınan önergelerinde, bir “istihbarat” şubesi kurulmak istenmektedir. 19 Mayıs 1920 Çarşamba günü yapılan toplantıda ise Saruhan milletvekili Mustafa Necati Bey’in Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na 16 Mayıs’ta sunduğu “Matbuat ve İstihbarat Müdürlüyeti Umumiyesi teşkiline dair teklif” ele alınır. Mustafa Necati Bey, bu teklifin gerekçesinde “Şimdiye kadar olan tecrübe neticesi olarak arz ederim ki; kalblerin fethi için silahtan evvel söz lazımdır. İstihbarat ve irşadat Kuvayı Milliyemizin esası, temelidir” der. Bütün “Kuvayı Milliye Gazeteleri”nin bir program dahilinde yayınlanması ve en ücra köşelere kadar ulaştırılması da istenen bu teklifin görüşülmesi, aynı konuda İrşad Encümeni’nin de bir hazırlığı bulunduğu gerekçesiyle daha sonraya bırakılır.⁶⁰⁸ Yunus Nadi’nin başkanlığındaki encümenin hazırladığı İrşad Encümeni Layihası’na ilişkin görüşmeler önemli tartışmalara sahne olur. Matbuat ve İstihbarat Müdürlüyeti-i Umumiyesi, 7 Haziran 1920 tarihinde yapılan toplantıda benimsenen 6 numaralı yasayla kurulur.

Matbuat ve İstihbarat Müdürlüyeti-i Umumiyesi yalnız basın-yayın alanını denetleyen bir örgüt değildir. Dış ve iç yayımlar, irşad, istihbarat ve propagandayı da içine alan geniş bir görev sahasına sahiptir⁶⁰⁹. Matbuat ve istihbarat müdürlüyeti

⁶⁰⁷ İskit, **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s.256. Er, s.72-73.

⁶⁰⁸ Safa Tekeli, s.55-56. Er, s.43. Er’e göre, Mustafa Kemal İrşad Encümeni’nin hazırladığı kanun tasarısının gerekçesini kendisi kaleme alır. Öztoprak, s.42-43. Güz, s.59-60.

⁶⁰⁹ Öztoprak, s.42-43. Safa Tekeli, s.56. Güz, s.59-60. Er, s.45. 7 Haziran Cumartesi iftardan sonra saat 23’teki 25. toplantıda görüşme başlamış, gece yarısından sonra 10 dakika ara verilmiş 01:30’da başlayan yedinci oturumda kadrolar görüşülmüştür. TBMM ZC, Cilt: II, İ:25, Celse:6, 7.6.1336,s.115. Kanun tasatısı maddeleri şöyledir:

MADDE 1 — Alelûmum dahilî ve haricî neşriyat ve irşadat ve istihbarat işlerle meşgul olmak ve bilcümle matbuat umuruna merci teşkil eylemek üzere (Matbuat ve istihbarat müdürlüyeti umumiyesi) unvanı ile İcra Riyasetine merbut bir müdürlüyeti umumiye tesis edilmiştir.

MADDE 2 — Müdürlüyeti umumiye, Vekiller Heyetinin bütün vesait ve teşkilâtından. İstifade edebilecektir.

MADDE 3 — Müdürlüyeti umumiyenin zirdeki kadro ve tahsisat cedvelinde irşad ve istihbarat masarifi unvanı ile murakkam bulunan (1 250 000) kuruşluk tahsisat İcra Reisinin mucibine iktiran etmek şartile müdiri umumî tarafından sarfedilecektir.

MADDE 4 — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren ineridir

umumiyesi kurulmasıyla ilgili kanun teklifinin gerekçesi bu farklılığın ortaya konulması açısından önemlidir. Yunus Nadi Bey (Abalıoğlu) başkanlığındaki İrşad Encümeni'nin yazdığı gerekçe şöyledir:

Umumen teslim edilen bir hakikat vardır ki, memleketimizin uğradığı felâketlerin en müessir âmillerinden biri de dahil ve hariç efkârının, milletin menafii âliyesine muvafık bir cereyan ile sevk ve idare edilmesinde gösterilmiş olan ihmaldir. Millî menafiimizin müdafaası hususunda silâh kadar müessir olan siyaset ve fikir teşkilâtının ötedenberi ihmal edilmiş olması keyfiyeti pek çok fenalıklara sebep olmuş ve elan da olmakta bulunmuştur. Avrupanın en küçük bir Devleti yoktur ki, bu yolda kabil olduğu kadar geniş bir teşkilâta malik bulunmasın. Bu meyanda Bulgaristan ve Yunanistan en ileri gitmiş Devletlerdendir ve siyasî muvaffakiyetlerinin sebeplerinden pek mühim bir kısmını da bu teşkilâta verdikleri ehemmiyette aramak lâzımdır. Büyük Millet Meclisince de büyük bir şiddetle hissedilen bu ihtiyacın tatmini için ikinci defa olarak ehemmiyeti mahsusa ile teşkil buyurduğunuz encümen uzun uzadıya tedkikattan sonra esaslı bir teşkilât vücude getirmek ve bu teşkilâtı peyderpey ıslâh ve tevsî ile fikir kuvvetinin bütün kuvvetlere faik gelmekte olduğu şu zamanda millî siyasetimizi harice karşı müdafaa ve dahilde de her tarafa neşretmek gibi iki büyük gayeyi temin için İcra Heyeti ile bilistişare işbu lâyihayı ihzar eylemiştir. Lâyiha ile tesisi lüzumu arzedülen matbuat ve istihbarat müdüriyeti umumiyesinin gayesi iki büyük hedefe müteveccih olmak lâzımgelir. Biri harice karşı milletin amal ve metalibini tanıtmaya ve davamızın meşruiyetini isbata çalışmak, diğeri de dahilde milletin efkârını aynı noktada tevhid mütemadiyen tenvir ve irşad ile meşgul olmak. Bunun için alelade matbuatın sırf idarî teşkilâtile meşgul olacak bir matbuat müdüriyeti yerine faaliyetin gayesi müsbet hizmetlere teveccüh eden canlı bir teşkilât vücude getirilmesi ve bu pek mühim muvaffakiyet aletinin doğrudan doğruya İcra Heyeti Riyasetine merbut bir müdüriyeti umumiye halinde tesis edilmesi daha muvafık görülmüştür. Müdüriyeti umumiyenin programı; bir taraftan Avrupa matbuatı arasında milli ve meşru hukukumuzu müdafaaya matuf neşriyatta bulunmak ve cihan matbuatını daima tedkik ve takib ile dünya cereyanlarını anlamağa çalışmak, diğeri taraftan da dahilde zamanın emrettiği fikri ve ruhî vahdeti temin için her vasıttan istifade suretile neşriyat ve irşadatta bulunmak olmalıdır. Anadolu'nun muhtelif noktalarında gazeteler neşrettirmek ve bunların şeklen mükemmel ve manen de mütemadi bir dikkat altında bulunmalarını temin eylemek, hali hazırda Türk ve İslâm âlemini alâkadar eden meselelere dair herkes tarafından kolayca

anlaşılabilecek tarzda risaleler yazdırarak neşretmek, her tarafta muhabirler tedarik etmek, hususî muhabirler dolaştırmak, irşad heyetleri izam eylemek ve mekteplerden, muallimlerden bu iş için istifade çarelerini aramak gibi hususat bu meyanda dahil olduğu gibi müdüriyet alelûmum matbuat umuruna da mercii resmî teşkil eylemelidir. Mevzuubahis olan ve maatteessüf şimdiye kadar pek ziyade tehhür etmiş bulunan bu iş elzem olduğu kadar mühim ve bilhassa ihtisasa mütevakkıf bir iştir. Bu hususta elde edilecek muvaffakiyet teşkilâtın vüsati ile beraber vesaitin de mükemmeliyeti ile mütenasib olmak zaruridir. Ancak bunun iyi bir tarzda idaresi bilhassa mutahassıs anasıra müftekir bulunduğu için bu büyük işin temelini teşkil etmek üzere şimdilik küçük bir teşkilât kadrosu tertibi ile iktifa edilmiştir. İcra Heyetinizce de isabeti takdir edilen bir noktai nazara göre bu kadro ile vücude gelecek, müdüriyet bir yandan mutahassıs anasır toplanmakta devam edecek ve diğer taraftan teşkilâtını tevsiya çalışacaktır. Teşkilât esasını şimdiden geniş tutmak canlı bir faaliyet makinesi yerine faidesiz memurinden mürekkebe bir iskelet vücude gelmesini intaç edebileceği için şimdilik yalnız mutahassıs anasırdan mürekkebe bir temel atılması ile iktifa edilecektir. Müdüriyetin faaliyeti ile faideleri tahakkuk ettikçe bu teşkilât peyderpey tedarik edilecek mutahassıs anasır ve maddî vesait ile daima tevsi olunacak ve o zaman gerek kadro ve gerek tahsisat ihtiyaç ve tecrübe ile mütenasib bir şekil ve mikdara ifrağ edilmek üzere icra Heyeti Meclise arzı malûmat eyleyecektir. Bu mütalea ile dir ki haddizatinde pek büyük bir ehemmiyeti haiz ve bilâ ihmal faaliyete gelmesi elzem olan bu iş bizde pek yeni bir teşebbüs olduğu için beyhude israfata mâni olmak arzusile teşkilâtın mukaddeme olarak şimdilik mahdud bir şekilde tutulması münasib görülmüştür. Tarzı faaliyet ve mesaisi itibarile İcra vekâletlerinin bir çoğu ile alâkadar olduğu için müdüriyeti umumiyenin İcra reisine rabtı da gerek encümen, gerek icra Heyetince münasib görülmüştür.⁶¹⁰

Kanun teklifi önemli tartışmalara neden olur. Meclis içindeki anlayış farklılığını bu tartışmalardan izlemek mümkündür. Saruhan milletvekili Refik Şevket Bey, herhangi bir konuda kanun çıkarmak için daha önce mevcut bir kanun olmaması gerektiğini, halbuki bu konuyla ilgili olarak İstanbul'da bir örgüt bulunduğunu, dolayısıyla kanunun reddedilmesi gerektiğini söyler.

Velevki son asrın icabatına lâyük bir dereceyi terakkide olmaz ise bile burada teşkil ettiğimiz Heyeti İcraiye'nin esasını teşkil eden

⁶¹⁰ TBMM ZC, Cilt II, İ:25, celse:6, 7.6.1336, C:6, s.114-115.

İstanbul Hükümeti merkezisinde bir matbuat müdüriyeti mevcud idi ve o matbuat müdüriyetinin elinde elbette vazifesini mübeyyin bir kanun vardır. O kanunda; matbuat müdüriyetinin vazifesi, salâhiyeti, bu gibi istihbarda haiz olduğu mevki ve vazife gösterilir.⁶¹¹

Refik Şevket Bey, ülkeyi ve devleti kurtarmak için harekete geçen, ancak kurtuluştan sonra meşrutî yönetime geçilmesini isteyen kesimlerin sözcülüğünü yapmaktadır. Ona göre İstanbul'da bir Matbuat Müdürlüğü vardır, ikincisini kurmaya gerek yoktur. Refik Şevket Bey, günün ihtiyaçlarını karşılamak için Dahiliye'ye ya da Hariciye'ye ya da başka bir makama bağlı olacak bir müdiriye kurulmasını teklif eder⁶¹². Abdullah Azmi Efendi de böyle bir örgüte ihtiyaç olmadığını, bugünkü sorunları aşmak için İcra riyasetine bir tahsisat verilmesinin yeterli olacağını söyler⁶¹³. Kırşehir milletvekili Müfid Efendi de Abdullah Azmi Efendi ile aynı fikirdedir. Müfid Efendi bu konuda harcanacak paranın, olağanüstü bir harcama olarak kabul edilmesiyle bu sorunu halledeceğini, böyle bir müdürlüğe ihtiyaç olmadığını söyler⁶¹⁴.

Kanun teklifini hazırlayanlardan İrşad Encümeni Reisi İzmir milletvekili Yunus Nadi Bey ve Saruhan milletvekili Mustafa Necati Bey eleştirilere yanıt verirler. Yunus Nadi Bey, İstanbul Hükümeti'nde mevcut olan matbuat müdüriyetiyle önerilenin çok farklı işlevleri olacağını söyler:

O; bir gazete nasıl çıkar, bir risale nasıl çıkar, nasıl kapatılır, matbuat nasıl idare edilir, matbaalar ne gibi şerait tâbidir, o gibi ahkâmı havidir. Matbuat müdiriye denilen teşkilât yalnız sureti muntazamada bunlara bakmakla mükellef bir memur, bir heyeti basiteden ibarettir. Bizim ise maksadımız, esbabı mucibede sarahaten söylediğimiz veçhile bir idare heyeti vücade getirmek ve bu gibi teşkilâtla meşgul olmak değildir. Bunun fevkinde bir şeydir. Harice karşı menafii meşruamızı davamızı isbat etmek, Avrupa ve cihan efkârında ve dahilde efkârı umumiyyeyi meşru olan bir fikir, bir maksad etrafında toplamaktan ibarettir.⁶¹⁵

Mustafa Necati Bey İstanbul'dan ve Avrupa'dan gelen çeşitli akımlara karşı bir tavır almanın zorunlu olduğunu söylemektedir. Kurulacak müdürlüğün, Avrupa'nın fikirlerini değiştirmek ve halkın Kuvayi Milliye teşkilâtının ne olduğunu

⁶¹¹ TBMM ZC, Cilt II, İ:25, celse:6, 7.6.1336, s.115-116.

⁶¹² TBMM ZC, Cilt II, İ:25, celse:6, 7.6.1336, s.115-116.

⁶¹³ TBMM ZC, Cilt II, İ:25, celse:6, 7.6.1336, s.118

⁶¹⁴ TBMM ZC, Cilt II, İ:25, celse:6, 7.6.1336, s.119

⁶¹⁵ TBMM ZC, Cilt II, İ:25, celse:6, 7.6.1336, s.116.

öğrenmesini sağlamak için istendiğini belirtir.⁶¹⁶ Karahisarı Sahib milletvekili Mehmet Şükrü Bey de benzer bir yorum yapar. İstanbul'daki Matbuat Müdürlüğü'nün görevinin, gazeteleri incelemek ve bir jurnal ile Dahiliye nazırına bildirmekten ibaret olduğunu söyler. Meclise gelen kanun bundan farklı olarak matbuat, istihbarat ve irşad konularını içermektedir⁶¹⁷. Lazistan milletvekili Osman Efendi elde bir kanun varken bundan başka bir kanun çıkarmamak gerektiği yönündeki görüşe yanıt verirken, Meclis içinde Mustafa Kemal etrafında oluşan köktenci anlayışı da ortaya koyar:

Memleket asırlarca bu kanunlarla idare edilmiştir. Bu gün Avrupa yirminci asrı yaşadığı halde memleketimiz on ikinci asrı yaşıyor. Sebebi ise bu kanunların, memleketimizin ruhile, kabiliyeti hakikiyei milliyesile hiç bir vakitte mütenasib ve kabili telif olmadığıdır. İşte bu kanunlardaki noksanii içtimadırki, memleketimizde terakkiyi temin edememiştir. İşte gördüğümüz Anadolunun ne hayatında, ne evinde, ne barkında, ne telebbüsünde, hatta tarzı maişetinde bir insicam velhasıl hiç bir şey yoktur. Vahşet halinde yaşıyoruz. Bunu itiraf etmek mecburiyeti elimesindeyiz. (Vahşet değil ... sadaları) Nasıl telâkki ederseniz! İbtidaî bir halde. Bendeniz bu noktai nazardan meseleyi tedkik etmek ve heyeti muhteremize arz etmek istiyorum. Biz o kanunları eğer nazarı dikkatten geçirirsek bu kanunlarla memlekete bir eyilik yapamayacağımıza kaniiz. Bendeniz İstanbulun işgali muvakkatini - tayib etmeyiniz - Adeta bir nimet gibi telâkki ediyorum ve diyorum ki; şu fırsat bize bahşedildi, şu mülevves muhitten ve habis kuvvetin tazyiki manevisinden kurtulduk. Bu saf muhite geldik. Burada hiç olmazsa halka doğru gidelim, halkın anlayacağı teşkilâtı yapalım ve bu teşkilâtla halkın ruhunda şuleler ikad edelim. Halkta bizim ne yaptığımızı anlasın ve bu suretle memlekette yeniden bir hayat doğuralım ve bu hayat ile memleketimizi düştüğü şu felâketi elimeden kurtarmak çaresini düşünelim. Onun için o nokta hakkında bendeniz heyeti muhteremelerini uzun boylu taciz etmek istemem. Yalnız âcizane maksadım anlaşıldı zannederim. Bunun için İstanbulun tesirinden azade bulunduğumuz zaman kâşki dahiliyesi de bir lâyiha ile meydana çıksın. Posta müdüriyeti de böyle yeni bir lâyiha ile meydana çıksın, bize arzetsin, biz onları yeniden tedkik edelim ve halkın ihtiyacatı mütenasib olub olmadığını tedkik edelim, yenilik gösterelim ve bu göstereceğimiz yenilik daima halka doğru yürüsün. (Bravo sesleri ve alkışlar).⁶¹⁸

⁶¹⁶ TBMM ZC, Cilt II, İ:25, celse:6, 7.6.1336, s.116

⁶¹⁷ TBMM ZC, cilt II, İ:25, celse:6, 7.6.1336, s.117-118

⁶¹⁸ TBMM ZC, cilt. II, İ:25, celse:6, 7.6.1336,s.117.

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin ayrı bir kurum olarak örgütlenmesi tartışmasının ardından Meclis'in hangi organına bağlanacağı da bir sorun olarak ortaya çıkar. Kanun teklifinde müdürlüğün İcra Riyaseti Başkanlığı'na yani Mustafa Kemal'e bağlanması istenmektedir. İzmit milletvekili Sırrı Bey ve Abdullah Azmi Bey buna karşı çıkarlar. İcra Riyaseti'nin kurumun hatalarından sorumlu olacağı, hükümetin başının bu kurumdan kaynaklanan sorumluluğunun kriz yaratabileceği söylenir. Kurumun vekâletlerden birine bağlanmasını istenir. Sırrı Bey:

Yeniden teşkil ettiğimiz Müdüriyeti Umumiye'yi Heyeti Vükelâya merbut addettiğimiz halde gördüğümüz bir yolsuzluktan dolayı meseleyi münakaşa edeceğiz ve neticede hakikaten mesuliyeti müstelzim bir şey gördüğümüz takdirde Reisi Vükelâ bununla sukut edecektir. O halde bir müdürün hatasından dolayı Reisi Vükelâyı beyhude yere münakaşa, etmiş olacağız. Bu gibi ahvalde müteferri olan müdüriyetler nezaretlerden birisine merbut olurlar ve nuzzardan birisi bununla mesul olur. Çünkü nazırların medhali olduğu bir meselede, müdürün hatasından dolayı Heyeti Vükelâyı tazyik ve onu iskat etmek doğru olamayacak. Binaenaleyh şu dakikaya binaen Matbuat müdüriyetinin Reisi vükelaya değil nuzzardan her hangi birisine merbut olması fikrindeyim (Dahiliye ve Hariciye sesleri)⁶¹⁹

Burada üstü kapalı bir biçimde Musataf Kemal'in giderek artan etkisinin sınırlandırılması isteği söz konusudur. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi sıradan bir kurum değildir. Devrimin ideolojik ve politik hattını belirleyecek ve yaygınlaştıracak bir kurumdur. Bu politikaların belirlenmesinde Mustafa Kemal'in tek belirleyici olmasını istemeyenler fikirlerini bu şekilde ifade edeceklerdir.

Yunus Nadi Bey ve Saruhan milletvekili Mustafa Necati Bey eleştirilere tekrar yanıt verirler. Yunus Nadi Bey'e göre, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesini'nin Dahiliye'nin olduğu kadar Hariciye'nin de ilgi alanındadır. Bu nedenle İcra Riyaseti'ne bağlı olmalıdır. Ayrıca, müdüriyetin hatalarından dolayı Heyeti Vükelâ Reisinin çekilmesi söz konusu olamayacaktır⁶²⁰. İcra Riyaseti diğer meselelerde olduğu gibi bu konuda da sorumluluğunu kabul edecektir. Yunus Nadi Bey konu hakkında şöyle demiştir:

⁶¹⁹ TBMM ZC, cilt: II İ:25, celse:6, 7.6.1336, s.119-120.

Reisin mevkiini tezelzüle uğratar mı uğratmaz mı? Acaba bu müdüriyet bi kusurda bulunur da icra reisi mevki suale çekilir mi, çekilmez mi? Acaba İcra Vekillerinin reisi lâyüsel anmayefal midir ki bu on beşbin liralık bir teklifi kanuniden dolayı endişeye düşüyorlar. Biz, bir prensib olarak kabul ettik ki, İcra Vekillerinin reisi dahi icraya aid olan mesailden Heyeti âliyenize karşı mesuldür. Mademla bu prensibi esas itibarile kabul etmişiz, yalnız mesuliyet sanki bu teklifi kanuniden çıkabilecekmiş gibi, tatbiki muhal olan o bir kanunu esasî ile Sırrı Bey ihticac ederek buyurdular ki; icra reisi âdeta sadaret mevkiinde bulunan zat gibi bir vaziyette ve ona kıyas ederek, hiç bir zaman İcra Vekilleri reisi bu kanundan dolayı mevki suale çekilemez. O eski kanuna nazaran, sadarete merbut, müstakil bir teşkilât vardır, doğrudan doğruya sadaret onların hesap ve kitabını vermeğe mecburdur. O itibar ile de varid değildir. Diğer bir cihetten mesuliyet vardır. Mesuliyet prensibini esasen kabul etmişiz. Bu itibar ile böyle ufak meselelerden dolayı acaba mesuliyet varid olur mu deniliyor, halbuki mesuliyetin büyüğü, küçüğü olamaz. Prensibi kabul etmişiz. O halde mesuliyet vardır. Eğer mesuliyet terettüb etmiş ise, mademki İcra Vekilleri, bu esas dahilinde kabul ettikleri mesuliyeti kabul etmişlerdir. Binaaleyh buna mahal yoktur. Son bir şey olarak da şunu söyleyebilirim ki; bir çok kanunlar Hükûmetin. heyeti umumiyesine şamil olmak itibarile Heyeti Vükelânın heyeti umumiyesi mesul olabilir. Bunun için bu meselede hiç bir iltibas varid değildir, Binaenaleyh müzakere olunub intaç edilmesini talep ederim.⁶²¹

Müdüriyetin İcra Riyaseti'ne bağlanması engellenemeyince, Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey Matbuat ve İstihbarat Müdürü Umumisi'nin Meclis tarafından seçilmesi konusunda ek madde teklif eder⁶²². Ali Şükrü Bey Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi'nin icra makamından hangisine bağlı olacağı tartışmasının iki taraf açısından da tatmin edici bir şekilde sonuçlanmadığını söyler. Müdüriyeti umumiyenin Vekiller Heyeti'nden yalnızca Riyasete bağlı olmasının, özel bir durumu olduğunu gösterdiğini, bu nedenle müdürü umuminin Meclis'in onayına

⁶²⁰ TBMM ZC, cilt II, İ:25, celse:6, 7.6.1336, s.120.

⁶²¹ TBMM ZC, Cilt II, İ:25, celse:6, 7.6.1336,s.120.

⁶²² TBMM ZC, Cilt II, İ:25, Celse:6, 7.6.1336, s.123. Ali Şükrü Bey 1921 sonrasında Meclis içinde oluşacak olan İkinci Grubun liderlerinden olacaktır. *Tan Gazetesi*'ni de çıkaracak olan Ali Şükrü Bey 1923'te bir suikast sonucu öldürülecektir.

sunulmasını teklif ettiğini söyler⁶²³. Teklif tartışılırken, Mustafa Kemal, “Şükrü Beyefendi, tahtı karara alınmış bir şeyin yanlışlığından bahsetmek doğru değildir” der. Teklif ele alınır ve reddedilir. Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey ve Karahisar Şarki nebusu Ali Süruri Bey ayrı ayrı «işbu kanunun icrayı ahkâmına îcra reisi memurdur» şeklinde bir maddenin ilâvesini teklif ederler. Bu teklif de doğrudan Mustafa Kemal’in sorumluluğuna vurgu yapan bir tekliftir. Yunus Nadi Bey birinci maddenin içerisinde müdüriyetin İcra Riyaseti’ne bağlı olduğu ve harcamaların İcra Reisi’nin onayıyla yapılacağı açık olduğundan artık icrasına kimin memur olduğunu tekrar söylemeye gerek bulunmadığını ifade eder⁶²⁴. Müdüriyetin bütçesi oylanır ve kabul edilir.

Kanun çıkar çıkmaz genel müdürlüğe Hamdullah Suphi (Tanrıöver) tayin edilmiştir. Mebusluğu devam ettiğinden ayrıca genel müdür aylığı almamıştır. Ondan sonraki iki genel müdür de (Süleyman Necati Güneri ve Galip Bahtiyar Göker) yine mebus oldukları için ayrıca maaş almamışlardır.⁶²⁵ Genel müdürlük kurulduktan sonra çeşitli yerlere temsilcilikler atanır: İstanbul’a Sırrı Abdülmuttalip Bey (Öker), Adana’ya Dr. Reşit Galip Bey, Zonguldak’a Ragıp Bey, İzmit’e Cevdet Bey, Kars’a Mecit Bey daha sonra Ali Bey (Becil), yurtdışına Paris’e Dr. Nihat Reşat Bey (Belger), İsviçre’ye Ahmet İhsan Bey (Tokgöz), New York’a Zekeriya Bey (Sertel) temsilci tayin edilir. Ayrıca Berlin, Londra ve Viyana’da da temsilcilikler açılır.⁶²⁶

7 Haziran 1920’de onaylanan yasa ile Anadolu Ajansı da bu genel müdürlük aracılığıyla yürütmeye bağlanır.⁶²⁷ Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi aynı zamanda *Hakimiyeti Milliye* gazetesini de denetleyecektir. Yeni Matbuat idaresi yeni devletin resmi gazetesi olan *Ceride-i Resmîye*’yi de 7 Ekim 1920’de yayınlamaya başlar⁶²⁸. Bunun yanı sıra 6 Mayıs 1920’de çıkarılan sansür kararnamesinin uygulanmasından da sorumludur⁶²⁹.

⁶²³ TBMM ZC, Cilt II, İ:25, celse:6, 7.6.1336, s.123.

⁶²⁴ TBMM ZC, cilt II, İ:25, celse:6, 7.6.1336, s.125.

⁶²⁵ Er, s.50.

⁶²⁶ Er, s. 51.

⁶²⁷ Gevgili, “Türk Basını”, s.213. İskit, **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s.226.

⁶²⁸ İskit, **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s.226.

⁶²⁹ Güz, s.61-62.

İcra Vekilleri Riyaseti'ne bağlı çalışan müdürlük, 25 Aralık 1920 tarih ve 79 sayılı yasayla Hariciye Vekâleti'ne bağlanır. Yasanın ikinci maddesiyle iç basınla ilgili işlerde ise Dahiliye Vekâleti ile bağlantı kurulacaktır⁶³⁰. Meclis'in 28 Kasım 1920'deki toplantısında Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin Dahiliye'ye bağlanması tartışılır. Karesi milletvekili Vehbi Bey bütçe görüşmelerinde müdürlüğün Riyasete değil, Dahiliye'ye bağlanması yönünde bir eğilim olduğunu söyler. Ancak Dahiliye'ye bağlı beş altı tane müdüriyet olduğunu, bir de Matbuat müdüriyeti umumiyesi gibi büyük bir görevi daha eklemenin Dahiliye encümenince kabul edilmediğini söyler ve konunun Heyeti Vekilece görüşüldükten sonra meclise getirilmesini teklif eder⁶³¹. 25 Aralık 1920'de yapılan toplantıda Dahiliye Vekaleti'ne bağlanma konusuna devam edilir. Meclis reisi Mustafa Kemal, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin Hariciye Vekâletine bağlanmasını, iç basına ilişkin konularda ise Dahiliye Vekâletiyle ilişkili olmasını teklif eder⁶³². Kanun bu şekilde kabul edilir. Müdürlük, 1929'a kadar Hariciye'ye bağlı bağımsız bir kurum olacak, 1929'da yapılan bir düzenlemeyle lağvedileceği 1931'e kadarsa Hariciye'ye bağlı bir şube olarak faaliyetlerini sürdürecektir.

II. MATBUAT VE İSTİHBARAT MÜDÜRİYET-İ UMUMİYESİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti kuruluşundan itibaren tartışmaların odağında olacaktır. Meclis içinde Mustafa Kemal'in önderliği bağlamında yaşanan tartışmanın bir alt metin olarak belirleyici olduğu görülür. Tartışmaları üç başlık altında toplamak mümkündür: Yapılan faaliyetlerle ilgili eleştiriler, harcamalarla ilgili eleştiriler ve müdüriyetin örgütsel yapısı ile ilgili eleştiriler.

A) FAALİYETLERE YÖNELİK ELEŞTİRLER

Kuruluşundan üç ay sonra, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin faaliyetleri TBMM'nde tartışılır. Müdürü Umumi Galip Bahtiyar Bey Meclis'e çağırılır

⁶³⁰ Öztoprak, s.44. Özkaya, s.49-50. Er, s.72-73.

⁶³¹ TBMM ZC, Cilt 6, İ:104, 28.11.1336, s.89-90.

⁶³² TBMM ZC, Cilt 7, İ:121, 25.12.1336, s.10.

ve eleştirilere yanıt verir. Propaganda ve istihbarat faaliyetlerinin iyi yürütülmediği söylenmektedir. Eski müdiri Umumilerden Hamdullah Suphi Bey Avrupa devletlerinden birinin tüm istihbarat araçlarını kullanıma sunduğu halde bundan yararlanılmadığını, 45 milyon okuyucusu olan Amerikalı bir gazete grubunun temsilcisinin sunduğu propaganda fırsatının da kaçırıldığını söyler. Burdur milletvekili İsmail Suphi Bey, dış propagandanın yapılmadığını, TBMM ile ilgili çıkan haberlerin tam olarak bilinmediğini, ülke içinde halkın verilen mücadeleden habersiz olduğunu, ülke içinde dinin büyük etkisi olduğunu, bunun kullanılmadığını söyler⁶³³. İsmail Suphi Bey'e göre, Matbuat Müdüriyeti'nin üç ay zarfında beş müdür değiştirdiği için, kimse sorumlu tutulamayacaktır. Ayrıca Matbuat Müdüriyeti'nin bağlı olduğu Riyaset'in de yoğunluğu içerisinde konuyla yeterince ilgilenememesi doğaldır. Bu nedenle Matbuat Müdüriyeti'nin bir vekaletle bağlı olması yönünde teklif verdiğini söyler.

Müdiri Umumi Galip Bahtiyar Bey, 14 Eylül 1920 de yapılan Meclis görüşmelerinde eleştirileri cevaplandırır. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi yaptığı işler hakkında açıklamalar yapar, eleştirilere yanıt verirken kurumun kısa bir tarihçesini verir⁶³⁴:

Büyük Millet Meclisinin teşekkülünden sonra, matbuat İdaresi enevvelâ 19 Haziran 1336'da tesis ve bu işe memur olmak üzere evveleminde Vali Nuri Bey dört, beş gün bu vazifede kalmışlar ve bu esnada Bursa'da bulunan bir zatla İstanbuldan bazı haberler getirilmesine dair muhabere cereyan etmiş ve o vasıta ile bazı istihbarat elde edilmiştir. Nuri Bey'den sonra bu vazifeye Mirliya Kâzım Paşa tayin edilmiştir. O zat da 18 Haziran'da bu işle iştigale başlayarak o da hemen bir ay burada bulunmuştur ve mazbut bir teşkilât esasını kuran bu zat olmuştur. Mumaileyhin zamanında Avrupa'dan, İtalya'dan ve diğer taraflardan istihbarat almak üzere istihbarat teşkilatı yapılmak için, meselâ İtalyadan gelecek haberler için Antalya'da, İstanbul için Zonguldak'ta Şark ve Irak ahvali için Trabzon, Erzurum, Elcezire cephelerinde birer merakizi istihbariye tasavvur edilmiş, ufak bir kadrosu yapılmış ve fakat bu kadro tatbik edilmeden ve memurları tayin edilmeksizin mumaileyh oradan infikâk etmiştir. Kezalik bu zatın zamanında Ajans çıkmağa başladığı gibi bir iki defa da icmali siyasi yapılmıştır. Bundan başka, Kâzım Paşa zamanında mülhakatın meşhur mahallerinde bir takım müzakere

⁶³³ TBMM ZC, Cilt IV, İ:65, celse:1, 14.9.1336, s. 347.

⁶³⁴ TBMM ZC, Cilt IV, İ:65, celse:1, 14.9.1336, s.348.

açılmasına teşebbüs edilmiş, Samsun, Zonguldak, Antalya, İnebolu, Bartın, Balâ, Beypazarı, Kalecik, Haymana ve diğer bazı mahallelerde istihbarat odaları küşadı için Dahiliye Nezaretinden oralara tamimler yazılmıştır. Mumaileyhin infikâkinden sonra 19 Temmuzdan 20 Ağustos'a kadar Hamdullah Suphi Beyefendi bulunmuşlardır. Bu müddet zarfında Antalya, Samsun, Trabzon ve Zonguldağa istihbarat memurları tayin edilmiştir. Marmaris ve İnebolu kaymakamlarına da istihbarat hususunda muavenet edilmesi rica edilmiştir. Bunlardan Marmaris kaymakamı bu işi hakikaten güzel yapmış ise de başka bir yere naklolunması ile iş biraz durdu. O vakte kadar hakikaten iyi çalışıyordu. Kezalik bu müddet zarfında istihbarat odalarına, ordulara, gruplara, gerek ajans ve gerek gazete gönderilmiş ve ajansların tamimi için mülhakatta neşrolunan gazetelerden *İkaz*, *Açık Söz*, *Öğüt...* Bu gibi gazetelerle mukavele yapılmıştır. Ve o esnada kağıt buhranı burada kendini göstermeğe başladığında o müdüriyet zamanında, kağıt tacirlerinden birisi vasıtasile İstanbula sipariş olunmuştur. Bu esnada bazı risaleler yazdırılmıştır. 20 Ağustos tarihinde de Hamdullah Suphi Beyefendi infikâk etmiştir. Necati Bey yerlerine gelmişlerdir. Kezalik bu zamanda da bazı icraat olmuş ve ajansların ve evrakı havadisın merkezlere gönderilmesi için tamimler yazılmış ve o sırada iyi bir teşebbüs olmak üzere sulh muahedenamesinin türkçe bir metnini neşir ve teksir için Konya'daki *Öğüt* matbaasile bir mukavele akdedilmiştir. Zannedirim ki bu muahedenamenin neşri bitmek üzeredir. Belki bu günlerde gelecektir. Necati Bey 11 Eylül 1336 tarihinde infikâk etmiş ve o zaman bendenize bu hizmet teklif ve tevdi olunmuştur. Bu müddet zarfında da bendeniz en evvelâ sulh muahedelerinin adam akıllı, havas ve avam nezdinde tamamen anlaşılması için bazı teşebbüsata giriştim ve Hariciye Vekâletinin teşebbüs ve muavenetile sulh muahedenamesinin tefsirini mutazammım olmak üzere iki eser vücade getirdik. Birisi, avama mahsus ve derdesti tabdır zannedirim, bir hafta sonra intişar edecektir. Diğeri de, bir az daha hukuki ve daha ciddi bir surette yazılmak üzeredir. Hemen nıfsına karip kısmı yazılmıştır. Vilayat ve mülhakat matbuatına muavenet, tabiî matbuat idaresinin mühim vazifelerindendir. Hamdullah Suphi beyefendi zamanında sipariş olunup, bendenizin henüz tayin olduğum zamanlarda vürut etmeğe başlıyan kağıtlardan, *Yeni Gün*'e, *Açık Söz*'e, *İkaz*'a ve sair burada ve mülhakattaki gazetelere mühim miktarda kağıt tevzi ettik. Tabiî bunlara yapılacak muavenet, mühim miktarda kağıt tevziidir. Onlara yapılacak muavenetin bu sırada en faideli kısmı bu idi. Sonra bazı yerlerde meselâ: İnebolu'da istihbarat memuru yokmuş, mühim bir yer olduğundan, muamelâtı itmam etmek üzere oraya memur gönderdik. İstanbul ve Avrupa gazetelerinin celbi için teşebbüsata giriştik. Bu iş gayet güç bir mesele olduğu için gayri muntazam surette ve geç geliyor. Fakat bundan sonra zannedirim muntazaman getirtmek mümkün olacaktır. Bu müdüriyetin yanında bir encümenin, fenni gibi bir heyetin vücudu pek lazımdır. İrşadın mutlaka böyle bir heyetin muavenetile hasıl olacağı tabiidir. Bunun için böyle bir heyetin tesisine teşebbüs edilmiştir. Gerek heyeti celileniz azasından bu heyette iş

göreceklere ve gerek daha diğer alakadar olan zevata bu işte çalışmaları için yazılmış ve müracaat edilmiştir. Henüz bir cevap gelmedi, fakat takip olunuyor. Encümeni irşat ayrıca yapılacaktır ve şüphesizdir ki; Millet Meclisi'nde bulunan heyeti irşadın da bu heyetle alakai daimesi olacaktır. Eğer o türlü bir heyet teşekkül ederse, tabii irşat meselesi daha sehil bir surette ve daha mazbut bir tarzda temin olunabilir. Mirliva Kâzım Paşa zamanında açılması için tamim yazılan istihbarat odalarının, ne halde olduğunu anlamak için tamimler yazdık ve bunlardan bazısının gayet güzel işlediğini maalmemnuniye haber aldık. Ezcümle Beypazarında güzel bir merkez açılmış ve halk pek güzel istifade ediyorlarmış, orada gayyur bir kaymakam da ve diğer zevat da buna muavenet etmişler. Kezalik Kangırı'da istihbarat odasının iyi semereler verdiğini haber aldık. Diğer taraftan daha bazı yerlerde de açmak üzere teşebbüsümüz vardır ve onlara da nakden muavenete karar vererek, her türlü muavenet ve müzaheretini ifa edeceğiz. Merkezde de, burada bir istihbarat salonu açtık. Avrupa'dan, İstanbul'dan vesairenden gelen gazeteleri herkesin mütealasına amade kılıyoruz. Şu halde matbuat idaresi burada üç aydan beri teessüs etmiştir.. Üç ay zarfında –bendeniz de dahil olmak üzere- beşinci müdürdür ve tabii bu zamanda , her müdür, kendisine göre bir iş yapmıştır. Fakat şunu da düşünmelidir ki; matbuat işi biraz ihtisas ve işi ve irşat işi de, ihtisas kariha ve meselesidir, kezalik tab'iyat ve neşriyat meselesidir. Bunlar da vesaitsiz olmaz. Bu itibarla güçlük çekilmemiş demek doğru değildir ve şimdiki halde, şekli hazır itibarile, matbuat ve irşat meselesinin matlup derecede olduğunu iddia etmekte doğru olamaz. Tabii çalışılacaktır. Düşünmeli ki; merkez matbuat kaleminde bu işle iştigal etmiş yalnız bir zat vardır. Diğerleri başka işlerde bulunmuşlar, içlerinde elektrik tahsil etmiş, ulûmu tabiiye tahsil etmiş zevat da var. Bunları yeni bir hizmete alıştırmak için tabii dikkate ihtiyaç vardır. Sonra matbuat demek, neşriyat demek, irşat demektir. Cümlelerin malûmudur ki ve heyeti celilenizce de malumdur ki Ankara'da bu hiç yoktur. Bugün tab'iyat bir vilayet matbaası ile Meclis matbaasının himmetine kalmıştır. Meclis matbaası zabıtları tabetmek ve diğer Meclise ait evrakı tabetmekle haddinden ziyade meşguldür. Bu meşguliyet arasında zorla ve pek güçlkle ajansları tabedip biraz okunacak bir hale ifrağ ediyoruz Vilayet matbaası ise pek eski bir matbaadır. Bu, vilayete mahsus olduğu için kendinden beklenen hizmeti tamamilen ifa edememektedir. Şu halde asıl matbuatın en büyük kolu olan matbaa meselesi pek iptidai bir halde olduğu için, tabii neşriyatın ve tabın pek az olduğunu görmekte hepimiz bundan müteessiriz, müteessifiz. Fakat başka çare yoktur ki.. Tâki bazı teşebbüslerde bulunduk. Yeni bir takım makine getirip onları kurdurup işletinceye kadar, bu işler müşkil ve noksan devam edecektir.⁶³⁵

⁶³⁵ TBMM ZC, Cilt IV, İ:65, celse:1, 14.9.1336, s.343-345.

Galip Bahtiyar Bey, Müdüriyetin çalışmalarının yetersiz olduğu yönündeki eleştirileri kabul eder. Milli Mücadele'nin nedenleri konusunda halkın bilgilendirmediğini, halkın haber alamadığı, yazılan şeylerin geç gittiğini söyler. Bunun en önemli nedeniyse telgraf-posta sisteminin eksiklikleri ve kadro yetersizliğidir. Telgraf hatları çok meşguldür. Hükümetin daha önemli işlerine ayırdığı için Müdüriyetin yakın muhabirlerinden en önemli haberler postayla alınmaktadır. İnebolu'dan Ankara'ya bir haber altı günde gelebilmektedir. Galip Bahtiyar Bey, siyasi durumun ve Meclis'in amacının halka anlatılmasında dinin önemli bir araç olarak kullanılması gerektiği ancak kullanılmadığı yönündeki eleştirilere de yanıt verir. Şeriye Vekâleti tarafından, etkili kişilerin çeşitli yerlere gönderildiğini, müdüriyetin de bu konuda girişimleri olduğunu söyler. Dışa yönelik propaganda eksikliği konusunda ise yeterli örgütün bulunmaması bir sorun olarak ortaya konur. Galip Bahtiyar Bey, Anadolu'da çıkan gazetelere yardım yapılmadığı yönündeki eleştiriye de yanıt verir. Eskişehir'deki *Yeni Dünya*'ya, Konya'da *Öğüt*'e, Kastamonu'da çıkan *Açık Söz*'e kağıt gönderildiğini, bunun devam edeceğini söyler. Sevr Anlaşması'nın halkın anlayabileceği bir tarzda basılıp dağıtılması için çalışıldığını ekler. Sahil propagandasının yapılmadığı yönündeki eleştiriye de kabul eden Galip Bahtiyar Bey, bunun bir örgütlenme sorunu olduğunu, bu yönde çalışıldığını ancak yeterli olmadığını bildiğini belirtir. Hamdullah Suphi Bey'in bahsettiği iki projeden biri ile ilgili bilgisi olduğunu, yalnız uygulanması için yardımı vadeden tarafın gerekeni yapmasının lazım olduğunu, ancak bunun gerçekleşmediğini söyler. İkinci projeyle ilgiliyse bilgisi yoktur⁶³⁶.

Galip Bahtiyar Bey'in ardından Mustafa Kemal eleştirilere yanıt verir. Mustafa Kemal'in konuşması kurumun faaliyetleri üzerindeki belirleyici konumunun göstergesi olması açısından önemlidir. Kurumun kadrolarını, Anadolu Ajansı, *Hakimiyet-i Milliye* gibi organlarının yayın politikasını belirleyen Mustafa Kemal'in konuyla ilgili tüm gelişmelere hakim olduğu görülür. Öncelikle Avrupa ülkelerinden birisinin bütün istihbarat araçlarını kullanıma sunduğu ancak bundan faydalanılmadığı yönündeki eleştirileri yanıtlar:

⁶³⁶ TBMM ZC, Cilt IV, İ:65, celse:1, 14.9.1336, s.343-346.

Avrupada bulunan İstanbullu bir genç arkadaşımız Ankaraya gelmek istemiş ve buraya gelinebilen tarık ne ise o tarık üzerinden yürüyerek Ankara'ya gelmiştir. Güzargahında büyük ve mühim bir Avrupa payitahtına uğradığı sırada, orada zaten varolan bir takım rüfekamızla görüşmüş ve ondan sonra buraya gelmiştir. Bu arkadaşla ben bizzat görüştüm ve bana oradan mektuplar getirmiştir ve o mektupların muhteviyatına dair kendisi de şifahi bazı malûmat vermiştir. Fakat bu efendi bana öyle birşeyden bahsetmemiştir. Bu efendi kendi noktai nazarından, Avrupada neşriyat hakkında bazı mütealat dermeyan etmiş olabilir ve bu itibarla burada bulunan ve alakadar olan arkadaşlarımızla da bir proje yapmış olabilir. Fakat söylenilen söz, düveli muazzama dan birinin bilcümle vesaiti istihbariyesini bizim emrimize amade bulundurmasıdır ki böyle bir mesele yoktur ve mühim değildir. Bu kadar mühim olsa, yalnız o zaman Müdürü umumi olan zatın değil, bilhassa benim malumatım olmak lazım gelirdi. Efendiler mevzubahs olan projeyi gördüm. Bunun ifa edebilmesi, demin Müdürü umumi beyefendinin pek güzel ifade ettikleri gibi bir noktaya mütevakıf idi, öyle görünüyor ve hakikaten o nokta anahtar noktasıdır, o temin edilmedikçe bütün proje ve bütün mevait manasız kalır. Halbuki o noktayı bize bütün vesaiti istihbariyesini vadetmiş olduğunu söylemiş olduğunuz Devlet kabul etmemiştir. Binaenaleyh meselenin aslını bu suretle tashih etmek lazım gelir, böyle birşey yoktur.

İkinci olarak da Ankara'ya gelen bir Amerikalı'nın kırk dört milyon okuyucusu olan bir gazete grubunun propaganda imkanlarını sunduğu, fakat bunun kullanılmadığı yönündeki eleştirilere yanıt verir:

Böyle bir itilafnamenin yapılabilmesi için mutlaka benim tasdik etmeliğim ve mutlaka benim haberdar olmalığım lazım gelirdi. Benim malumat ve muvafakatim olmadan, tasdikimi almadan, benim tahtı emrimde bulunan müdürü umumi böyle bir itilafname yapamaz. Yalnız buraya gelen bir Amerikalıyı ben hatırlıyorum. Filhakika gayet kıymetdar Amerikalı bir muhabir buraya geldi. Öyle bir zamanda geldi ki; o zaman daha Matbuat müdüriyeti olmadığı gibi, Meclis de küşat edilmemişti. O zat Meclisin küşadı günleri burada bulundu. Bu muhabir benim ile görüştü. Birçok sualler sordu. Kendisine lazım gelen cevaplar verildi. Bilhassa burada Meclisin küşadını vesairesini gördü ve hakikaten kıymetli malumatla buradan İstanbula avdet etti ve bütün müşahedatını ve buradan aldığı esasatı da neşretti. Fakat bizimle böyle samimi irtibatta bulunduğu için ve bizim menafiimize yardım eder neşriyatta bulunduğu için, yine o Amerikalı, Amerika hükümetinin İstanbulda bulunan memurini siyasiyesi tarafından

derhal İstanbul'dan tardedildi. Bundan başka Amerikalı buraya gelmemiştir ve buraya gelip bizim menafii hakikiyemize hizmet eden o Amerikalıyı, yine Amerika Hükümeti memurini siyasiyesi uzaklaştırmıştır. Ancak buraya Amerikalı muhabir namı altında bizim İstanbullu beylerden birisi gelmiştir (handeler) Eğer mevzuubahs olan Amerikalı bu ise bu Amerikalı değildir. Bu, bir arkadaştır ve buraya Amerika muhabiri sıfatile gelmiştir. Bunu hatırlıyorum efendim. Hastalığım zamanında idi, beni ziyarete geldi, kendisi ile görüşüm, bir iki gün sonra, bu zat ne için buraya gelmiştir dedim. Benim ile bir mükâleme yapmak istediği mevzuubahs olmuştu. Rahatsızlığım buna mani olduğu için yazsın göndersin dedim. Filhakika arkadaşlardan birisi buna delalet etti. Bir kaç şey sordu, cevap verdim ve buradan gittiğini işittim. Binaenaleyh böyle bir itilaf da mevcut değildir. Filhakika böyle bir itilafname yapılmış, istifade edilmemiş ise, cidden alakadaran hakkında Meclisi âlinin nazarı dikkatini celbe değer bir nokta olurdu. Fakat böyle birşey yoktur efendiler. Esasen bu mesele hakkında çok söz söylemek istemiyorum.

Mustafa Kemal dinin telkin kuvvetinden düzenli olarak faydalanılmadığı yönündeki eleştiriye de yanıt verir. Mustafa Kemal, Umuru Şeriye Vekâleti'nin bütün mahallerdeki müftü ve kadıların camilerde vaız ve nasihatlerde bulunulmasıyla ilgili talimat verdiğini söyler. Bunun dışında da ulemadan birçok kişinin tenvir ve irşat için görevlendirdiklerini ve memleket içinde dolaştıklarını ekler. Diğer bir eleştiri olan sahil propagandasının eksikliğine de değinir. Batı'dan Trabzon'a, Şark'a kadar halk içinde çalışmak üzere özel olarak gönderilmiş kişiler olduğunu, kendisinin "yirmi dört saat içinde yirmi dört rapor aldığını" söyler. Mustafa Kemal'e göre, basın yayın alanındaki faaliyetlerin yetersizliği yönündeki eleştiri gerçeği yansıtmamaktadır. Anadolu basını oluşmuştur ve yayın politikaları da belirlenmiştir:

Yani memlekette matbuatın olmadığından bahsolunmuş. Filhakika efendiler, Anadolu'da bir sene evvel, altı ay evvel, sekiz ay evvel matbuat denecek bir şeyler yoktu. Bunu cümlemiz biliriz. Fakat bugün hakikaten Anadolu'da matbuat vardır ve bu matbuat, yine Anadolu'da vuku bulan mesainin neticesidir. Hemen hemen mühim bir merkezimiz yoktur ki orada bir gazete çıkmamış olsun. Demek ki Anadolu'da matbuat vardır. Binaenaleyh matbuat ihmal edilmemiştir. Efendiler; bu matbuatın vücut bulması için ilk teşebbüsler yapılmış ve vücut bulmuştur. Hayatlarını idame etmek için maddi muavenet; fakat ihtimal ki mevzuubahs edilmek lazım gelen en mühim ve hakikiki muavenet, fikri muavenet olacaktır ki bu da yapılmıştır. Bütün gazetelere ne yolda idarei kalem edeceklerine dair tarafımızdan talimat

verilmiştir ve takip olunmuştur ve bütün matbuatımız bu dairede ifayı vazife etmektedir. Bundan yalnız hulfeden bir gazete olmuştur. İsmi *Yeni Dünya*'dır. Binaenaleyh ihmal yoktur efendim.

Mustafa Kemal'e göre, Galip Bahtiyar Bey'in eleştirileri kabul etmesinin nedeni müdürü umumilerin kısa bir zaman görev yapmaları ve konuya tam hakim olamamalarıdır. Mustafa Kemal bu görüşme sırasında Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin tüm faaliyetlerinden haberdar olduğunu, bu alandaki politikaları belirlediğini açıkça ifade eder.

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin faaliyetleri üzerinden yürütülen tartışma daha sonraki dönemlerde de devam edecektir. 28 Şubat 1921 tarihli bütçe görüşmelerinde yapılan yayınların köylünün anlayabileceği bir dille olmaması, yabancı sözcüklerin fazla kullanılması, Anadolu'daki gazetelerin maddi destek isteklerinin karşılanmaması, haber alınmaması, gazetelerin dağıtılamaması eleştirilir⁶³⁷.

Konya mebusu Vehbi Efendi matbuat ve istihbaratın gerekli olduğunu ancak verilen para oranında faydalanılmadığını söyler⁶³⁸. Kırşehir mebusu Yahya Galip Bey ise müdüriyetin lağvını önerir. Köylünün kesesinden çıkan paranın onları anlamayan kişilerce harcandığını söyler. "Bir iki Fransızca kelime öğrenmiş; bıyığını ta şuraya kadar kesmiş; eline bir baston almış mürşitlerin" köylüyü irşat edemeyeceğini iddia eder⁶³⁹. Sinop mebusu Hakkı Hami Bey dış propaganda ve iç buhrana karşı İrşat Encümeni'nin kurulduğunu hatırlatır. Encümen bunu yapamadığı için bu müdüriyetin

⁶³⁷ Öztoprak, s.44. Coşar, s.172. Özkaya, s.52. Özkaya'nın aktardığına göre, "15 Mart 1920'de, Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti reisi Süleyman Bey'in Ankara Müdafaa-i Hukuk heyet-i temsiliyesi başkanlığına çektiği telgraf haber alınmaması konusunda şikayette bulunmaktadır". Mustafa Kemal, **Eskişehir-İzmit konuşmaları**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998, s.48. Benzer bir bilgiye Mustafa Kemal'in Eskişehir gezisinde de rastlanmaktadır. "15 Ocak'ta Eskişehir'de Mutasarrıflıkta yapılan konuşmada *İstiklâl* gazetesi sahibi Basri Bey "Bakınız Paşa Hazretleri! Ankara buraya on iki saattir. Halbuki bir ajans üç gün sonra geliyor. Sonra ajanslar esaslı malûmat da vermiyorlar. Ajanslar Londranın, bilmem nerenin havadisleriyle doluyor. Sonra ajans mes'elesi telgrafçıların lütfuna kalmıştır. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi bizi ajanslar vasıtasıyla daha ziyade malûmatdar ederse çok iyi olacaktır. Bir de himaye mes'elesi vardır. Şimdiye kadar bir teşvik görmedim. İlk gazetem dört yüz kadar çıkıyordu. Sonra İsmet Paşa hazretlerinin himayesiyle yedi yüze kadar çıktı. Matbuat Müdüriyeti de bizi himaye ederse çok iyi olur". Öztoprak, s.31-32. Öztoprak, "Kastamonu'da *Açıksöz* ve *Şark*, Erzurum'da *Albayrak* ile Amasya'da *Emel*, Sivas'ta *Sözbirliği* gibi kimi gazeteler kağıt yokluğu nedeniyle ya baskı sayılarını azaltmak ya da bir zaman yayına ara vermek durumunda olduklarını iletmişlerdir. Ankara dışında yayınlanmakta olan gazetelere 1921 Şubat'ına değin yapılan yardımın tutarı sembolik ölçülerde kalır" der. Akbulut, s.135-137.

⁶³⁸ TBMM ZC, Cilt 8, İ.159, 28.2.1337, s.513.

⁶³⁹ TBMM ZC, Cilt 8, İ.159, 28.2.1337, s.514.

oluşturulduğunu, bu konuya çok önem verildiği için de Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti'nin doğrudan Riyasete bağlanmasının kabul edildiğini söyler. Ancak müdüriyet istenen görevi yapamamaktadır. Hakkı Hami Bey'e göre, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin faaliyetleri Ankara ile sınırlı kalmaktadır. Oysa köylünün mücadeleye inandırılması gerekmektedir. Hakkı Hami Bey bu tespitlerin ardından Matbuat Müdüriyeti'nin dış propagandanın yanı sıra iç propagandaya da ağırlık vermesi gerektiğini, çıkan ajansların halka ulaşmadığını, ajanslarının dilinin köylülere uygun olmadığını, çıkan gazetelerin daha ucuz olması gerektiğini söyler.⁶⁴⁰

Matbuat Müdürü Umumisi Muhittin Bey (Birgen) eleştirilere yanıt verir. Muhittin Bey'e göre "Matbuat Müdüriyeti umumiyesi aleyhinde mühim bir cereyan mevcuttur". Kurumun esas görevi propagandadır. Anadolu'da çıkan gazetelerle haberleşilmektedir. Bugüne kadar yardım edilemeyen gazetelere yeni yeni kağıt gönderilmektedir. Muhittin Bey, yardım dışında bir takım fikirlerin, birtakım yayının halk arasında yayılması için çalıştıklarını belirtir. Köylünün irşadı için yeni bir örgütlenmeye gidildiğini, irşat komisyonlarının kurulduğunu söyler. Gazetesi olan yerlerde gazeteler, muallimler, memleketin yerli eşraf ve münevveranından bazı kişilerin yardımıyla herhangi bir masraf olmadan kurulan bu komisyonlar, Sivas, Kastamonu, Eskişehir, Kangırı, Afyon Karahisar, Kırşehir, Yozgad, Konya, Kütahya'da oluşturulmuştur⁶⁴¹.

1921'e gelindiğinde Meclis içindeki ayrımların da iyice belirginleştiği görülür. Milli Mücadele'nin politikalarının giderek Mustafa Kemal önderliğindeki kadrolar tarafından belirlenmesi rahatsızlık yaratmaktadır. Eskişehir mebusu Emin Bey, genel propagandanın nasıl belirlendiğini sorar. Karahisarı Sahib mebusu Mehmet Şükrü Bey ise Milli Mücadele ile ilgili Kemalistler ya da Kemalî deyimlerin kullanılmaması isteyerek, dış basında bu yönde çıkan haberlerin tekdiz edilmesi gerektiğini söyler.

Bugün elimize verilen matbuat hülâsaları vaktiyle Hamdullah Suphi Bey biraderimiz tarafından da bir iki defa neşredilmişti efendim. Tabii

⁶⁴⁰ TBMM ZC, Cilt 8, İ.159, 28.2.1337, s.515-516.

⁶⁴¹ TBMM ZC, Cilt 8, İ.159, 28.2.1337, s.517- 520.

bunların kıymeti vardır, inkar edemem. Bunun üçüncü sayfasında “Yunanlılar görünüşe göre Kemalistlere şiddetli harekete karar vermişlerdi” ...Yine keza o satırda “Morning Post Kemaliler muntazam bir orduya karşı koyacak bir halde değildir” diyor ve daima ecnebi matbuatında bu kelimeye tesadüf ediliyor. Fransa Umuru Hariciye Komiseri azasından ayan (Lüsyen kaperten) böyle söylüyor ve buraya geliyor. Jurnal gazetesi de bunu yazmış ve daima bize böyle hakaret yapıyor. Efendiler; bu müdafaayı bir kişi, iki kişi yapmış değildir. Bu müdafaayı millet yapmıştır. Bu millete aittir. Bunun daima Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi tarafından Avrupa’ya karşı tekzip edilmesi lazımgelir. Bunu yapan millettir, teessüs eden bir Hükümettir. Münesabata siyasiyeye girişmiştir, her tarafta sefirleri vardır. Heyeti murahhasa gönderiyor. Londra Konferansına da murahhas gönderilmiştir. Sonra buna nasıl Kemalî denilebilir? Nasıl tezyif edilebilir? Bu tezyifi reddederiz. Bu tercümelere böyle tesadüf edildikçe, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi’nce bir kere değil, on kere, yüz kere, bin kere tekzip edilmelidir. Bu şimdiye kadar bir kere tekzip edilmiş değildir.⁶⁴²

Muhittin Bey buna cevap olarak bu matbuat hülasalarında yer alan satırların dış basına ait olduğunu, müdüriyetin bunları yalnız naklettiğini ve Matbuat Müdüriyeti’nin daima Büyük Millet Meclisi Hükümeti olduğunu, buradaki bütün işlerin de milletin işi olduğunu söylediğini belirtir⁶⁴³.

B. HARCAMALARA YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi’nin politikalarının belirlenmesinde Mustafa Kemal birinci derecede etkilidir. Bu nedenle Meclis içindeki muhalefet, kurumun kadrolarının ve bu bağlamda verilen paranın artmasını istememektedir. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi’nin yayınları, düzenlediği “halk dersleri”nin içeriği Cumhuriyet Devrimi’nin radikal politikalarına göre belirlenmektedir. Bunu eleştiren muhalefet “halkın anlayacağı dil” derken dini motiflerin kullanılması gerektiğini söylemektedir. 13 Ekim 1920’de yapılan Meclis görüşmesinde 7 Haziran’da müdüriyet ek bütçe istemektedir. Kurulduğunda tahsis edilen 15 bin lira harcanmıştır. Matbaa kurulması, kağıt ve mürekkep alınması için avans istenmektedir. Ancak haziran ayında verilen tahsisatın dışına çıkılması eleştirilere

⁶⁴² TBMM ZC, Cilt 8, İ.159, 28.2.1337, s.523-524.

⁶⁴³ TBMM ZC, Cilt 8, İ.159, 28.2.1337, s.524.

neden olur. Başlangıçta 15-16 kişi olarak belirlenen kadro, taşradaki memurlarıyla 40 kişiye çıkmıştır. Kadroda olmayan tab'iyat ve neşriyat müdüriyeti gibi müdürlükler oluşturulmuştur⁶⁴⁴.

24 Ekim 1920'deki toplantıda tartışmaya devam edilir. Buna göre harcamalar usulsüzdür. Çalışanlara yasada öngörüldüğünden daha çok ödeme yapılmakta, ehil olmayan kişiler işe alınmaktadır⁶⁴⁵. 1920 yılı ek bütçesi tartışmalarla birlikte kabul edilir⁶⁴⁶. 28 Şubat 1921 tarihinde yapılan bütçe görüşmeleri de oldukça tartışmalı geçer. Konya mebusu Vehbi Efendi propaganda ve telifat için istenen beş bin lira ile hangi telif eserlerin basılacağını sorar.⁶⁴⁷ Karesi mebusu Hasan Basri Bey harcanan parayla, müdüriyetin “kendi fikrine göre” bir siyaset izlediğini söyler.

Matbuat Müdüriyetinin dahildeki vazifesi; hadisatı ruzmerreden halkı layıkı veçhile haberdar etmek; mücadele-i milliyenin, mana, mahiyet ve gayesini anlatmak ve bu hususta mevcut bütün vesaikten istifade etmek, hülasa halkı tam manasıyla tenvir ve irşat eylemektir. Bu açıdan matbuat ve istihbarat makinesinin mihveri matlupta dönmediğini hissediyorum. Bana; matbuat müdüriyeti, âmâl ve hissiyatı milliyeden ziyade kendi fikrine göre bir meslek takip ediyor, mücadele-i milliyeyi başka mecralara dökmek istiyor, binaenaleyh her tarafta umumî bir hoşnutsuzluk hasıl oluyor gibi geliyor.

Hasan Basri Bey'e göre Müdüriyetin yayınları halkı irşat edecek nitelikte değildir. “Halkın anlayacağı dil ile ve itiyat ettiği yollarla ve onların muhterem ve necip hislerini rencide etmeyerek, okşamak suretiyle” faaliyette bulunulması gerekmektedir.

Anadolu'nun göbeğinde çalışan bir Matbuat ve İstihbarat dairesi, Anadolu'nun ruhiyatına ve temayülatı hakikiyesine göre çalışmak mecburiyetindedir ve böyle çalışmazsa muvaffak olamaz efendiler. Efendiler; anlayamadığım diğer bir meseleyi de anlamak isterim. Burada halk dersleri namıyla Matbuat ve İstihbarat müdüriyetinin pek büyük bir teşebbüsü varmış. Ben bunun mahiyetini henüz anlayamadım. Gazetelerdeki ilanı görünce, bunun gerçekten halkın ihtiyacatı fikriyesine uygun bir

⁶⁴⁴ TBMM ZC, cilt 5, İ:82, 13.10.1336, s.39-45. Burdur mebusu İsmail Suphi Bey, kuruluş toplantısında kadronun zaman içinde oluşacağı ve ona göre tahsisat isteneceğini belirtse de bu konu önemli bir tartışma konusu olur.

⁶⁴⁵ TBMM ZC, cilt.5, İ:82, 13.10.1336, s.42, Alemdar, s.119-120.

⁶⁴⁶ TBMM ZC, cilt: 5, İ:82, 13.10.1336, s.160-161.

⁶⁴⁷ TBMM ZC, Cilt 8, İ.159, 28.2.1337, s.526.

teşebbüs olduğuna zahip olmuştum. Çünkü halk denince bizde hatıra gelen şey; âmme. Halbuki bilâhara bu dersanelere devam edenler orada gösterilen dersleri anlayınca, bu teşebbüsün ve bu derslerin halk ile yani âmme ile hiçbir münasebeti olmadığını öğrendim. Efendiler; kemali bitarafi ve hürriyetle muhakeme ediniz. Tarihi siyasiyeden, hukuku siyasiyeden; janjak Russo'nun parlak şeylerinden, nazariyelerinden, halk ne anlar? Efendiler, propaganda da çok elzem...Fakat bunun fennini bilmeli, yolunu bilmelidir. Propaganda bir fendir. Bu fen; mekteplerde öğretilmez, bu fen; uzun müddet halk arasında ve halk ile temasla öğrenilir; halkın ruhiyatını anlamakla öğrenilir. Eğer propaganda yapıyoruz diyen efendiler böyle zannediyorsa, yanılıyorlar, böyle propaganda olmaz. Böyle halk dersleri olmaz... Böyle teşkilat ve böyle vazife olmaz.⁶⁴⁸

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi başlangıçtan itibaren laik bir politik hat izlemektedir. Bu yönelim, eleştirilerin en önemli nedenidir. Müdürü Umumi Muhittin Bey “halk dersleri”nin propaganda için yapıldığını söyleyerek eleştirilere yanıt verir. Bunun için para harcanmadığını söyler⁶⁴⁹. Ancak sorun propagandanın içeriğidir. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti denetimi altındaki araçlarla Cumhuriyet Devrimi’ni yürütecek kadroları yetiştirmektedir.

1920 ve 1921 bütçe görüşmeleri gibi Eylül 1922’deki bütçe toplantısı da tartışmalı geçer. Eleştiri aynıdır: Kütahya mebusu Cemil Bey kuruluşundan itibaren harcanan para ile karşılaştırıldığında Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi’nin görmüş olduğu hizmetten yeterince faydalanılmadığını, kendisinin bu nedenle daha önce müdüriyetin lağvını teklif ettiğini söyler.⁶⁵⁰ İkinci Grubun lideri olan Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey, muhalefeti rahatsız eden asıl konuyu ifade eder. Bu kurumun görevleri, yetkileri, politikaları üzerinde Meclis’in hiçbir etkisi yoktur. Hüseyin Avni Bey devletin iç siyaseti ve Meclis’in amacının halk tarafından bilinmediğini, halkın zevkini, ruhunu tatmin edebilecek bir eser yaratılmadığını da

⁶⁴⁸ TBMM ZC, Cilt 8, İ.159, 28.2.1337, s.526-527.

⁶⁴⁹ TBMM ZC, Cilt 8, İ.159, 28.2.1337, s.528.

⁶⁵⁰ TBMM ZC, cilt:2, İ:99, 16.9.1338, s.80. Hüseyin Avni Bey “Bütçede otuz bin lira nispetinde irşad, telifat ve saire masrafı var. Efendiler bizim faidemizi mucip olacak bir surette, bir irşat yapıldığını şimdiye kadar ne işittim ne gördüm. Yalnız haftada iki defa veyahut üç defa birer İstihbarat Mecmuası alıyoruz. Gördüğümüz bundan ibarettir. Efendiler her sene için eksik, fazla yüz elli bin lira nispetinde bir masraf yapılıyor. Halbuki malumu alınız olacağı üzere alçak Yunanlıların şimdiye kadar bizim hakkımızda yaptıkları ve kazandıkları her şey bütün propaganda sayesinde. Efendiler, propaganda harbden daha ziyade müessir ve daha muvaffakiyetli bir teşebbüstür” der.

ekler⁶⁵¹. Erzurum mebusu Durak Bey daha açık bir ifadeyle Müdiriyetin “din” konusunda aldığı tutumdan rahatsızlığı ifade eder:

.....matbuattan çok rica ederim. Halkın mukaddesatıyla oynamasın. (Bravo sesleri) halkın mukaddesatıyla oynamak ateşle oynamak demektir. Bizim bazı genç beylerimiz vardır ki, iki satır bir şey yazar, mukaddesatı bozmak ister. Rica ederim okur, yazar, münevverlerimiz mukaddesatla oynamasınlar. Bunu, kendisi yazar, okur, beyenir, fakat bu, milletin menfurudur. Millet, onu beğenmez. Çünkü, mukaddesatla oynanmaz...Efendiler ezcümle Mayıs 2 veya 3 tarihli *Yenigün* gazetesinde Maarif vekaletinin bir tamimi okunuyor. O zaman ben deniz burada yoktum. Bu bütün halka ve bütün Şarka bir tesir yapmıştır. İsterseniz sorabilirsiniz. Maarif Vekaleti diyor ki “Ramazanı şerif münasebetiyle günde iki saat kıraat dersi vesaire ile iştigal edilsin. Bir saat da Kuran dersi mekteplerde okusunlar” bunu tenkid eden zat –ismini bilmem kimdir?- O, gazetede yazmıştır. Bunu tenkid eden zat çocukça mı diyeyim ne diyeyim? Affedersiniz diyor ki: “Bayrama kadar amme okuyan bir çocuğun zihninde ne kalır?” Efendiler, Kuran dimağdaki şeyleri çıkarıyor mu? Rica ederim, bu halka çok mühim tesir yapmıştır. (Kim söylüyor? Sesleri) Efendiler, ben deniz daha başka şeyler de biliyorum. Fakat çok derine girmeyeceğim.⁶⁵²

Karesi mebusu Hasan Basri Bey dönemin Müdürü Umumisi Ağaoğlu Ahmet Bey’i idarenin politikası ve faaliyetleriyle ilgili olarak da eleştirir. Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti Umumiyesi’nin kendisini “içtimai inkılab”ın bir aracı olarak gördüğünü, “memleketin içtimaiyatının kolay kolay değişmeyeceğini” söyler.

Matbuat ve İstihbarat dairesi veyahut müdiriyeti memlekette siyasi, içtimai, edebi, fikri, dini, sıhhi...birçok inkılap yapacakmış. Yapamaz, efendiler yapamaz. İçtimai inkılabı Ağaoğlu Ahmet Bey yapamaz. İçtimai inkılab kolay kolay olmaz. Bir milletin içtimaiyatı kolay kolay değişmez. Her milletin içtimaiyatı o milletin içtimaiyatının istinadettiği mukaddes birtakım esaslara bağlıdır ki, o mukaddesata merbut olmayan inkılab içtimai memlekete fayda vermez, zarar verir ve memleketi yıkar. Efendiler! Ben öyle görüyorum ki, -Ağaoğlu Ahmet Bey isterse gücensin –Anadolu hakkındaki, bu cidali milli hakkındaki kanaatlerini tespit edememiş, manevi bir fevza içinde çırpınıp duruyor; manevi bir fevza içinde çırpınan bir zat kainatın fikriyatını ve tabirleri veçhile içtimaiyatını idare edemez; çünkü

⁶⁵¹ TBMM ZC, İ:99, celse:2, 9.9.1338, s.586.

⁶⁵² TBMM ZC, İ:99, celse:2, 9.9.1338, s.589.

raptettikleri bir esas yoktur. Çünkü onun fikriyatı fevzevidir; tespit etmemiştir. Buna birçok misaller söyleyebilirim. ... bu milletin efkârı böyle neşriyatla yükselmez. Evvelâ; bu milletin kafasına gireceksin! Bu milletin kafasına göre yazacaksın eğer temsil etmek istiyorsanız evvelâ temessül edeceksiniz. Ve ondan sonra temsil edeceksiniz. Kudreti icraiye haiz değiliz. İcra kudretini haiz olmakla beraber bilfiil Hükümetin vazifesine tabii müdahale edemem, yalnız tenkit maksadıyla arz ediyorum. Yoksa tutun kolundan da atın! Demiyorum. Yapamaz diyorum ve yapamayacaktır.⁶⁵³

İcra Vekilleri Heyeti ve Sivas mebusu Reisi Rauf Bey Müdürü Umumi Ağaoğlu Ahmet Bey'e yönelik eleştirilerin artması üzerine söz alır. "Bu Meclisi Millîde İslamiyetin aleyhinde söz söylemek kimin aklına gelebilir?" diye sorar⁶⁵⁴. Rauf Bey Cumhuriyet'in ilanı ve Halifeliğin kaldırılması sırasında da ara bir tutum alacak, Mustafa Kemal'in etrafındaki kadronun radikal politik hattını benimsemeyecektir. Matbuat ve İstihbarat Müdürü Umumisi Ağaoğlu Ahmed Bey, yedi aydır bu görevde olduğunu *Sırat-ı müstakim*, *Köy Hocası* ve *Sebilürreşad*'a yardımda bulunduğunu söyler⁶⁵⁵. 1922 bütçesinde tartışılan diğer bir konu *Hakimiyet-i Milliye*'ye yapılan yardımdır. Bu yardımın karşılığının alınmadığı söylenir⁶⁵⁶. Ağaoğlu Ahmet Bey, destek olunan basına izleyecekleri yayın politikalarının dayatılmadığını söyler.

Bir milletin muhtelif cereyanları vardır. Muhtelif istikametleri ve muhtelif ihtisasatı vardır. Ve matbuatı umumiye müdüriyeti yalnız ve yalnız bütün bu cereyan ve istikametlere riayet etmekle kendi vazifesini ifa etmiş olabilir. Yoksa yalnız bu cereyanlardan birisini iltizam edip gideceksin; diye bana emretseniz, ben bu emre katıyen ittîba etmem; buradan kalkıp giderim. Mensubolduğum milletin temayülâtı umumiyesi pek muteliftir. Pek mütaaddittir. Bu mütaaddit ve muhtelif temayülâtın muhtelif ve mütaaddit tezahüratı ve temayülâtı olmalıdır. Her şey inkişaf bulmalıdır. Her şeyin bir münekkidi olmalıdır. O münekkidleri Müdüriyeti Umumiye bitarafane mürakabe edecektir. *Sıratı Müstakim* çıktığı gibi, *Sebilürreşad* çıktığı gibi *Felsefe* ve *İlim* mecmuası da çıkacaktır. Ben o kanaatin haricinde iş görmem.⁶⁵⁷

⁶⁵³ TBMM ZC, İ:99, celse:2, 9.9.1338, s.591.

⁶⁵⁴ TBMM ZC, İ:99, celse:2, 9.9.1338, s. 598.

⁶⁵⁵ TBMM ZC, İ:99, celse:2, 9.9.1338, s. 599-600.

⁶⁵⁶ TBMM ZC, İ:103 ,celse:1, 16.09.1338, s.59.

⁶⁵⁷ TBMM ZC, İ:99, celse:2, 9.9.1338, s. 601.

Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey gazetelere yapılan yardıma karşı çıkmaktadır. Hüseyin Avni Bey, bu yardımların gazetecileri etki altına alacağını, fikir hürriyetinin bundan zarar göreceğini söyler. Hüseyin Avni Bey 20-30 bin nüsha gazete çıkan günler olduğunu, okumaya rağbet olduğunu, bu durumda okunacak gazete çıkarılması gerektiğini söyler. Bir gazetenin görüşleri etrafında kimseyi toplamıyorsa o gazetenin yaşam hakkı olmadığını belirtir. Bu tip gazeteleri zorla sürdürmenin Hazineye zarar vermekten başka bir anlamı olmadığını söyler. *Hakimiyeti Milliye* gazetesine 17 bin lira verildiğini, bütçeye konan yardımın 30 bin lira olduğunu, bu durumda kalan 13 binin de 100 veya 50 gazeteye verileceğini belirtir. *Hakimiyeti Milliye* gazetesi ile bir mukavele yapıldığını ancak kendisinin bir mebus olarak, *Hakimiyeti Milliye*'yi resmî bir gazete olarak tanımadığını ve hatta Meclis'in isteği dışında yayınlar yaptığını söyler. Hüseyin Avni Bey'e göre *Hakimiyeti Milliye* gazetesi 17 bin lira alıp kendi isteğine göre yayın yapmıştır⁶⁵⁸.

Mersin mebusu Salâhaddin Bey de basına yapılan yardımın kaldırılması gerektiğini savunur. Bu yardımın memlekette basının gelişimine yardımcı olmak, gazeteleri halka ucuza okutmak, gazetelerin yaşamasını sağlamak gibi amaçlarla yapıldığını söyler. 1922'ye geldiğinde Anadolu'nun durumunun değiştiğini, istenilen yerlere gazete gönderilebileceğini bu nedenle bu yardımın artık kaldırılması gerektiğini iddia eder⁶⁵⁹. Tartışmalar üzerine gazetelere yapılan yardım kaldırılır. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin bütçe görüşmeleri muhalefetin 1923'te yeni seçimlerin yapılp II. TBMM döneminin başlamasına kadar geçen sürede oldukça tartışmalı geçer. Meclis'te güçlü bir muhalefet vardır. Muhalefet, Mustafa Kemal'in askeri alanda elde edilen başarılarla güçlenen liderliğinin karşısında bir güç oluşturmaya çalışmaktadır. Harcamalarla ilgili tartışmalar, kurumun politik hattı, kadroları ve faaliyetleri üzerinden yapılmaktadır. Ancak asıl sorun, uygulanacak modernleşme siyasetleri ve Mustafa Kemal'in belirleyiciliği olarak görünmektedir.

⁶⁵⁸ TBMM ZC, İ:103, celse:1, 16.09.1338, s.71-72 ve s.79.

⁶⁵⁹ TBMM ZC, İ:103, celse:1, 16.09.1338, s.81.

C) ÖRGÜTSEL YAPISINA İLİŞKİN ELEŞTİRİLER

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi İcra Riyasetine bağlı olarak kurulur. Mustafa Kemal'in propaganda ve siyasi-ideolojik hattın belirlenmesinde doğrudan etkili olacağı anlamına gelen bu adım tartışmalara yol açmıştır. Müdüriyete yönelik eleştirilerin artması, Hariciye Vekaleti'ne bağlanmasını getirir. Ancak kurumun işleyişi, örgütsel yapısıyla ilgili tartışma bitmez. 16 Eylül 1922'deki bütçe görüşmelerinde Mersin mebusu Salâhaddin Bey Meclise bütçe ile ilgili sunulan layihanın Hariciye Vekaleti'nin imzasıyla gelmesi gerektiği halde Müdürü Umumi Ağaoğlu Ahmet Bey tarafından getirilmesini eleştirir. Matbuat Müdürü Umumisinin de sorumlu olduğunu, ancak doğrudan doğruya siyasi sorumluluğu olmadığı için teklifinin dikkate alınamayacağını söyler⁶⁶⁰.

Adeta Matbuat Müdüriyeti umumiyesi salâhiyeti bendenizce bir Baş vekil salâhiyetidir, bu memlekette istediği gibi imali nüfuz ve icrayı salâhiyet edebilmek kudretlerinin kâffesine mâliktir, Meclisin temayülatı hakikiyesine vâkıftır, bütün vesaiti istihbariyeden istifade eder, matbuata ait bütün tedbirler kendisinden geçer, kendisinden çıkar ve yapabileceği muameleler hiçbir zaman takyid manasını tazammun etmez, onun için bendenizce memleketin mâneviyat ve fikriyatı üzerinde bu kadar vâsi ve şümüllü ve ihatalı bir teşkilâtın başında bulunan zatın mutlaka karşısında mesuliyeti siyasiyesi de olmalıdır. O mesuliyeti siyasiye olmazsa bu salâhiyet nasıl verilir? Bendeniz soruyorum (Mesul hariciye vekilidir sesleri) hayır efendiler! Eğer bu layiha ile talebolunan şeyler Matbuat Müdüriyetine verilecek olursa burada mesuliyeti tamme istenir. Mesuliyeti tamme olmayınca mesuliyet ara yerde kaynar gider. Ben soruyorum hariciye vekili beyefendiden; kendilerinin bu lâihadan haberleri var mıdır? Yoksa, bu nasıl tetkik olunuyor? Kaç hükümet vardır?⁶⁶¹

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey Müdüriyetin bütçesinin ayrı bir bütçe olarak Meclis'e gelmesinden de anlaşılacağı üzere diğer müdüriyetler gibi olmadığını, hariciyeye bağlı olmakla beraber, Dahiliye Vekaletiyle de ilişkili olduğunu söyler⁶⁶². Ağaoğlu Ahmed Bey Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi encümünde tartışılırken

⁶⁶⁰ TBMM ZC, İ:103, celse:1, 16.09.1338, s.56.

⁶⁶¹ TBMM ZC, İ:103, celse:1, 16.09.1338, s.57.

Meclis'in bir aracı olması gerektiğinin belirtildiğini söyler. Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi'nin icra gücü tarafından belirlenmesinin rahatsızlık yarattığını belirtir⁶⁶³. Kangırı mebusu Hacı Tevfik Efendi Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin Dahiliye ve Hariciye Vekâletlerinin özel kalemi olduğunu söyler⁶⁶⁴. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey buna cevap olarak icra kuvvetinin Meclis'in emrinde olduğunu söyler⁶⁶⁵.

Milli Mücadele'nin şartları içinde kurulan Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi tartışmaların odağında bir kurum olur. 1922 sonundan itibaren kazanılan askeri başarı Mustafa Kemal önderliğindeki kadro için çok güçlü bir meşruiyet zemini yaratır. Bu zemin Cumhuriyet'in kurulması ve ardından gelen sosyal devrim süreci açısından çok önemlidir. Milli Mücadele sırasında hem yeni dönemin ihtiyacı olan kadroların yetiştirilmesinde hem de yapılan tartışmalarla ideolojik politik hattın belirlenmesinde çok önemli rolü olan Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin işlevleri Cumhuriyet'in ilanının ardından değişir. 1924 bütçe görüşmelerinde bütçe indirimine gidilir. Müdüriyeti oluşturan dört müdüriyetten ikisi kaldırılır. Meclis matbaası ve müdüriyetin matbaası birleştirilir ve Matbaa Müdüriyeti kaldırılır. İkinci olarak da ajans ve istihbarat müdüriyeti kaldırılarak, maddi yardım alan, yarı resmi bir hale getirilir⁶⁶⁶.

1924 yılında yapılan değişikliklerle Matbuat Müdüriyeti'nin faaliyet alanı sınırlandırılmıştır. Tercüme faaliyetleri ile ilgili birim kaldırılmış, matbaa Meclis matbaası ile birleştirildiği için *Resmi Ceride*'nin 1924'te çıkarılamamaktadır. Anadolu Ajansı 1924 yılına kadar hükümetin resmi bir kurumuyken, 1924 bütçesi görüşmelerinde şirketleşmesine karar verilmiştir. 1923 yılına kadar Matbuat Müdüriyeti tarafından yapılan istihbarat faaliyetleri de Hariciye Vekâleti'ne bağlanmıştır. Neşriyat ve Telifat konusunda da 1924 yılında ödenek ayrılmamıştır. Gazetelere yardım da

⁶⁶² TBMM ZC, İ:103, celse:1, 16.09.1338, s.60.

⁶⁶³ TBMM ZC, İ:103, celse:1, 16.09.1338, s.62.

⁶⁶⁴ TBMM ZC, İ:103, celse:1, 16.09.1338, s.63.

⁶⁶⁵ TBMM ZC, İ:103, celse:1, 16.09.1338, s.70.

⁶⁶⁶ TBMM ZC, Cilt 7/1, İ:16, celse:2, 19.03.1340, s.842-843. Böylelikle Devlet'in ajans ve istihbarat idaresinin sözleriyle taahhüt altına alınması da engellenmiş olacaktır. Bu değişikliklere Celal Nuri (İleri) Bey karşı çıkar. Anadolu Ajansı'nın 612 merkeze telgraf verdiğini, Ajansın görevini iyi yapmadığı yönündeki fikirler olduğunu ancak şimdiye kadar bu kadar büyük bir şebeke yapılmamış olduğunu, bu nedenle sorunları gidermenin gerekli olduğunu söyler.

1922'den beri yapılmamaktadır. Yalnızca Anadolu Ajansı'na sübvansiyon tarzında bir yardım yapılmaktadır.

Matbuat Müdüriyeti Umumiyesinin 21 Şubat'ta yapılan 1925 bütçe müzakeresinde de yoğun bir eleştiri söz konusudur. Feridun Fikri Bey Matbuat bütçesinin 1924'te 136 390 lira iken 1925 için 616 688 lira olmasını eleştirir. Faaliyetin yetersiz olduğunu söyler. *Resmi Ceride*'de de düzensiz çıkmakta, ajansın faaliyetlerinden yararlanılamamaktadır. Ankara'da tek bir gazete olduğunu, onun da zor çıktığını, bu nedenle ajansın, meclis görüşmelerini memlekete yayacak tek araç olduğunu söyler. Ajans'ın yönetim şekli hakkında bilgileri olmadığını, devlet kurumu mu özel mi olduğunu, kimin bu kurumla ilgilendiğinin bilinmediğini, her gün değiştiğini ve başka şekil aldığı söyler⁶⁶⁷. Bu eleştiriler haklı olmakla birlikte 1924 yılında yapılan değişikliklerin bir sonucudur.

Trabzon mebusu Muhtar Bey, Muvazene-i Maliye Encümeni üyesi olduğu halde 1924 ve 1925'te bilgisi dışında yapılan bütçe değişikliklerini eleştirir. Muhtar Bey'in eleştirileri dönemin Meclis'inin çalışma biçimi hakkında da ipucu vermesi açısından önemlidir. Muhtar Bey, 1925 bütçesinde Ajans tahsisatının 150 bin lira olduğunu ama nerelere harcılandığının bilinmediğini, telgraf ücreti olarak 400 bin lira istendiğini, kendisinin Encümen üyesi olduğu halde durumdan haberi olmadığını belirtir.

Galiba vekil ile Encümenin Mazbata Muharriri, ahbap uyuşması kabilinden bir uyuşmak yaptılar. Bu, 60 bin liradan 130 bin lira nasıl çıktı dedim. O veçhile geçti idi, meğer bu, 130 bin liraya itiraz da hata etmişim, bu sene 530 bin lira oldu. Çünkü (400) bin liralık bir tahsisat daha çıktı. Bu tahsisat için de ne Encümene kağıt geldiğini, ne de bu, (400) bin lira için Encümende hiçbir karar olduğunu bilmiyorum. Burada geçen sene vaktin darlığından bu tahsisat tasdiksiz kalmış, vaktin darlığından tasdiksiz kalmış bir tahsisat sarf etmeye kimin hakkı vardır? Gene Malatya mebusu Reşit Ağa itiraz edecektir ve sarf etti ise teşekkür etmeliyiz ki, memleketin işini geri bırakmadılar diyecekler. Fakat ben deniz şu iddadayım ki, bu memlekete kimse, velevki en mühim iş için olsun, bizim vermediğimiz parayı sarf etmeye kendisinde salahiyet görmemelidir. Bu salahiyeti nasıl gördüler?

⁶⁶⁷ TBMM ZC, cilt:14, İ:61, 21.2.1341, s.196-198.

İşte senesi geçti, bu para sarf edilmiştir. Her fırsat bulup kürsüye çıktıkça bu parayı nasıl sarf ettiniz, kimden soracağız? Bize hesap verilsin diyoruz. ... Lakin ajans tahsisatı diye bence meçhul olan 150 bin liranın cetvelini arıyorum. Benden isteyecekleri paranın hesabını ben evvelden bilmeliyim, bu para nereye gidiyor? Ona göre ya vereceğim, ya vermeyeceğim. Ama geçen sene vermedik de ne oldu? Elbette birgün gelir, bu hesabı sorabilecek bir vaziyete geliriz (O salahiyyete her vakit haiziz sesleri) Bugün o şekilde değiliz.⁶⁶⁸

1923 sonrasında Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin değişen örgüt yapısı faaliyetlerini de etkiler. 1923 yılı sonuna doğru Müdürü Umumi olan Zekeriya Sertel dönemin koşullarını şu şekilde aktarır:⁶⁶⁹

Matbuat Umum Müdürlüğü savaş koşulları içinde kurulup çalıştığı için, pek ilkel bir durumdaydı. Sadece basını izliyor, mebuslar için dış basın-yayınlarından çeviriler yaparak arada sırada küçük bültenler çıkarıyordu. “Anadolu Ajansı” da bu müdürlüğe bağlıydı. Fakat o da ajans olmaktan başka her şeydi. İlk iş olarak uzun süre dünyadan uzak kalan mebuslara, devlet adamlarına, memleket dışında olup bitenleri ve Türkiye ile ilgili sorunlar konusunda yabancı basının neler yazdığını duyurmak gerekiyordu. Ankara'dakiler, pek karanlıkta yaşıyorlardı. Dünya'da olup bitenleri izleyenler pek azdı. Oysa Milli Kurtuluş Savaşı'ndan sonra dünya basınının Türkiye ile ilgili yayınları önem kazanmıştı. Bu amaçla Matbuat Müdürlüğü yayını olarak *Ayin Tarihi* adında zengin bir dergi çıkardım. Bu aylık dergi bir ayda memlekette ve dışarda olup bitenleri ve dünya basınına veriyordu. Bu dergi benden sonra biraz daha zenginleştirildi ve bir belgeler derlemesi biçimini aldı. Bir yandan da Anadolu Ajansı'nı, dünya haber ajansları ile ilişkiler kurarak, bir ajans haline getirmeye çalışıyordum.⁶⁷⁰

⁶⁶⁸ TBMM ZC, Cilt 14, İ:61, 21.2.1341, s.201-203.

⁶⁶⁹ Sertel, dönemin Matbuat Umum Müdürü Ahmet Ağaoğlu'nun *Hakimiyet-i Milliye* başyazarlığına getirildiği için bir an önce görevden çekilmek istediğini yazar. “Matbuat Umum Müdürlüğü savaş koşulları içinde kurulup çalıştığı için, pek ilkel bir durumdaydı” der.

⁶⁷⁰ Sertel, s.103-104.

III. HARF DEVRİMİ VE MATBUAT İDARESİ

1928’de Arap Alfabeti’nin yerine Latin Alfabeti’nin kabul edilmesi geçmişle olan bir kırılma noktası, modernitenin Türkiye’ye özgü bir ifade biçimi olarak ele alınmıştır.⁶⁷¹ Uygur Kocabaşoğlu’na göre Cumhuriyet “harfi harfine” kendi matbuatını oluşturmaktadır ⁶⁷². 1 Kasım 1928’de kabul edilen ve 3 Kasım 1928’de Resmi Gazete’de yayınlanan kanunla gazete, dergi, reklam ve benzeri basmalar 1 Aralık 1928’den itibaren yeni harflerle çıkacaktır. Zafer Toprak’a göre Hilafet ve Saltanat’ın kaldırılması siyasal dönüşümün sağlanması anlamında önemlidir. Ancak geçmişin zihniyeti alfabe, dil, tarih alanlarında yüzyılların birikimi sonucu oluşan kültür normlarında gizlidir. Harf Devrimi bu kültür normlarının değişimi bağlamında ele alınmalıdır⁶⁷³. Toprak’a göre Osmanlı’da harf alanında da bir çoğulculuk vardır, her unsur kendi alfabetine sahiptir. Müslüman unsur Arap harfleriyle Türkçeyi görselleştirmektedir. Toprak’a göre alfabenin değişimi “yeni bir modernite arayışı”dır⁶⁷⁴. Harf Devrimi yaşanan burjuva devrimi sürecinin kendi dilini yaratmasının sonucudur.

Öte yandan harf devrimini dildeki gelişmelerden arındırmak olanaksızdı. Devrimler kendi dillerini yaratıyordu. Nitekim Fransız Devrimi, Rus devrimi Fransızca’yı, Rusçayı devrimlerin inşasında kullanmışlardı. Benzer bir gelişme Nazi Almanyası’nda gözlemlenmiştir. Türk devrimi

⁶⁷¹ Zafer Toprak, “Cumhuriyet’in Kilit Taşı Harf Devrimi”, s. 73. İlber Ortaylı, “Tarihsel ve Toplumsal Nedenleriyle Türk Harf Devrimi”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938**, İstanbul: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği Yayınları, 1977, s.407. Ortaylı, “Türk harf reformu bir üstyapısal devrim olarak nitelendirilemez. Harflerin değiştirilmesi alt yapısal bir unsurda değişiklik yaratılması demektir. Modern toplumun tanımı bir bakıma, bütün ilişkilerin örgütlenmesi, bunlar arasında iletişimin büyümesi, kamuoyunun birincil gruplar yanında anonim etkilerle de biçimlendirilmesi demektir. Bu kısaca; basının, yazılı yayının, yazışmaların çoğalması (eğitimin yaygınlığı), bürokratik örgütlerde büyüme, uzmanlaşma ve kayıt sistemlerinin gelişmesi demektir. Yani vazgeçilmez bir teknik aygıt olan yazının da standart ve kolay bir imlaya sahip olması gereklidir. Bu konudaki gelişme insan tarihindeki geleneksel toplum tipinden, modern toplum tipine geçişle atbaşı beraber gitmektedir” der.

⁶⁷² Kocabaşoğlu, “Tek Parti Döneminin...”, s.588.

⁶⁷³ Toprak, “Cumhuriyet’in Kilit...”, s.69.

⁶⁷⁴ Toprak, “Cumhuriyet’in Kilit...”, s.70. Toprak, “Görsellik her yönüyle 20. Yüzyıla damgasını vuruyordu. Bunda fotoğrafın da yaygınlaşmasının önemli bir rolü vardı. Resim her yerde ön planda yer alıyordu. Osmanlı’nın Arap harfleri ise geçmiş yüzyılların görseliydi. Türkiye’de fütürizm, konstrüktivizm, endüstriyalizm gibi yeni görsel sanat anlayışları yoktu. Resim, heykel ve benzeri batı sanatları daha ilk evrelerindediydi. Görselliğin en güçlü ifadesi alfabeydi. Cumhuriyet tüm dünyada gözlenen bu dönüşüme kendi çapında köklü bir dönüşümle katkıda bulundu. Bu harf devrimiydi. Harf devrimi tıpkı Batı’daki yeni sanat anlayışları gibi geçmişten bir kopuştu. Yeni bir modernite arayışındı” der.

de daha Meşrutiyet yıllarında dilde sadeleşme adı altında bu yolda önemli adımlar atmıştı. Cumhuriyet Türkiye'si yeni bir ulus inşasında işlevselleşecek dil çabalarına girişti. Ama yeni bir dilin kayda geçebilmesi için yazı gerekliydi; yeni bir yazı, dile yeni ifade biçimleri getirebilirdi. Gerek yazıdaki gerek dildeki dönüşümler geçmişle ilişkiyi koparmaya yönelik öğelerdi. Geçmiş kültür normlarından Cumhuriyet'e özgü yeni kültür normlarına geçişi ifade ediyorlardı. Bu bağlamda harf devrimi bir sonuç değil aslında bir nedendi; yani Cumhuriyetin inşasındaki kilit taşlardan biri olarak düşünülmesi gerekiyordu.⁶⁷⁵

Söz konusu değişim, gazetelerin ve basımevlerinin çoğunu olumsuz etkilemiştir. Hükümet üç yıl süreyle gazete ve dergilere prim vererek okurun yeni harflere alışmasını sağlamaya çalışır. Kullanılan hurufat büyük oranda ithal edilmektedir. Bu nedenle harf devrimi, yeni yatırım anlamına gelmektedir. Ekonomik anlamda devlet bazı yayınevlerine yardım eder⁶⁷⁶. Siirt mebusu Mahmut Soydan ve Ali Naci Karacan bu dönemde *Milliyet* gazetesini, Yusuf Ziya Ortaç mizah dergisi *Akbaba*'yı çıkarır. Ahmet İhsan Tokgöz de *Servet-i Fünun*'un adını *Uyanış*'a çevirir⁶⁷⁷. Harf Devrimi ile ilgili eleştirilere yanıt veren Toprak sürecin sonuçlarını şu şekilde değerlendirmektedir:

Kimi çevrelerce harf devriminin kültürel kopukluğa neden olduğu, bireyin geçmişle bağının koparıldığı ve böylece bir boşluk yaratıldığı ileri sürüldü. Türkiye'de o sırada okur yazarlık oranı yüzde 5 ile 7 arasındaydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de insan büyük ölçüde zamandan arındırılmıştı. Süreklilikten, zaman derinliğinden söz etmek güçtü. Okur yazar olmayan kişinin geçmişle bağı da son derece sınırlıydı. Yazılı kültür açısından bakıldığında 1924'e kadar eski Türkçe çıkmış kitap sayısı 30 bin civarındaydı. Müteferrika baskılarından, yani 1729 ile 1929 arasında iki yüzyıllık bir süre içerisinde 30 bin civarında kitap basılmıştı. Bu okur yazar toplumlar açısından çok düşük bir sayıydı. Harf devrimi ertesini Büyük Buhran'ın tüm engellerine karşın, 15 yıl içerisinde basılan kitap sayısı 31 bine ulaşmıştı. Kısacası iki yüz yılda basılan kitap sayısı harf devrimiyle on beş yılda aşılmıştı⁶⁷⁸.

1928 Harf Devrimi'nin ardından 27 Mart 1930 tarihinde 1575 sayılı yasayla yeni alfabenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren geçerli olmak üzere gazete sahiplerine üç

⁶⁷⁵ Toprak, "Cumhuriyet'in Kilit...", s.70.

⁶⁷⁶ Toprak, "Cumhuriyet'in Kilit...", s.73.

⁶⁷⁷ Gevgili, "Türk Basımı", s.214-215 Örnek olarak, Ahmet Cevdet'in *İkdam*'ının okursuzluktan 1928'de kapanmasını verir.

⁶⁷⁸ Toprak, "Cumhuriyet'in Kilit...", s.73.

yıl süreyle prim ödenmesi kararlaştırılır.⁶⁷⁹ 20 Mart 1930'da gazete primleri hakkında 1/566 numaralı kanun lâyihasile Giresun Meb'usu Hakkı Tarık Bey'in, "Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkındaki kanunun mer'iyeti tarihinde intişar eden Türkçe matbuata prim verilmesine dair 2/104 numaralı kanun teklifi" ele alınır. Kanun teklifi şöyledir:

Gazete primleri hakkında kanun birinci madde: Yeni Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkındaki kanunun mer'iyete girdiği tarihten beri filen çıkmakta bulunan gündelik siyasi gazetelerin sahiplerine merbut cetvele göre üç sene müddetle prim verilir.

Cetvel	1929	1930	1931
I) Rotatif makinesinde basılan gazeteler	7500	5725	3750
II) Düz makinede basılanlardan			
A) 63X95 büyüklüğünde olanlar	2500	1875	1250
B) 57X82 büyüklüğünde olanlar	2000	1500	1000
C) 31,5X47,5 büyüklüğünde olanlar	1000	750	500

Not: gazetelerin en aşağı dört sayfaya olması şarttır. İki sayfaya olarak çıkanlara prim yüzde otuz noksanile verilir.⁶⁸⁰

Kanun teklifi ile görüşülürken Kocaeli mebusu Kılıcoğlu Hakkı Bey kanunun kapsamı içine vilayetlerde haftada bir kere çıkan gazetelerin de alınması gerektiğini söyler.⁶⁸¹ Bu görüş genel olarak benimsenir. Yusuf Akçura devlet bütçesinden yardım verildiğine göre gazetecilerden bazı konularda ricası olduğunu yayınların genel çıkara uygun yapılması gerektiğini söyler.⁶⁸²

⁶⁷⁹ Er, s.70.

⁶⁸⁰ TBMM ZC, cilt 17, İ:37, celse:1, 20.03.1930, s.19.

⁶⁸¹ TBMM ZC, cilt 17, İ:37, celse:1, 20.03.1930, s.19-20.

⁶⁸² TBMM ZC, cilt 17, İ:37, celse:1, 20.03.1930, s.21. Akçura, "Benim gördüğüm İstanbul gazetelerinin iç sayfaları yarım çıkıyor. Yarı boş. Büyük bir kız resmile kaplanmış. Onun için herkes okur.

Mamafih bunlara yardım etmeğe lüzum yoktur, demiyorum. Bütün bu esabaptan dolayı arkadaşlarımızdan rica ve hatta bir dereceye kadar milletin parasını verdiğimiz için o münasebetle talep ederiz ki sahipleri gazetelerini bir az daha diğer memleketler gibi umumi menfaati hususi menfaata galip gelecek tarzda çıkarmak lütfunda bulunsunlar" der.

IV. 1931 BASIN KANUNU VE MATBUAT İDARESİ

1931 Basın Kanunu, Elazığ milletvekili Fazıl Ahmet (Aykaç), Ordu milletvekili Ahmet İhsan (Tokgöz) ve Aksaray milletvekili Ahmet Süreyya (Örgeevren)'in “bazı gazetelerin takip ettikleri muhataralı istikamet”in “vatandaşların ve vatanın siyasi iz’an ve medeni vicdanı üzerinde sarih bir fikir şekaveti icara ederek masum ruhları tamamen zehirleyecek mahiyetler” almaya başladığı yönündeki takrirlerinin görüşülmesi sonucunda oluşturulur.

Kanun, önerge sahiplerinin yanı sıra diğer bazı basın mensubu milletvekillerinin de katkısıyla 1881 sayılı yasa olarak 25 Temmuz 1931’de Meclis’e gelir ve bir günde görüşülerek ve gazeteci olan Hakkı Tarık (Us) Bey dışında tüm milletvekillerinin oylarıyla yasalaşır⁶⁸³. Yasa muhalif basın tarafından eleştirilir.⁶⁸⁴ 1931 Basın Kanunu “otoriter” olarak nitelenmiş,⁶⁸⁵ 1920’lerden itibaren izlenen pratiğin doğal bir sonucu söylenmiştir. Ortaya çıkan muhalefet basın özgürlüğü yönünde yazılar yazarken *Cumhuriyet*, *Akşam*, *Hakimiyet-i Milliye* gazeteleri gibi partili basın otoriter bir rejim özlemini dile getiren yazılar yazmaktadırlar⁶⁸⁶. 1931 Basın Kanunu ile hilafet, saltanat, anarşizm ve komünizm yanlısı yayınlara ilk kez açık yasaklamalar getirilmiş ve yürütme organına da, “yurt yararına ters düşen yayınları” nedeniyle gazete ve dergileri “geçici kapatma” yetkisi tanınmıştır.⁶⁸⁷ Basın Kanunu basın alanında bir disiplin sağlamış, özellikle muhalif basını yıldırıcı bir etkide bulunmuştur.⁶⁸⁸ Arif Oruç tarafından çıkarılan *Yarın* gazetesi 19 Ağustos 1931’de yayın hayatına son vermiştir. Bu

⁶⁸³ Kocabaşoğlu, “Tek Parti Dönemi’nin...”, s.590.

⁶⁸⁴ Yeni yasayı eleştiren Zekeriya (Sertel) Bey özellikle 50. Madde için “Umumi siyaset ne demektir? Harici siyaset mi? Dahili siyaset mi? Rejim mi? Demokrasi mi? Nedir?” diye sormaktadır. M. Zekeriya Sertel, “Yeni Basın yasası” *Son Posta*, 29 Temmuz 1931, Oruç, “Mebus Gazeteciler”, *Yarın*, 9 Temmuz 1931.

⁶⁸⁵ Koç, s.33. Koç, yasanın kabulü sonrasında basın alanında devlet, istediği kontrolleri sağlaması açısından büyük güç kazanmıştır demektedir. Kocabaşoğlu, “Tek Parti Dönemi’nin...”, s.589. Kocabaşoğlu, 1931 yılı Cumhuriyet tarihinde önemli bir yıldır. Recep (Peke) Bey üçüncü kez CHF Genel Sekreterliği’ne getirilecek; Meclis yenilenecek (24 Nisan); CHF Üçüncü Büyük Kongresi toplanacaktır (10-18 Mayıs). CHF’nin Üçüncü Kongresi, tek parti yönetiminin kökleşmesi, parti-devlet özdeşliğinin sağlanması ve daha “totaliter” bir devlet ve siyaset yapısı ortaya koyması açısından önemlidir. Basın tarihi bakımından da önemlidir, zira bu kongrede alınan ilhamla aynı yılın Temmuz ayında yeni bir “Matbuat Kanunu” hazırlanmış ve yürürlüğe sokulmuştur” der.

⁶⁸⁶ Koç, s.14-16.

⁶⁸⁷ Gevgili, “Türk Basını”, s.215.

⁶⁸⁸ Koç, s.115.

dönem içerisinde birçok tanınmış gazeteci Basın Kanunu'na göre yargılanmıştır. Kocabaşoğlu 1931 Basın Kanunu'nu Şu Şekilde değerlendirir:

1931 tarihli Matbuat kanunu, matbaa açma ve gazete/dergi çıkarmayı sınırlandıran titizliği; gazete dergi yayını için gerekli koŐullarının ayrıntılı ve sınırlandırıcı niteliği, matbuatta çalıŐanlarla ilgili olarak öngördüğü kayıt ve Şartları; ihdas ettiği matbuat sularının çeŐitliliđi; son derece kısıtlayıcı yaklaşımı ve yayınlanması yasak olan Şeyleri tek tek sayacak (35. madde) ve aynı yazıdan üç kiŐiyi sorumlu tutacak kadar (27. madde) ölçüyü kaırmıŐlıđı ile ilginç bir kanundu. Örneğin ünlü 50. maddesiyle, “memleketin umumi siyasetine dokunacak neŐriyattan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararıyla gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilecek”; bu Şekilde kapatılan gazetelerin sorumluları başka bir adla gazete/dergi ıkaramayacaktı. Yine ünlü 51'inci maddesiyle, yabancı bir memlekette yayınlanan bir süreli yayının Türkiye'ye sokulması ve dağıtılması Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanabilecek, “İcra Vekilleri Heyeti'nden müstacelen karar alınmak üzere Dahiliye Vekili'nin emriyle” toplattırılabilirdi. Kanunun çeşitli maddeleri 1932-34 ve 1938 yılında yapılan değişikliklerle daha da ađırlaŐtırıldı. O kadar ki, 1938 yılında 9'uncu maddede yapılan değişiklikle ve “gündelik veya mevkut gazete veya mecmua çıkarmak isteyenler gazete ve mecmuanın çıkarılacağı yerin en büyük mülkiye amirine aŐađıda istenilen malumatı havi imzalarıyla bir beyanname vererek ruhsatname almağa mecburdurlar” hükmü getirilerek adeta Sultan Abdülmecid ve sultan Abdülaziz dönemlerine dönülmüŐ oldu⁶⁸⁹.

1931 Basın Kanunu ile ilgili Meclis görüşmeleri dönemin özelliklerini ortaya koymasından çok önemlidir. 5 Temmuz 1931'de yapılan Meclis görüşmesinde Elâziz milletvekili Fazıl Ahmet, Aksaray milletvekili Ahmet Süreyya ve Ordu milletvekili Ahmet İhsan'ın verdiği istizah tavrı “masum ruhları zehirleyen” basına karşı önlem alınması gerektiğini ifade etmektedir:

Bazı gazetelerimizin takip ettikleri muhataralı istikamet vatandaşların ve vatanın siyasi izan ve medeni vicdanı üzerinde sarıh bir fikir Şekaveti icra ederek masum ruhları tamamen zehirleyecek mahiyetler almağa başladı. Hale hiçbir faydası olmadığı gibi atıye de birçok vehamet ve zarar hazırlayan bu felaketli cereyan karşısında Hükümet ne düşünüyor? Milli varlığı istilaya başlayan Şu zehirli havadan ammenin vicdanı pek mustarıptır. Binaenaleyh Büyük Millet Meclisinin vaziyeti

⁶⁸⁹ Kocabaşoğlu, “Tek Parti Dönemi'nin...”, s.590.

mütalea ile bu hususta bir karar vermesini elzem görüyoruz. Cemiyeti, matbuatın sui istimallerine karşı müdafaa için şimdiki kadar müracaat edilen tedbirlerin kafi olmadığı meydandadır. Binaenaleyh keyfiyetin Hükümetten istizahını teklif ederiz.⁶⁹⁰

İstizah takririni verenlerden biri olan Aksaray mebusu Ahmet Süreyya Bey bu takririn sadece basın ve basın özgürlüğü ile olmadığını, asıl sorunun “Bütün bir milleti ifsat ve idale uğraşan, bütün bir memleket huzur ve emniyetini münselip kılmağa çalışan şeni bir düşmanlık, sefil, menfur bir hıyanet, hakiki inkılap ve cumhuriyet hainliği meselesi” olduğunu söyler. Bravo sesleri ile kesilen konuşmalar 1930’lu yılların politik atmosferinin yansıtmaktadır.⁶⁹¹

Arkadaşlar; nihayet hürriyeti matbuat, serbest münakaşa, fikir ve neşir hürriyeti istimal ediyoruz diye kainatı fesada, velveleye yaygaraya veren, ellerindeki hak deneni, hürriyet denilen bu mukaddes mefhumları millet, inkılap, cumhuriyet aleyhine sui istimalden bir an feragat etmeyen bedbahtlar bilmelidirler ki, başkasının cebine elini sokan bir yankesicinin kolunu tutan polise o yankesicinin “Efendim benim masuniyet ve hürriyeti şahsiyem var ve o mukaddestir” demesine ne kadar hak verebilirse şunun, bunun namuskâr insanların şeref ve haysiyetine kalem uzatan fazilet düşkünü küstahların da kalemleri kırılırken efendim, tahrir ve neşir hürriyeti mukaddesi iddialarına o kadar iltifat olunur, o kadar hak verilebilir! (şiddetli alkışlar, bravo sesleri) Bütün mütefekkir beşeriyetin tahtı tasdikında olan bir hakikati ifade ediyorum; bu hakkın ve hürriyetin sui istimalcileri pek iyi bilmelidirler ki, her yerde ve bilhassa Cumhuriyet Türkiyesinde teşkilatı esasiye kanunu; namuslu vatandaşların kanunudur. Namuslu vatandaşlara verilen hakların, hürriyetlerin kanunudur ve bunların hüsnü istimalini amir olan kanundur (alkışlar). Mümkün olsaydı bu memlekette bu günkü rejimi, inkılabı ve kurtuluşu yaratan ve yaşatan en büyük adam zümresinin Hükümetinden şunu isterdim: Bir muharrir bu günkü Türk münevverinin vazifesi ne olduğu, mes’uliyeti ne olduğu ve mefkûresi ne olduğu evvelce sorulmalı ondan sonra bunlara imtiyaz ve neşir hakları verilmeli idi. Fakat fiiliyat ve tatbikat belki bunu mümkün kılmayabilir. Efendiler; son söz olarak şunu arz etmeliyim ki: bilhassa Hükümetin nazarı dikkatine vazetmeliyim ki, mutlak hak ve mutlak hürriyet diye ameli hiçbir mefhum yoktur, mevcut olamaz. Alman milletini yetiştiren büyük adamlardan birisi diyor: hürriyet bağlılıktır, mes’uliyettir, vazifedir ve müşterek duygudur diyor. Bu çok doğrudur. Ve bu

⁶⁹⁰ TBMM ZC, Cilt 3, İ:22, celse:1, 5.7.1931, s.2-3.

⁶⁹¹ TBMM ZC, Cilt 3, İ:22, celse:1, 5.7.1931, s.3.

ilmi, bu yüksek menfaatin icabatıdır ki kendisinde vazife ve mes'uliyet hissi olmıyan, bugünün müşterek duygusu demek olan kurtuluş ve istiklal prensiplerini benimsemeyen insanların hür olmaları değil zabıta nezareti altında yaşamaları bizatihi hak ve hürriyetin mahfuziyeti için bir vecibe, bir şeritadır. Binaenaleyh Hükümetimizin bu cihetleri ve bu yüksek esasları nazarı dikkate alarak uzun uzadıya izah ettiğim mahiyeti menfurede istimal edilen hak ve hürriyet kelimelerine istinat ile onları sui istimal eden **düşman matbuatın** bozguncu, fesatçı ruhuna karşı mani olacak kat'i tedbirler alsın. Talebimiz budur (bravo sesleri, alkışlar)⁶⁹²

Ahmet Süreyya Bey bazı gazetelerin memleketi anarşiye sürüklemek istediklerini, bu kişilerin vatan işgal altındayken aynı içerikte şeyler yaptıklarını, “düşmandan iki kat daha düşman olan ve düşmandan daha mühlik olan sultan ordularına” girdiklerini milli kuvvetler cephelerde çalışırken onların milleti arkasından vurmak istediklerini, Anadolu içinde halk arasında irtica, isyan ve ihtilal ateşleri körüklediklerini söyler. Sonuçta vatanın kurtulduğunu, milli hakimiyet ve istiklale kavuşulduğunu, Cumhuriyetin kurulduğunu, çağdaş Batı medeniyetinin, insanlığın refah ve saadetlerine yetişebilmek için asırlar içerisinde sıkıştırılabilecek, büyük, mühim ve muazzam bir inkılap yapıldığını, ancak bu defa harp cephelerinde değil, harp cephelerinden daha hassas ve daha nazik olan matbuat cephelerinden bu insanların tekrar ortaya çıktığını söyler. Ahmet Süreyya Bey “düşman matbuat”ı olarak adlandırdığı gazetelerden örneklere devam eder. Yaşayan dünya iktisadi krizi nedeniyle Meclis’e ait otomobillerin kaldırılmasıyla ilgili olarak “ Hükümete düşen vazife, kendisine ait olan karar Büyük Millet Meclisi’nde reddedilirse istifa etmektir” şeklindeki yazmasını, yine diğer bir makalede “İstibdat ve meşrutiyet devirlerinden kalanlar kara topraklara gömüldükten sonradır ki Cumhuriyet tam manasile feyzini gösterecektir”, ya da Devlet bütçelerinde yapılan tasarruflar ve maaşlarla ilgili politikalarla ilgili olarak “Hamisiz ve kimsesizlerin yine bu vaziyette yanıp gidecekleri anlaşılıyor” şeklindeki ifadelerin memurları tahrik etmek ve Hükümete karşı nefret hissi oluşturmak için yapıldığını yazar. Gazetelerde “1926 da maaşat yekunu 46 milyon lira idi, son beş sene zarfında memur adetleri o kadar çoğalmıştır ki, Hükümet muamelesi tamamen kırtasiyeye boğulmuş ve maaşat yekûnu 66 milyona çıkmıştır. Beş seneden

⁶⁹² TBMM ZC, Cilt 3, İ:22, celse:1, 5.7.1931, s.6.

beri devam eden bu israfata şimdi nihayet vermek isteniyor, bunun için de 1300 memur çıkarılacaktır ve tabii himayesiz kimseler bu bazicede yine yanacaklardır” diye yazdığını bunun ise “rejimi yaratan ve yaşatan zümreyi millet nazarında düşürebilmek, memlekete umumî bir ümitsizlik ve bedbinlik yaratabilmek” için yapıldığını söyler. Basının kontrol edilmesi gerektiğini savunan Ahmet Süreyya Bey tüm “medenî, muasır memleketlerde” de kontrolsüz basın olamayacağını söyler⁶⁹³.

Denizli mebusu Mazhar Müfit Bey basının istediğini yazabileceğini, ancak çıkarılacak kanunla bundan dolayı ceza görmesini istediklerini söyler.⁶⁹⁴ Antalya mebusu Rasih Bey’in bu eleştirileri yapan gazeteciler hakkında “Onu söyleyen mutlaka Yahudidir” demesi dönemin milliyetçi havasının bir göstergesi olması açısından önemlidir. Mazhar Müfir Bey, İstiklâl Mahkemeleri’ni hatırlatarak “Bu masa başı kabadayılarını çok gördük, bunların yakın bir zamanda adalet huzurunda titreyerek istiğfar ederek, yerlere kapanarak: aman biz yaptık siz yapmayın, dediklerini de gördük” der. Mazhar Müfid Bey gazetelerin geçmişte de birçok olaya neden olduğunu, çünkü halkın gazetede yazılan her şeye inandığını, İsviçre’de basının serbest olduğunu ancak orada okuyucunun her yazılana inanmadığını, biz de ise her yazılanın hakikat olarak ele alındığı söyler⁶⁹⁵.

Hulâsa efendiler; bu hainler hakikaten haindirler muntazaman zehirlerini saçmaktadırlar. Bunlar yılan gibi bir parça güneş görünce zehirlerini saçarlar. Fakat bazen de öyle sinerler ki bunlar bir havaya bakarlar. Efendiler; bunun misali de var: Şeyh Sait isyanı, Menemendeki Kubilây meselesi nedir? İşte bunlar bu gibi yılanların saçtığı zehirlerin neticesidir. Efendiler; milletime bu kürsüden inanmayınız, diye bağıryorum inanmayınız! Çünkü bizim hür haleti ruhiyemiz vardır. Gazete yazar, biz onu okuduğumuz gibi inanırız. Gazete; mevsuk olduğuna itimadımız yoktur, dediği halde biz yine inanırız. Vergiler kalkıyor diye yazdığı zaman biz yine inanırız. Eh Hükûmet devlet işlerini ne ile yapacak? Kim bilir. Hava ile bunu hiç düşünmeyiz. Efendiler; büyük milletime bu kürsüden hitab ederek bağıryorum: her şeye inanmayınız yalandır, bir takım tezvirrattan ibarettir. İnanmayınız. Bravo sesleri, alkışlar

⁶⁹³ TBMM ZC, Cilt 3, İ:22, celse:1, 5.7.1931

⁶⁹⁴ TBMM ZC, Cilt 3, İ:22, celse:1, 5.7.1931

⁶⁹⁵ TBMM ZC, Cilt 3, İ:22, celse:1, 5.7.1931

Ahmet İhsan bey, bir gazetede “ Taksim âbidesi için para varda verem hastanesi için para yok” dendiğini, bunu yazanın ya deli ya da hain olduğunu söyler. Söze karışan Urfa mebusu Ali Saip Bey “Misyoner terbiyesi almıştır” der. Ahmet İhsan Bey bu âbidenin bütün milletin istiklalinin bütün milletin gayretinin timsali olduğunu, bu yazıları yazanların altı yedi sene evvel bu meydanda altı yedi düşman devletin askerlerinin gezdiğini düşünmeleri gerektiğini söyler. Matbuat kanununun değişmesini istediklerini çünkü basının “milletin çalışmasına mani olmayacak, millete heyecan vermiyecek, bedbinlik saçmayacak yayınlar yapmasını istediklerini söyler. Edirne mebusu Şeref Bey en önemli görevin rejimi muhafaza etmek olduğunu, devlet otoritesini tamamıyla kurulması gerektiğini bu nedenle bir devrim basınına ihtiyaç olduğunu söyler.

Efendiler; bize bir inkilâp matbuatı lâzımdır. Çünkü inkilâp henüz vazifesini ikmal etmemiştir. Vazifesini ikmal için büyük bir feragat, yüksek bir imamla o hedefe doğru azimle yürünmesi lâzımdır. Çünkü inkilâp henüz vazifesini ikmal etmemiştir. Vazifesini ikmal için büyük bir feragaz, yüksek bir imanla o hedefe doğru azimle yürünmesi lâzımdır.⁶⁹⁶

1931 Basın Kanunu, basın üzerinde çok etkili bir denetim mekanizması kurarak basını büyük ölçüde etkisiz hale getirmiştir. Kanunun çıkmasının ardından yerel basına ilişkin önlemler, 1933 yılında Matbuat Umum Müdürlüğü'nün tekrar kurulması, Basın Kongresi'nin toplanması gibi çalışmalarla güdümlü bir basın anlayışı kurumlaşmıştır⁶⁹⁷. Bunun yanı sıra önde gelen gazete ve dergilerin sahip, başyazar ya da önemli yazarlarının milletvekili yapılmasıyla CHF ve Meclis çatisi altında toplanması basını denetim altına almanın başka bir yöntemi olarak uygulanmıştır. Birinci Meclis'teki gazeteci-yazarların üye toplamına oranı %1.9 iken, bu oran ikinci dönemde (1923-1927)

⁶⁹⁶ TBMM ZC, Cilt 3, İ:22, celse:1, 5.7.1931

⁶⁹⁷ Gevgili, “Türk Basını”, s.215-216. Gevgili “kapatılmış” olduklarını görececek ve bazen nedenini bile anlayamadıkları kapatma kararlarını kaldırabilmek amacıyla günlerce Ankara'da özel görüşmeler yapmak zorunda kalacaklardı. Dönemin parti/devlet sözcüsü *Ulus*'un başyazarı Falih Rıfkı Atay bile sonradan bir başyazarında gazetecilerin talihlerinin bir “telefon darbesi”ne bağlı olduğunu yazabilmiştir (*Ulus*, 28.6.1938). Devlete egemen olan resmi ideoloji, gelişim ve yenileşme süreci Cumhuriyet sonrasında hızlanan toplumda daha özgür bir sivil toplum yaratma özlemindeki güçlerin değişik isteklerini denetim ve hatta baskı altında tutmayı bir görev saymıştır” der. Kocabaşoğlu, “Tek Parti Dönemi'nin...”, s.591.

5.7'ye çıkmış; üçüncü dönemde (1927-1931) %3 olmuş, dördüncü dönemde (1931-1935) yeniden %5.1 olmuştur.⁶⁹⁸

⁶⁹⁸ Kocabaşoğlu, s.

SONUÇ

Türkiye gazeteciliği Tanzimat devrinin zihin inkişafına muvazi bir şekilde meydana çıkmıştı. Onun için ilk gazetelerimiz milli bir mahsul olmaktan ziyade dışardan getirilmiş ithalat eşyası manzarasını taşıyordu. İlk gazetelerin Türkiye’de takip ettikleri siyasi ve iktisadi hedefler Osmanlı zihniyetinin bir ifadesi olarak devam etmişti. Şimdi Türk gazeteciliği madde itibarile dünden kurtulduğu gibi fikir itibarile de Osmanlı kültüründen merhale, merhale uzaklaşmaya çalışmaktadır.⁶⁹⁹

Bu çalışma Türkiye’de basın yayın alanının kurumlaşma sürecini burjuva devrimi bağlamında ele almaktadır. Bu sürecin ürünü olan Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi kurulduğu günden itibaren tartışmaların odağında yer almıştır. Milli Mücadele Dönemi ve ardından Cumhuriyet’in ilanı, süreci yürüten kadrolar arasındaki farklılıkların ortaya çıkmasını getirmiştir. Kurum üzerinden yürütülen tartışmalar bu farklılıkların yansımasıdır. Devrim süreci kitle iletişimi alanının kurumsallaşmasını belirlemiş, Cumhuriyet adım adım kendi matbuatını yaratmıştır. Geç yaşanan burjuva devrimlerinin kitlelerin katılımı konusunda taşıdığı endişe bu süreçte belirleyici olmuştur. 1908 ile başlayan ve Cumhuriyet Devrimi ile devam eden burjuva devrimi sürecinin özellikleri basın yayın alanında oluşacak yapıyı da belirlemiştir. Bu bağlamda çalışmada Türkiye bağlamında yapılmış basın tarihi çalışmalarından farklı bir dönemleştirme yapılmaktadır.

Toplumu ideolojik düzeyde birleştirecek “üst anlatı”nın, onu taşıyacak olan kadroların ve araçların oluşumunda önemli rol oynayan Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi, tebânın oluşturduğu monarşiden yurttaşların oluşturduğu ulus devlete geçiş sürecinin gerekli unsurlarından birisi olarak ele alınmaktadır. Modern devlet ‘toplumsal iş bölümü’nde temel bir değişim meydana getirmektedir. Toplumdaki başlıca görevlerin loncalar gibi belirli grupları temsil eden kurumlarda toplandığı bir

⁶⁹⁹ **Almanak**, İstanbul Matbuat Cemiyeti, Selim Nüzhet Gerçek (hızl), İstanbul: Devlet Matbaası, 1933, s.131.

yapılanmadan, toplumdaki işlevlerin ayrı kurumlarda toplanmasını öngören bir toplumsal formasyona geçilmesi bu değişimin esasıdır. Bu değişim devlet ve toplum arasında ilişki kurulması, vatandaşların kamusal çıkarları ile bireylerin kişisel çıkarlarının birbirleriyle uyumlu hale getirilebilmesi sorunlarını ortaya çıkarır. Bu ortamda gelişen siyasal düşünceler belli konularda seçmeler yapmak durumunda kalır. İktidarın meşruiyetinin nasıl temellendirileceği, dinsel ya da ilahî olanın sınırlarının nasıl yeniden belirleneceği, bireyin özgürlüğünün nasıl tanımlanacağı, bireyin özel alanının nasıl güvence altına alınacağı, yeni devletin ekonomik ve siyasal olarak kendisini yeniden üretmesini sağlayacak kurumların hangileri olacağı, gelişme ve ilerlemeden ne anlaşılacağı gibi pek çok alanda yeni seçmeler yapılır⁷⁰⁰. Bu seçmeler, devletin birarada tutucu gücünden ve dağılımıslığını gizleyen iktidar baskısından kurtulan toplumun, ideoloji düzeyinde yeniden birleşmesini sağlayacak bir “üst anlatı”nın içeriğini oluşturur⁷⁰¹. Bu “üst anlatı”nın oluşum ve yaygınlaşma sürecindeyse kitle iletişimi önemli bir araçtır. Ancak Ünsal Oskay’ın da belirttiği gibi, kitle iletişiminin toplumdaki egemenlik ilişkilerini yansıtmak ve haklılaştırmak anlamında hakim kültürel biçimleri yaygınlaştırması sadece bir manipülasyon süreci olarak değerlendirilmemelidir⁷⁰². Matbuat Müdürlüğü’nün Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet Devrimi sonrasına kadar geçirdiği evrim süreci, kitle iletişim araçlarının söz konusu üst anlatıları oluşturmadaki rolü hakkındaki bu tezleri kanıtlamaktadır.

7 Haziran 1920’de Mustafa Kemal’in başkanlığındaki TBMM Hükümeti, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi’ni kurduğunda Osmanlı Devleti’nin bir Matbuat Müdürlüğü vardır⁷⁰³. İstanbul’da bulunan Matbuat Müdürlüğü, Tanzimat’la

⁷⁰⁰ İlhan Tekeli, “Türkiye’de Siyasal Düşüncenin...”, s.40. Koçak, “Yeni Osmanlılar ve ...”, s.74.

⁷⁰¹ François Furet, **Fransız Devrimini Yorumlamak**, Çeviren: Ahmet Kuyuş (çev), İstanbul:Alan Yayıncılık, 1989, s.54.

⁷⁰² Oskay, s.26.

⁷⁰³ Basın tarihimizde ilk yasal düzenleme 1849 yılında yabancıların gazete çıkarmasıyla ilgili olarak yapılmıştır. Buna göre, gazete çıkarmak isteyen yabancılar Hariciye Nezareti’nden izin alacaklardır. Bu dönemde Türkçe yayınlanan iki gazete vardır. Bunlardan *Takvim-i Vakayi* devlet tarafından, *Ceride-i Havadis* ise Padişah’tan alınan ferman ile çıkarılmıştır. Bu nedenle Osmanlı vatandaşları tarafından çıkarılacak basın için bir düzenlemeye gidilmemiştir. Matbaalarla ilgili düzenleme 1857’de, basınla ilgili düzenlemeye 1864’te yapılacaktır. 1845’te kurulan Meclis-i Maarif, 1857 Matbaalar Nizamnamesi’nde de 1864 Matbuat Nizamnamesi’nde de yetkilidir. 1864 Nizamnamesi Fransa’da 1852’de yapılan basın kanunundan alınmıştır ve 1909’a kadar yürürlükte kalmıştır. 1909’da yapılan Matbuat Kanunu ise 1931’e kadar yürürlükte kalmıştır. Bu tarihsel gelişim içinde Matbuat Müdürlüğü 1862’de kurulmuştur. Müdürlüğün iki görevi vardır. Birinci görevi yeni çıkacak gazete ve dergilerle ilgilidir. 1908 Devrimi’ne

başlayan reform sürecinin ortaya çıkardığı bir kurumdur. Tanzimat döneminin yeni devlet ve toplum anlayışı birçok yönetsel/hukuki düzenlemeyi de beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devlet düzeni dönüşürken, geleneksel meşrulaştırma mekanizmaları, yerlerini toplumdaki aidiyet hissini güçlendirecek mekanizmalara bırakacaktır. Yayıncılık ve basın alanında yapılan 1857, 1864 düzenlemeleri ve 1862’de Matbuat Müdürlüğü’nün kurulmasını bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Tanzimat, bütün çerçevesi önceden belirlenmiş bir proje değildir. İmparatorluğun içinde bulunduğu durum tarafından belirlenen, bir iç uzlaşma arayışının yaşandığı bir süreçtir. Tanzimat’la başlayan süreçte Osmanlı vatandaşlarının taleplerinin artması, kamu işlerinin çoğalması, yabancıların müdahalelerini önleme çabası diğer birçok alanda olduğu gibi basın alanında da belirleyici olmuştur⁷⁰⁴. Böylece, 1860’da Agah Efendi’nin *Tercüman-ı Ahval*’i çıkarırken yaşadığı “başvuracak merci bulunamaması” sorunu ortadan kaldırılmıştır. Osmanlı devlet yapısı modernleşirken bürokrasisi de önemli bir bölünme yaşamaktadır. Reform sürecini uygulayan Tanzimat bürokratları geleneksel bürokrasiden farklı olarak yeni eğitim sisteminin içinden gelmektedir. Sürecin ürünü olan Matbuat Müdürlüğü’nde de bu kadroların hakim olduğunu görmekteyiz. Müdürlük kadrolarını yürüten kişilerin tümü Harbiye, Mülkiye, Galatasaray Sultanisi gibi “modern” okullarda eğitimini görmüş kişilerdir.

II. Abdülhamit döneminde de reform süreci devam etmiştir. Ama bu dönemde reform sürecinin ağırlık merkezi Tanzimat döneminden farklı olarak, bürokrasi ve Babiâli’den saraya geçmiştir. Bunun basın alanındaki yansıması ise sansür, jurnalcilik

kadar gazete ve dergi çıkarmak izne bağlıdır. Yabancılar Hariciye Nezareti’ne, Osmanlı yurttaşları Maarif Nezareti’ne başvuracaklardır. Matbuat Müdürlüğü izin sürecini takip edecektir. İkinci görevi ise İstanbul’da çıkan gazeteleri denetlemektir. Taşrada çıkan gazeteleri denetleme görevi valiye aittir. Devlet Salnameleri matbuat müdürlerinin isimlerini 1869’dan itibaren vermektedir. Ancak 1864 Matbuat Nizamnamesi’nden Matbuat Müdüriyeti’nin varlığı anlaşılmaktadır. İlk Matbuat Müdürü Sakızlı Ohannes Paşa 1862’de göreve geldiğini belirtmektedir. Server İskit bu bilgiden hareketle Müdürlüğün 1862’de kurulduğunu yazmış, kendisinden sonra gelen araştırmacılar bunu veri olarak kabul etmiştir. Matbuat Müdüriyeti Hariciye’ye bağlı olarak kurulur. II. Abdülhamit döneminde ise Dahiliye’ye bağlanır. 1888’de ise Hariciye Nezareti’ne bağlı Matbuatı Ecnebiye Müdürlüğü kurulur. 1909 Matbuat Kanunu’nda Matbuat Müdürlüğü’nden bahsedilmez ancak 1913 Babiâli Baskını ile kurulan Mahmut Şevket Paşa kabinesi zamanında Hariciye’deki Matbuatı Ecnebiye ve Dahiliye’deki Matbuatı Dahiliye müdürlükleri birleştirilerek Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi haline getirilir

⁷⁰⁴ Akşin, **Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, Ankara:İmge Kitabevi, 1994, s. 13. Akşin, Tanzimat’la başlayan süreçte, modern devletin kurulması yönündeki çabalara paralel olarak gazetecilikte ve genel olarak yayın hayatındaki ilerlemelerin, küçük de olsa, aydın bir kamuoyunun doğmasını sağladığını söylemektedir.

gibi uygulamalarla bir baskı rejiminin kurulması olmuştur. Artan iletişim ve ulaştırma olanaklarının sağladığı etkileşim daha geniş kesimlerin bu durumun farkında olmasına neden olmuştur. Ahmet Emin Yalman, çeteciliğin çok yoğun yaşandığı Selanik’te silah sesleriyle uyanılan gecelerin ardından gazetelerde, “Padişahımız sayesinde çok şükür asayiş yerindedir. Herkes rahattır” şeklinde yazılar çıkmasını örnek göstererek, “Riya ve yalan dolu bir alemde yaşadığımızı farketmek için büyük bir zekaya ihtiyaç yoktu” demektedir⁷⁰⁵. Basında hiçbir siyasal tartışmaya izin vermeyen bu rejim, basın gelişimi açısından önemli bir engel yaratmıştır. Bu politikalara rağmen, eğitim alanında yaşanan gelişmelerde olduğu gibi, reform sürecinin dolaylı etkileri gazete okuyan insan sayısında da bir artış yaratmıştır. Gazete sahipleri, gazeteyi daha ucuza satma, gazetenin dilini sadeleştirme, ekler çıkarma gibi politikalarla daha çok okuyucuya ulaşmaya çalışmıştır. Bu süreci doğal sonucuysa tirajların yükselmesi olmuştur⁷⁰⁶.

Tanzimat ve II. Abdülhamit dönemlerinde kapsayıcı bir “Osmanlı” kimliği temelinde “yurttaşlar cemaati” oluşturulması yönünde bir çaba söz konusudur⁷⁰⁷. Reform süreci öncesinde, yalnızca hanedana bağlı yönetici sınıfa aidiyeti tanımlayan bu kimlik, basın-yayın politikaları aracılığıyla geniş kesimlere yaygınlaştırmaya çalışılmıştır. Basın, değişme ihtiyacının vurgulanmasında, kamuoyu fikrinin oluşumunda dilde sadeleşme çabalarında önemli roller oynamıştır⁷⁰⁸.

1908 Devrimi ile başlayan II. Meşrutiyet dönemi, Cumhuriyet Devrimi’ni yürütecek kadroların yetiştiği, “ihtilal” ve “inkılap” sözcüklerinin son anlamlarını kazandıkları bir dönemdir⁷⁰⁹. “İhtilal” sözcüğü salt siyasal iktidara yönelik bir

⁷⁰⁵ Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerimiz...*, s.35.

⁷⁰⁶ İskit, *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, s.95. İskit’e göre bu dönemde gazetelerin tirajları şikayet edilemeyecek seviyeye gelmiştir.

⁷⁰⁷ Füsun Üstel, “II. Meşrutiyet ve Vatandaşın ‘İcad’ı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt:1, İstanbul:İletişim, 2001, s.166. Cemal Kafadar, www.e-perspektif.com/soylesi_goster.php?id=6, 27.11.2006, Kafadar, 16. yüzyıldan bu yana, Osmanlı toplumunun kendi dinamikleriyle, kendi içinden, bir modernleşme ve sekülerleşme serüveni yaşadığını ifade etmektedir.

⁷⁰⁸ Topuz, s.13.

⁷⁰⁹ Niyazi Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, İstanbul: Adam Yayınları,1993, s. 135-136, Berkes, “Meşrutiyet döneminde “ihtilal” sözcüğü, kurulu bir hükümeti güç kullanarak yıkıp yerine başka bir hükümet kurma anlamını taşımaktaydı. “İnkılap” sözcüğü ise, birinci sözcüğün taşıdığı anlamdan çok parlamento, hükümet ve çeşitli kurullarla saptanarak uygulanması düşünülen hükümet, ekonomi, kültür olayları ile oluşturulacak değişimler anlamını taşımaktaydı. “İnkılap” türünden olan değişimler, kurulu bir hükümet

başkaldırıcıyı simgelerken, “inkılap” yönetim ve toplum yapısında gerçekleştirilecek dönüşümleri, değişimleri anlatmaktadır⁷¹⁰. “İçtimai inkılap” kavramı etrafında gerçekleşen tartışmalar toplumsal dönüşüm ihtiyacını ortaya koymaktadır. Ancak bütün bu tartışmalara rağmen II. Meşrutiyet esas olarak bir arayış dönemi olmuştur. 31 Mart Olayı’ndan 14 gün sonra çıkan *Tanin* gazetesinin başyazısında yer alan “İnkılabımızın kansız olması belki bir hata değildir. Fakat “kati” olmaması şüphesiz bir hatadır” şeklindeki yorumu bu bağlamda ele alınabilecek bir eleştiridir.⁷¹¹ Hüseyin Cahit Yalçın’ın anıları da II. Meşrutiyet döneminin taşıdığı belirsizliği ortaya koyması açısından önemlidir.

İdare edenler de, idare edilenler de bu yeni hayat için yeni ve acemi idiler. Ortada yeni bir alem teşekkül edecekti. Bu henüz teşekkül halinde idi. Her şey seyyal idi. Yeni rejime ait hiçbir an’ane yoktu.⁷¹²

Bu belirsizliğe rağmen, 1908 Devrimi diğer dönemlerden farklı olarak getirdiği siyasallaşmayla bir basın patlaması yaratmıştır. Bu dönemde tirajlar 50 bini bulmuştur⁷¹³. Basın artık halkla önemli ilişkiler kurmakta, daha önceki dönemlerde yasaklanan mizah dergileri geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmaktadır⁷¹⁴. Yeni bir meşrutiyet zemini arayışı yaşanmış; halk tarafından büyük bir ilgiyle izlenen yayın organlarında Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları kıyasıya tartışılmıştır.

II. Meşrutiyet dönemi yeni Türkiye Devleti’nin kurucularına, fikri bir hazırlanmanın bütün olanaklarını ve malzemelerini sağlamıştır⁷¹⁵. Bu dönemde gazete, bildiri, risale, afiş türü yazılı ve görsel malzemeler siyasal mücadele aracı olarak yaygın

ya da devlet biçimine karşı onu değiştirmek, kaldırmak anlamlarını değil, onun tersine, gerçekleşmesi onun aracılığı ile istenen değişiklikler getirilmesi anlamını taşıyordu” demektedir.

⁷¹⁰ Zafer Toprak, “Tanzimat ve Çağdaş Türkiye”, *Toplum ve Bilim*, 46/47, Yaz-Güz, 1989, s. 42.

⁷¹¹ Akşin, **Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, s.219-220.

⁷¹² Hüseyin Cahit Yalçın, “Meşrutiyet hatıraları”, *Fikir Hareketleri*, XXV, sayı:118, 1936, s. 213.

⁷¹³ İskit, **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s.143-168. 1908 Devriminin ardından Matbuatı Dahiliye İdaresi ile Hariciye Nezareti’ne bağlı Harici Matbuat Müdürlüğü kadroları üç dört kişiye iner. Matbuat idaresi yalnız çıkacak gazetelere izin verir, bunun için ise bir dilekçe bırakmak yeterli olur.

⁷¹⁴ Y. Doğan Çetinkaya, **1908 Osmanlı Boykotu**, İstanbul: İletişim, 2004, s.13-14. Çetinkaya, 1908 Ekim ayında Bulgaristan’ın bağımsızlığını, Avusturya Macaristan İmparatorluğu’nun ise Bosna-Hersek’i ilhak ettiğini ilan etmesinin ardından basının ve dönemin diğer bir özelliği olan cemiyetlerin örgütlediği yaygın tepki 1908 Osmanlı Boykotu’nu ortaya çıkarmış ve Şubat 1909’a kadar sürmesini sağlamıştır demektedir.

⁷¹⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler 1876-1938**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.125.

bir biçimde kullanılmaktadır⁷¹⁶. Başlıca kaygısı kârlılık değil siyasal muhalefet olan basın aracılığıyla yürütülen muhalefete karşı iktidar çeşitli düzenlemeler yapacaktır⁷¹⁷. 1909 yılında 31 Mart Olayı'nın yaşanmasının ardından Matbuat Kanunu çıkarılacaktır⁷¹⁸. Oldukça liberal bir anlayışa sahip olan bu kanun, daha sonra yapılan düzenlemelerle baskıcı bir nitelik alacaktır. Ancak bütün bu gelişmelere rağmen dönem boyunca, kapanan gazetelerin farklı isimlerle yeniden çıkmalarından da anlaşılacağı üzere, gazetecilik bir siyasal mücadele aracı olmaya devam edecektir⁷¹⁹.

Cumhuriyet Devrimi'nin getirdiği siyasal, ekonomik ve toplumsal dönüşüm geçmişten köklü bir kopuş ideolojisi yaratmıştır⁷²⁰. Ahmet Kuyaş'ın da belirttiği gibi bir çelişki ya da çelişki dizisinin devrim olayına neden olabilmesi için, toplum tarafından algılanışları düzeyinde bir değişikliğin meydana gelmiş olması gerekmektedir. Bu anlamda Milli Mücadele dönemi iktidarın saygınlığını, meşruluğunu yitirdiği bir dönemdir⁷²¹. Bu dönemde “egemenlik” ve “yönetme meşruiyeti” arasındaki ilişki yeniden tanımlanmıştır⁷²². François Furet Fransız Devrimi'ni ele alan çalışmasında benzer bir sürece dikkat çekmektedir. Furet devrimin bilincini oluşturan ideolojinin iki

⁷¹⁶ Çetinkaya, s.331-332.

⁷¹⁷ Hıfzı Topuz, **Özgürlüğe Kurşun**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007. Topuz, bu dönemde öldürülen gazetecilerle ilgili ayrıntılı bilgi vermektedir.

⁷¹⁸ Akşin, **Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, s.65. Akşin, *İkdam, Osmanlı, Volkan, Mizan, Serbesti* gibi gazetelerin ayaklananlardan yana tavır aldıklarını söylemektedir.

⁷¹⁹ Akşin, **Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, s.297-298. Akşin, 31 Mart hareketinin başarıyla başlatılabilmesi ve kolayca yayılmasını sağlayıcı olayın yedi gün önce Hasan Fehmi'nin öldürülmesi olduğunu söyler. Akşin'e göre, hiçbir medeniyet anlayışının kabul edemeyeceği bu cinayet, İT'ye maledildi. İT ise olaya tepki göstermiyerek, ve gösterilen tepkileri soğuk karşılayarak adeta bu cinayeti kabul etti. Bu durum, İT'ye sınırsız bir bağlılığı olmayan herkesde bu Cemiyete karşı nefret uyandırdı. 31 Mart ayaklanması bu sert, hatta coşkulu İT aleyhtarı havada çok büyük bir kolaylıkla gerçekleşebilmiştir

⁷²⁰ Furet, s.53.

⁷²¹ Ahmet Kuyaş, “Çevirenin Önsözü”, François Furet, **Fransız Devrimini Yorumlamak**, Ahmet Kuyaş (çev.), İstanbul: Alan Yayıncılık, s.13.

⁷²² Akın, s.200-201. Akın, “Egemenlik ile yönetme meşruiyeti arasındaki ilişkinin de Fransız Devrimi sonrası dönemde yenilediği görülmektedir. Buna göre, hakimiyeti kullananlar halkı sadece emretme, hükmetme güçlerine değil, aynı zamanda yönetme hakkına sahip olduklarına da inandırmaları gerekir. Ancak bu şekilde iktidar meşruiyet kazanabilir; iktidara itaat, yönetilenler için bir ödev haline gelebilir. Osmanlı-Türk hukukunda egemenlik kavramına gelince, ne Tanzimat ne ilk meşrutiyette egemenliğin topluma aidiyetine ilişkin hiçbir emareye rastlanmaz. Tarihi gelişim seyri içinde, Divan-ı Hümayun benzeri istişari kurullar olmakla birlikte, egemenlik ve kanun koyma hükümdar için kişisel bir hak olarak ortaya çıkmaktadır. İkinci Meşrutiyet'te durum değişecektir. Mebusan Reisi Ahmet Rıza'nın 13 Aralık 1924 tarihli açış nutkunda, Sait Paşa Hükümeti'nin 17 Aralık 1327 tarihli beyannamesinde, Selanik mebusu Cavit Bey'in 23 Temmuz 1328 tarihli nutkunda hakimiyeti ahali, hakimiyeti milliyeye, milletin hakimiyeti muazzaması gibi kavramlara atıfta bulunulması, fikrin Osmanlı-Türk toplumuna nüfuz etmekte olduğunu göstermektedir. Milli Mücadele egemenlik anlayışında ihtilalin yaşandığı bir devir olmuştur” der.

unsuru kapsadığını ifade etmektedir. Tüm bireysel meselelerle, tüm ahlaki ve entelektüel sorunların siyasileşmesi birinci unsurdur. İkinci unsur ise her şeyin bilinebilir ve her şeyin değiştirilebilir olması ölçüsünde eylem, bilgi ve ahlak arasında saydamlık olmasıdır. Böylelikle siyaset doğrunun ve yanlışın, iyinin ve kötünün mekanı olmaktadır. Nesnel evren, öznel bir iradeyle sorumlular ve günah keçileriyle doldurulur. Bu düzeyde, eylem karşısında artık engel ya da sınır değil, yalnız rakipler daha iyisi hainler vardır⁷²³.

Milli Mücadele dönemi, çözülmekte olan çokuluslu bir kapitalizm-öncesi imparatorluğun yıkıldığı, ulus devletin kurulduğu bir devrim sürecidir. Cumhuriyet Devrimi, 1908 Devrimi ile başlayan süreci tamamlamıştır. 1908 Devrimi'nden farklı olarak Cumhuriyet Devrimi toplumsal dönüşüm konusunda daha radikal bir tutum almıştır. Bu radikal tutumun göstergelerinden birisi de Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin kuruluşu ve söz konusu kuruluşa yüklenen işlevlerdir. Ulus devlet kuruculuğunu amaçlayan dönemin birleştirici ideolojisi bu kurum aracılığıyla oluşturulmaya ve yayılmaya çalışılmıştır. Bu ideoloji II. Meşrutiyet yıllarında geliştirilmiş milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, devrimcilik ve laiklik ilkelerini içermektedir⁷²⁴. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki Osmanlıcılık, Panislamizm ve Pantürkizm akımları ile ifade edilen ideoloji arayışları, sınırlı girişimlerdir. Bunlar devletin ve toplumun gelişmesi için ideolojik bir çerçeve sunmak peşinde değillerdir. Oysa Cumhuriyet Devrimi milliyetçilik ilkesiyle bir kimlik sunmuş; diğer ilkelerle de yaratmayı amaçladığı yeni rejimin ve toplumun temelini oluşturmuştur⁷²⁵. Bu sürecin ürünü olan Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti, kurulduğu 1920 yılından lağvedildiği 1931'e kadar geçen sürede sansür uygulamaları, kendi basın yayın organları, ajansı, propaganda birimleri, istihbarat birimleriyle haber akışını tek elden yürütecek bir

⁷²³ Furet, s.54.

⁷²⁴ Zafer Toprak, **İttihad-Terakki ve Cihan Harbi 1914-1918**, İstanbul: Homer Kitabevi, 2003, s.15-16. Zafer Toprak, "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938**, İstanbul: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği Yayınları, 1977, s.19. Toprak, halkçılık ideolojisinin siyasal ve ekonomik hatta kültürel boyutları olan, yani bir bütünsellik arzeden bir devlet felsefesi olarak karşımıza çıkıyor olmasını önemli bir fark olarak görmektedir. Toprak'a göre, cumhuriyetçilik, halkçılık ve devletçilik tek bir ideolojinin, yani halkçılık deolojisinin, çeşitli boyutlarını oluşturmaktadır. Biri siyasal biri de ekonomik açıdan halkçılık programının içinde yer almaktadır.

⁷²⁵ Ahmad, s.178.

mekanizma kurmayı amaçlayacaktır. Bu sistemin dışında kalacak kesimler Fransız Devrimi'nde olduğu gibi öznel bir iradeyle tüm olumsuzluklardan sorumlu tutulabileceklerdir⁷²⁶.

1920-1931 dönemi basın-yayın politikalarına bugünden bakıldığında, söz konusu sürecin daha önceden hazırlanmış stratejik bir planın uygulanması olduğu görülecektir. Nitekim Uygur Kocabaşoğlu, bu süreci “Osmanlı ve Cumhuriyet yönetici güzidelerinde içsel olarak var olan; Ali ve Fuad Paşa'lardan Sultan İkinci Abdülhamid'e, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet yöneticilerine sirayet eden ve günümüze kadar siyaset ve düşünce hayatımızın yakasından düşmeyen 'hedefimizin ulviyetine, yolumuzun doğruluğuna eminiz', 'bizi engellemek isteyenler ya hain ya gafildir' şeklindeki düşünce biçiminin etkin bir şekilde hayata geçmesi” şeklinde yorumlamaktadır⁷²⁷. Bu yaklaşım kurduğu süreklilikle farklı dönemlerin özgüllüklerini gözden kaçırmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat'la girdiği reform sürecinin ardından, 20. yüzyılın başında yaşanan bir devrim süreciyle ortadan kaldırılmıştır. Bu süreç diğer devrim süreçlerinde olduğu gibi siyaset yapılan mekanın “iyiler” ve “kötüler” arasında bölünmüş bir bütün olarak algılanmasını getirmiştir. Verili koşullarda demokratik yanı sınırlı kalan bu devrim süreci oldukça önemli bir toplumsal dönüşümü gerçekleştirmiştir. Bu dönüşüm kuşkusuz sorunsuz bir biçimde yaşanmamıştır. Söz konusu dönemde Kocabaşoğlu'nun da belirttiği gibi siyasi iktidarlar basınla ilişkilerini “sopa” ve “havuç”la yürütmüştür. Hıyanet-i Vataniye Kanunları, İstiklal Mahkemeleri, Sıkıyönetim ve Matbuat Kanunu, Takrir-i Sükûn Kanunu (1925-1929) basın alanındaki muhalefeti engellemiştir. Bunun yanı sıra gazetelere yapılan maddi destek, önde gelen gazete sahip ve yazarlarının Meclis çatısı altına alınması muhalefetin sistem içine çekilmesini sağlamıştır⁷²⁸.

⁷²⁶ Bu bağlamda, 1933'de İstanbul Matbuat Cemiyeti'nin hazırladığı Almanak'ta basın alanında da Osmanlı geçmişinden kopulduğunun ilan edilmesi sürecin tamamlanmasının ilanı olarak ele alınabilir.

⁷²⁷ Kocabaşoğlu, “Tek Parti Döneminin...”, s. 581.

⁷²⁸ Kocabaşoğlu, “Tek Parti Döneminin...”, s. 574, Kocabaşoğlu, “Ne ki, yaklaşık çeyrek yüzyıllık bir süreyi kapsayan bu dönemin ne tek partili rejimi, ne de matbuatı türdeşti. Tek parti yönetim ya da rejiminin tüm kurum ve kurallarıyla zaman içinde olgunlaşması gibi, tek parti dönemi matbuatı da zaman içinde kemale erdi. Matbuatın, bu gelişme diyalektiğinin hem 'mağdur'u hem de 'gadir'i olduğunu düşünüyorum. İlk bakışta çelişik gibi görülen bu aynı zamanda hem mağdur hem de gadir olma durumu ile; siyasi iktidarın istemediklerini yazmamakla kalmayıp, istediklerini yazan “totaliter” bir basının oluşum ve gelişimi üzerine kimi gözlemlerde bulunmaya çalışacağım” der. Tunçay, s.212, Mete Tunçay

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin 1920-1931 dönemine baktığımızda muhalefetin kurumun gelişimi üzerinde önemli etkileri olduğunu görmekteyiz. Kuruluşundan itibaren tartışmaların odağında olan kurumun faaliyetleri muhalefet tarafından sınırlandırılmak istenmiştir. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi, 1920-1923 arasında Mustafa Kemal'in önderliğinin ulusal ve uluslararası planda benimsetilmesine ve uygulanacak radikal dönüşüm politikalarına zemin oluşturmaya çalışmıştır. Sansür uygulamaları, Anadolu basınına yapılan yardım, *Hakimiyet-i Milliye*'nin çıkarılışı, Anadolu Ajansı, İrşad (aydınlatma) Heyetleri ile sözlü propaganda, halk dersleri aracılığıyla kadroların eğitimi, matbaasıyla telif yayınların yapılması kurumun iletişim alanındaki bütünsel yaklaşımının göstergeleridir. Bu faaliyetlerin muhalefet arasında yarattığı memnuniyetsizlik kurumun TBMM'nde birçok defa tartışılmasını getirmiş ve bu tartışmalar sonucunda kurumun bütçesinde önemli sınırlamalara gidilmiştir. 1931 yılına gelindiğinde siyasal yaşama giren “kuvvetli devlet otoritesi” ve “kuvvetli hükümet” kavramlarıyla parti (CHF) ile devlet bütünleşmesi,⁷²⁹ halkevleri gibi dönemin ihtiyaçlarına uygun kurumları ortaya çıkarmıştır. Söz konusu kurumlar Matbuat Müdürlüğü tarafından hayata geçirilmesi düşünülen faaliyetleri de yürütecek şekilde oluşturulmuştur. Bu yüzden aynı dönemde, 1929 yılından beri Hariciye Vekaleti'nin bir şubesi olan Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin lağvedilmesi yoluna gidilmiştir.

da aynı fikirdedir. Tunçay, Server İskit'in “Cumhuriyet devri [Tek-parti dönemi] Matbuat rejiminin karakterini Mussolini İtalya'sından, Hitler Almanyası'ndan ve Stalin Rusyası'ndan daha “toleran” (hoşgörülü) ama onlar gibi “devletçi” bir rejim saydığı Kemalizmin “telkin ve propaganda organı” olarak tanımlamasını haklı bulur. Bunun nedeni olarak da İstiklal Mahkemeleri ile 1923 ve 1925 yıllarında yapılan bir dizi kovuşturmayla basının yola getirildiğini söyler. Alemdar, **Türkiye'de Çağdaş....**, s.197-198. Korkmaz Alemdar bu konuda farklı düşünmektedir. Alemdar'a göre, Türkiye'de devletin toplum yaşamında çok önemli bir yeri vardır. Haberleşme konusunda da hep onun öncülüğünde ve girişimleriyle gelişme sağlandığı ve devlet dışı güçler, ister kişi ister ortaklık olsun, devletin yanı sıra çalışmalarını örgütleyecek güce ulaşamadığı için bu yapı Cumhuriyet dönemine de miras kalmıştır. Alemdar'a göre, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde insanların büyük bir çoğunluğu günlük yaşamlarında –kapitalist Batı'daki gelişmenin tersine- habere gereksinim duymamışlardır. Haberleşme konusunda başka ülkelere kıyasla geriliğin en büyük nedeni budur. Bu yapının Cumhuriyet Türkiye'sinde giderek değiştiğini biliyoruz. Ekonomik ve siyasal yapının değişmesi, insanların yönetime katılması, bölgeler arasındaki ilişkilerin artması, göçler, teknik gelişmeler, dış dünyaya açılma gibi birçok faktör bu gelişimi de iteklemiştir. Öyle bir süreçte hiçbir kurum etkilenmeden kalamaz. Etkilenmenin her zaman en iyi biçimde olması da beklenemez. Yani okuma yazmayı yeni öğrenen insanların birdenbire en gelişmiş, en iyi haber hizmetlerini arayacakları da söylenemez. Ama sürecin haber arayışını günlük yaşam için vazgeçilmez hale getirdiği dönemlere geçilmektedir

⁷²⁹ Toprak(1977), s.23-24

Toplumların temel özellikleri değişmektedir. Ancak, bu değişimin hızı ve yoğunluğu zaman ve mekan içinde farklı olabilmektedir. Hem modernlik öncesinde hem modernlik sonrasında tüm siyasal hareketler, halkın gözünde meşru kalmak için kendilerine bir tarih yaratmaya çalışmışlardır. Modern devlet bu meşruiyeti, işlevleri farklılaşmış kurumlar ve icat ettiği kolektif kimlikler aracılığıyla ürettiği rasyonelleşme ile sağlamaktadır. Söz konusu kurumlar arasında en mühim rollerden birisini basın oynamaktadır. Türkiye örneğinde de durum aynıdır. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin ortaya çıkışı, gelişimi ve lağvedilme süreci Türkiye'de modern ulus devletin kurucu ideolojisi olan Kemalizmin oluşumunda kitle iletişim araçlarının rolünü anlamak açısından son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)

Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti. Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1922.

Hilâfet ve Millî Hakimiyet. Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası: 1923.

Türk Muahedei sulhiyesi ve Mahiyeti Hakikiyesi. Trabzon: Türk Matbaası, 1921.

Türkiye'de Mebus İntihabı. Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1923.

Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz. Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1923.

Kitap ve Makaleler

Abalıoğlu, Yunus Nadi. **Ankara'nın İlk Günleri.** İstanbul: Sel Yayınları, 1955.

-----, **Kurtuluş Savaşı Anıları.** İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1978.

-----, "Atatürk'ün Vasıfları". **En Büyük Kaybımız.** [n.p], 1938.

-----, **Birinci Büyük Millet Meclisi.** İstanbul: Sel Yayınları, 1955.

[Adivar], Halide Edip, Yakup Kadri, Falih Rıfkı, Mehmet Asım. **İzmir'den Bursa'ya**. İstanbul: Atlas Kitabevi, 1984.

Afyoncu, Erhan, "İbrahim Müteferrika". **TDV İslam Ansiklopedisi**. Cilt:XXI. s.324-327.

Ağaoğlu, Samet. **Kuvayi Milliye Ruhu**. İstanbul: Ağaoğlu Yayınları, 1964.

Akın, Rıdvan. **TBMM Devleti 1920-1923**. İstanbul: İletişim, 2001.

Ahmad, Feroz. **İttihatçılıktan Kemalizme**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986.

Ahmad, Feroz. **İttihat ve Terakki 1908-1914**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004.

Ahıska, Meltem. **Radyonun Sihirli Kapısı**. İstanbul: Metis Yayınları, 2005.

Akbulut, Dursun. Ali **Albayrak Olayı**. İstanbul: Temel Yayınları, 2006.

Akkoyun, Turan. “Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerinde Afyon Basınının Kökleşmesi ve Etkisi”. *Toplumsal Tarih*. cilt 9. sayı 52. Nisan 1998. s.46-53.

Akşin, Sina. **Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**. Ankara: İmge Kitabevi, 1994.

----- **Yakın Tarihimizi Sorgulamak**. Ankara: Arkadaş Yayınları, 2006.

----- **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.

Alemdar, Korkmaz. **İletişim ve Tarih**. Ankara: Ümit Yayıncılık, 2001.

----- **Türkiye’de Çağdaş haberleşmenin Tarihsel Kökenleri**. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1981.

(Altınay), Ahmet Refik. **İlk Türk Matbaası**. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1929.

Anderson, Perry. **Lineages of The Absolutist State**. London: Verso, 1979.

Anderson, Benedict. **Hayali Cemaatler**. İskender Savaşır (çev.). İstanbul: İletişim, 1993.

Arar, İsmail. **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**. İstanbul: Burçak yayınları, 1969.

Arıkoğlu, Damar. **Hatıralarım**. İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası, 1961.

Atatürk, Mustafa Kemal. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**. cilt 4. Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1961.

-----**Nutuk**. cilt:3. Ankara: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları. 1973.

Atay, Falih Rıfkı. **Çankaya**. İstanbul: Bateş Atatürk Dizisi, 1998

Aydın, Utku Uraz. **Romantizmin Popülerleşmesi ve Tolkien**. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Babinger, Franz. **18. Yüzyılda İstanbul'da Kitabiyat, Müteferrika ve Osmanlı Matbaası**. Nedret Kuran-Burçoğlu (çev. ve hzl.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.

Banoğlu, Niyazi Ahmet. **Basın tarihimizin Kara ve Ak Günleri**. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1960.

Başar, Ahmet Hamdi. **Atatürk'le üç Ay**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1966.

Barlas, İhsan. "Ajans'tan Hatıralar". *Tarih ve Toplum*. cilt: 7. sayı:39. 1987. s. 51-55.

Bayar, Celal. **Atatürk'ten Hatıralar**. İstanbul: Sel Yayınları, 1980.

Berkem, Süreyya Sami. **Unutulmuş Günler**. İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1960.

Berkes, Niyazi. **Türkiye'de ağdaşlaşma**. Ahmet Kuyay (hzl). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

----- **Atatürk ve Devrimler**. İstanbul: Adam Yayınları, 1993.

-----, İlk Türk Matbaası Kurucusu'nun Dini ve Fikri, Kimliği. *Bellekten*. Cilt: 26. No:104. 1962, s.715-737.

Beydilli, Kemal. Müteferrika ve Osmanlı Matbaası 18. Yüzyılda İstanbul'da Kitabiyat". *Toplumsal Tarih*. Sayı:128. Ağustos 2004. s.44-52.

Bisbee, Elanor. **The New Turks: Pioneers of the Republic, 1920-1950**. Philadelphia: University of Pennsylvania Pres, 1951.

Boratav, Korkut. "1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi". **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları,1923-1938 Sempozyumu**. İstanbul: Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları, 1977, s.39-52.

Breuilly, John. "Reflections on Nationalism". *Phil.Soc. Sci.* 15 (1985),s. 65-75.

----- "The National Idea in Modern German History". **The State Of Germany**. John Breuilly (der.). New York: Longman, 1992.

----- **Nationalism and The State**. Chicago: The University of Chicago Press, 1994.

Brummett, Palmira. **İkinci Meşrutıye Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911**. İstanbul: İletişim, 2003.

Carleson, Edward. **İbrahim Müteferrika Basımevi ve Bastığı İlk Eserler**. Mustafa Akbulut (hızl). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları, 1979.

Jane Chapman. **Comparative Media History**. Cambridge: Polity Press, 2005.

Coşar, Ömer Sami. **Milli Mücadele Basını**. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.

Çakır, Hamza. **Osmanlıda Basın İktidar İlişkileri**. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2002.

Çapanoğlu, M.S.. **Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatırat**. İstanbul:1962.

Dawson, Philip. Review, *Journal of Interdisciplinary History*. Vol.9. No.3. Winter 1979, s.545-547.

Dellaloğlu, Besim F. **Romantik Muamma**. İstanbul: 2002.

Demirel, Fatmagül. **II. Abdülhamid Döneminde Sansür**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007.

Demirel, Ahmet. **Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup**. İstanbul: İletişim, 2007.

-----Uyar'ın Eleştirilerine yanıt". *Toplumsal Tarih*. Cilt: 4. Sayı: 20, s.56-63.

-----". "Tek parti Meclisleri üzerine bazı sayısal veriler". *Toplumsal Tarih*. Sayı.118. Ekim 2003, s. 84-87.

Demirel, Yücel. "İlânı Ertesinde Cumhuriyet Tatışması". *Toplumsal Tarih*. Cilt: 2, Sayı:10. Ekim 1994, s.6-8.

Demiryürek, Mehmet. "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları I". *Toplumsal Tarih*. Cilt:2. Sayı:11. Kasım 1994, s.49-54.

Deringil, Selim. **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

----- **Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet.** İstanbul: İletişim, 2007.

----- "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Geleneğin İcadı', 'Muhayyel Cemaat' ve Panislamizm". *Toplum ve Bilim*. Sayı:54. Yaz-Güz 1991, s.47-64.

Demirtaş (Ziya Gökalp). "Yeni hayat, yeni kıymetler". *Genç kalemler*. Cilt: II. Sayı:8. 1911, s.138-141.

Dumont, Paul. **Mustafa Kemal Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu.** Zeki Çelikkol (çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.

Eldem, Edhem. "18. Yüzyıl ve Değişim". *Cogito*. Sayı.19. Yaz 1999, s.189-199.

Er, Turgut. **Türkiye'de Basın Yayın ve Tanıtma.** Ankara: Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003.

Erdoğan, İrfan. **Kapitalizm, Kalkınma, Postmodernizm ve İletişim.** Ankara: Erk Yayınları, 2000.

Erdoğan, İrfan ve Korkmaz Alemdar. **Öteki Kuram.** Ankara: Erk Yayınları, 2005.

Ergene, Boğaç A. "Maduniyet okulu, post-kolonyal eleştiri ve tarihte bilgi-özne sorunu: Osmanlı tarihçiliği için yeni dersler mi?". *Toplum ve Bilim*. Kış 83. 1999/2000, s.32-47.

Ersoy, Osman. **Türkiye’ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler**. Ankara: Güven Basımevi,1959.

Ersoy, Osman. “İlk Türk Basımevi’nde Basılan Kitapların Fiyatları”. **Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı**. Ankara: 10-11 Aralık 1979.

Ertuğ, Hasan Refik. **Basım Yayın Tarihi, İlk Devirler**. İstanbul:1955.

----- . **Basım ve Yayın Tarihi**. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1955.

----- . “Arap Harfleriyle İlk Basımlar”. **Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı**. Ankara: 10-11 Aralık 1979.

Frey, Frederick W. **The Turkish Political Elite**. Cambridge: M.I.T. Press, 1965.

----- . “Political Development, Power and Communications in Turkey, **Communication and Political Development**. Lucian W. Pye (der.). Princeton: Princeton University Press, 1963, 298-327.

Gellner, Ernest. "Do nations have navels?"
www.lse.ac.uk/collections/gellner/warwick2.html

----- **Milliyetçiliğe Bakmak**. Simten Coşar, Saltuk Özertürk ve Nalan Soyarık (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

Georgeon, François. **Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930**. Ali Berktaş (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

Gerçek, Selim Nüzhet. **Türk Matbuatı**. Ali Birinci (der.). Ankara: Gezgin Kitapevi, 2002.

----- **Türk Gazeteciliği**. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1931.

----- **Türk Matbaacılığı**. İstanbul: Devlet Matbaası, 1939.

Gevgili, Ali. "Türkiye Basını". **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt: I. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.204-218.

----- **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1990.

Giddens, Anthony. **Sosyoloji Eleştirel Bir Giriş**. Ülgen Yıldız (çev.). Ankara: Phoenix Yayınları, 2001.

Goldman, Lucien. **İnsan Bilimleri ve Felsefe**. Afşar Timuçin ve Füsun Aynuksa(çev.). İstanbul: Kavram Yayınları, 1977.

----- **Diyalektik Araştırmalar**. Afşar Timuçin ve Mehmet Sert (çev.). İstanbul: Kavram Yayınları, 1976.

Göcek, Fatma Müge. **Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü**. Ankara: Ayraç Yayınları, 1999.

Groc, Gerard. "Türkiye'de Fransızca Basın". **Türkiye'de Yabancı Dilde Basın**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985, s.49-71.

Guerin, Daniel. **Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1793-95**. İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1986.

Güneş, İhsan. **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı**. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1997.

Güz, Nurettin. **Türkiye’de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)**. Ankara: Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları, 1991.

Hanioğlu, Şükrü. **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**. Cilt I. İstanbul:1985.

----- **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Zihniyet, Siyaset ve Tarih**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006.

Heper, Metin. **Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenkçilik ve Modernleşme**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1977.

Hobbsbawm, Eric. **Devrim Çağı 1789-1848**. Ankara: Dost Yayınları, 2003.

İlmen, Süreyya. **Hatıralarım**. İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1949.

İnalçık, Halil. “Türkiye’de Cumhuriyet Fikrinin Gelişme Safhaları”. *Türk Kültürü*. Sayı:25. Yıl:3. Vol.3. Kasım 1964. s.10-13.

İnuğur, M. Nuri. **Basın ve Yayın Tarihi**. İstanbul: Der Yayınları,1993.

İskit, Server R.. **Türkiye’de Matbuat Rejimleri**. İstanbul: Matbuat Umum Müdürlüğü Yayınları, 1939.

-----**. Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**. İstanbul: İstanbul Devlet Basımevi, 1939.

-----**. Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**. Ankara: Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943.

-----**. Hususî İlk Gazetemiz Tercüman-ı Ahval ve Agâh Efendi**. Ankara: Ulus Basımevi, 1937.

İz, Mahir. **Yılların İzi**. İstanbul: İrfan Yayınları, 1975.

Jeltjakov, A.D.. **Türkiye’nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın**. İstanbul: Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, 1979.

Alpay Kabacalı. **Türkiye’de Matbaa Basın ve Yayın**. İstanbul: Literatür, 2000.

Kabacalı, Alpay. **Türk Kitap Tarihi I**. İstanbul: 1989.

Kafadar, Cemal. www.e-perspektif.com/soylesi_goster.php?idx=6, 27.11.2006,

Kandemir, F.. **İzmir Suikastinin İçyüzü**. İstanbul, 1955.

----- "Milli mücadele basını". *Yakın Tarihimiz*. Cilt: III. Sayı:28. İstanbul, 6 Eylül 1962.

Kansu, Aykut. **1908 Devrimi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Karaömerlioğlu, Asım. **Orada Bir Köy Var Uzakta Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem**. İstanbul: İletişim, 2006.

Karpat, Kemal H.. **Osmanlı Modernleşmesi**. Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan (çev.). Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

----- **Türk Demokrasisi Tarihi- Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1967.

Kerestecioğlu, İnci Özkan. "Milliyetçilik ve modernleşme ilişkisi üzerine". *İ:Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. No:23-24. Ekim 2000-Mart 2001.

Keyder, Çağlar. **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**. İstanbul: İletişim, 1993.

Kılıç Ali. **İstiklal Mahkemesi Hatıraları**. İstanbul: Sel Yayınları, 1955.

----- . **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**. İstanbul: Sel Yayınları, 1955)

----- . **Atatürk’ün Hususiyetleri**. İstanbul: Sel Yayınları, 1955.

Kırlı, Cengiz. “19. yüzyıl ortasında Osmanlı’da sosyal kontrol”. *Toplum ve Bilim*. Kış 83 1999/2000, s.58-79.

Kocabaşoğlu, Uygur. **Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1980.

----- . “Tek Parti Döneminin “Matbuat”ı Üzerine Gözlemler”. **Metin Tunçay’a Armağan**. Tanıl Bora, Murat Koraltürk ve Mehmet Ö. Alkan (der.). İstanbul: İletişim, 2007, s.573-602.

Koç, İ. Ceyhan. **Tek parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri (1929-1938)**. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006.

Koçak, Cemil. “Nutuk ve Diğerleri”. **70. Yılında Ulusal ve Uluslar arası Boyutlarıyla Atatürk’ün Büyük Nutuk’u ve Dönemi**. ODTÜ Tarih Bölümü, Ankara: 1999.

----- “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**. Cilt: I. İstanbul: İletişim, 2001, s.72-82.

Koçak, Orhan. “Kaygılı Tarih: 1920’lerden 1970’lere Kültür Politikaları”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**. Cilt: II. İstanbul: İletişim, 2001.

Kuran, Ercüment. “Basmacılığın Osmanlı Toplumuna Tesirleri”. **Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı**. Ankara: 10-11 Aralık 1979.

Koloğlu, Orhan. **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2006.

----- “Abdülhamid Basın Rejimi Deyimi Üzerine”. **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1994, s.35-46.

----- “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”. **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**. İstanbul: İletişim,1985, s.68-93.

----- . **Türk Basını**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

----- . **1908 Basın Patlaması**. İstanbul: Bas-Haş Yayınları 2005.

----- . “Anadolu ajansı niçin kuruldu?”. *Toplumsal Tarih*. Cilt: 13. Sayı: 78, Haziran 2000.

----- . **Havas-Reuter’den Anadolu Ajansı’na**. Ankara: ÇGD Yayınları, 1994.

Kuran, Ercümen. “Basmacılığın Osmanlı Toplumuna Tesirleri”. **Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı**. Ankara: 10-11 Aralık 1979.

Kuyaş, Ahmet. “Çevirenin Önsözü”. François Furet. **Fransız Devrimini Yorumlamak**. Ahmet Kuyaş (çev.). İstanbul: Alan Yayıncılık, 1989.

----- . “Yeni Osmanlılar’dan 1930’lara Anti-emperyalist Düşünce”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**. Cilt:2, İstanbul: İletişim, 2001, s.247-252.

----- . “Osmanlı-Türk Modernleşmesi ve Ordunun Siyasetteki Yeri”. *Cogito*, Sayı:19. Yaz 1999, s. 259-267.

Levonian, Lutfy. **The Turkish Press 1925-1932**. Viyana: Athens School of Religion, 1933.

Lewis, Bernard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Löwy, Michael. **The Politics of Combined and Uneven Development**. London: Verso, 1981.

Lütfi Fikri. **Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü "Daima Muhalefet"**. Yücel Demirer (hızl.). İstanbul: Arma Yayınları, 1991.

Mardin, Şerif. **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**. İstanbul: İletişim, 1983.

----- **Türk Modernleşmesi**. İstanbul: İletişim, 2007.

Müderrişoğlu, Alptekin. **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**. Ankara: Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, 1974.

Necatioğlu, Halil. **Matbaacı İbrahim-i Mütferrika ve Risale-i İslâmiye**. Ankara: Elif Matbaacılık, 1982.

Ayşegöl Okan. **The Ottoman Postal and Telegraph Services in the Last Quarter of the Nineteenth Century**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2003.

Okday, Cemil. **Siyaset Bilimi İncelemeleri**. İstanbul: Alfa Yayınları, 2005.

Ortaylı, İlber. “Tarihsel ve Toplumsal Nedenleriyle Türk Harf Devrimi”. **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938**. İstanbul: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği Yayınları, 1977, s.406-419.

Oskay, Ünsal. **19. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri**. İstanbul: Der Yayınları, 2000

Özkaya, Yücel. **Milli Mücadele’de Atatürk ve Basın (1919-1921)**. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1989.

Özkırımlı, Umut. **Milliyetçilik Kuramları**. Ankara: Doğubatı Yayınları, 2008.

Öztoprak, İzzet. **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1981.

Pamuk, Şevket. **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Parla, Taha. **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**. İstanbul: İletişim, 1989.

Parmaksızoğlu, A. **Türk Gazetecilik ve Basın Tarihi**. İstanbul:1959.

Peyami Safa. “Onun Sözleri Üstüne”. **En Büyük Kaybımız**. Yunus Nadi (der.), [n.p], 1938.

Popkin, Jeremy D. “The Press and the French Revolution afetr two hundred years”. *French Historical Studies*. Vol.16. No.3. Spring, 1990, s.664-683.

Savran, Gülnur. **Sivil Toplum ve Ötesi**. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1987.

Savran, Sungur. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e: Türkiye’de Burjuva Devrimi sorunu”. *11. Tez*. Sayı:1, 1985, 172-214.

Schlesinger, Philip. **Media, Nation and State**. Londra: Sage, 1991.

Sertel, Zekeriya. **Hatırladıklarım**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001.

Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw. **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**. Mehmet Harmancı (çev.). İstanbul: E Yayınları, 2004.

Simonffy, Aladar V. **İbrahim Müteferrika Türkiye’de Matbaacılığın Banisi**. Faruk Yener (çev.). Ankara: Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, 1945.

Schorske, Carl E. “The transformation of the garden: ideal and society in Austrian literature”. *The American Historical Review*. Vol: LXXII. No: 4. 1967.

Smith, A.D. “Nations and their pasts”. www.lse.ac.uk/collections/gellner/Warwick.html
18.07.2006 .

----- . **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**. Derya Kömürcü (çev.). İstanbul: Everest Yayınları, 2002.

Soyak, Hasan Rıza. **Atatürk’ten Hatıralar**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Swingewood, Alan. **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**. Ankara, 1998.

Şapolyo, E.B. **Türk Gazeteciliğinin Tarihi ve Her Yönüyle Basın**. Ankara:1969.

Şen, Adil. **İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-hikem fî Nizâmi'l-Ümen**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Tanör, Bülent. **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Tekeli, Safa. **Atatürk ve Anadolu Ajansı**. Ankara: Anadolu Ajansı Yayınları, 2002.

Tekelioğlu, Orhan. **Foucault Sosyolojisi**. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları, 2003.

Tekeli, İlhan. "Türkiye'de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık**. Cilt III. Uygur Kocabaşoğlu (hızl). İstanbul: İletişim, 2007, s.19-42.

Tekeli, İlhan ve Gencay Şaylan. "Türkiye'de halkçılık ideolojisinin evrimi". *Toplum ve Bilim*. Sayı: 6-7, 1978, s.44-110.

Tezel, Yahya S. **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,1994.

Timur, Taner. “Said Mehmed Efendi”. *Toplumsal Tarih*. Sayı: 128. Ağustos 2004, s.54-61.

Toderini, Giambattista. **İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı**. Rikkat Kunt (çev.). İstanbul: 1990.

Tokgöz, Ahmet İhsan. **Matbuat Hatıralarım**. İstanbul: İletişim,1993.

Topdemir, Hüseyin Gazi. **İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı**. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Toprak, Zafer. “Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu”. **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, 1923-1938 Sempozyumu**. İstanbul: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği Yayınları, 1977, s. 13-31.

----- . “İrtica’dan ‘inkılap’a”, *Toplumsal Tarih*. Sayı: 124. Nisan 2004, s.80-85.

----- . **İttihad-Terakki ve Cihan Harbi 1914-1918**. İstanbul: Homer Kitabevi, 2003.

----- . “Üçüncü Cumhuriyet Fransası, “Aydınlanma” ve Osmanlı’da Tarihyazıcılığı”. **Aydınlanma Sempozyumu**. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2007, s. 79-88.

----- .“Tanzimat ve Çağdaş Türkiye”. *Toplum ve Bilim*. Sayı: 46/47, Yaz /Güz 1989.

----- . Cumhuriyet’in Kilit Taşı Harf Devrimi. *Toplumsal Tarih*. Sayı: 118. Ekim 2003, s.68-73.

Topuz, Hıfzı. **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.

Trimberger, Ellen Kay. **Tepeden İnmece Devrimler**. Fatih Uslu (çev.). İstanbul: Gelenek Yayıncılık 2003.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1952.

----- . “Mütareke Döneminin Özellikleri”. **Doğanay’ın Anısına Armağan**. Cilt: II. İstanbul: İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s383-412.

----- “Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş”. **Muammer Raşit Seviğ’e Armağan**. İstanbul: Akgün Matbaası, 1956, s.373-394.

----- “Türkiye Büyük Millet meclisi Hükümeti’nin Kuruluşu ve Siyasi karakteri”. *İ. Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*. Cilt: XXIII. Sayı:3-4. Şubat 1958, s.227-247.

Tunçay, Mete. **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Turan, Şerafettin, Osman Ersoy’un bildirisine katkısı. **Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı**. Ankara: 10-11 Aralık 1979.

Türesay, Özgür. “Ebüzziya Tevfik’in Matbaa-i Ebüzziya’sı”. *Toplumsal Tarih*, sayı:128. Ağustos 2004, s.36-43 .

Türker, Hasan. Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Ankara-İstanbul Çatışması”. *Toplumsal Tarih*. Cilt:9. Sayı 53. Mayıs 1998, s.15-23.

Tütengil, Cavit Orhan. “1927 Yılında Türkiye”. **Atatürk’ün Büyük Söylevinin 50. Yılı**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980, s.55-70.

----- **Yeni Osmanlılar'dan Bu yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği (1867-1967)**. İstanbul: Belge Yayınları, 1985.

Türk geldi, Ali Fuat. **Görüp İşittiklerim**. Ankara:1951.

Türkoğlu, Nurçay. **İletişim Bilimlerinden Kültürel Çalışmalara Toplumsal İletişim**. İstanbul: Babil Yayınları, 2004.

Ubicini, M. A. **Osmanlı'da Modernleşme Sancısı**. İstanbul: Timaş Yayınları, 1998.

Us, Asım. **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler**. İstanbul:1964.

Uyar, Hakkı. "Tarihe Nasıl Bakmak? Türk Devrimi, İkinci Grup ve Hüseyin Avni Ulaş Örneği". *Toplumsal Tarih*. Cilt: 3. Sayı: 18. Haziran 1995, s.58-64.

Ülken, Hilmi Ziya. **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**. İstanbul: Ülken Yayınları, 1998.

Ünver, A. Süheyl. "İbrahim Müteferrika'nın Bilimsel Yönü ile Yayınlarındaki Özellikler". **Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı**, Ankara: 10-11 Aralık 1979.

Üstel, Füsun. "II. Meşrutiyet'te Vatandaşın İcadı". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt:1 Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**. İstanbul: İletişim, 2001, s.166-179.

Weiker, Walter F. **The Modernization of Turkey:from Atatürk to the Present Day**. New York: Holmes&Meier Publishers, 1981.

Yalçın, Hüseyin Cahit. "Meşrutiyet hatıraları". *Fikir Hareketleri*. Sayı: 116,1936, s.180-181.

-----". "Meşrutiyet hatıraları". *Fikir Hareketleri*. Sayı:118, 1936, s.213.

Yalman, Ahmet Emin. **The Life story of the Turkish daily "Vatan"**. 1950.

-----". **Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim**. İstanbul: 1970.

-----". **The Development of Modern Turkey as Measured by Its Press**. New York: Columbia University, 1914.

Yerlikaya, İlhan. “Tercümân-ı Ahval Gazetesi ve hükümet Destekli Habercilik Anlayışı”. *Toplumsal Tarih*. Cilt:4. Sayı: 21. Eylül 1995, s.54-64.

Yılmaz, Mustafa ve Yasemin Doğaner. **Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)**. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2007.

Zürcher, Erik Jan. **Savaş, Devrim, Uluslaşma**. Ergun Aydınöglu (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.